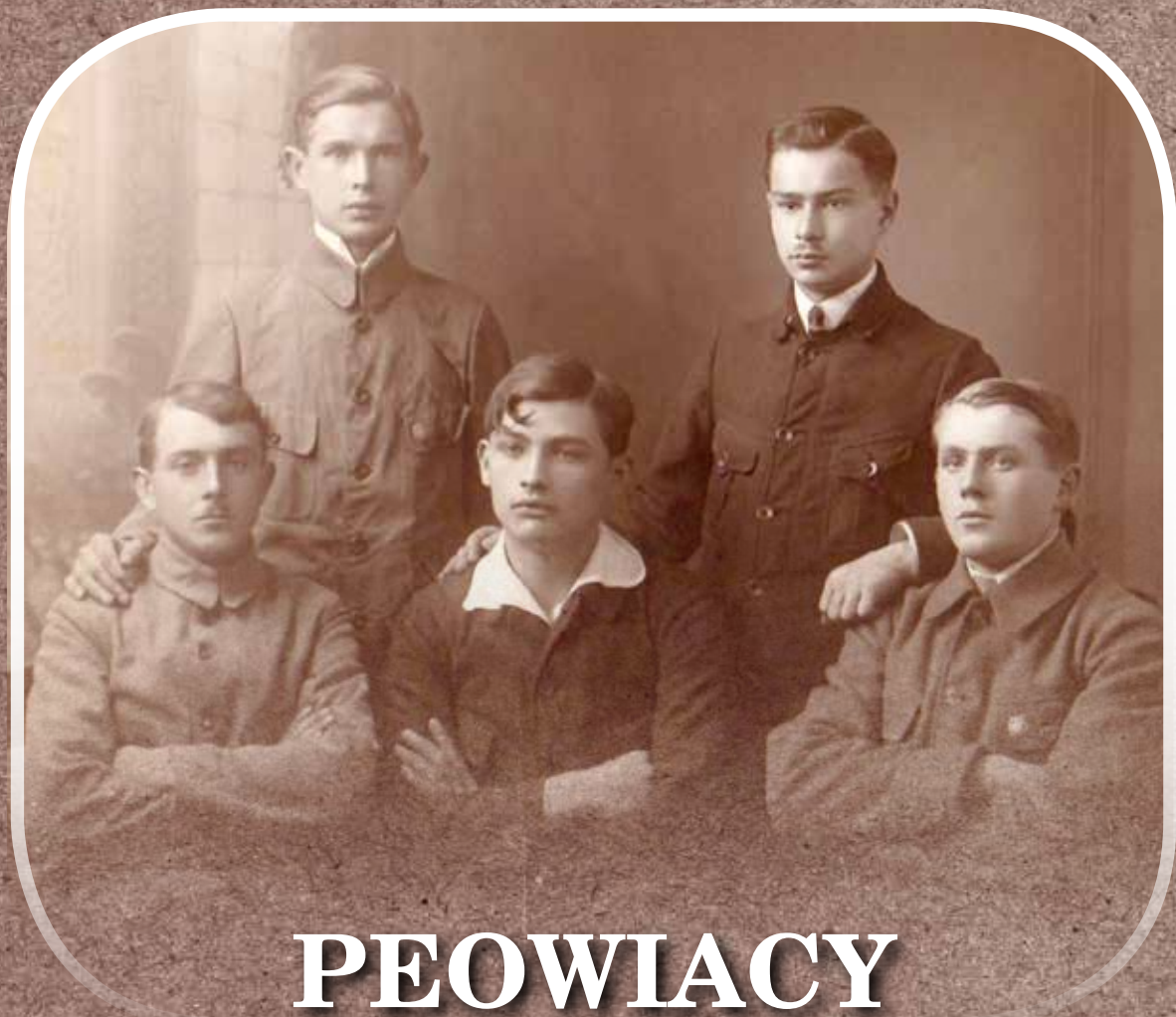

JACEK EMIL SZCZEPAŃSKI

**PEOWIACY
i ich losy**

(Jabłonna, Chotomów, Krubin, Wieliszew)

Peowiacy i ich losy

(Jabłonna, Chotomów, Krubin, Wieliszew)

SERIA WYDAWNICZA BIBLIOTEKA KWARTALNIKA
„NIEPODLEGŁOŚĆ I PAMIĘĆ”

Jacek Emil Szczepański

Tom I. *Twórcy Polski Niepodległej*, praca zbiorowa pod redakcją Jana Engelgarda, Andrzeja Stawarza i Wiesława L. Ząbka, Warszawa 2008.

Tom II. *Pierwsze dni wolności. Warszawa od 10 do 18 listopada 1918 r. Wybór materiałów prasowych*, redakcja Andrzej Stawarz, Warszawa 2008.

Tom III. Jolanta Załączny, *Powiat warszawski w latach II Rzeczypospolitej. Życie społeczno-polityczne, gospodarcze i kulturalne*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2015.

Tom IV. Jolanta Załączny, *Tradycja patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej II Rzeczypospolitej*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2017.

Tom V. Endre László Varga, *Źródła i dokumenty do dziejów legionistów węgierskich służących w Legionach Polskich w latach 1914–1918*, Warszawa 2018.

Tom VI. Ks. Jerzy Zając, *Czasopiśmiennictwo kościelnej prowincji wileńskiej w II Rzeczypospolitej*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2019.

Tom VII. Janusz Szczepański, *Mazowsze Północne podczas najazdu bolszewickiego 1920 roku*, redakcja Beata Michalec, Tadeusz Skoczek, Warszawa 2020.

Tom VIII. Jacek Emil Szczepański, *Peowiaci i ich losy (Jabłonna, Chotomów, Krubin, Wieliszew)*, redakcja Tadeusz Skoczek, Jolanta Załączny, Warszawa 2020.

Peowiaci i ich losy (Jabłonna, Chotomów, Krubin, Wieliszew)

Redakcja Tadeusz Skoczek, Jolanta Załączny

Rada redakcyjna serii wydawniczej:

dr Janusz Gmitruk

dr Tadeusz Samborski

dr Tadeusz Skoczek

dr hab. Jolanta Załączny

Warszawa 2020

Recenzenci publikacji:

prof. dr hab. Adam Czesław Dobroński

prof. dr hab. Aleksander Łuczak

prof. dr hab. Janusz Szczepański

© Copyright by **Jacek Emil Szczepański**, 2020

© Copyright by **Muzeum Niepodległości**, 2020

ISBN 978-83-66640-00-9

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości
ul. Skazańców 25, 01-532 Warszawa
sekretariat@muzeumniepodleglosci.art.pl
www.muzeum-niepodleglosci.pl

(Unikatowy Identyfikator Wydawnictwa: 42 700)

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział I	
Tradycje i dążenia niepodległościowe na początku XX w.	17
Wybuch I wojny światowej	23
Wkroczenie wojsk niemieckich w sierpniu 1915 r. Początek okupacji	25
Komendantura Miejskowa w Jabłonie	29
Rozdział II	
Powstanie i działalność POW	38
Komenda Obwodów Podmiejskich	44
Obwód Praga „A”	46
Utworzenie Punktów Organizacyjnych POW w Jabłonie i Chotomowie	47
Komenda Szkół Podmiejskich POW	52
Zakończenie jawnej działalności POW. Lato 1917 r.	58
POW w konspiracji 1917–1918	60
Oddział POW w Jabłonie	60
Aresztowanie Wacława Knopika i Jana Zagajewskiego	65
Oddział POW w Chotomowie	69
Akcja ukrycia dzwonów kościelnych w Chotomowie	71
Punkt Organizacyjny POW w Krubinie	77
Punkt Organizacyjny POW w Wieliszewie	81
Współpraca z sąsiednimi oddziałami POW w Henrykowie, Nowym Dworze i Zakroczymiu	84

Rozdział III

Rozbrojenie wojsk niemieckich w listopadzie 1918 r.	90
Atak na „koszarkę”	95
Rozbrojenie Komendantury Miejscowej we wsi Jabłonna	100
Rozbrojenie garnizonu przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo)	102
Konflikt pomiędzy POW i Strażą Narodową	109
Śmierć Antoniego Gawryszewskiego	113
Powołanie Obozu Szkolnego WP w Jabłonninie	118
Rozbrojenie niemieckiego garnizonu w twierdzy Zegrze.....	119

Rozdział IV

Niepodległości trudne początki.....	131
Udział peowiaków w walkach o granice w latach 1918–1921	131
Straż Narodowa	138
Od Obozu Szkolnego w Jabłonninie do koszar w Legionowie.....	143
Grupa Jabłonna, 1919 r.	146
Inspektorat Piechoty Legionów w Jabłonninie-Legionowej, 1919 r.....	148
Geneza polskich wojsk kolejowych w Jabłonninie	151
Wybory samorządowe do gmin 1918–1919.....	155
Gmina Góra	155
Gmina Jabłonna	157
Gmina Nieporęt.....	160
Gmina Zegrze.....	161

Rozdział V

Etos i upamiętnienie POW	164
Jabłonna	166
Chotomów	171
Wieliszew	174
Legionowo	175

Peowiackie biografie

Edward Aust (POW Jabłonna)	186
Józef Barszczewski (POW Chotomów).....	188
Stanisław Cudny (POW Chotomów).....	191
Zuzanna Dąbrowska z Wróblewskich (POW Chotomów).....	194
Aleksander Dłutek (POW Wieliszew).....	196
Jan Dubski (POW Krubin–Kałużyn)	201
Leonard Faliński (POW Jabłonna)	202
Antoni Gawryszewski (POW Las–Zbytki).....	203
Kazimierz Gronek (POW Chotomów).....	205
Jan Gruczek (POW Wieliszew).....	205
Apoloniusz Herbst (dowódca Punktu Organizacyjnego POW w Jabłonninie).....	208
Feliksa Jakubowska z Wodzyńskich (POW Jabłonna).....	217
Józef Jasiński (POW Jabłonna)	218
Stefan Jasiński (POW Jabłonna)	219
Hipolit Kałęcki (POW Krubin)	220
Wacław Knopik (POW Jabłonna).....	222
Jan Korzeń (Korzeniowski) (współpracownik POW Jabłonna)	223
Maria Kossowska z Bartusiów, I voto Kiełbińska (POW Jabłonna).....	225
Stanisław Kowalik (POW Chotomów).....	228
Jadwiga Król z Pietrasów (POW Chotomów)	232
Stefan Kuczyński (POW Wieliszew)	234
Leokadia Kulesza z Turskich (POW Jabłonna).....	236
Antoni Kwiatkowski (POW Wieliszew)	236
Ignacy Kwiatkowski (POW Jabłonna)	238
Franciszek Liwski (POW Krubin).....	241
Julian Liwski (POW Krubin)	242
Michał Liwski (POW Krubin)	243

Cyryl Metody Marszałek (współpracownik POW Jabłonna).....	244
Stefan Nagat (POW Chotomów)	246
Stefan Niksiński (POW Jabłonna)	254
Eugenia Nowicka z Wyszkwowskich (POW Jabłonna)	255
Dyonizy Orłowski (POW Jabłonna).....	256
Stefan Pietras (POW Chotomów).....	257
Czesław Popławski (POW Jabłonna)	258
Wacław Sokółski (POW Krubin)	260
Jan Trzaskoma (POW Krubin–Olszewnica Nowa)	263
Piotr Trzaskoma (POW Jabłonna)	267
Apolonia Tyska z Szarlińskich (POW Jabłonna)	269
Stanisław Wilczek (POW Krubin).....	269
Henryk Wodzyński (POW Jabłonna)	270
Konstanty Wodzyński (współpracownik POW Jabłonna).....	274
Polikarp Wróblewski (dowódca Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie)	275
Anna Wysocka z Szarlińskich, I voto Cackowska (POW Jabłonna).....	285
Tadeusz Wyszkwowski (POW Jabłonna)	285
Jan Stefan Zagajewski (POW Jabłonna).....	286
Stanisław Zatorybowski (dowódca Punktu Organizacyjnego POW na Pelcowiznie).....	291
Zakończenie	292
Ważniejsze skróty	301
Wykaz tabel.....	303
Pochodzenie zdjęć i dokumentów	304
Bibliografia.....	308
Indeks miejscowości	327
Indeks osobowy	333

WSTĘP

W listopadzie 1988 r. kwartalnik „Nasze Legionowo” przypomniał czytelnikom o 70. rocznicy zdobycia przez członków Polskiej Organizacji Wojskowej niemieckich koszar przy stacji kolejowej Jabłonna (obecnie Legionowo). Artykuł kończyło smutne memento: „Dziś nawet nie znamy ich nazwisk ani miejsc ich wiecznego spoczynku. Może kiedyś jeszcze odnajdziemy ich rodziny i dokumenty”¹. Słowa te mocno utkwiły w mojej pamięci.

W 1994 r. peowiaków z Chotomowa i Jabłony przypomniał dr Andrzej Stawarz w *Zarysie dziejów Legionowa*². Wiedzę na ich temat zaczerpnął z maszynopisu nieopublikowanej *Monografii Miasta Legionowa*³. Nieco szerzej historia chotomowskiej POW została przedstawiona w książce: *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*⁴. Jej wydanie zainicjowała w 1998 r. red. Pola Cudna-Kowalska – córka Stanisława Cudnego, peowiaka z Chotomowa. Wiedza ówczesnego zespołu redakcyjnego, do którego również należałem, opierała się na właśnie odnalezionych *Wspomnieniach* Polikarpa Wróblewskiego – dowódcy POW z Chotomowa, który spisał je w latach 70. XX w.⁵ Niestety, brakowało w nich stron z kluczowego momentu rozbrojenia garnizonu w Jabłonie. Wspomnienia te po opublikowaniu w 1998 r. ukształtowały sposób myślenia

¹ *Nareszcie Niepodległa!*, „Nasze Legionowo” 1988, nr 6(9), s. 3.

² A. Stawarz, *Zarys dziejów Legionowa*, t. 1, Legionowo 1994, s. 32–33 i 79–80.

³ *Monografia Miasta Legionowa*, red. S. Ciepliński, P. Chruściel, Legionowo 1983, [mps], s. 65–66.

⁴ *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, t. 1, red. P. Cudna-Kowalska, Chotomów–Jabłonna 1998. Publikacja nosi datę wydania 1998 r., choć faktycznie ukazała się rok później. Jej oficjalna prezentacja nastąpiła 3 października 1999 r. w Domu Zjazdów i Konferencji PAN – pałac w Jabłonie.

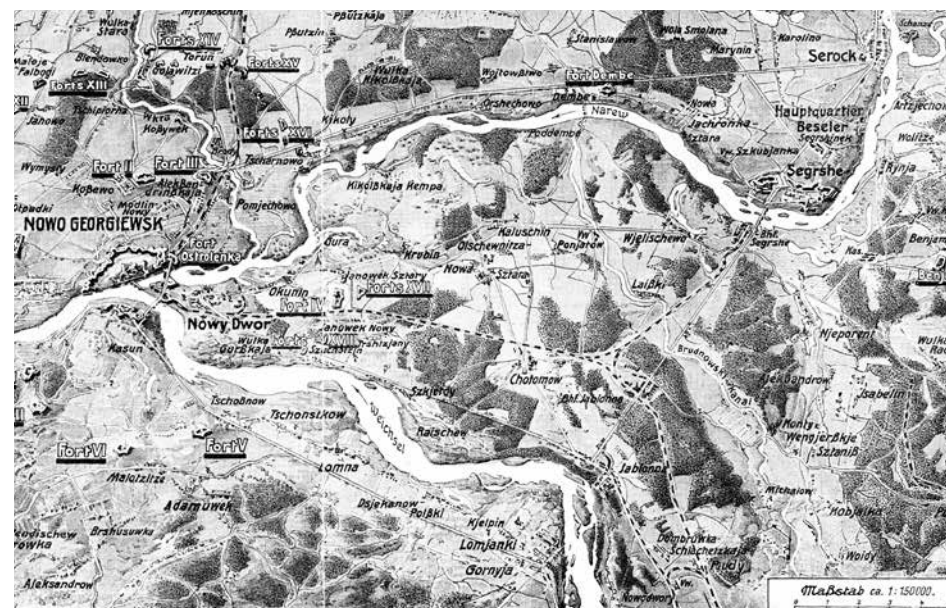
⁵ Muzeum Historyczne w Legionowie (dalej: MHwL), Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej, Polikarp Wróblewski, *Wspomnienia z lat 1903–1918*, [kopia rękopisu].

i pisania o POW na ponad dwadzieścia lat. Wyznaczyły rodzaj narracji historycznej, którą przyjęli wszyscy autorzy poruszający tę tematykę⁶. Stały się też podstawą do przygotowania scenariuszy lekcji historycznych, wykładów, upamiętnień itp.

Na początku 2018 r., w setną rocznicę odzyskania niepodległości, postanowiłem przypomnieć na łamach „Rocznika Legionowskiego” dzieje miejscowej POW i okoliczności rozbrojenia garnizonu niemieckiego w Jabłonnie. Chcąc pogłębić temat, udałem się do Centralnego Archiwum Wojskowego (CAW) w Rembertowie. Już wstępna kwerenda uświadomiła mi ogrom dokumentów koniecznych do przejrzania. Przez ponad dwa lata intensywnie je analizowałem i zbierałem informacje, które coraz bardziej zaskakiwały. Na ich podstawie doszedłem do wniosku, że część naszej dotychczasowej wiedzy o POW należy zweryfikować, a nawet odrzucić. Odbiega ona bowiem od faktów zawartych w źródłach. Dotyczy to różnych aspektów działalności POW, w tym także tych fundamentalnych, jak rozbrojenie garnizonu w Jabłonnie i okoliczności śmierci peowiaka Antoniego Gawryszewskiego w listopadzie 1918 r.

Artykuł do wspomnianego „Rocznika Legionowskiego” nie powstał, zamiast niego przygotowałem niniejszą publikację. Składa się ona z dwóch części. W pierwszej omówiłem genezę i działalność punktów organizacyjnych POW na terenie wsi: Jabłonna, Chotomów, Krubin i Wieliszew w latach 1917–1918. Wymienione miejscowości oraz okolice położone u zbiegu Wisły i Narwi wyznaczają zakres terytorialny pracy. Należały one wówczas do powiatu warszawskiego ziemskiego. Obecnie znajdują się w granicach powiatu legionowskiego. Wspomniane wsie miały

charakter typowo rolniczy, ale sąsiadowały z dużymi pociarskimi garnizonami: twierdzami Modlin (Nowogeorgijewsk) i Zegrze oraz z obozem wojskowym przy stacji kolejowej Jabłonna. Obóz ten na początku 1919 r., tuż po odzyskaniu niepodległości, otrzymał nazwę Legionowo⁷. Tereny te w większym stopniu niż w innych częściach Królestwa były nasycone wojskami, najpierw zaborcy rosyjskiego, a od sierpnia 1915 r. okupanta niemieckiego. To znacznie utrudniało działalność konspiracyjną i niepodległościową. Omawiany obszar przecinała linia Kolei Nadwiślańskiej. Była ona oknem na świat i ułatwiała kontakt z Warszawą, podobnie jak linia kolejki wąskotorowej, biegnąca ze wsi Jabłonna Stara przez warszawską Pragę do Wawra i Karczewa.

Mapa przedstawiająca obszar działania punktów organizacyjnych POW w Chotomowie, Jabłonnie, Krubinie i Wieliszewie (na północ od Warszawy). Po odzyskaniu niepodległości przy stacji kolejowej Jabłonna (*Bhf. Jabłonna*) powstało Legionowo. Mapa pochodzi z książki: *Die Eroberung von Nowo Georgiewsk*, Oldenburg–Berlin 1921.

⁶ P. Chróściel, *Na ojczyźnianej drodze. Opowieść o Polikarpiu Wróblewskim*, Warszawa 2012; K. Klimaszewski, M. Pakuła, *Bitwa Warszawska 1920 r. Jabłonna, Legionowo, Nieporęt, Serock, Wieliszew, Legionowo* 2016; A. Kołodziejczyk, *Odzyskanie niepodległości w 1918 roku – przebieg wydarzeń na Mazowszu*, [w:] *Warszawa i Mazowsze w walkach o niepodległość kraju w latach 1795–1918*, red. A. Koseski, A. Stawarz, Warszawa 2001; J.E. Szczepański, *Jabłonna – Ty morderco mojej młodości! Korespondencja żołnierzy niemieckich z garnizonu Jabłonna 1915–1918*, Legionowo 2015; J. Załączny, *Powiat warszawski w latach II Rzeczypospolitej. Życie społeczno-gospodarcze, polityczne i kulturalne*, Warszawa 2015.

⁷ Po odejściu pułków legionowych na front powrócono do dawnej nazwy garnizonu – Jabłonna. Dopiero 25 I 1934 r. nastąpiła oficjalna zmiana jego nazwy na garnizon Legionowo; por. „Dziennik Rozkazów MSWojsk.”, Warszawa 25 I 1934, nr 1, poz. 1, s. 2.

Dzieje punktów POW starałem się ująć w szerszym kontekście historycznym, obejmującym dążenia niepodległościowe mieszkańców wspomnianych ziem na początku XX w., w tym ich udział w rewolucji 1905–1907. Przedstawiłem także okoliczności wkroczenia wojsk niemieckich w sierpniu 1915 r. i charakterystykę władz okupacyjnych w Jabłonce. Staralem się wykazać, że na utworzenie struktur POW w Jabłonce i Chotomowie wpłynęło powołanie w styczniu 1917 r. Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego i idea sformowania wojska narodowego. Założenie pierwszych punktów przypadło na okres jawnej działalności Komendy Obwodów Podmiejskich POW (luty–lipiec 1917 r.). Po aresztowaniu J. Piłsudskiego w lipcu 1917 r. przeszły one do konspiracji. Do czasu odzyskania niepodległości działały pod szyldem Ochotniczych Straży Ogniwych w Jabłonce i Chotomowie. Odtworzenie ich funkcjonowania w tym okresie jest niezwykle trudne. Podstawę źródłową stanowią tu relacje z lat 30. XX w., o czym wspominam dalej.

W kolejnym rozdziale podjąłem próbę zrekonstruowania przebiegu rozbrojenia wojsk niemieckich w listopadzie 1918 r., które peowiacy przeprowadzili w trzech miejscach: w Komendanturze Miejskowej we wsi Jabłonna, w koszarach przy stacji kolejowej Jabłonna (dziś Legionowo) i w twierdzy Zegrze. Pojawia się tu naturalne pytanie: kogo rozbroili w wymienionych garnizonach i jak owo rozbrojenie wyglądało. Następnie zwróciłem uwagę na trudności w tworzeniu instytucji wojskowych i samorządowych młodego państwa na gruncie lokalnym. Za istotne uznałem określenie przydziałów peowiaków do jednostek WP, w których walczyli o granice państwa w latach 1918–1921. Nieporuszanym dotąd zagadnieniem była przynależność niektórych z nich do straży bezpieczeństwa. W powiecie warszawskim utworzono ją pod egidą Straży Narodowej. Na koniec pierwszej części omówiłem przykłady kultywowania tradycji POW w środowisku lokalnym. W okresie międzywojennym wielu peowiaków było aktywnymi działaczami społecznymi, zwłaszcza w Ochotniczych Strażach Pożarnych. Jednocześnie starałem się wskazać wpływ polityki państwowej na kształtowanie peowiackiego etosu. Niewątpliwie

do jej przejawów należało nadawanie Krzyża lub części Medalu Niepodległości, który ustanowiono w 1930 r. Za interesujące uznałem określenie liczby przyznanych medali peowiakom z Jabłony, Chotomowa, Krubina i Wieliszewa. Wydaje się, że jest to jeden z probierzy określających stopień docenienia ich działalności w POW.

Druga część książki to peowiackie życiorysy, dział obejmujący czterdzieści sześć biogramów. Ich prezentację poprzedziłem uwagami metodologicznymi. W tym miejscu serdecznie dziękuję rodzinom peowiaków, które odpowiedziały na apel i przeszukały domowe archiwa. Stosowne prośby umieszczałem na grobach członków POW na cmentarzach parafialnych w Jabłonce, Chotomowie, Wieliszewie i Warszawie, szczególnie przed uroczystościami 1 listopada. Ku memu miłemu zaskoczeniu zdecydowana większość rodzin nawiązała kontakt i chętnie podzieliła się pamiątkami i wspomnieniami. Dzięki temu mogłem znacząco wzbogacić życiorysy, które prezentuję właśnie w części drugiej. W poszukiwaniach dużą pomoc okazał mi pan Jarosław Chodorski, wójt gminy Jabłonna, za co serdecznie dziękuję.

W czasie kwerendy archiwalnej starałem się opracować możliwie pełną i wiarygodną listę peowiaków aktywnych w latach 1917–1918 na terenie Jabłony, Chotomowa, Krubina, Wieliszewa i w okolicznych miejscowościach. W tym celu poddałem krytycznej analizie nazwiska znane z opracowań: *Chotomów, Jabłonna od wieków razem, Wspomnień P. Wróblewskiego i maszynopisu Monografii Miasta Legionowa*. Zastosowałem metodę ich porównania z danymi z CAW, zawartymi w zespolach: Akta Personalne i Odznaczeniowe, Wojskowe Biuro Historyczne – Komisja Kwalifikacyjna POW oraz występującymi na listach w zespolu POW i w powojennych Teczkach Akt Personalnych. Zestawiłem je także z niepublikowanymi wykazami peowiaków autorstwa Mieczysława Kielbińskiego⁸ i przede wszystkim Apoloniusza Herbsta,

⁸ MHwL, Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej – M. Kielbiński, *Placówka P.O.W. w Jabłonce*, [rks], lata 90. XX w.

dowódcy oddziału POW w Jabłonie⁹. Jednocześnie dokumenty personalne pozwoliły zweryfikować niektóre fakty z życia peowików, a także posiadane przez nich odznaczenia. Warto odnotować, że omawiane punkty współdziałały z sąsiednimi organizacjami POW w ramach Obwodu Praskiego. Peowiaci utrzymywali wzajemne kontakty, niekiedy zmieniali przydziały służbowe, dlatego ustaliłem i przeanalizowałem również składy osobowe oddziałów z Henrykowa, Pelcowizny, Nowego Dworu Mazowieckiego, a także z Punktu Organizacyjnego Las-Zbytki-Borków, którego członkowie przyjechali do Jabłoni w listopadzie 1918 r. W tym miejscu można postawić pytanie o charakterystykę tych osób – ich pochodzenie społeczne, wykształcenie, motywację. Celem pracy jest także próba odtworzenia i przywrócenia lokalnej pamięci dziejów organizacji peowiackiej w Jabłonie i jej komendanta Apoloniusza Herbsta, a także historię nieznaną Punktów Organizacyjnych POW w Wieliszewie i Krubinie, które powołał do życia Polikarp Wróblewski.

Podstawowe źródła do dziejów POW znajdują się we wspomnianym Centralnym Archiwum Wojskowym. Dokumenty obrazujące okres powstania i jawnej działalności organizacji (styczeń–lipiec 1917 r.) zachowały się w zespole: Polska Organizacja Wojskowa, m.in. w Archiwum Komendy Obwodów Podmiejskich POW. Poznawczo cenne są także Teki Władysława Horyda – odpisy oryginalnych akt POW z lat 1916–1918. Odnajdziemy w nich dane umożliwiające odtworzenie rzeczywistej struktury organizacyjnej podwarszawskiej POW w listopadzie 1918 r. Wartościowe są także rozkazy dotyczące rozbiorzenia wojsk niemieckich we wsi Jabłonna oraz w koszarach w Jabłonie i Zegrzu w listopadzie 1918 r. Istotne informacje zawiera zespół: Komisja Kwalifikacyjna POW przy Wojskowym Biurze Historycznym, którą 28 maja 1937 r. powołał minister spraw wojskowych. Wydawała ona zaświadczenia o służbie w POW na podstawie dokumentów archiwalnych

lub oświadczeń świadków uznanych za wiarygodnych (tzw. zaświadczeń zastępczych). W celu weryfikacji wniosków powołano 25 powiatowych komisji kwalifikacyjnych POW, które działały intensywnie do wybuchu II wojny światowej. W zespole zachowało się kilkadziesiąt tysięcy podań z całej Polski, do których załączono życiorysy, a niekiedy nawet oryginalne dokumenty z okresu I wojny światowej. Relacje kombatanckie poddane krytycznej analizie dostarczają ważnych informacji. Ich porównanie z danymi z zespołu Akta Personalne i Odznaczeniowe pozwala doprecyzować wykaz członków POW. Poza życiorysem dołączali oni także swoje zdjęcia legitymacyjne. Niekiedy są to jedyne znane ich wizerunki.

Charakter uzupełniający historyczny kontekst lokalny mają dokumenty zgromadzone w Archiwum Państwowym w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim, m.in. w zespole Akta Gminy Jabłonna z lat okupacji niemieckiej 1915–1918. Niestety, nie zachowały się tu dokumenty pozostałych gmin z tego okresu. Należy także zwrócić uwagę na zespół Rada Główna Opiekuńcza w Warszawie, przechowywany w Archiwum Akt Nowych. Znajdziemy tu dokumenty Straży Narodowej z powiatu warszawskiego – organizacji rywalizującej z POW w listopadzie 1918 r. o wpływy w garnizonie Jabłonna. W tym samym archiwum warto sięgnąć do zespołu Związek Peowików – organizacji kultywującej etos POW w latach 30. XX w.

W niniejszej publikacji zamieściłem kilkadziesiąt krótkich cytatów z epoki. Przytaczam je zachowując dawną pisownię. Ewentualne ingerencje edytorskie ograniczyłem do poprawienia błędów ortograficznych.

Zastosowałem zapis numerów i nazw batalionów według następującej zasady: niesamodzielne bataliony będące częścią pułków (lub innych większych jednostek wojskowych) oznaczałem cyfrą rzymską i zapisywałem małymi literami, natomiast niezależne bataliony, będące samodzielnymi jednostkami wojskowymi (dowódca, sztab, własna gospodarka materiałowa i finansowa) zapisywałem cyframi arabskimi i wielkimi literami.

⁹ Kolekcja Jacka Natorffa – A. Herbst, *Ewidencja członków oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, [mps], lata 30. XX w.

Książka powstała jako element szerszych badań nad I wojną światową, które prowadzę od kilkunastu lat. W tym miejscu dziękuję pracownikom Muzeum Historycznego w Legionowie za pomoc organizacyjną i merytoryczną, przede wszystkim głównemu inwentaryzatorowi Rafałowi Degielowi i Ewelinie Wołosiuk. Dziękuję za współpracę merytoryczno-archiwalną Jarosławowi Strykowskiemu z Archiwum Akt Nowych. Szczególne podziękowania za wnikliwe recenzowanie niniejszej publikacji składam profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu, profesorowi Aleksandrowi Łuczakowi i profesorowi Januszowi Szczepańskiemu.

W tym miejscu pragnę złożyć także podziękowania władzom samorządowym i instytucjom za wsparcie druku książki, serdecznie dziękuję Romanowi Smogorzewskiemu – prezydentowi Miasta Legionowo, Jarosławowi Chodorskiemu – wójtowi Gminy Jabłonna, Pawłowi Kownackiemu – wójtowi Gminy Wieliszew i Wojciechowi Piątkowskiemu – prezesowi Zarządu Towarzystwa Budownictwa Społecznego „Wieliszew” Sp. z o.o. Druk książki wsparło również Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, za co serdecznie dziękuję.

*Jacek Emil Szczepański
lipiec 2020 r.*

ROZDZIAŁ I

TRADYCJE I DAŻENIA NIEPODLEGŁOŚCIOWE NA POCZĄTKU XX W.

Pokolenie młodzieży zrzeszonej w Polskiej Organizacji Wojskowej w Jabłonie i Chotomowie dorastało w atmosferze dążeń niepodległościowych i wolnościowych Polaków. Przypominał o nich pałac w Jabłonie z „ustroniem Bohatera”, który na przełomie XIX i XX w. był ważnym miejscem kultu księcia Józefa Poniatowskiego. Bohaterski wódz wojsk Księstwa Warszawskiego często bywał w Jabłonie. Setna rocznica jego śmierci w bitwie pod Lipskiem, przypadająca w październiku 1913 r. stała się rodzajem ogólnonarodowej manifestacji patriotycznej. O J. Poniatowskim szeroko rozpisywała się prasa¹⁰, wybijano pamiątkowe medale, drukowano pocztówki i wygłaszano prelekcje, które chłonęła młodzież.

Żywa była także tradycja powstania styczniowego 1863–1864¹¹. W otoczeniu powoiaków żyli jeszcze jego uczestnicy, np. Jan Gruczek w Łajskach, powstaniec z oddziału Józefa

¹⁰ Józefowi Poniatowskiemu i jego rezydencji w Jabłonie poświęcono 42 numer „Tygodnika Ilustrowanego” z 18 X 1913 r. Obszerna relacja z Jabłony ukazała się także w tygodniku „Ziemia”, nr 49 z 6 XII 1913 r. oraz w krakowskiej „Straży Polskiej” nr 9(56) z października 1913 r. Tematykę tę popularyzowano także wśród najmłodszych, por. „Przyjaciel Dzieci. Pismo Tygodniowe Ilustrowane dla Młodzieży”, nr 42, Warszawa-Kraków 18 X 1913 r. (periodyki z kolekcji Marka Mazura).

¹¹ Więcej na ten temat: K. Klimaszewski, *Wieliszew i okolice w powstaniu styczniowym*, „Rocznik Legionowski” 2013, t. 6, s. 16–41; S. Jakubczak, *Powstanie styczniowe na ziemiach powiatu legionowskiego*, „Rocznik Legionowski” 2014, t. 7, s. 22–29.

Jankowskiego¹². O powstaniu przypominał napis na nagrobku Wincentego Rapczyńskiego na cmentarzu w Chotomowie. Ów „uczestnik wypadków 1863 roku” zmarł w 1903 r. w Jabłonnie. W Serocku mieszkał i prowadził sklep rzeźniczy powstaniec Tomasz Chmieliński (1845–1944). Był uczestnikiem bitwy pod Nagoszewem 2–3 czerwca 1863 r. i szeregu innych potyczek pod Zambrowem i Ostrowią¹³.

Silnie oddziaływały wreszcie nieodległe echa rewolucji 1905–1907. Tym silniej, że zetknęli się z nią ojcowie późniejszych peowiaków. Wydarzenia rewolucyjne docierały do miejscowości, w których się wychowywali. Głośno było o dwukrotnej konfiskacie blankietów paszportowych w urzędzie gminy Nieporęt. Podczas drugiej z nich został zabity wachmistrz rosyjskiej policji¹⁴. Akcje przeprowadziła Organizacja Bojowa PPS z Warszawy, w składzie której znajdował się bojowiec Franciszek Rezler ps. „Blondyn” – z zawodu hutnik szklany. W krwawą środę 15 sierpnia 1906 r. uczestniczył w śmiertelnych zamachach na strażników rosyjskich na Targówku i Nowym Bródnie.

W latach 1905–1907 na terenie Jabłonny i Chotomowa działał Teofil Wodzyński ps. „Żydek”, „Mały”. Od 1904 r. należał do PPS. Był dorożkarzem w Warszawie, ale urodził się i do 1900 r. mieszkał w Chotomowie¹⁵. Odwiedzając rodzinę i znajomych

kolportował nielegalną bibułę. Dostarczał ją także do Józefa i Jabłonny, gdzie kontaktował się z lokalnym działaczem Franciszkiem Drewnikiem. Za udział w demonstracji na placu Teatralnym w Warszawie władze carskie uwięziły go w Ratuszu. Jego żona – Marianna Wodzyńska ps. „Cyganka” również była działaczką PPS. Od 1902 r. pracowała w Fabryce Wyrobów Metalowych „Wulkan” na Pradze. W czasie krwawej środy asystowała w zamachu na carskiego rewierowego Sabciułko. W listopadzie 1906 r. aresztowała ją policja i przez 14 miesięcy więziła na Pawiaku¹⁶.

Ulotki PPS kolportował Józef Bienias z Jabłonny. W czasie rewolucji 1905 r. uczestniczył w manifestacjach w Warszawie. Podczas zamieszek ulicznych został pobity przez żołnierzy Wołyńskiego Pułku Lejb-Gwardii¹⁷. Aktywnymi członkami PPS w Jabłonnie byli gospodarz i działacz społeczny Ignacy Kwiatkowski, sekretarz sądu Jabłoński i miejscowi nauczyciele Krzemiński i Zagórski¹⁸. Organizowali oni obchody patriotyczne i uczestniczyli w wiecach politycznych w Warszawie. Dzięki ich zaangażowaniu uszyto w Jabłonnie sztandar narodowy z wizerunkiem orła. Ponadto I. Kwiatkowski dowoził żywność strajkującym robotnikom warszawskim, przekazywał ją w punkcie utworzonym przy Teatrze Letnim. W 1906 r. współzakładał oddział Polskiej Macierzy Szkolnej w Jabłonnie, w którym pełnił funkcję skarbnika.

W 1906 r. 18-letni mieszkaniec Skrzyszewa Mikołaj Bożym organizował wiece patriotyczne w miejscowej szkole początkowej. Był praktykantem szewskim w Warszawie, ale poszukiwany za antycarską działalność i współpracę z Narodowym Związkiem Robotniczym musiał ukryć się na wsi. Powrócił do rodzinnego

¹² Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Akta Personalne i Odznaczeniowe (dalej: WBH CAW, APiO), Jan Gruczek, sygn. KN 8.11.1930. J. Gruczek urodził się 14 VIII 1841 r. w Łajskach, syn Piotra i Brygidy ze Słabych. W czasie powstania styczniowego wstąpił do partii J. Jankowskiego jako żandarm. Aresztowany przez Rosjan otrzymał karę stu nahałek. Po odzyskaniu niepodległości awansował na honorowy stopień podporucznika weterana. W 1930 r. został odznaczony Krzyżem Niepodległości. Mieszkał w Łajskach.

¹³ S. Jakubczak, *Tomasz Chmieliński z Serocka – nieznaną bohater Powstania Styczniowego*, „Rocznik Legionowski” 2008, t. 3, s. 424–425.

¹⁴ WBH CAW, APiO, Franciszek Rezler, sygn. KN 27.6.1938. F. Rezler urodził się 2 IV 1886 r. we wsi Dobre w powiecie mińskim (wówczas nowomińskim). Zmarł w Warszawie 19 IX 1928 r.

¹⁵ WBH CAW, APiO, Teofil Wodzyński, sygn. MN 22.4.1938. T. Wodzyński urodził się 5 V 1879 r. w Chotomowie. Zmarł w 1939 r.

¹⁶ WBH CAW, APiO, Marianna Wodzyńska, sygn. MN 17.3.1938. W latach 30. XX w. M. Wodzyńska mieszkała w Jabłonnie.

¹⁷ WBH CAW, APiO, Józef Bienias, sygn. Odrzucono 21.6.1938. J. Bienias urodził się 4 VII 1888 r. w Jabłonnie.

¹⁸ WBH CAW, APiO, Ignacy Kwiatkowski, sygn. Odrzucono 25.6.1938, *Życiorys*, Jabłonna, 1937 r.

Skrzeszewa, gdzie agitował okolicznych włościan. Współpracował wówczas z nauczycielem Franciszkiem Nowińskim i gospodarzem Janem Dulińskim. W 1906 r., podczas jednego z wieców M. Bożym zniszczył portret cara Mikołaja II. Po kilku dniach – 2 września został aresztowany przez żandarmerię rosyjską i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Zwolniono go 1 marca 1907 r., ale jeszcze przez następne dwa lata znajdował się pod dozorem policyjnym¹⁹.

Strajki robotnicze zorganizowano w hucie szkła przy stacji kolejowej Jabłonna, m.in. 5 lutego i 22 maja 1905 r.²⁰ Zakład uruchomiony w 1897 r. produkował butelki do wina, koniaków, piwa i porteru. Należał do Augusta hr. Potockiego i Hipolita Sosnowskiego, w 1905 r. zatrudniał 60 robotników²¹. Śmierć właściciela – hr. Potockiego 3 czerwca 1905 r. spowodowała stopniowe wygaszenie akcji strajkowej. Duże wrażenie wywarł również dziewięciodniowy strajk na Kolei Nadwiślańskiej, w tym na stacji Jabłonna. Pod koniec października 1905 r. stanął całkowicie ruch pociągów od stacji Praga przez Nasielsk, Ciechanów aż do granicznej stacji w Mławie. Władze carskie sięgnęły wówczas po wojsko. Żołnierze 4. Batalionu Kolejowego z Jabłonna obsadzili stację i przywrócili ograniczony ruch. Mię-

dzy 26 października a 3 listopada 1905 r. odprawili 52 pociągi²². Naprawili także tor przy stacji Praga, wysadzony w powietrze przez bojowców z PPS.

Nastroje rewolucyjne nie ominęły żołnierzy rosyjskich z garnizonu przy stacji Jabłonna. W nomenklaturze wojskowej nosił on nazwę Obóz Feldmarszałka Hurki. W czasie rewolucji 1905 r. stacjonował tu 4. Batalion Kolejowy, 191. Drohiczyński Pułk Piechoty, 192. Wawerski Pułk Piechoty oraz oddział balonowy Warszawskiego Rejonu Ufortyfikowanego²³. Żołnierze zawiązali w koszarach konspiracyjną komórkę Wojenno-Rewolucyjnej Organizacji (WRO). Należeli do niej działacze Ludwiniak i Karczewski, ten ostatni utrzymywał łączność z organizacją warszawską. Do WRO przystąpił także szer. Stanisław Kietliński. Wcześniej był robotnikiem w przędzalni wełny braci Briggsów w Markach. Należał do PPS i organizował strajki. Uczestniczył w słynnej demonstracji na placu Grzybowski 13 listopada 1904 r. Po aresztowaniu przez policję carską w styczniu 1906 r. został przymusowo wcielony do wojska z przydziałem do pułku piechoty w Jabłonie. Tu właśnie nawiązał kontakt z Wojenno-Rewolucyjną Organizacją. Jego działalność przerwał rozkaz przeniesienia na Daleki Wschód, do służby w pułkach syberyjskich²⁴.

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej w lasach dóbr Jabłonna szkolili się młodzież niepodległościowa skupiona w Związku Strzeleckim. Organizacja ta powstała w 1910 r. we Lwowie, ale tajną działalność rozwinęła także na terenie zaboru rosyjskiego. W latach 1913–1914 w okolicach Choszczówki

¹⁹ Mikołaj Bożym (1888–1940), urodził się w Skrzeszewie w gminie Góra. W okresie międzywojennym był wójtem gminy Nieporęt oraz ławnikiem w Sądzie Rozjemczym. Mieszkał w Legionowie przy ul. Kościuszki 15 (obecnie 9), gdzie prowadził Wytwórnę Wyrobów Betonowych. Za działalność samorządową i niepodległościową otrzymał Brązowy Krzyż Zasługi oraz Odznakę Pamiątkową Więźniów Ideowych z lat 1914–1921. 8 września 1939 r., po opuszczeniu Legionowa przez władze gminy, wybrano go wójtem Obywatelskiego Zarządu Gminy Legionowo. 26 II 1940 r. został rozstrzelany z synem Józefem przez hitlerowców w Palmirach. Spoczywa na Cmentarzu Mauzoleum w Palmirach (kwatery XVI/55); por. WBH CAW, Mikołaj Bożym, sygn. OPWI/321 oraz APiO, sygn. Odrzucono 25.10.1937.

²⁰ A. Stawarz, *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 24.

²¹ *Księga Adresowa Przemysłu Fabrycznego w Królestwie Polskim na Rok 1906*, poz. 1259 Huta Szklana „Jabłonna”.

²² A. Ivickij, *K' Istorii 4-go Żeleznodorożnago Bataliona (1896–1912)*, Kostroma 1913, s. 34.

²³ A. Dobroński, *Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1976, t. 20, s. 261–262. Więcej na temat garnizonu: J. Szczepański, *Obóz Hurki. Dzieje garnizonu w Legionowie do 1918 r.*, Legionowo 1997. W czasie rewolucji rezerwowe pułki piechoty w Jabłonie – 191. Drohiczyński i 192. Wawerski zostały rozwinięte w pełne czterobatalionowe pułki piechoty.

²⁴ WBH CAW, zespół WBH, sygn. I.341.1.777, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Kietliński, *Podanie*, Warszawa 22 II 1938 r.

i Płud regularnie ćwiczyła drużyna Związku Strzeleckiego działająca przy Szkole Towarzystwa Kultury Polskiej na Pelcowiznie²⁵. Zakres szkolenia obejmował musztrę i taktykę, m.in. kopanie pozycji strzeleckich. Założycielem drużyny był kierownik szkoły Karol Klimek. Funkcję jej instruktora powierzono Władysławowi Kozłowskiemu, który ukończył kurs wojskowy Strzelca w Krakowie. Został na niego oddelegowany przez Tajną Organizację Nauczycieli Ludowych Królestwa Polskiego. Wybuch I wojny światowej w sierpniu 1914 r. oraz koncentracja licznych oddziałów rosyjskich pod Warszawą ograniczyły działalność drużyny²⁶.

W tym okresie oświatę i postawy patriotyczne wśród młodzieży wiejskiej krzewili nauczyciele szkół początkowych i prywatnych. Należeli do nich Stefan Godlewski ze szkoły początkowej w Chotomowie i Maria Grajnert, która od 1 maja 1912 r. uczyła w 4-oddziałowej szkole fabrycznej funkcjonującej przy wspomnianej już hucie szkła „Jabłonna”²⁷. Ofiarnie pracował Leonard Kałęcki z Krubina. Po ukończeniu prywatnego Seminarium Nauczycielskiego w Ursynowie otrzymał 1 września 1914 r. skierowanie do jednoklasowej szkoły początkowej w Skrzeszewie. Zajęcia rozpoczął od wspólnego odśpiewania przez dzieci i rodziców pieśni *Jeszcze Polska nie zginęła*. L. Kałęcki uczył tylko po polsku²⁸. Także Teodozja Mróz od 1914 r. krzewiła wśród młodzieży z Okunina, Góry, Janówka i Krubina postawy patriotyczne. Po wybuchu I wojny światowej i zniszczeniu szkoły w Janówku Pierwszym prowadziła zajęcia we własnym domu. Policja rosyjska

przeprowadziła u niej kilka rewizji. Potem T. Mróz kontynuowała działalność w Górze, w lokalu wynajętym od Piotra Sosińskiego, a następnie u Aleksandra Szafrąńskiego w Janówku²⁹.

Niewątpliwie powyższe wydarzenia połączone z doświadczeniami rodzinnymi miały wpływ na kształtowanie wrażliwości patriotycznej młodzieży z Jabłonna, Chotomowa, Wieliszewa i innych okolicznych miejscowości.

WYBUCH I WOJNY ŚWIATOWEJ

Z chwilą wybuchu I wojny światowej gminy Góra, Jabłonna, Nieporęt i Zegrze znalazły się w obrębie rozległego 25-wiorstowego Rejonu Umocnionego twierdzy Nowogeorgijewsk (Modlin). 26 lipca 1914 r. jej komendant gen. kawalerii Mikołaj Bobyr³⁰ otrzymał rozkaz wprowadzenia stanu wojennego na terenie całego podległego mu rejonu³¹. Skutkowało to wydaniem rygorystycznych zarządzeń. Na podstawie *Zbioru postanowień wojskowych* generał nakazał w sierpniu 1914 r. wysiedlenie w głąb Rosji większości ludności żydowskiej i niemieckich kolonistów z Jabłonna, Serocka i pozostałych miejscowości. Wprowadził godzinę policyjną, a także liczne ograniczenia w ruchu cywilnym na Trakcie Petersburskim, Kolei Nadwiślańskiej, rejsów statków na Wiśle i Narwi itp. Z polecenia komendanta z gminy Jabłonna wyznaczano podwoły i ludność do budowy umocnień, m.in. fortów w Janówku. Niezwykle dotkliwa dla mieszkańców okazała się mobilizacja i związany z nią pobór mężczyzn do wojska. Przez

²⁵ WBH CAW, zespół WBH, sygn. I.341.1.971, Komisja Kwalifikacyjna POW – Leon Trzaska, *Zaświadczenie*, Warszawa 1 II 1934 r.

²⁶ WBH CAW, APiO, Leon Trzaska, sygn. Odrzucono 2.4.1936.

²⁷ J. Szczęśniak-Wesołowska, *Wspomnienia o rodzinie Grajnertów oraz o Marii i Piotrze Parolach*, „Rocznik Legionowski” 2008, t. 3, s. 390.

²⁸ Leonard Kałęcki, *Zyciorys*, koniec lat 60. XX w. [rks], s. 4. Oryginał zyciorysu L. Kałęckiego jego córka przekazała do zbiorów Szkoły Podstawowej nr 109 im. Batalionów Chłopskich w Warszawie, w której był wieloletnim dyrektorem. Kopia zyciorysu znajduje się także w Szkole Podstawowej im. K. Makuszyńskiego w Skrzeszewie. Dziękuję pani dyrektor Natalii Guzowskiej za jej udostępnienie.

²⁹ WBH CAW, APiO, Teodozja Mróz, sygn. KKiMN 169-50490, 1938 r.

³⁰ Gen. kawalerii Mikołaj Pawłowicz Bobyr (1854–1920). Od 14 lutego 1907 r. komendant twierdzy Nowogeorgijewsk (Modlin), por. *Spisok generalam po staršinstvu*, S-Peterburg 1907, s. 244.

³¹ Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim (APW Oddział Grodzisk Maz.), Zespół Pełnomocnika Gubernatora Warszawskiego na Rejon Umocniony twierdzy Modlin (Upolnomočennyj Komisar“ Varšavskago Gubernatora po Krěpostnomu Raionu Krěposti Novogeorgievsk“), *Opověšenie žitelâm krěpostnogo raiona Novogeorgievskoj Krěposti*, 14 VII 1914, sygn. 73/695/37, k. 2–3.

Jabłonnę przeszło wiele rosyjskich jednostek, w tym oddziały opolczenia (pospolitego ruszenia)³². Jego żołnierze – ratnicy budowali wysunięte linie rowów strzeleckich, odsłaniali przedpole twierdzy Modlin wycinając lasy i rozbierając zabudowę cywilną zasłaniającą ostrzał z fortów.

27 września 1914 r. zawiązał się Komitet Obywatelski dla Jabłonny i parafii Chotomów, który niósł pomoc ludności, głównie uciekinierom z północnego Mazowsza. Na terenie wsi Jabłonna, folwarku i w okolicznych lasach koczowało ponad 20 tys. uchodźców, tj. blisko dwukrotnie więcej niż liczyła cała gmina Jabłonna (w 1914 r. – 10,5 tys.). Przybyli oni samorzutnie, uciekając przed walkami, a częściowo zostali tu skierowani przez Komitet Obywatelski Guberni Warszawskiej, który utworzył w Jabłonie punkt etapowo-przesyłowy. Na miejscu działały warszawskie oddziały sanitarno-żywnościowe. Ponadto wykopano tu studnię, utworzono ambulatorium i dwa punkty wydawania gorącej wody. W celu utrzymania porządku Komitet Obywatelski z Jabłonny powołał Straż Obywatelską liczącą 57 osób. Jej komendantem mianowano Jana Mireckiego³³. Członkami Komitetu Obywatelskiego w Jabłonie byli m.in. wspomniany J. Mirecki – prezes, jego zastępca ks. proboszcz Stanisław Walichnowski z Chotomowa, skarbnik Józef Wodzyński, sekretarz Ludwik Kluźniak oraz członkowie Jan Kubalski, Adam Bienias, Piotr Bienias, Dyonizy Mierzejewski i Jan Mierzejewski właściciele Kolonii Choszczówka.

W tym okresie z Jabłonny startowały do akcji bojowych największe ówczesne samoloty świata Ilija Muromiec. Należały do Eskadry Statków Powietrznych, którą w grudniu 1914 r. dowództwo rosyjskie zakwaterowało we wsi. Tymczasowe lotnisko utworzono na obszernym polu należącym do majątku Potockich³⁴. W jednostce przebywał wówczas ich konstruktor

Igor Sikorski, który usprawniał mechanizm luków bombowych³⁵. Kilku mieszkańców Jabłonny zatrudniono w warsztatach polowych eskadry. Do maja 1915 r. wykonywała ona regularne bombardowania miejscowości i węzłów kolejowych w Prusach. Niekiedy z „rewizytą” nad Jabłonną pojawiały się niemieckie samoloty, z których zrzucano bomby i stalowe strzałki raniące ludzi i uszkodzające sprzęt.

WKROCZENIE WOJSK NIEMIECKICH W SIERPNIU 1915 R. POCZĄTEK OKUPACJI

W lipcu 1915 r., niemal rok od wybuchu wojny, front rosyjsko-niemiecki zbliżył się do linii Wisły i Narwi. Potężne natarcia wyprowadzone przez armie niemieckie od północy i południa miały odciąć armię carską w Królestwie Polskim przez tzw. „małe kleszcze”. Planowano, że ukoronowaniem tej operacji będzie zdobycie twierdzy Modlin, które powierzono gen. piech. Hansowi von Beselerowi (1850–1921). Wśród jednostek wojskowych podlegających generałowi znajdowała się 169. Brygada Landwery dowodzona przez gen. Konrada Baerenfelsa-Warnowa. W sierpniu 1915 r. otrzymał on rozkaz domknięcia pierścienia oblężenia Modlina na odcinku między Wisłą a Narwią. W tym celu rano 8 sierpnia 1915 r. brygada przystąpiła do forsowania Narwi na wysokości pałacu w Dębem. Jako pierwsi rzekę pokonali jeźdźcy ze szwadronu zapasowego 3. Pułku Grenadierów Konnych im. Barona von Derfflingera³⁶. Kawalerzyści rodem z Bydgoszczy stoczyli potyczki ze strażami tylnymi ustępujących wojsk rosyjskich m.in. w okolicach Olszewnicy i Wieliszewa. Odwrotowi Rosjan towarzyszyły zniszczenia, m.in. mostu w Zegrzu, dworca kolejowego w Jabłonie oraz wysiedlenie ludności i spalenie kilku wsi m.in. Krubina, Skrzyszewa, Olszewnicy i Kałuszyna. Tego samego dnia przez Narew przepłynęła się część niemieckiego

³² Ibidem, k. 272.

³³ *Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego Guberni Warszawskiej*, cz. 1, zebrał i opracował W. Radecki, Warszawa 1916, s. 238.

³⁴ Współcześnie to miejsce przecina obwodnica drogowa Jabłonny.

³⁵ M. Chajrulin, *Vozdušnye korabli tipa Il'â Muromiec*, Moskwa 1998, s. 18.

³⁶ F. Bettag, *Die Eroberung von Nowo Georgiewsk*, wyd. 1, Oldenburg–Berlin 1921, s. 36.

Wysadzenie Fortu XVII w Janówku przez Rosjan w sierpniu 1915 r. poprzedziło kapitulację twierdzy Modlin

99. Pułku Piechoty Landwery. Jego zadaniem było powiększenie zdobyczy terytorialnych na lewym brzegu Narwi. Dzień później wsparł go 61. Pułk Piechoty Landwery płk. Feldtkellera. Za piechotą przeprowiły się baterie artylerii polowej. Po sforsowaniu rzeki zasadnicze siły 169. Brygady stopniowo spychały Rosjan na przedpole fortów w Janówku, tj. na linię Kępa Kikolska–Krubin–Skierdy. Towarzyszyły temu pojedynki artyleryjskie i potyczki piechoty. Natomiast tyły 169. Brygady osłaniały pododdziały kawalerii podporządkowane mjr. hr. von Strachwitzowi. Zasięg ich działania wyznaczała linia kolejowa Zegrze Południowe – Jabłonna³⁷. Prawdopodobnie jako pierwsze do Jabłonny dotarły 8 sierpnia 1915 r. szwadrony jazdy ze 169. Brygady Landwery.

20 sierpnia 1915 r. załoga twierdzy Modlin poddała się po krótkiej obronie i wysadzeniu fortów. Linia frontu rosyjsko-niemieckiego odsunęła się daleko na wschód. Na opanowanych terenach cesarz Wilhelm II polecił 24 sierpnia 1915 r. utworzyć

nową strukturę okupacyjną, tzw. Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo Warszawskie (GGW). Na jego czele stanął zdobywca Modlina gen. Hans von Beseler, który sprawował władzę przez ponad trzy lata.

Potrzeba stabilizacji polityczno-gospodarczej GGW oraz plany zakwaterowania w koszarach przy stacji Jabłonna dużego zgrupowania wojskowego zmusiły władze okupacyjne do przeprowadzenia kilku najpilniejszych inwestycji. Najważniejsze było przywrócenie ruchu na Kolei Nadwiślańskiej od Warszawy do Mławy. Kursowanie pociągów stało się tu możliwe wkrótce po odbudowaniu torów o zachodnioeuropejskim rozstawie szyn oraz po wzniesieniu saperskiego mostu kolejowego na Narwi koło Modlina (20 września 1915 r.)³⁸. W marcu 1916 r. została uruchomiona po uszkodzeniach wojennych linia kolejowa od stacji Jabłonna do koszar w Zegrzu Południowym³⁹. Na początku maja 1916 r. oddano do użytku tzw. „nowy most niemiecki” na Narwi w Zegrzu⁴⁰. Zachowana infrastruktura koszarowa pozwoliła sformować nowe jednostki – Zgrupowanie Piechoty Zapasowej Warszawa (*Infanterie Ersatz Truppe Warschau*) w Jabłonie i Oddział Szkolny Karabinów Maszynowych (*Maschinengewehr-Ausbildungs-Kommando Segrshe*) w Zegrzu.

Administracyjnie gminy Jabłonna, Góra, Nieporęt i Zegrze (z siedzibą władz w Serocku) znalazły się na terenie cesarsko-niemieckiego powiatu warszawskiego ziemskiego (*Kreis Warschau-Land*)⁴¹. Natomiast pod względem militarnym należały do Gubernatorstwa Warszawskiego (*Gouvernement Warschau*) –

³⁸ W. Kretzschmann, *Die Wiederherstellung der Eisenbahnen auf dem östlichen Kriegsschauplatz*, Berlin 1925, s. 175.

³⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Kaiserliches Deutsches Generalgouvernement Warschau 1915–1918 [Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo Warszawskie – Ces.-Niem. Gen.-Gub. Warsz.], *Gouvernementsbefehle*, sygn. 71, *Gouvernementsbefehl*, Warschau 9 III 1916, k. 19.

⁴⁰ *Fertigstellung von Brücken*, „Militär-Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau”, Warschau 15 V 1916, nr 24, s. 153.

⁴¹ *Obwieszczenie*, „Gazeta Powiatowa dla Powiatu Warszawskiego” [„Kreisblatt für den Kreis Warschau-Land”], 1 IV 1916, nr 1, s. 3.

³⁷ *Ibidem*, s. 55.

W koszarach przy stacji Jabłonna dowództwo niemieckie zakwaterowało zgrupowanie piechoty zapasowej *Infanterie Ersatz Truppe Warschau*. Pomnik widoczny na zdjęciu został wybudowany w kwietniu 1916 r.

Oryginalny fragment widocznego powyżej pomnika z napisem: *9. Komp. Infanterie*. (9. kompania należała do IV batalionu zgrupowania piechoty zapasowej), z kolekcji Muzeum Historycznego w Legionowie, fot. Magdalena Woińska

jednego z jedenastu gubernatorstw, na które podzielono obszar GGW. Na jego terenie zostały utworzone tzw. komendantury miejscowe, które były niższym organem władzy wojskowej, niezależnym od administracji cywilnej – urzędów gmin. Zakładano je w miastach i w większych wsiach, takich jak Jabłonna. Kontrolowały one miejscową ludność, utrzymywały okupacyjny porządek. Zazwyczaj ich załogę tworzyli uzbrojeni żołnierze landszturmu.

KOMENDANTURA MIEJSCOWA W JABŁONNIE

Ortskommandantur Jabłonna rozpoczęła działalność na początku grudnia 1915 r. Początkowo dowództwo wojsk okupacyjnych oddelegowało do niej żołnierzy z 3. Batalionu Piechoty Landszturmu „Burg” (IV,36) oraz jeźdźców z 18. Pułku Huzarów im. Króla Alberta⁴². Żołnierze komendantury patrolowali lokalne drogi, okolice mostów na Narwi w Dębem i Zegrzu. Nadzorowali ludność na stacji kolejowej w Jabłonie i na terenie sąsiadującego z nią letniska Gucin. Sprawdzali klientów wyszynku Lejzora Litwinowicza i składu węgla Lejby Lipszyca, które działały przy stacji. Landszturmiści kontrolowali pasażerów na stacjach kolejki wąskotorowej od Jabłony II do Warszawy. Komendantura wyznaczała przymusowe podwozy dla wojska itp. Jej załoga mogła rewidować mieszkańców, prowadziła różnego rodzaju rekwizycje zboża, koni, metali itp. Była jednym z kilku urzędów w powiecie warszawskim upoważnionym do wydawania przepustek wjazdowych do Warszawy. Mieszkańcy gminy Jabłonna po udowodnieniu stałego zamieszkania mogli wykupić przepustkę ważną przez cztery tygodnie⁴³. Sprawdzali ją niemieckie posterunki strzegące

⁴² AGAD, Ces.-Niem. Gen.-Gub. Warsz., sygn. 70, Gouvernements Befehle [Rozkazy Gubernatorstwa], *Gouvernementsbefehl Ia/1*, Warschau 3 XII 1915, k. 181. Pod koniec grudnia 1915 r. został zatwierdzony wzór urzędowej pieczęci komendantury w Jabłonie.

⁴³ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 801, Plakaty – obwieszczenia i rozporządzenia 1915–1916, *Rozporządzenie dotyczące ruchu miejscowego z Warszawy i do Warszawy w obrębie powiatu warszawskiego ziemskiego*, Warszawa 17 I 1916, k. 6.

Wieś Jabłonna, 4 V 1916 r., na zdjęciu kawiarnia Julii Hoffmann i skład wędlin Stanisława Prokopowicza

Załoga Komendatury Miejscowej w Jabłonie 1915/1916 – żołnierze Zapasowego Batalionu Piechoty Landszturmu „Rödelheim” (XVIII,48)

wjazdu do Warszawy. W komendanturze rejestrowano także Polaków – byłych żołnierzy armii rosyjskiej z gmin Jabłonna i Nieporęt, którzy powrócili do domu. Począwszy od stycznia 1916 r. musieli oni meldować się dwa razy w miesiącu w biurze komendatury, co było uciążliwym obowiązkiem.

W okresie 1915–1918 załogę wojskową komendatury tworzyła piechota landszturmu. W armii niemieckiej była to najsłabsza, czwarta siła składowa, po armii czynnej, rezerwie i landwerze. Jako „formacja głębokich rezerw” składała się z żołnierzy starszych wiekiem, tzw. II powołania (39–45 lat), zazwyczaj niespełniających już wymogów służby frontowej⁴⁴. Ich zadaniem była wspomniana ochrona mostów, patrolowanie ulic, prowadzenie rewizji itp. Szczątkowo zachowane źródła archiwalne

pozwalają ustalić nazwy niektórych jednostek landszturmu rotacyjnie wystawiających załogę we wsi Jabłonna. Na przełomie lat 1915 i 1916 był to Zapasowy Batalion Piechoty Landszturmu „Rödelheim” (XVIII,48) z Warszawy. Pod koniec grudnia 1916 r. zastąpił go Batalion Piechoty Landszturmu „Donaueschingen” (XIV,9). Jednostka ta została zmobilizowana we wrześniu 1915 r. w Wielkim Księstwie Badenii. W latach 1915–1918 stacjonowała w Warszawie i przejściowo w twierdzy Modlin⁴⁵. Innym pododdziałem wojskowym, którego żołnierze kwaterowali w Jabłonie w marcu 1917 r. był 2. Zapasowy Batalion Piechoty Landszturmu „Saint Avold” (XVI,22). Zmobilizowano ich na początku października 1915 r. w odległej Lotaryngii (obecnie w granicach

⁴⁵ AGAD, Ces.-Niem. Gen.-Gub. Warsz., sygn. 10, *Übersicht der im Gebiet des Generalgouvernements Warschau befindlichen militärischen Behörden und Truppen nach dem Stande vom 8. Oktober 1918*, Warschau 8 X 1918, s. 6.

⁴⁴ J.E. Szczepański, *Landszturm w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim 1915–1918. Formacja głębokich rezerw*, Warszawa 2012, s. 142–143.

Żołnierze 2. Zapasowego Batalionu Piechoty Landszturmu „St. Avold” (XVI,22) w Komendaturze Miejscowej w Jabłonce, marzec 1917 r. Villa „Hoffnung” to willa „Nadzieja”

Francji)⁴⁶. Często służbę okupacyjną w Jabłonce pełnili żołnierze z 2. Zapasowego Batalionu Piechoty Landszturmu „Merzig” (XVI,20). Część z nich pochodziła z Merzig, miasta powiatowego leżącego w pobliżu francuskiej granicy. Powołano ich do wojska na przełomie lipca i sierpnia 1915 r. W latach 1915–1918 batalion stacjonował w Warszawie, ale jego poszczególne pododdziały pełniły rotacyjnie wartę m.in. na posterunkach w Wołominie (sierpień 1917 r.), Markach (maj 1918 r.) i Pruszkowie (maj–lipiec 1918 r.). Jeden z pododdziałów batalionu „Merzig” regularnie stacjonował w Jabłonce, m.in. od czerwca do sierpnia 1917 r. oraz od marca do lipca 1918 r.⁴⁷

⁴⁶ H. Busche, *Formationsgeschichte der deutschen Infanterie im Ersten Weltkrieg 1914–1918*, Anlagenband, Reinbek 1999, s. 102.

⁴⁷ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 1086, Akta w sprawach wojskowych (żandarmeria, wojsko, komendantura), 1918 r., k. 17.

W komendaturze w Jabłonce służyli Polacy z Rejencji Poznańskiej powołani do armii niemieckiej. Na odwrocie zdjęcia wysłanego do rodziny Knaflewskich ze Śmigła czytamy:

Jablona d.13. 3. 1917

Szanowna Siostro!

Donoszę ci że ja dosyć zdrowy, i tego samego wam wszystkim życzę. I przysyłam ci też jedne Kartę na Pamiętkę z Jabłony. Ja i Czesiu Ciebie Pozdrawiamy. Stanisław

Ciężar zakwaterowania żołnierzy spoczywał na mieszkańcach wsi Jabłonna. Lokale do wynajęcia wskazywał urząd gminy, który zwracał koszty tzw. powinności kwaterunkowej. Tabela poniżej przedstawia wykaz właścicieli, którzy wynajmowali pomieszczenia wojsku. Na jej podstawie można przyjąć, że we wsi Jabłonna w latach 1915–1918 stacjonowała na co dzień setka żołnierzy niemieckich zabezpieczających działalność komendantury i kontrolujących mieszkańców gminy.

Tabela 1. Zakwaterowanie żołnierzy niemieckich z komendantury w Jabłonie, 16 I 1918 r.

WYNAJMUJĄCY KWATERĘ	LICZBA ŻOŁNIERZY	OKRES
Michał Bienias	20 żołnierzy	1 I 1916–1 I 1918
Bronisława Bzura	Kancelaria komendantury, mieszkania urzędników	1 II 1916–31 XII 1917
Wojciech Cackowski	20 żołnierzy i kuchnia	1 III 1916–1 XII 1917
Ludwik Jasiński	30 żołnierzy	1 X 1916–1 VII 1917
Grzegorz Klimczak	8 żołnierzy łączności	17 II 1916–31 XII 1917
Stanisław Pinkus	30 żołnierzy	1 I 1916–1 I 1918
Wincenty Wasilewski	13 żołnierzy kilku telefonistów	1 IV 1916–1 X 1916 1 V–1 IX 1917
Wojciech Wasilewski	Kwaterna komendanta ppor.	1 X 1916–31 XII 1917
Piotr Witeska	kilku żołnierzy i kantyna	przez 21 miesiące

Źródło: Wykaz należnego kwaterunku za wojska i Instytucje Rządowe z gminy Jabłonna, 16 I 1918 r. APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 1086, k. 1–2.

Gospodarze czerpali dochody z wynajmu, choć dzieci niektórych z nich prowadziły antyniemiecką działalność w POW. Z drugiej strony żołnierze chętnie nawiązywali kontakty z miejscową ludnością. Komendantura zajęła na biura nowoczesny, skanalizowany budynek należący do lekarza Stanisława Bzury i jego małżonki

Bronisławy⁴⁸. W tym okresie dr Bzura jako poddany rosyjski służył w carskim wojsku. W trzech reprezentacyjnych pokojach na parterze Niemcy umieścili biura i kancelarię komendantury, natomiast w pokojach na piętrze zakwaterowano urzędników. Na początku 1916 r. zamieszkał tu zastępca komendanta Stokłosa. Przejściowo w budynku urzędowała komisja paszportowa, która wydawała nowe dokumenty tożsamości mieszkańcom gminy Jabłonna (tzw. *Pass*). Obok niej funkcjonowało atelier fotograficzne, w którym wykonano tysiące zdjęć do paszportów⁴⁹.

Na przełomie 1917 i 1918 r. komendantem miejscowym w Jabłonie był ppor. rez. König. Podlegała mu m.in. wojskowa centrala telefoniczna (*Fernsprech-Zentrale Jablonna Ort*). W grudniu 1917 r. obsługiwał ją gefrajter Schriever. Niemieckie dowództwo utrzymywało stały kontakt z wójtem gminy Jabłonna Ignacym Borkowskim. Tłumaczem rozmów był Sylwester Kozłowski, nauczyciel ze szkoły w Winnicy – miejscowości położonej w gminie Jabłonna. On też przekładał na język polski urzędową korespondencję niemiecką kierowaną do gminy⁵⁰.

Jednym z zadań komendantury była kontrola władz gminy w zakresie opieki sanitarnej i realizacji zaleceń lekarza powiatowego. Latem 1916 r. miejscową ludność poddano przymusowym szczepieniom przeciw ospie. Troska okupantów o jej stan zdrowotny w rzeczywistości była podyktowana obawą o bezpieczeństwo wielotysięcznego zgrupowania wojskowego *Infanterie Ersatz Truppe Warschau*, stacjonującego w koszarach przy stacji Jabłonna i w twierdzy Zegrze. W związku z obecnością wojska władze sanitarne nakazały także regularne badanie kobiet uprawiających nierzad na terenie gminy. W tym celu w lipcu 1916 r. na odwachu

⁴⁸ Budynek zachował się w Jabłonie do czasów współczesnych przy ul. Modlińskiej 78. W 2006 r. został wpisany do rejestru zabytków.

⁴⁹ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 797, Prośby mieszkańców gminy skierowane do Rady Gminy Jabłonna, *Podanie Bronisławy Bzury*, Jabłonna 18 I 1917, k. 99–100.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 799, Budżet gminy Jabłonna na rok rachunkowy 1917, k. 2. Roczne wynagrodzenie S. Kozłowskiego w wysokości 388 marek zostało przewidziane w budżecie gminnym.

(tzw. *Wachlokal*) znajdującym się obok komendantury, utworzono gabinet przyjęć. Kobiety badał dwa razy w tygodniu dr med. Adam Fryszberg z Warszawy⁵¹. W czasie okupacji porad lekarskich w Jabłonce udzielał dr Antoni Kędziński, znany warszawski lekarz społecznik rodem z Serocka, założyciel pierwszego na Pradze ogródka jordanowskiego dla dzieci⁵². Pomoc medyczną niósł także starszy felczer Jakub Turski. Praktykował w Jabłonce od stycznia 1892 r. Jego córka Leokadia współpracowała z miejscową POW, natomiast syn Waclaw zaciągnął się do Legionów Polskich⁵³.

Władze gminy Jabłonna były zobowiązane do bieżącego utrzymywania komendantury. Zimą zakupywały dla niej opał, m.in. w 1917 r. ze wspomnianego składu węgla Lejby Lipszyca. Także leśniczy Bukowca Musik sprzedawał komendanturze, za zgodą Administracji Dóbr Jabłonna i Nieporęt, drewno opałowe. Abram Magid właściciel sklepu galanterii żelaznej dostarczał jej rury do piecyków i gwoździe, a wytwórnia Chaima Tyka świece i mydło⁵⁴. W związku z rosnącymi wydatkami wójt gminy Jabłonna wystąpił w czerwcu 1918 r. do naczelnika powiatu warszawskiego o wyrażenie zgody na rozdzielenie kosztów utrzymania załogi niemieckiej pomiędzy trzy gminy, które faktycznie ona obsługiwała tj. Jabłonnę, Nieporęt i Bródno. Po uzyskaniu zgody odpowiednie zobowiązania finansowe podzielono proporcjonalnie do liczby mieszkańców⁵⁵.

Podobna zasada dotyczyła także wspólnego utrzymywania stacji (posterunku) żandarmerii niemieckiej w Serocku. Poza współfinansowaniem kosztów kwaterunkowych i bieżącego utrzymania, w lutym 1918 r. wyznaczono kolejne daniny. Na podstawie zarządzenia naczelnika powiatu warszawskiego gminy Jabłonna, Nieporęt i Zegrze musiały dostarczać co miesiąc paszę dla koni serockich żandarmów. Miały ją uzyskać drogą rekwizycji przeprowadzonych wśród mieszkańców⁵⁶. W dobie silnego kryzysu gospodarczego było to poważne obciążenie dla ludności, potęgujące jej ubóstwo. Ponadto 1 lipca 1918 r. został urządzony nowy posterunek żandarmerii niemieckiej w Nieporęcie. Koszt jego utrzymania również obciążał częściowo mieszkańców Jabłony⁵⁷.

Komendantura w Jabłonce utrzymywała stałe kontakty służbowe z posterunkami żandarmerii w Serocku i Nieporęcie, m.in. w zakresie zwalczania organizacji konspiracyjnych. Pod koniec lipca 1917 r. na moście w Zegrzu niemiecka warta aresztowała Józefa Dębskiego ps. „Jankowski” instruktora sekcji POW działającej w Chrcynie (pluton Nasielsk)⁵⁸. Przypominało to o tym, że obok codziennych spraw toczył się potajemny nurt życia konspiracyjnego. Okupacja niemiecka była bowiem okresem historycznie złożonym, z wieloma skrajnościami. Względny swobodny kulturalno-oświatowy towarzyszyła rabunkowa eksploatacja gospodarcza i aresztowania działaczy niepodległościowych. Pod twardymi rękami okupanta niemieckiego czyniono jednak przygotowania do odzyskania niepodległości. Istotną rolę w tym procesie spełniała Polska Organizacja Wojskowa.

⁵¹ Listę 34 kobiet sporządzono w gminie Jabłonna, APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 790, Akta o zaraźliwych chorobach i szczepieniu ospy, 1916, *Liste der Prostituierten in Jablonna*, Ortskommandantur Jablonna 5 VII 1916, k. 29.

⁵² P. Elsztein, *Moja Praga... Moja Warszawa... z archiwum wspomnień*, Warszawa 2014, s. 189–190.

⁵³ WBH, APiO, Waclaw Turski, sygn. MN 27.6.1938.

⁵⁴ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 895, Wykaz poborów pracowników gminy i sołtysów 1917–1918, A. Magid, *Rechnung*, Jabłonna 14 I 1918, k. 62.

⁵⁵ Ibidem, sygn. 1086, Akta w sprawach wojskowych, *Wykaz kosztów utrzymania miejscowej komendantury w Jabłonce za czas od 1 września 1917 r. do 1 kwietnia 1918 roku*, k. 18v. W tym okresie gmina Jabłonna liczyła 12 310 mieszkańców, a gmina Bródno 14 291. Najmniej liczna była gmina Nieporęt, na terenie której mieszkało 6 295 osób.

⁵⁶ Ibidem, *W sprawie dostarczania paszy dla koni żandarmerji*, Warszawa 7 II 1918, k. 4. W marcu 1918 r. gmina Jabłonna przekazała do serockiej żandarmerii 155 kg owsa, 310 kg siana, 186 kg słomy i 387 kg kartofli.

⁵⁷ Ibidem, k. 15. Gmina Jabłonna na utrzymanie posterunku żandarmerii wpłaciła do kasy urzędu gminy w Nieporęcie 713 marek.

⁵⁸ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.703, Komisja Kwalifikacyjna POW – Józef Michał Dębski, *Podanie*, Warszawa 12 V 1938 r.

ROZDZIAŁ II

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ POW

Geneza Polskiej Organizacji Wojskowej sięga sierpnia 1914 r. Wraz z wybuchem I wojny światowej działacze niepodległościowi wywodzący się z Polskich Drużyn Strzeleckich i Związku Strzeleckiego połączyli w Warszawie swe siły i stworzyli konspiracyjny związek wojskowy skierowany militarnie i politycznie przeciwko Rosji⁵⁹. Na jego czele stanął Karol Rybasiewicz ps. „Wilczyński”⁶⁰. Jego zastępcą i jednocześnie komendantem Warszawy został ppor. Adam Koc ps. „Witold”⁶¹. W październiku 1914 r. Józef Piłsudski wysłał do Warszawy ppor. Tadeusza Żulińskiego, swojego adiutanta i oficera Legionów Polskich, który objął dowództwo nad organizacją. 22 października 1914 r. nadał jej nazwę Polska Organizacja Wojskowa. Jednocześnie opracował, zgodnie z wytycznymi J. Piłsudskiego, „Deklarację POW”, będącą podstawowym dokumentem ideowo-programowym. Zgodnie z nią celem organizacji było zdobycie niepodległości Polski drogą walki zbrojnej. Za głównego przeciwnika uznawano Rosję. POW miała być organizacją apolityczną, grupującą ludzi różnych przekonań i powiązaną z Legionami Polskimi. Początkowo jej działalność finansowano z kasy oficerskiej I Brygady Legionów. Dopiero w styczniu 1915 r. T. Żuliński powołał tzw. Kasę Wojenną,

która częściowo rozwiązała problemy materialne organizacji. Na przełomie 1914 i 1915 r. działalność POW rozwijała się w trzech kierunkach. Pierwszy obejmował szkolenie wojskowe członków, a zwłaszcza pozyskiwanie uzbrojenia. Zbieraniem broni i amunicji z pobojozisk spod Warszawy (Baniocha, Piaseczno, Ożarów, Komorów, Helenów) i z linii walk rosyjsko-niemieckich nad Rawką i Bzurą aktywnie zajmował się m.in. Aleksander Dłutek, peowiak pochodzący z Wieliszewa. W tym okresie działał on w warszawskiej POW w kompanii Wiktora Marczewskiego ps. „Witkowski”. Wraz z kolegami z organizacji zgłosił się do 40. Grupy Sanitarnej utworzonej przez Polski Komitet Pomocy Sanitarnej, działającej na Dworcu Kaliskim w Warszawie. W pociągach pomiędzy rannymi żołnierzami rosyjskimi przewoził ukrytą broń (głównie rewolwery). Następnie przeniósł ją do magazynów konspiracyjnych POW znajdujących się przy ul. Siennej, Górnej i Chłodnej⁶².

Drugim kierunkiem działań POW było prowadzenie wywiadu – rozpoznania wojsk rosyjskich na tyłach frontu, m.in. typów uzbrojenia, rodzaju transportów wojskowych i przesyłanie tych danych do sztabu I Brygady. Trzecim rodzajem aktywności stała się dywersja prowadzona przez Oddział Lotny Wojsk Polskich⁶³. Był to pododdział o dużej samodzielności, podporządkowany bezpośrednio T. Żulińskiemu. Jego członkowie wykonali kilka spektakularnych akcji bojowych, m.in. dwukrotnie wysadzili tory kolejowe na moście na Rządzy pomiędzy Tłuszczem i Wołominem⁶⁴. W połowie czerwca 1915 r. siły POW liczyły około 1 100 ludzi, z tego w Warszawie 276 osób (sekcja męska – 212, żeńska – 64)⁶⁵. Peowiaków szkolono m.in. w Wolnej Szkole Wojskowej,

⁵⁹ W. Brzozowski, *Początki P.O.W. (1.VIII–22.X.1914 r.)*, „Niepodległość” 1937, t. 16, z. 1(42), s. 484.

⁶⁰ Karol Rybasiewicz (1891–1916) – komendant Polskich Drużyn Strzeleckich w III okręgu obejmującym zabór rosyjski. Z POW wstąpił do I Brygady Legionów Polskich. Służył w stopniu ppor. w 1. Pułku Piechoty. Dwukrotnie ranny 6 lipca 1916 r. w walkach pod Kostiuchnówką zginął bez wieści.

⁶¹ *Polska Organizacja Wojskowa*, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, red. O. Laskowski, Warszawa 1937, t. 6, s. 645.

⁶² WBH CAW, APiO, Aleksander Dłutek, sygn. MN 16.3.1937 oraz Czesław Szczeciński „Preusker”, sygn. MN 16.3.1937.

⁶³ W. Brzozowski, *Oddział Lotny Wojsk Polskich (1914–1915)*, „Niepodległość” 1939, t. 19, z. 3(53), s. 233.

⁶⁴ J.E. Szczepański, *Odbudowa mostów kolejowych między Wołominem i Tłuszczem, wrzesień 1915 r.*, „Rocznik Wołomiński” 2016, t. 12, s. 145–146.

⁶⁵ T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 22.

a także podczas doraźnych kursów. Jeden z nich odbył się w czerwcu i lipcu 1915 r. w podwarszawskim Wiśniewie w gminie Jabłonna. Zorganizowano go na wzór przedwojennych szkół letnich Polskich Drużyn Strzeleckich. W tym celu dowództwo POW wynajęło dom z wiśniowym sadem. Komendantem Szkoły Wojskowej POW w Wiśniewie został Wacław Jędrzejewicz ps. „Ordon”⁶⁶. Przyjęto do niej około 30 peowiaków, absolwentów szkoły żołnierskiej lub podoficerskiej, głównie dowódców drużyn. Poza W. Jędrzejewiczem wykładał tu Konrad Libicki ps. „Buyno”. W Wiśniewie prowadzono zajęcia z zakresu kartografii, musztry, ćwiczeń polowych. Wiele uwagi poświęcano zagadnieniu walki ulicznej. Kurs został zorganizowany na tyłach walczącej armii rosyjskiej. W razie dekonspiracji jego uczestnicy mogli trafić pod sąd wojenny, tym bardziej, że wykonywali oni praktyczne zadania służby wywiadowczej na Pradze⁶⁷. Szkicowali plany rosyjskich koszar i linii kolejowych. Skupowali broń, którą przynosili do tajnego magazynu przy ul. Stalowej 18 na Pradze. W Wiśniewie przebywał m.in. głuchoniemy peowiak i poeta Jerzy Bąkowski, który 8 września 1915 r. poległ jako sanitariusz 1. Pułku Piechoty Legionów podczas ratowania rannego na polu walki pod Wielkim Miedwieżem⁶⁸.

5 sierpnia 1915 r. wojska rosyjskie opuściły lewobrzeżną Warszawę wysadzając mosty na Wiśle. Tym samym w mieście zakończył się stuletni okres zaboru rosyjskiego. Jednocześnie wkroczyła

do niego armia niemiecka. Tego samego dnia o godz. 11.30 warszawska POW zakończyła mobilizację członków. Ogółem zgłosiło się 265 ludzi, co stanowiło niezbyt pokaźną siłę. Sformowali oni Batalion Warszawski POW, który 22 sierpnia 1915 r. wyruszył do I Brygady Legionów.

Po odejściu batalionu dowództwo nad organizacją objął przejściowo mjr Michał Żymierski. Jego zadaniem było podtrzymanie działalności. 14 września 1915 r. nowym komendantem został kpt. Tadeusz Kasprzycki, oficer I Brygady. Przeprowadził on gruntowną reorganizację POW, wprowadził nowy podział na okręgi na terenach okupacji niemieckiej i austro-węgierskiej. Organizacja działała wówczas półlegalnie, a główny nacisk położono na popularyzację wśród społeczeństwa idei niepodległościowych J. Piłsudskiego i rozbudowę struktur. Głównym wrogiem nadal pozostawała Rosja. W lipcu 1916 r. organizacja liczyła już 5 057 członków. Powołanie nowych okręgów POW spowodowało konieczność utworzenia wyższych dowództw pośredniczących pomiędzy komendantami okręgów a Komendą Naczelną. Były to tzw. komendy Grup Okręgów A, B, C, D i E. Przy Komendzie Naczelnej stworzono także Komisję Wydawniczą, która publikowała czasopisma „Przegląd Wojskowy”, „Strzelec” oraz „Rząd i Wojsko”, a także broszury do szkolenia wojskowego. Jesienią 1916 r. utworzono Szkołę Podchorążych.

Tak zorganizowana POW doczekała powołania przez cesarza Niemiec i Austro-Węgiek fragmentarycznego tworu państwowego – Królestwa Polskiego. Po przygotowaniu gruntu propagandowego, generałowie gubernatorzy – austriacki i niemiecki – w niedzielę 5 listopada 1916 r. ogłosili w imieniu cesarza proklamację powstania Królestwa Polskiego na ziemiach „rosyjskiemu panowaniu wydartych”. Akt zapowiadał, że zostanie utworzone „państwo samodzielne z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem”, funkcjonujące „w łączności z obu sprzymierzonymi mocarstwami”. Nie było ono jednak państwem „niepodległym” tylko „samodzielnym”. W środowiskach niepodległościowych szczególnie nadzieje wzbudziła deklaracja utworzenia własnej armii, w której „żyć będą pełne sławy tradycje wojsk polskich

⁶⁶ W. Jędrzejewicz, *P.O.W. w latach 1914–15. Szkoła Wojskowa w Wiśniewie*, „Peowiak” 1930, nr 1, s. 10–12.

⁶⁷ WBH CAW, zespół WBH, sygn. I.341.1.747, Komisja Kwalifikacyjna POW – dokumenty peowiaka o pseudonimie „Herbiec”, *Curriculum vitae*, 20 XII 1916 r. W jego życiorysie czytamy: „Podczas wakacji w r. 1915 brałem udział w kolonii wojskowej w Wiśniewie pod Warszawą (komendantem kolonii był ob. Ordon). Brałem udział w wywiadach kartograficznych, odbywanych na Pradze i w gromadzeniu broni”.

⁶⁸ Kurs w Wiśniewie ukończyli także Leon Filipowicz ps. „Zygmunt” i Tomasz Wierzbowski ps. „Bojomir”, W. Jędrzejewicz, *P.O.W. i Batalion Warszawski. Moja Służba 1914–1915*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3/4, s. 140 oraz J. Cisek, E. Kozłowska, Ł. Wieczorek, *Słownik Legionistów Polskich*, Kraków–Warszawa–Zalesie Górne 2019, t. 1, s. 237.

dawniejszych czasów i pamięć walecznych polskich towarzyszy broni we wielkiej obecnej wojnie”. Akt pozbawiony był precyzyjnych odniesień do kształtu terytorialnego przyszłego państwa, jednak po raz pierwszy tak wyraźnie określał stanowisko państw centralnych w stosunku do obszarów należących wcześniej do Rosji. Ponadto stawiał sprawę państwa polskiego na forum międzynarodowym. W grudniu 1916 r. władze okupacyjne wydały rozporządzenie o utworzeniu Tymczasowej Rady Stanu (TRS) – obywatelskiego organu doradczego, mającego na celu powołanie przyszłych instytucji państwowych.

Rozbudowana konspiracja wojskowa była dla J. Piłsudskiego – Komendanta Głównego POW, ważnym argumentem przetargowym w rozmowach poprzedzających powstanie TRS. To właśnie POW miała dać kadry armii polskiej podporządkowanej przyszłemu rządowi narodowemu. Komenda Naczelna POW, chcąc zademonstrować siłę militarną i sprawność organizacyjną, przystąpiła do intensywnej rozbudowy organizacji, wręcz do jej umasowienia. W tym celu na początku 1917 r. POW zaczęła aktywnie penetrować środowiska wiejskie i podmiejskie w poszukiwaniu ochotników⁶⁹. Jednocześnie prowadziła na wsi akcję ideowo-niepodległościową. W wydawnictwach silnie akcentowała problemy społeczne.

Na ten właśnie okres przypadło powstanie pierwszych punktów organizacyjnych POW we wsiach Jabłonna i Henryków. Wcześniej na tym terenie POW nie funkcjonowała, brakowało bowiem kadr. Nie istniały tu szkoły średnie i nie pojawili się konspiratorzy chociażby z tego środowiska. Struktury warszawskiego skautingu zostały utworzone na tych obszarach dopiero latem 1916 r. Działalność niepodległościową utrudniały również duże garnizony wojsk okupacyjnych, ochraniane przez żandarmerię wojskową.

16 stycznia 1917 r. Komendant Naczelny Tadeusz Kasprzycki podporządkował POW Tymczasowej Radzie Stanu. Nastąpiło to za zgodą komendanta J. Piłsudskiego. Dzień później T. Kasprzycki wręczył stosowny adres przewodniczącemu TRS – marszałkowi koronnemu Wacławowi Niemojewskiemu. Zawarł w nim następującą deklarację:

(...) Przewodnią myślą Polskiej Organizacji Wojskowej było wytworzenie środków, które by oczekiwany powszechnie Rząd Polski mógł wykorzystać dla wystawienia Wojska Narodowego. Dziś w chwili powołania do życia zawiązku Rządu Polskiego – Polska Organizacja Wojskowa uważa za swój zaszczytny obowiązek oddać Tymczasowej Radzie Stanu Królestwa Polskiego swe siły i krew do rozporządzenia⁷⁰.

Wkrótce po tym – 21 stycznia 1917 r. przed pałacem Kronenberga w Warszawie (siedzibą Tymczasowej Rady Stanu) odbyła się defilada oddziałów POW⁷¹. Wśród oficjeli ją przyjmujących znajdował się Józef Piłsudski, który początkowo został referentem Komisji Wojskowej TRS. Od tego czasu przez pół roku POW prowadziła jawną działalność. 9 marca 1917 r. jej Komenda Naczelna przekazała marszałkowi W. Niemojewskiemu – „Raport o Polskiej Organizacji Wojskowej”. Przedstawiła w nim strukturę organizacyjną POW na ziemiach polskich. Z dokumentu wynikało, że siły POW liczyły już 10 350 ludzi (bez instytucji pomocniczych)⁷². W Warszawie i częściowo na Mazowszu kierowała nimi tzw. Komenda Grupy Okręgów A. Na jej czele stał Jan Opieliński ps. „Wojsznar”, „Zdanowicz”, któremu podlegały trzy duże okręgi:

⁷⁰ WBH CAW, sygn. I.124.1.65 Polska Organizacja Wojskowa (POW), Komenda Naczelna POW, *Do Jaśnie Wielmożnego Pana Marszałka Koronnego w Warszawie*, Warszawa 16 I 1917 r., k. 3.

⁷¹ WBH CAW, sygn. I.124.1.1 POW, Komenda Naczelna POW, *Rozkaz dzienny nr 2*, M.p. 17 I 1917 r., k. 72.

⁷² Ibidem, Komenda Naczelna POW, *Do Jaśnie Wielmożnego Pana Marszałka Koronnego w Warszawie Raport o Polskiej Organizacji Wojskowej*, Warszawa 9 III 1917 r., k. 674.

⁶⁹ T. Nałęcz, op. cit., s. 116.

Okręg I Warszawa Prowincja liczący 760 ludzi,
 Okręg IB Warszawa-Miasto liczący 1 450 ludzi,
 Okręg IIA Pułtusk liczący 520 ludzi.

Okręgiem I Warszawa Prowincja od grudnia 1916 r. dowodził Witold Gołębiowski ps. „Ildefons”⁷³. Podlegało mu osiem obwodów z komendami mieszczącymi się w Radzyminie, Mińsku Mazowieckim, Garwolinie, Grójcu, Grodzisku, Skierniewicach, Łowiczu i Rawie. Okręg liczył 41 organizacji powiatowych. Okręg IIA Pułtusk składał się z czterech obwodów: Pułtusk, Maków, Ciechanów i Mława. Na jego terenie działało 13 organizacji POW. Okręg IB Warszawa-Miasto, którego komendantem od grudnia 1916 r. był Stefan Pomarański ps. „Borowicz” obejmował początkowo obwody w granicach Warszawy.

Komenda Obwodów Podmiejskich

Na początku 1917 r. przeprowadzono zaciąg do POW wśród młodzieży wiejskiej, mieszkającej na obszarach podwarszawskich. Wymagało to korekty dotychczasowej struktury organizacyjnej. 16 lutego 1917 r. z Okręgu IB Warszawa-Miasto wydzielono trzy peryferyjne dzielnice Warszawy, które następnie poszerzono o przyległe wsie podwarszawskie⁷⁴. W ten sposób powstały trzy duże obwody:

- Obwód „A” Praga – z dowódcą Stefanem Marciniakiem ps. „Bruzda”,
- Obwód „B” Wola – z dowódcą Henrykiem Gruzewskim ps. „Socha”,
- Obwód „C” Mokotów – z dowódcą Stanisławem Paprockim ps. „Boleszczyc”⁷⁵.

⁷³ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Komenda Grupy A, *Odprawa nr 2*, M.p. 10 XII 1916 r., k. 248–249.

⁷⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.1 POW, Komenda Grupy A, *Rozkaz Okólny nr 3*, M.p. 16 II 1917 r., k. 132.

⁷⁵ W kwietniu 1917 r. zastąpił go Antoni Chamiec ps. „Mirski”; por. WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Komenda IB Okręgu, *Rozkaz Tygodniowy nr 39*, M.p. 14 IV 1917, k. 131.

Stanisław Dziadak-Tarnowski
 ps. „Rozłucki”
 od lutego do lipca 1917 r.
 komendant Obwodów Podmiejskich
 POW przy Okręgu IB
 Warszawa-Miasto

Przez kilka tygodni wymienione obwody tworzyły samodzielny Okręg Podmiejski IC. Komendę nad nim 16 lutego 1917 r. objął podchorąży POW Stanisław Dziadak-Tarnowski ps. „Rozłucki”⁷⁶. Początkowo miał dużą samodzielność działania i podlegał bezpośrednio Komendzie Grupy Okręgów A. Jednak ze względów organizacyjnych już 26 marca 1917 r. „Rozłucki” został podporządkowany Stefanowi Pomarańskiemu ps. „Borowicz”.

⁷⁶ Por. Stanisław Dziadak-Tarnowski ps. „Rozłucki” (1893–1919). Przed wybuchem I wojny działał w Związku Strzeleckim. W sierpniu 1915 r. wstąpił do Legionów Polskich, początkowo do 1. Pułku Piechoty, a następnie w 1916 r. do 1. Pułku Ułanów. Walczył pod Jabłonką, Kukłami i Kamieniuchą. W październiku 1916 r. został odkomenderowany do POW, w której początkowo dowodził Szkołą Żołnierską PPS. 1 III 1917 r. awansował na stopień podchorążego POW. Od lutego do lipca 1917 r. był komendantem Obwodów Podmiejskich przy Okręgu IB Warszawa-Miasto. Studiował prawo na UW. W lipcu 1917 r. został internowany przez Niemców w obozie w Szczypiornie, z którego zbiegł. 29 XI 1918 r. wstąpił do 36. Pułku Piechoty w stopniu podporucznika. Walczył pod Lwowem. Ciężko ranny w brzuch koło Sokolnik, zmarł 19 I 1919 r. w szpitalu zapasowym WP na Technice we Lwowie. Został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (kwatery 84, rząd 4, miejsce 26). Pośmiertnie przyznano mu Order Virtuti Militari, Krzyż Walecznych (1921 r.) i Krzyż Niepodległości (1932 r.); por. WBH CAW, APiO, Stanisław Tarnowski-Dziadak, sygn. KN 20.7.1932; sygn. AP 3316 i sygn. KW 124/T-169.

Formalnie pełnił funkcję Komendanta Obwodów Podmiejskich przy Okręgu IB Warszawa-Miasto. Poza tym objął stanowisko referenta do spraw specjalnych⁷⁷. To enigmatyczne sformułowanie oznaczało, że został komendantem żandarmerii POW w okręgu⁷⁸. Napływ wielu nowych ludzi do POW stwarzał niekiedy problemy z utrzymaniem dyscypliny. Początkowo żandarmeria liczyła 13 ludzi. „Rozłucki” stopniowo ją rozbudował, tworząc agendy żandarmerii w poszczególnych obwodach⁷⁹.

Obwód Praga „A”

Spośród trzech wymienionych obwodów za najlepiej zorganizowany uchodził obwód praski. Obejmował on tereny od Wawra i Grochowa przez warszawską Pragę aż do Nowego Dworu i Zakroczymia włącznie. Należały do niego m.in. wsie Jabłonna, Chotomów, Góra, Olszewnica Stara i Nowa, Krubin, Wieliszew, Nieporęt, stacja kolejowa Jabłonna, a więc miejscowości leżące na terenie obecnego powiatu legionowskiego. Dynamiczny rozwój obwodu praskiego był zasługą 21-letniego komendanta Stefana Marciniaka ps. „Bruzda”⁸⁰. Na początku 1917 r. przy-

stąpił do zorganizowania obwodu. Poza oddziałami wojskowymi i żandarmerią powołał na Pradze dodatkowe struktury wspierające POW, m.in. Pomocniczy Komitet Wojskowy. Współpracował także z Kołem Ligi Kobiet. Utworzył oddział żeński, który zajmował się kolportażem i akcją propagandową. Od marca 1917 r. kierowała nim Zofia Rusiecka ps. „Hanka”⁸¹. Wśród starszych mieszkańców „Bruzda” rozwinął akcję na rzecz skarbu POW. Nawiązał także bliższe kontakty z praskim oddziałem PPS, której członkowie zorganizowali tzw. pluton wolny POW. Przy komendzie Obwodu Praskiego utworzył tzw. Biuro Przyjmujące. Spełniało ono ważną funkcję – łączyło działalność agitacyjno-propagandową z werbunkową. Zwolowało spotkania informacyjne i organizowało odczyty: „mające za zadanie obok werbunku do P.O.W. również ogólną narodowo-uświadamiającą pracę przez krzewienie idei Niepodległości Polski jako samodzielnego czynu Narodu Polskiego”⁸².

Utworzenie Punktów Organizacyjnych POW w Jabłonie i Chotomowie

7 marca 1917 r. funkcjonariusz żandarmerii POW w obwodzie praskim sporządził raport, w którym informował: „Obwód Praski nawiązał stosunki z okolicami podmiejskimi, a także urządza agitacyjne zebrania”⁸³. W marcu 1917 r. spotkania takie odbyły się w Jabłonie, Chotomowie i na Pelcowiznie⁸⁴. W następstwie szerokiej akcji propagandowej S. Marciniak polecił utworzyć sekcje wojskowe POW, o czym tak wspominał w 1931 r.

⁷⁷ WBH CAW, Wojskowe Biuro Historyczne (WBH) – Teka Władysława Horyda, Odpisy akt POW 1915–1919, sygn. I.341.1.421, Komenda Grupy A. *Rozkaz Okólny nr 6*, M.p. 23 III 1917 r., k. 157 oraz WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Komenda IB Okręgu, *Rozkaz Tygodniowy nr 37*, M.p. 2 IV 1917 r., k. 156.

⁷⁸ WBH CAW, sygn. I.124.1.1 POW, *Rozkaz*, M.p. 28 III 1917 r., k. 485. Rozkaz podpisał „Zdanowicz” – Jan Opieliński – komendant Grupy Okręgów A.

⁷⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności żandarmerii POW od września 1916 r. po miesiąc maj 1917 r.*, k. 138.

⁸⁰ Ibidem, *Wykaz ludzi z Pragi*, k. 442. S. Marciniak ps. „Bruzda” urodził się 26 XII 1895 r. Do POW wstąpił we wrześniu 1915 r. Ukończył szkołę żołnierską, podoficerską i podchorążych. Od lutego do lipca 1916 r. był komendantem 3. Obwodu Radzymin w Okręgu I Warszawa Prowincja. W lutym 1917 r. przystąpił do zorganizowania Obwodu Praskiego, obejmując stanowisko p.o. komendanta. 3 III 1917 r. został formalnie zatwierdzony komendantem obwodu. W tym czasie mieszkał przy ul. Konopackiej 15 m. 9. 30 III 1917 r. otrzymał nominację na podoficera POW. Oficjalnie pracował wówczas na stanowisku instruktora technicznego w XIV Komisariacie Milicji Miejskiej na warszawskiej Pradze; por. WBH CAW, sygn. AP 1769/89-3288, Stefan Marciniak, *Życiorys*.

⁸¹ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Komenda Obwodu Praskiego. *Do komendy IC Okręgu*, M.p. 12 III 1917 r., k. 203.

⁸² Ibidem, Komenda Obwodów Podmiejskich. *Do komendy IB Okręgu. Raport*, M.p. 29 III 1917 r., k. 301.

⁸³ WBH CAW, sygn. I.124.1.1 POW, *Do Komendy Żandarmerii Raport za czas od 17 II do 7 III 1917 r.*, M.p. 7 III 1917 r., k. 182. Dokument podpisał żandarm Andrzej Niegolewski.

⁸⁴ Ibidem, *Do Komendy Żandarmerii w miejscu pobytu. Raport Nr 2 za czas od 7 III do 27 III 1917 r.*, M.p. 27 III 1917 r., k. 181.

(...) Na podstawie rozkazu Komendanta Okręgu przekazałem Obwód Radzyński i przystąpiłem do zorganizowania Obwodu Praskiego, który jako taki zaczął funkcjonować od początku 1917 roku. W miarę rozwoju założone zostały placówki na terenie Jabłonna–Chotomowa, w Grochowie, Wawrze i innych pobliskich miejscowościach⁸⁵.

Rozkaz utworzenia punktu POW w Jabłonie otrzymał Apoloniusz Herbst ps. „Zaremba” (1892–1969)⁸⁶. Od 5 marca 1916 r. należał do POW. Na co dzień pracował w Straży Obywatelskiej (milicji) Okręgu Jabłonna w charakterze adiutanta oraz zajmował stanowisko zastępcy komendanta Ochotniczej Straży Ogniowej w Jabłonie. W rezultacie w marcu 1917 r. A. Herbst powołał do życia 3. Punkt Organizacyjny POW „Jabłonna”. W początkowej fazie prowadził głównie działalność oświatową i propagandową. Urządzał odczyty i pogadanki. Jego ludzie przy pomocy szablonów malowali na ścianach domów napisy „Niech żyje Józef Piłsudski”. Pierwsza wzmianka o oddziale POW z Jabłonna zachowana w archiwum Komendy Obwodów Podmiejskich pochodzi z połowy kwietnia 1917 r. Występuje w raporcie przedstawiającym stan liczebny i organizacyjny Obwodu Praga „A”⁸⁷. Z zestawienia wynika, że cały obwód liczył wówczas 126 zaprzysiężonych ludzi skupionych w czterech organizacjach peowiackich: Praga (najliczniejsza), Grochów, Henryków i Jabłonna. Dowódca oddziału w Jabłonie sprawował wówczas funkcję p.o. podoficera. W kwietniu 1917 r. podlegało mu 8 szeregowych. W maju 1917 r. jego organizacja liczyła 11 zaprzysiężonych peowiaków. W tym

Peowiacy z Jabłonna, ok. 1917 r. Od lewej: Henryk Dąbrowski ps. „Boruta”, Czesław Popławski ps. „Szwedowski”, Tadeusz Wyszkowski ps. „Sarbiewski”, Henryk Wodzyński ps. „Dąb”, Dyonizy Orłowski ps. „Zawisza”

okresie cały Obwód Praski „A” dysponował już 144 ludźmi⁸⁸. Jego rozwój nastąpił po sformowaniu 8 maja 1917 r. oddziału POW w Nowym Dworze. Punkt w Jabłonie rozwijał się stopniowo i w czerwcu 1917 r. liczył już 15 peowiaków⁸⁹. Obrazują to sprawozdania komendanta Obwodu Praskiego S. Marciniaka ps. „Bruzda” sporządzone w drugim kwartale 1917 r.

⁸⁵ WBH CAW, Relacje POW, sygn. I. 400.2021/48, Stefan Marciniak, Warszawa 13 VIII 1931 r., k. 19.

⁸⁶ WBH CAW, zespół WBH, sygn. I.341.1.747, Komisja Kwalifikacyjna POW – Apoloniusz Herbst, *Podanie*, Warszawa 9 XII 1930 r.

⁸⁷ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, *Raport nr 4 Komendy Obwodowej z dn. 1 V 1917 do Komendy Okręgowej Ib za czas od 16 IV do 30 IV 1917*, k. 195. Raport podpisał komendant obwodu praskiego „Michał Bruzda” (Stefan Marciniak).

⁸⁸ Ibidem, *Raport Komendy Obwodowej z 3 VI 1917 do Komendy Okręgowej Ib za czas od 1 V do 31 V 1917*, k. 329.

⁸⁹ Ibidem, *Raport Komendy Obwodów Podmiejskich przy I-B Okręgu. Kopia z 4 VII 1917*, k. 350.

Tabela 2. Rozwój liczebny POW w Obwodzie Praga „A”. Wiosna 1917 r.

ODDZIAŁY POW	KWIECIEŃ 1917 R.	MAJ 1917 R.	CZERWIEC 1917 R.
Grochów	15	9	14
Henryków	7	7	11
Jabłonna	9	11	15
Praga	95	109	78
Nowy Dwór	-	7	12
Ząbki	-	1	3
Suma	126	144	133

Źródło: WBH CAW, sygn. I.124.1.2. POW, *Raport nr 4 Komendy Obwodowej z dn. 1 V 1917 do Komendy Okręgowej Ib za czas od 16 IV do 30 IV 1917*, k. 195; Ibidem, *Raport Komendy Obwodowej z dn. 3 VI 1917 do Komendy Okręgowej Ib za czas od 1 V do 31 V 1917*, k. 329; Ibidem, *Raport Komendy Obwodów Podmiejskich przy I-B Okręgu. Kopia z 4 VII 1917*, k. 350.

W raportach „Bruzda” nie uwzględnił organizacji z Chotomowa. Prawdopodobnie działała ona jeszcze jako zastęp harcerski podległy 7. Warszawskiej Drużynie Harcerskiej im. Tomasza Zana. Zorganizował go Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” (1898–1983), który pochodził z Chotomowa. Do POW wstąpił w Warszawie 16 października 1916 r. Latem 1917 r., po ukończeniu kursu instruktorskiego POW w Buchniku został wyznaczony komendantem Punktu Organizacyjnego w Chotomowie. Na polecenie Aleksandra Freyda, komendanta Obwodów Podmiejskich POW, w sierpniu 1917 r. przekształcił zastęp harcerski w jednostkę POW. Stopniowo stworzył silny pododdział złożony z młodych mieszkańców Chotomowa, Krubina, Olszewnicy Starej i Nowej, Wieliszewa oraz osady przy stacji kolejowej Jabłonna⁹⁰. Punkty Organizacyjne w Jabłonce i Chotomowie działały według zasad określonych w „Regulaminie Komend Lokalnych”, który został opracowany pod koniec 1916 r. Jego zapisy określały m.in. zasady zbierania składek członkowskich, szkolenia wojskowego i ideowe-

Chotomowscy harcerze-peowiaci w mundurach 7. Warszawskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Zana. Od lewej: Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” i Stanisław Kowalik ps. „Stecki”, ok. 1917 r.

⁹⁰ WBH CAW, zespół WBH, sygn. I.341.1.1000, Komisja Kwalifikacyjna POW – Polikarp Wróblewski, Podanie P. Wróblewskiego do Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 6 VIII 1937 r.

go, rozprowadzania bibuły niepodległościowej oraz nakazywały ściśle wykonywanie rozkazów komendy obwodowej⁹¹.

Komenda Szkół Podmiejskich POW

Pierwszoplanowym zadaniem Komendy Obwodów Podmiejskich było przeszkolenie wojskowe członków POW. W tym celu w lutym 1917 r. przystąpiono do zorganizowania Komendy Szkół Podmiejskich POW, która obejmowała szkołę żołnierską i podoficerską. Jej pierwszym zwierzchnikiem został podoficer „Sieniawski” – autor tymczasowego *Regulaminu Szkół*⁹². W kwietniu 1917 r. zastąpił go podoficer Jan Krzyżkiewicz ps. „Dunin”. Zintensyfikował on szkolenie peowiaków⁹³. Jednocześnie sporządził raport, z którego wynikało, że najlepiej zorganizowany pod względem wykształcenia był Obwód Praga. Przeszkoleniem wojskowym objęto w nim około 130 ludzi, w tym peowiaków z oddziału w Jabłonnii⁹⁴. W maju 1917 r. zgrupowano ich w następujących jednostkach:

Tabela 3. Struktura i liczebność Szkół Podmiejskich POW – Obwód Praga „A”. Stan z 14 V 1917 r.

JEDNOSTKI SZKOLNE	LICZBA LUDZI
I pluton podoficerski Praga	20 (w tym komendant i 3 p.o. podoficerów)
I pluton żołnierski Praga	26 (w tym komendant i 3 p.o. podoficerów)
II pluton żołnierski Praga	34 (w tym komendant i 3 p.o. podoficerów)
sekcja (drużyna) w Grochowie	11 + 4 wolnych (w tym komendant p.o. podoficera)
sekcja w Henrykowie	9 + 4 wolnych (w tym komendant p.o. podoficera)
sekcja w Jabłonnii	10 + 4 wolnych (w tym komendant p.o. podoficera)
sekcja w Nowym Dworze	6 (w tym komendant p.o. podoficera)
pluton PPS (wolny) Praga	16 (w tym komendant p.o. podoficera)

Źródło: WBH CAW, sygn. I.124.1.2 Polska Organizacja Wojskowa, *Komenda Szkół Podmiejskich do Komendy Obwodów Podmiejskich. Raport z działalności szkolnej*, M.p. 14 V 1917 r., k. 303–304.

W świetle raportu najbardziej zaawansowany w wykształceniu był pluton podoficerski na Pradze, który miał wkrótce zakończyć kurs. Dowodził nim podoficer POW Henryk Ogórkiewicz ps. „Zbych”, który jednocześnie pełnił funkcję zastępcy komendanta Obwodu Praskiego⁹⁵. Wiosną 1917 r. wspierali go w szkoleniu Kazimierz Surdykowski ps. „Brodzki” oraz Dobiesław Damięcki ps. „Sułkowski”⁹⁶. Jako uczniowie ostatniej klasy 8-Klasowego Gimnazjum Filologicznego im. Króla Władysława IV na Pradze byli słuchaczami wstępnego kursu Szkoły Podchorążych POW

⁹⁵ Henryk Ogórkiewicz ps. „Zbych” był absolwentem szkół peowiackich: żołnierskiej, podoficerskiej i podchorążych. Po aresztowaniach niemieckich przeprowadzonych latem 1917 r. został komendantem Obwodu Praskiego, por. WBH CAW, APiO, Henryk Ogórkiewicz, sygn. KN 15.4.1932.

⁹⁶ Kazimierz Surdykowski urodził się 26 I 1897 r. Do POW wstąpił 23 IX 1916 r. w Warszawie. Mieszkał wówczas przy ul. Małej 7 m. 5. Natomiast Dobiesław Damięcki ur. 2 IV 1899 r. w Karniewku, mieszkał przy ul. Nowo Stalowej 14 m. 5. Do POW wstąpił także 23 IX 1916 r.

⁹¹ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, *Regulamin Komend Lokalnych*, M.p. 4 XI 1916 r., k. 167–168.

⁹² Ibidem, *Komenda Szkół Obwodów Podmiejskich POW, Regulamin Szkół (Tymczasowy)*, M.p. 31 III 1917 r., k. 119–120.

⁹³ Inż. chemik Jan Krzyżkiewicz ps. „Dunin” (1896–1944). Do POW wstąpił w grudniu 1915 r. Ukończył kurs podoficerski i 27 II 1917 r. otrzymał stopień podoficera POW. W kwietniu 1917 r. został skierowany jako instruktor do Obwodu C (mokotowskiego). W tym samym miesiącu awansował na stanowisko komendanta Szkół Podmiejskich POW, które zajmował do czerwca 1917 r. Jednocześnie 9 V 1917 r. ukończył kurs Szkoły Podchorążych. W lipcu 1917 r. objął dowództwo 5. Obwodu w Okręgu Pułtusk IIA. We wrześniu 1917 r., po aresztowaniu przez Niemców został osadzony w Cytadeli Warszawskiej. Po zwolnieniu otrzymał urlop zdrowotny. W listopadzie 1918 r. wstąpił do WP i otrzymał przydział do Obozu Ćwiczeń Jabłonna. Został odznaczony Krzyżem Walecznych. Zmarł 24 IX 1944 r. w wyniku ran odniesionych w powstaniu warszawskim (służył w sztabie WSOP w V Obwodzie Mokotów Warszawskiego Okręgu AK); por. WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.808, Komisja Kwalifikacyjna POW – Jan Krzyżkiewicz ps. „Dunin”, *Podanie*, Warszawa 4 I 1933 r.

⁹⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, *Komenda Szkół Podmiejskich do Komendy Obwodów Podmiejskich. Raport z działalności szkolnej*, M.p. 14 V 1917 r., k. 303–304. Raport sporządził i podpisał komendant Szkół Podmiejskich „Dunin” (Jan Krzyżkiewicz).

Stefan Mieszkowski
ps. „Madaliński”, 1917 r.
instruktor i komendant
Szkół Podmiejskich POW
przy Komendzie Obwodów Podmiejskich

(2. pluton 5. kompania). Mając już doświadczenie pracy w skautingu zostali oddelegowani do szkoły podoficerskiej jako instruktorzy. Z raportu „Dunina” wynikało, że plutony żołnierskie na Pradze znajdowały się w połowie szkolenia. Gorzej sytuacja wyglądała w sekcjach żołnierskich w podwarszawskich wsiach, które działały dopiero drugi miesiąc. W rzeczywistości przez dłuższy czas ich praca ograniczała się do wykładów ideowo-politycznych i w maju 1917 r. szkolenie czysto wojskowe znajdowało się w powijkach. Krzepiący był jednak zapal peowików, którzy karnie uczęszczali na wykłady. Średnia frekwencja wynosiła wówczas około 60–70%. Szkolenie sekcji w Jabłonie rozpoczęło się w marcu 1917 r. Ze względów organizacyjnych tworzyła ona początkowo wspólny pluton z sekcją w Henrykowie. Do połowy maja 1917 r. ćwiczenia odbywały się tu tylko raz w tygodniu. W tym okresie do Jabłony, co najmniej pięciokrotnie, przyjeżdżał z wykładami Jan Krzyżkiewicz – komendant Szkół Podmiejskich POW⁹⁷. Wspierali go instruktorzy oddele-

gowani ze Szkoły Podchorążych POW m.in. od kwietnia 1917 r. wykładowca terenoznawstwa Stefan Kapuściński ps. „Kruk”⁹⁸ oraz Stefan Mieszkowski ps. „Madaliński”, który w tym czasie studiował elektrotechnikę na Politechnice Warszawskiej. W relacji z 1929 r. wspominał:

Następnie przeniesiony zostałem na kurs podchorążych, który ukończyłem w lipcu 1917 r. (...) W tym czasie, w ciągu maja, czerwca i lipca 1917 r. byłem wykładowcą w obwodach podmiejskich Warszawy („Piechur” na Pradze, Wola, Jabłonna). Wykładałem tam wszystkie przedmioty, oprócz nauki o broni⁹⁹.

W niektórych opracowaniach historycznych spotykamy twierdzenie, zgodnie z którym peowiaczy z Jabłony i Chotomowa mieli ukończyć Szkołę Podchorążych POW w Buchniku koło Jabłony¹⁰⁰. Przekonanie powyższe należy poddać w wątpliwość. W POW obowiązywał kilkustopniowy system szkolenia obejmujący kurs wstępny, szkołę żołnierską, podoficerską i podchorążych. Do tej ostatniej kierowano najbardziej doświadczonych podoficerów z odpowiednim wykształceniem, a zwłaszcza stażem wojskowym (np. w Legionach Polskich). Natomiast młodzi peowiaczy z Jabłony i Chotomowa często nie mieli nawet podstawowego wykształcenia wojskowego, które uzupełniali w macierzystych

⁹⁸ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Szkoła Podchorążych P.O.W. *Do Komendy Obwodów Podmiejskich*, 17 IV 1917 r., k. 228.

⁹⁹ WBH CAW, APiO, Stefan Józef Mieszkowski, sygn. KN 10.12.1931, *Do Komisji Odznaczeniowej P.O.W.*, Łuck 15 II 1929 r. S. Mieszkowski urodził się w 1894 r. Do POW wstąpił 8 III 1916 r. Ukończył kurs szkoły żołnierskiej, podoficerskiej i podchorążych. 28 V 1917 r. otrzymał nominację na podoficera, a następnie w czerwcu objął komendę Szkół Podmiejskich POW. W lipcu 1917 r. został dowódcą Obwodu Mokotowskiego. Od jesieni 1917 r. przez 9 miesięcy pełnił funkcję komendanta placu POW w Warszawie. W listopadzie 1918 r. wstąpił do 21. Pułku Piechoty, w szeregach którego odbył kampanię wojenną. W 1931 r. za działalność w POW otrzymał Krzyż Niepodległości. W latach 30. XX w. był redaktorem odpowiedzialnym czasopisma „Peowiak”.

¹⁰⁰ *Monografia Miasta Legionowa*, ok. 1983 [mps], s. 65; A. Stawarz, *Zarys dziejów Legionowa*, Legionowo 1994, s. 32 i s. 79; *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 83; P. Chróściel, *Na ojczyźnianej drodze...*, op. cit., s. 26.

⁹⁷ Potwierdzają to rozliczenia kosztów jego podróży zachowane w archiwum Komendy Obwodów Podmiejskich POW. Wynika z nich, że J. Krzyżkiewicz ps. „Dunin” był w Jabłonie 6 i 8 V 1917 r. oraz trzykrotnie pomiędzy 13 a 20 V 1917 r.; por. WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, *Rachunek Komendy Szkół Podmiejskich dla Komendy Obwodów Podmiejskich za czas 13 V–20 V 1917*, k. 326.

Uczestnicy kursu instruktorskiego POW w Buchniku koło Jabłonn, czerwiec 1917 r. W drugim rzędzie drugi od prawej to Stefan Mieszkowski ps. „Madaliński” komendant Szkół Podmiejskich POW, trzeci: Tadeusz Jabłoński ps. „Szczerebiec”, natomiast piąty w mundurze harcerskim to Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa”

oddziałach. We wspomnieniach z okresu międzywojennego najczęściej podawali, że w Buchniku ukończyli tzw. podoficerkę lub kurs szkoły podoficerskiej (np. Stanisław Cudny ps. „Brózda”, Stanisław Kowalik ps. „Stecki”, Wacław Sokółski ps. „Orzeł”). Z dostępnych źródeł wiadomo, że w 1917 r. Komenda Szkół Podmiejskich przeprowadziła w Buchniku Kurs Instruktorski POW. Jego pierwsza część trwała 3,5 dnia od 21 do 24 czerwca¹⁰¹. Uczestniczyło w nim 13 ludzi z Obwodu Praskiego, a wśród nich Polikarp Wróblewski z Chotomowa. Peowiaci poznali na kursie

¹⁰¹ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Okręg IB POW. *Komenda Szkół Podmiejskich do Komendy Obwodów Podmiejskich. Raport szkolny za czas od dn. 1 VI 1917 do dn. 30 VI 1917, M.p. dn. 3 VII 1917, k. 349.*

zasady strzelania, walki na bagnety, służby polowej, kartografii, terenoznawstwa i musztry w zakresie sekcji (drużyny). Uczestniczyli w ćwiczeniach polowych w lasach wokół Jabłonn. Po zdaniu egzaminów tworzyli kadre instruktorską dla poszczególnych punktów organizacyjnych POW. Komendantem kursu w Buchniku został wspomniany już Stefan Kapuściński ps. „Kruk”¹⁰². Jego zastępcą wyznaczono Eugeniusza Jurkowskiego ps. „Grabiński” – dowódcę 3. plutonu POW na Pradze, który dostarczał potajemnie karabiny na ćwiczenia¹⁰³. Jednym z uczestników szkolenia był Tadeusz Jabłoński ps. „Szczerebiec” z Obwodu Praskiego. Po jego ukończeniu wstąpił do żandarmerii POW¹⁰⁴.

Po odejściu komendanta Jana Krzyżkiewicza ps. „Dunin” do pułtuskiego POW zwierzchnikiem Szkół Podmiejskich mianowano w czerwcu 1917 r. dotychczasowego instruktora Stefana Mieszkowskiego ps. „Madaliński”¹⁰⁵. Pełnił tę funkcję do chwili rozbitcia struktur POW przez policję niemiecką w lipcu 1917 r.

¹⁰² Stefan Kapuściński ps. „Kruk” (1896–1943) do POW wstąpił we wrześniu 1916 r. W lutym 1917 r. ukończył Szkołę Podchorążych i został przydzielony jako instruktor-wykładowca do Obwodu Praskiego, m.in. do Jabłonn. W tym okresie mieszkał na warszawskiej Pradze przy ul. Targowej 5 m. 22. W lipcu 1917 dowodził POW w Kutnie, a następnie ukrywał się przed policją niemiecką w Brześciu Kujawskim. W listopadzie 1918 r. był zastępcą dowódcy oddziału POW, który zajął Pałac Saski w Warszawie. W okresie międzywojennym wybrano go dwukrotnie posłem na Sejm Śląski (1930–1939). W 1940 r. objął funkcję komendanta głównego konspiracyjnej organizacji „Wolność i Lud” (Związek Syndykalistów Polskich). W 1943 r. został zamordowany przez hitlerowców w Warszawie, por. WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.772, Komisja Kwalifikacyjna POW – Kapuściński Stefan, *Karta ewidencyjna P.O.W.*, 1917 r. oraz WBH CAW, APiO, Kapuściński Stefan, sygn. KN 13.4.1931.

¹⁰³ WBH CAW, APiO, Eugeniusz Jurkowski, sygn. AP 1068, *Życiorys*, Warszawa, luty 1929 r.

¹⁰⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.752, Komisja Kwalifikacyjna POW – Tadeusz Jabłoński, *Życiorys*, Warszawa 16 XI 1938 r. oraz APiO, Tadeusz Jabłoński, sygn. MN 27.6.1938.

¹⁰⁵ WBH CAW APiO, Stefan Józef Mieszkowski, sygn. AP 5933, *Życiorys własny*, Warszawa 23 VI 1920 r.

Zakończenie jawnej działalności POW. Lato 1917 r.

Latem 1917 r. narastający konflikt pomiędzy Tymczasową Radą Stanu a obozem J. Piłsudskiego spowodował przesilenie polityczne i wojskowe. Jedną z jego przyczyn była nierozstrzygnięta kwestia utworzenia armii polskiej przy rządzie narodowym. J. Piłsudski, przewidując możliwość zwycięstwa w wojnie państw Ententy zdecydował się odstąpić od sojuszu z Niemcami i Austro-Węgrami. W rezultacie doszło do tzw. „kryzysu przysięgowego” w Legionach Polskich. Złożenia przysięgi na wierność cesarzom wspomnianych państw odmówili także legionie 5. Pułku Piechoty, stacjonujący w koszarach Zegrza Południowego. Skutkowało to internowaniem ich przez Niemców. Oficerów legionowych osadzono w obozie w Beniaminowie (dziś Białobrzegi w powiecie legionowskim), natomiast podoficerów i szeregowców w Szczypiornie koło Kalisza. 22 lipca 1917 r. władze niemieckie aresztowały Józefa Piłsudskiego. W tym samym miesiącu uwięziły także wielu działaczy POW, m.in. komendanta Okręgu IB Warszawa-Miasto Stefana Pomarańskiego ps. „Borowicz”¹⁰⁶ oraz komendanta Obwodów Podmiejskich POW Stanisława Dziadaka-Tarnowskiego ps. „Rozłucki”. W tej kryzysowej sytuacji w lipcu 1917 r. zastąpił go Aleksander Freyd ps. „Bezmian”, który został nowym komendantem Obwodów Podmiejskich¹⁰⁷. W 1929 r. wspominał:

¹⁰⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.900, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stefan Pomarański, ps. „Borowicz”, Wojskowe Biuro Historyczne. *Zaświadczenie*, Warszawa 19 VI 1931 r.

¹⁰⁷ Kpt. rez. lekarz Aleksander Freyd ps. „Bezmian” (1897–1940). Do POW wstąpił we wrześniu 1915 r. Ukończył szkołę żołnierską, podoficerską i podchorążych POW. Po aresztowaniu S. Dziadaka-Tarnowskiego dowodził Obwodami Podmiejskimi (od lipca 1917 r.). W 1918 r. kierował także oddziałem techniczno-bojowym w Okręgu IB. W czerwcu 1918 r. został mianowany podoficerem POW. W okresie międzywojennym należał do Związku Peowiaków. Działał w Zarządzie Okręgu Warszawa-Miasto. Weryfikował przynależność członków z Jabłonny, Chotomowa i Wieliszewa do POW. Wiosną 1940 r. został zamordowany przez NKWD w Katyniu; por. CAW WBH, Aleksander Freyd, sygn. AP 1901; AP 93; KN 15.4.1932.

W tymże r. 1917, w okresie represji, po aresztowaniu wszystkich wyższych szarż, na rozkaz ob. Kościałkowskiego (Czerski) obejmując komendę IC okręgu (Praga, Jabłonna, Mokotów, Wola, Czyste, Grochów), prowadząc jednocześnie jeden z 3 istniejących plutonów na terenie Warszawy¹⁰⁸.

W lipcu 1917 r. niemiecka policja znalazła materiały peowiackie w mieszkaniu komendanta Obwodu Praga Stefana Marciniaka ps. „Bruzda”. Było jasne, że został zdekonspirowany. W związku z tym przekazał dowództwo okręgu swojemu zastępcy Henrykowi Ogórkiewiczowi ps. „Zbych”. Następnie zmienił podległość służbową i objął dowództwo komendy placu Okręgu I Warszawa Prowincja. W rezultacie lipcowych represji Komendant Naczelny POW Tadeusz Kasprzycki wypowiedział posłuszeństwo Tymczasowej Radzie Stanu. W piśmie z 6 sierpnia 1917 r. skierowanym do marszałka koronnego TRS zakomunikował:

W ostatnich tygodniach władze okupacyjne podjęły i przeprowadziły szereg ciężkich represji wobec Polskiej Organizacji Wojskowej. Działalność jej – przez Tymczasową Radę Stanu uznaną i kontroli jej się podlegającą – podano jako powód aresztowania Józefa Piłsudskiego, wodza i Twórcę wojskowości polskiej. Wobec faktów tych Tymczasowa Rada Stanu zachowała się biernie. Powyższy stan rzeczy spowodował kierownictwo Polskiej Organizacji Wojskowej do uznania swego stosunku do Tymczasowej Rady Stanu – za rozwiązany – co niniejszym Jaśnie Wielmożnemu Panu Marszałkowi przekładamy, prosząc o zakomunikowanie Tymczasowej Radzie Stanu¹⁰⁹.

¹⁰⁸ WBH CAW, APiO, Aleksander Freyd, sygn. KN 15.4.1932, *Do Komisji Odznaczeniowej b. P.O.W.*, Warszawa 15 II 1929 r. Kryptonim IC dla Okręgu Podmiejskiego funkcjonował od lipca do marca 1917 r. Od kwietnia 1917 r. zastąpiła go nazwa: Komenda Obwodów Podmiejskich przy Okręgu IB Warszawa-Miasto.

¹⁰⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.65 POW, Komenda Naczelna POW, *Do Jaśnie Wielmożnego Pana Marszałka Koronnego Tymczasowej Rady Stanu*, M.p. 6 VIII 1917, k. 8–9.

POW W KONSPIRACJI 1917–1918

W lipcu 1917 r. Komenda Obwodów Podmiejskich (Praga, Wola i Mokotów) przy Okręgu IB Warszawa-Miasto dysponowała łącznie 472 ludźmi¹¹⁰. Aresztowanie kadry dowódczej przez niemiecką policję polityczną doprowadziło do zapaści organizacyjnej. Okres największego rozkwitu POW na tym terenie został gwałtownie przerwany. Jesienią 1917 r. zdziesiątkowana organizacja rozpoczęła powolną odbudowę swoich struktur w warunkach konspiracyjnych. Sekcje z Jabłonna i Chotomowa przeszły do podziemia, prowadząc działalność w ramach Obwodu Praskiego.

Oddział POW w Jabłonie

Po kryzysie przysięgowym w Legionach Polskich 3. Punkt Organizacyjny „Jabłonna” stał się ważnym miejscem nielegalnego przerzutu legionistów do Warszawy. Miasto było otoczone podwójnym kordonem posterunków niemieckich. W celu ich przekroczenia A. Herbst wykorzystywał swoje stanowisko służbowe w komendzie milicji w Jabłonie. Odbywało się to w ten sposób, że „aresztowanego” legionistę zakuwano w kajdanki, a następnie eskortowano kolejką wąskotorową pod strażą milicjanta-peowika do Warszawy, rzekomo na przesłuchanie do niemieckiego sędziego śledczego. Eskortujący posiadał niezbędne przepustki. Po minięciu tzw. „Haltu” na Pelcowiznie (tj. XIII Posterunku Warty Kordonowej – *Absperrwache XIII*), a następnie posterunku na Gołędzinowie, legionistę eskortowano do Warszawy i... zwalniano. O „specjalnych” konwojach uprzedzano komendanta Punktu Organizacyjnego POW na Pelcowiznie Stanisława Zatorybrowskiego ps. „Starzewski”. Jego ludzie dodatkowo ubezpieczali trasę przejazdu do Gołędzinowa. Podobne konwoje powtarzały się i A. Herbst obawiał się, że zwróci uwagę Niemców. W związku z tym zastosował bardziej finezyjny sposób zmylenia wartowników. Przystąpił do fałszowania dokumentów osobistych (tzw. *Pass*), które Niemcy

nakazywali wyrabiać ludności. W tym celu nauczył się wykonywać zdjęcia paszportowe legionistów. Jednocześnie nakazał „gubić” peowiakom ich własne paszporty. Po zgłoszeniu się do władz niemieckich wyrabiali oni duplikaty. Natomiast w „zgubionych” paszportach Herbst podmieniał zdjęcia, tj. wklejał fotografię danego legionisty. Brakującą część urzędowej pieczęci ręcznie podrabiał Józef Sommer ps. „Zagon”, sekcyjny z 3. praskiego plutonu POW¹¹¹. We współpracy z A. Herbstem i W. Knopikiem przygotował fałszywe paszporty, m.in. dla legionistów Wojciecha Plewniaka, Mariana Woźniaka i Janusza Zajączkowskiego. Temu ostatniemu „wyrobił” dokumenty na nazwisko Bolesław Hernowski. Dzięki temu żołnierze Legionów otrzymywali nową tożsamość i mogli przemieszczać się bez przeszkód.

Działalność konspiracyjną w Jabłonie aktywnie wspierała sekcja żeńska POW. Na apel A. Herbsty utworzyły ją młode mieszkanki wsi, m.in. Maria Bartuś ps. „Biruta”, Anna Szarlińska ps. „Sławska”, Leokadia Turska, Felicja Wodzyńska ps. „Aldona”, Eugenia Wyszowska ps. „Wiesława” i inne. Dziewczęta zorganizowały teatr amatorski i wystawiały sztuki patriotyczne¹¹². Uświadamiały politycznie i narodowo miejscową ludność. Jednocześnie dochód z przedstawień zasilał finanse Obwodu Praskiego POW i pozwalał opłacać przyjazdy prelegentów z Warszawy. Wspierał również lokalną kasę peowicką. Dzięki temu sekcja żeńska mogła prowadzić kolportaż nielegalnych czasopism i ulotek. Kurierki dostarczały mieszkańcom Jabłonna i okolic pisma „Rząd i Wojsko” i „Komunikaty Informacyjne”. Funkcję skarbnika oddziału POW w Jabłonie pełnił wówczas Ignacy Kwiatkowski, znany działacz społeczny – pomocnik (zastępca) komisarza Jana Mireckiego – komendanta Straży Obywatelskiej Okręgu Jabłonna¹¹³. Zadanie kuriera peowiac-

¹¹¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.938, Komisja Kwalifikacyjna POW – Józef Sommer, *Życiorys*, Warszawa 25 XII 1934 r., k. 4.

¹¹² Tradycja organizowania amatorskich przedstawień teatralnych w Jabłonie sięgała początku XX w., por. K. Kuligowska, *Jabłonna Augusta*, Jabłonna 2018, s. 62.

¹¹³ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 895, *Do Wójta gminy Jabłonna*, 3 I 1918, k. 85.

¹¹⁰ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1915–1918, sygn. I.341.1.420, k. 145.

Peowiak Edward Aust
ps. „Godebski”
z Jabłonną

kiej poczty powierzono Henrykowi Wodzyńskiemu ps. „Dąb”. Ryzykując aresztowanie prznosił korespondencję i meldunki z komendy Obwodu Praskiego do placówki w Jabłonnę. Sekcja żeńska zajmowała się wyżywieniem peowiaków uczestniczących w całodziennych ćwiczeniach wojskowych, odbywających się w okolicznych lasach. Ponadto M. Bartuś przechowywała peowiacką broń i amunicję¹¹⁴. Część peowiczek wstąpiła do Koła

¹¹⁴ WBH CAW, APiO, Maria Kossowska, sygn. MN 19.12.1933. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, 1933 r.

Młodzieży Polskiej w Jabłonnę. Jego działalność zainicjował Edward Aust ps. „Godebski”, który pod pretekstem prób Kółka Dramatycznego organizował zbiórki i odczyty patriotyczne dla peowiackiej młodzieży¹¹⁵.

W tym okresie A. Herbst przyjął wielu peowiaków do Ochotniczej Straży Ogniowej w Jabłonnę oraz do Straży Obywatelskiej. Pod tymi przykrywkami prowadził zbiórki i szkolenia wojskowe, m.in. koło leśniczówki Bagno i w parku przy pałacu hr. Potockiego. Jednym z instruktorów wojskowych oddziału był Cyryl Metody Marszałek – Polak z Wielkopolski wcielony do armii niemieckiej. W Jabłonnę zajmował stanowisko technika drogowego w powiatowym Urzędzie Budowlanym (*Kaiserliches Bauamt Warschau-Land*). Na początku wojny walczył na froncie zachodnim. W maju 1915 r. został ciężko ranny pod Notre Dame de Lorette, w tzw. drugiej bitwie na polach Artois (*Loretto-Schlacht*). Za odwagę na polu walki został odznaczony Krzyżem Żelaznym II klasy i odesłany na tyły¹¹⁶. W maju 1917 r. C. Marszałek nawiązał kontakt z A. Herbstem i choć nie został formalnie zaprzysiężony w POW, podjął z nią potajemną współpracę¹¹⁷. Uczył peowiaków posługiwania się bronią, którą wraz z amunicją przynosił na ćwiczenia. Kontaktując się na bieżąco z niemieckim komendantem Jabłonnę dowiadywał się o planowanych rewizjach, o których ostrzegał peowiaków. Członkowie POW z Jabłonnę mieli również uczestniczyć w akcji ekspropriacyjnej zdobycia niemieckiej kasy wojskowej z koszar w Jabłonnę¹¹⁸. Nie została ona jednak przeprowadzona, a ludzi czekających w pogotowiu odwołano. W kwietniu 1918 r. peowiczy z Jabłonnę mieli zabezpieczać akcję uwolnienia oficerów

¹¹⁵ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.659, Komisja Kwalifikacyjna POW – Edward Aust, *Mój życiorys*, Jabłonna 23 V 1934 r.

¹¹⁶ WBH CAW, APiO, Cyryl Metody Marszałek, sygn. Odrzucono 28.2.1938. *Zeznanie dotyczące służby w P.O.W.*, Tuszcz 23 XII 1937 r.

¹¹⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.842, Komisja Kwalifikacyjna POW – Cyryl Metody Marszałek, *Życiorys*, Warszawa 26 I 1937 r.

¹¹⁸ WBH CAW, APiO Dyonizy Orłowski, sygn. Odrzucono 21.6.1938.

Korespondencja w języku polskim z Komendantury Miejscowej w Jabłonie. Opisywana osoba to prawdopodobnie Cyryl Metody Marszałek

Jabłonna, dnia 25.2.17

Moji Najdrożsi ukochani!

(...) Nie wiem czy wam się spodoba drugostronny obrazek. Mię on nie bardzo zadowolił. Mógł by być lepiej wykonany. Obok mnie siedzi mój towarzysz Polak, bardzo dobry chłopak. Był też dłuższy czas we Francji. Ma na policzku pamiątkę nie lada. Rękę poniżej łokcia ma też zranioną i w plecach cztery odłamki z granatu. Pomimo tego czuje się dość dobrze. Jest to ten, który teraz ma moje miejsce tj. jeździ codziennie do Warszawy, tak jak ja dawniej jeździłem (...). Ściskam i całuję serdecznie wszystkich Kochający was Władek.

legionowych z obozu w Beniaminowie¹¹⁹. Jej szczegółowy plan opracował Adam Rudnicki, zastępca Szefa Wydziałów Bojowych Komendy Naczelnej POW. Samo zadanie przecięcia drutów i opanowania obozu powierzono Centralnemu Oddziałowi Lotnemu Komendy Naczelnej dowodzonemu przez Kazimierza Wyszyńskiego oraz Oddziałowi Lotnemu Okręgu I Warszawa Prowincja, którym kierował Dobiesław Damięcki ps. „Sułkowski”, „Żwirski”¹²⁰. Akcja została w ostatniej chwili odwołana na wieść o planowanym przez Niemców zwolnieniu internowanych oficerów.

Aresztowanie Wacława Knopika i Jana Zagajewskiego

W sierpniu 1918 r. dwóch członków oddziału POW z Jabłony dotknęły represje okupanta. Niemiecka policja aresztowała Wacława Knopika ps. „Zbijewski” i Jana Zagajewskiego ps. „Gryf”. Nastąpiło to podczas konspiracyjnej odprawy dowódców Obwodu Praskiego, która odbywała się w mieszkaniu komendanta Kazimierza Surdykowskiego ps. „Brodzki”. Od marca 1918 r. dowodził on Obwodem Praskim¹²¹. Porzuciwszy studia na Politechnice Warszawskiej kierował działaniami dywersyjnymi oddziałów POW na prawym brzegu Wisły, m.in. akcją rozbrojenia warty niemieckiej na Grochowie oraz przecinaniem wojskowych przewodów telefonicznych. W tym okresie „Brodzki” mieszkał i pracował jako wychowawca w bursie przy ul. Panieńskiej na Pradze¹²². Na jej

¹¹⁹ A. Rudnicki, *Akcja oswobodzenia więźniów Benjaminowa*, „Peowiak” 1931, nr 2(5), s. 7–9.

¹²⁰ Dobiesław Damięcki (1899–1951) znany aktor i reżyser. Do POW wstąpił 23 IX 1916 do plutonu „Różyca” w Okręgu IB. 24 II 1917 r. złożył podanie o przydzielenie do Obwodu Praskiego. Ukończył kurs wstępny POW (2. pluton w 6. kompanii), a następnie Szkołę Podchorążych POW. W 1918 r. otrzymał przydział do Oddziału Lotnego Okręgu I Warszawa Prowincja. 29 XI 1918 r. wstąpił do 36. Pułku Piechoty w stopniu podchorążego; por. WBH CAW, Kolekcja Akt Personalnych, Dobiesław Damięcki, sygn. I.481.D.203.

¹²¹ WBH CAW, APiO Kazimierz Surdykowski, sygn. KN 12.3.1931, *Życiorys*, Kielce 10 II 1929 r.

¹²² Bursa została założona przez Koło Prażan przy ul. Panieńskiej 11 (obecnie budynek nie istnieje). W 1918 r. mieściła się tu zakonspirowana siedziba

terenie prowadził także magazyn broni krótkolufowej i amunicji. Jako komendant obwodu organizował w bursie konspiracyjne narady podległych mu dowódców. Podczas wspomnianej odprawy 12 sierpnia 1918 r. Niemcy zatrzymali poza K. Surdykowskim jeszcze sześciu jej uczestników:

- Antoniego Fijałkowskiego ps. „Sław” – komendanta Punktu Organizacyjnego POW w Henrykowie i jednocześnie zbrojmistrza POW w XI dzielnicy Warszawy¹²³,
- Aleksandra Kiełczewskiego ps. „Szary” – kolportera Obwodu Praskiego i komendanta rezerwy obwodowej POW¹²⁴,
- Wacława Knopika ps. „Zbijewski” – przedstawiciela żandarmerii POW na Punkty Organizacyjne Jabłonna, Henryków i Pelcowizna,
- Romana Rusieckiego ps. „Wierzba” – instruktora oddziału POW Las–Zbytki¹²⁵,
- Tadeusza Szymankiewicza ps. „Czarnota” – komendanta Grupy Punktów „Z” (Zakroczym–Kroczevo–Wymysły)¹²⁶,

komendy Obwodu Praskiego. W 1938 r., w 20. rocznicę odzyskania niepodległości przedstawiciele Koła Praskiego Związku Peowiaków odsłoniли tu pamiątkową tablicę. Budynek miał wówczas adres ul. Dębowa 2 (róg Panieńskiej 11), por. *Poświęcenie sztandaru*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 1–2, s. 151.

¹²³ WBH CAW, APiO, Antoni Fijałkowski „Sław”, sygn. KN 28.12.1933.

¹²⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.777, Komisja Kwalifikacyjna POW – Aleksander Kiełczewski, *Życiorys*, Zambrów 19 VI 1933 r.

¹²⁵ Roman Rusiecki ps. „Wierzba”, „Minister” (1896–1920). Do POW wstąpił we wrześniu 1915 r. Działał na terenie Obwodu Praskiego. Jednocześnie kształcił się w Szkole Techniczno-Mechanicznej Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda w Warszawie. Był instruktorem oddziału POW na terenie wsi Las, Zbytki, Borków w gminie Zagózdź. W listopadzie 1918 r. pełnił funkcję komendanta garnizonu POW w Jabłonie (w zastępstwie ppor. M. Kozara-Słobódzkiego). Następnie awansował na stopień ppor. w 1. Pułku Piechoty Legionów. Poległ w 1920 r. podczas ofensywy na Wilno, por. WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.917, Komisja Kwalifikacyjna POW – Roman Rusiecki, *Karta ewidencyjna*.

¹²⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.959, Komisja Kwalifikacyjna POW – Tadeusz Szymankiewicz, *Życiorys*. „Czarnota” urodził się 6 X 1899 r. we wsi Głowatyczna. Po odzyskaniu niepodległości wstąpił do 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej. 31 I 1921 r. za zasługi wojenne został odznaczony Krzyżem Wojennym *Virtuti Militari* kl. V. W latach 1922–1939 służył jako

- Jana Zagajewskiego ps. „Gryf” – zastępcę komendanta Punktu Organizacyjnego POW z Jabłony¹²⁷.

Zatrzymanych osadzono w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej i poddano śledztwu, które nie przyniosło rezultatów. Niemcy nie udowodnili peowiakom wrogiej działalności. Według relacji T. Szymankiewicza i J. Zagajewskiego część z nich zwolniono 17 października 1918 r. na podstawie rozkazu komisarza Ernsta von Pokrzywnitzkiego¹²⁸. Kierował on wówczas Urzędem Policji Polowej w Warszawie (*Leiter der Feldpolizeistelle Warschau*) i odpowiadał za rozpracowanie działalności POW. Zastąpił na stanowisku swojego dotychczasowego szefa dr. Ericha Schultze, który zginął w zamachu 1 października 1918 r. W obawie o swoje życie E. Pokrzywnitzki zalecił strażnikom względnie łagodne traktowanie aresztowanych¹²⁹. Część zatrzymanych, jak np. Antoniego Fijałkowskiego zwolniono dopiero 3 listopada 1918 r. Nakazano mu codzienne meldowanie się w urzędzie policji przy ul. Wierzbowej 1. W okresie uwięzienia K. Surdykowskiego ps. „Brodzki” Obwodem Praskim kierował w zastępstwie Dobiesław Damięcki ps. „Sułkowski”¹³⁰. Po uwolnieniu z Cytadeli „Brodzki” ponownie objął dowództwo.

Jesienią 1918 r. organizacja POW w Jabłonie już okrzepła. W latach 1917–1918 należeli do niej następujący peowiaci i ich współpracownicy:

oficer zawodowy (rotmistrz) w 23. Pułku Ułanów Grodzieńskich w garnizonie Postawy. Zmarł 10 VI 1956 r. Został pochowany na cmentarzu Stare Powązki w Warszawie.

¹²⁷ W tym okresie komendant oddziału POW w Jabłonie A. Herbst przebywał na urlopie okolicznościowym otrzymanym w celu zawarcia małżeństwa z Jadwigą Anną Mierzejewską z Choszczówki.

¹²⁸ WBH CAW, APiO, Jan Gryf-Zagajewski, sygn. OPWI/3814, *Karta Zgłoszenia o przyznaniu „Odznaki pamiątkowej więźniów ideowych”*, Włodawa 5 VIII 1931 r., s. 2.

¹²⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.44 POW (Żandarmeria), *Zeznania*, k. 187.

¹³⁰ WBH CAW, sygn. I.124.1.73 POW, Pokwitowanie „Sułkowskiego” z 17 IX 1918 r., k. 88.

Tabela 4. Zaprzysiężeni członkowie i współpracownicy POW w Jabłonie 1917–1918

NAZWISKO	PSEUDONIM	DATA I MIEJSCE URODZENIA
Edward Aust	„Godebski”	25 marca 1895 r. w Jabłonie
Maria Bartuś, I voto Kiełbińska, II voto Kossowska	„Biruta”	31 lipca 1900 r. we wsi Konik
Henryk Dąbrowski	„Boruta”	
Leonard Faliński	„Sęp”	30 października 1895 r. w Jabłonie
Apoloniusz Herbst – dowódca	„Zaremba”	7 lipca 1892 r. w Jabłonie
Józef Jasiński	„Królikowski”	16 marca 1899 r. w Jabłonie
Stefan Jasiński	„Jastrzębiec”	10 stycznia 1899 r. w Warszawie
Wacław Knopik	„Zbijewski”	25 września 1898 r. w Warszawie
Jan Korzeń (Korzeniowski)	(współpracownik)	28 listopada 1900 r. w Warszawie
Ignacy Kwiatkowski – skarbnik		23 lutego 1874 r. w Olszewnicy Starej
Cyryl Metody Marszałek – instruktor	(współpracownik)	3 lipca 1893 r. w Baranowie
Stefan Niksiński	„Kmicic”	24 lipca 1900 r. w Jabłonie
Dyonizy Orłowski	„Zawisza”	16 października 1899 r. w Jabłonie
Adolf Ostrowski		
Józef Ostrowski	„Kruk”	
Czesław Popławski	„Szwedowski”	20 listopada 1899 r. w Jabłonie
Apolonia Szarlińska-Tyska	„Biedronka”	26 stycznia 1898 r. w Jabłonie
Anna Szarlińska, I voto Cackowska, II voto Wysocka	„Sławska”	13 lutego 1900 r. w Jabłonie
Joanna Śmieciuszewska-Miatkowska		
Jan Śledź		23 czerwca 1901 r. Lublin

Piotr Trzaskoma	„Gołąb”	29 lipca 1897 r. w Jabłonie
Leokadia Turska-Kulesza		9 grudnia 1899 r. w Jabłonie
Feliksa Wodzyńska-Jakubowska	„Aldona”	19 maja 1899 r. w Jabłonie
Anna Wodzyńska-Piekutowska		
Henryk Wodzyński	„Dąb”	17 stycznia 1901 r. w Jabłonie
Konstanty Wodzyński	(współpracownik)	6 marca 1904 r. w Jabłonie
Eugenia Wyszowska-Nowicka	„Wiesława”	15 marca 1899 r. w Chotomowie
Tadeusz Wyszowski	„Sarbiewski”	20 listopada 1901 r. w Chotomowie
Jan Zagajewski – zastępca dowódcy	„Gryf”	11 grudnia 1901 r. w Warszawie
Bolesław Zajączkowski – instruktor		

Zestawienie własne. Weryfikacja członków POW na podstawie: CAW WBH, Akta Personalne i Odznaczeniowe oraz akta Komisji Kwalifikacyjnej POW (1937–1939); A. Herbst, *Ewidencja członków oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, [mps], lata 30. XX w.; M. Kiełbiński, *Placówka P.O.W. w Jabłonie*, [rps], lata 90. XX w.

Oddział POW w Chotomowie

W latach 1917–1918 Polikarp Wróblewski, będąc komendantem Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie prowadził aktywną antyniemiecką działalność. Mając dobrze zorganizowany wywiad ostrzegał włościan z Chotomowa i okolic o przyjeździe oddziałów rekwizycyjnych. Wraz z Józefem Barszczewskim, Stanisławem Cudnym i Józefem Kwiatkowskim namawiał ich do ukrywania żywności. Wśród chłopów na Mazowszu rozpowszechniło się wówczas zjawisko „dołowania”, tj. zakopywania wymłóconego zboża¹³¹. Niemieccy żołnierze przyjeżdżali

¹³¹ J. Łukasik, *Samoobrona ludności wiejskiej podczas okupacji niemieckiej w latach 1916–1918 i udział wsi w rozbrajaniu Niemców*, „Niepodległość” 1937, t. 15, s. 228.

Peowiak Dyonizy Orłowski
ps. „Zawisza” z Jabłonna, 1917 r.

Peowiak Tadeusz Wyszowski
ps. „Sarbiewski” z Jabłonna, 1918 r.

na wieś ze specjalnymi szpicami, ale takie poszukiwania okazały się nieskuteczne. W 1917 r. okupanci aresztowali w odwecie S. Cudnego i J. Barszczewskiego. Przez kilka tygodni więzili ich w Areszcie Centralnym przy Ratuszu w Warszawie. P. Wróblewski wspierał także dowództwo Obwodu Praskiego POW w organizacji kursów wojskowych w lasach chotomowskich, na których prowadzono strzelanie z ostrej amunicji (m.in. w rejonie wspomnianej leśniczówki Bagno). Pełnił także funkcję kuriera. Kilkakrotnie przewoził rozkazy do komendanta ciechanowskiego obwodu POW. Ułatwiał po kryzysie przysięgowym przekraczanie Narwi legionistom z 5. Pułku Piechoty w Zegrzu. Pomagał zbiegłym oficerom Legionów, którzy zostali oddelegowani do pracy w POW. We współpracy z A. Herbstem dostarczał im fałszywe dokumenty, cywilne ubrania i przewoził potajemnie do Warszawy.

Akcja ukrycia dzwonów kościelnych w Chotomowie

Spektakularnym efektem działań POW było uratowanie dzwonów kościelnych w Chotomowie przed niemiecką rekwizycją. Przebieg wydarzeń sprzed ponad stu lat poznajemy dzięki życiorysom spisanim przez peowiaków w latach 30. XX w. Po ich porównaniu wyłania się obraz wydarzeń nieco inny niż ten, który dotąd znaliśmy. Okazuje się, że ukrycie dzwonów było wspólną akcją przeprowadzoną przez dwa pododdziały – A. Herbst z Jabłonna i P. Wróblewskiego z Chotomowa¹³². Była ona odpowiedzią na rozporządzenie gen. gubernatora Hansa von Beselera o rekwizycji dzwonów spiżowych wydane 25 listopada 1917 r. Niemcy w dobie wojennego kryzysu gospodarczego pilnie poszukiwali metali do produkcji uzbrojenia. Dzwony po zdjęciu były dostarczane do Centrali Surowców Wojennych, a następnie przetwarzane¹³³. Jednocześnie okupant przestrzegł parafie, że o ile same ich nie zdemontują, uczynią to specjalne oddziały wojskowe, tzw. *Glockenabbaukommandos*¹³⁴.

Jedną z miejscowości, w której Niemcy zamierzali zarekwirować dzwony był Chotomów. Na murowanej dzwonnicy przed kościołem wisiały trzy dzwony: dwa mniejsze i jeden główny, ważący około ośmiu pudów (ok. 130 kg). W celu ich zdjęcia okupanci ustawili drewniane rusztowanie. Peowiaci uprzedzając ich działania przystąpili do akcji w nocy z 1 na 2 lutego 1918 r. Do Chotomowa przybył wówczas A. Herbst z sześcioma ludźmi z Jabłonna. Na miejscu oczekiwał go P. Wróblewski ze swoim pododdziałem. Straż nocną we wsi nakazaną przez władze gminy pełniły osoby współpracujące z POW, co ułatwiało zadanie. Po wystawieniu czujek kilku peowiaków wspięło się na dzwonnice.

¹³² WBH CAW, APiO, Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, b.n.s.

¹³³ Tymczasowe składnice Centrali Surowców Wojennych (*Kriegsrohstoffstelle*), do których Niemcy zwozili dzwony utworzono w twierdzy Modlin oraz na warszawskiej Pradze przy kościele Matki Bożej Loretańskiej.

¹³⁴ J. Szczepański, *Niemieckie wojska okupacyjne na Mazowszu 1915–1918*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 3, s. 92.

Dzwonnica przed kościołem w Chotomowie, z której peowiaci zdjęli dzwony w lutym 1918 r.

W pierwszej kolejności zdemontowali oni serca i zdjęli dzwony z łożysk. Następnie owinęli je w kozuchy, aby nie wydawały dźwięków i na sznurach opuścili na furmankę Józefa Barszczewskiego. We wspomnieniach uczestnicy podawali różne miejsca ukrycia dzwonów. Według relacji A. Herbsta z 30 września 1931 r. schowano je na chotomowskim cmentarzu. P. Wróblewski w życiorysie z 20 października 1931 r. doprecyzował, że zakopano je w grobach. Natomiast S. Cudny podał, że zostały schowane w miejscowym lesie. Najbardziej prawdopodobna wydaje się wersja, że ukryto je w świeżych grobach na cmentarzu. Niemcy zjawili się w Chotomowie dopiero w poniedziałek 4 lutego, ponieważ wcześniej – 2 lutego przypadało Święto Ofiarowania Pańskiego (Matki Bożej Gromnicznej) i niedziela 3 lutego. Do tego czasu ślady po akcji zadeptali uczestnicy nabożeństwa oraz przyprószył je śnieg. Przedsięwzięcie zakończyło się sukcesem i zyskało duży rozgłos. Dzwonnica była wszystkim doskonale znana. Pełniła funkcję głównej bramy, przez którą uczęszczano

do kościoła i wyprowadzano konduktu pogrzebowe¹³⁵. Dzwony przetrwały okupację i po odzyskaniu niepodległości powróciły na miejsce. Z analizy przedwojennych akt personalnych wynika, że w ich ukryciu wzięli udział następujący peowiaci:

- Stanisław Cudny ps. „Brózda” z Chotomowa, 22 lata
- Józef Barszczewski ps. „Drzazga” ze Skrzyszewa, 27 lat
- Apoloniusz Herbst ps. „Zaremba” z Jabłonny, 26 lat
- Stanisław Kowalik ps. „Stecki” z Chotomowa, 20 lat
- Stefan Roch Nagat ps. „Skiba” z Chotomowa, 18 lat
- Stefan Niksiński ps. „Kmicic” z Jabłonny, 18 lat
- Waław Sokółski ps. „Orzeł” z Olszewnicy Nowej, 21 lat
- Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” z Chotomowa, 20 lat

P. Wróblewski w powojennych wspomnieniach wymienił jeszcze kilku innych uczestników: 20-letniego Stefana Pietrasa i Gierwatowskiego z Chotomowa oraz Waławę Knopika, Dyonizego Orłowskiego i Edwarda Austa z Jabłonny. Ich udział w ratowaniu dzwonów jest wysoce prawdopodobny, choć nie wspomnieli o nim w swoich niepodległościowych życiorysach.

Akcja została zorganizowana doraźnie i nie była uzgodniona z chotomowskim ks. proboszczem Stanisławem Walichnowskim. Od pewnego czasu pomiędzy duchownym a peowiakami występowały napięcia. Ksiądz sympatyzując z Narodową Demokracją nie był zwolennikiem J. Piłsudskiego. Peowiacką młodzież uznawał za zbyt radykalną. O konflikcie przypomniał S. Cudny w życiorysie spisany w 1937 r. w Chotomowie:

W styczniu 1918 r., kiedy Niemcy rabowali z kościołów dzwony, to ja z kolegami z P.O.W. w nocy zdjęliśmy dzwony i ukryliśmy w miejscowym

¹³⁵ Zabytkowa dzwonnica w Chotomowie zachowała się do czasów współczesnych w niezmiennym kształcie. Została jedynie otynkowana po II wojnie światowej. Uwagę zwraca oryginalna metalowa brama z sygnaturą wytwórcy: „Fabryka Wyrobów Żelaznych W. Gostyńskiego i S-ki, ul. Ciepła 12 w Warszawie”.

lesie, jeden z gospodarzy miejscowych wyszedł nas i powiedział księdzu. Ksiądz ówczesny proboszcz Walichnowski Stanisław wezwał mnie i ob. Barszczewskiego do siebie, żeby oddać dzwony, bo jak nie to nas wyda Niemcom, myśmy odpowiedzieli, że jeżeli ksiądz nas wyda Niemcom, to Organizacja księdza powiesi i na tem się skończyło¹³⁶.

Odwagi nie brakowało także drugiemu uczestnikowi rozmowy Józefowi Barszczewskiemu ze Skrzyszewa. Jeszcze przed wybuchem I wojny współpracował on z warszawską PPS. Wcielony do armii carskiej brał udział w ciężkich walkach z Niemcami w obronie twierdzy Osowiec, za co w 1915 r. został odznaczony Krzyżem św. Jerzego IV klasy. Po ucieczce z niemieckiej niewoli wstąpił do chotomowskiej POW¹³⁷.

W marcu 1918 r., na skutek donosu niemiecka policja aresztowała P. Wróblewskiego. Zarzucono mu prowadzenie propagandy niepodległościowej w dniu imienin J. Piłsudskiego, który w tym czasie był więziony przez Niemców w Magdeburgu. Po przeprowadzeniu kilku rewizji w domu Wróblewskich, wobec braku obciążających dowodów, Polikarpa wypuszczono na wolność. Musiał jednak co tydzień meldować się w niemieckiej komendaturze. Aby zmylić czujność Niemców prowadził konspiracyjną działalność pod szyldem Ochotniczej Straży Ogniowej. W tym celu ukończył dwutygodniowy kurs instruktorski zorganizowany przez Związek Floriański w Warszawie. W czerwcu 1918 r. doprowadził do utworzenia w Chotomowie drużyny straży pożarnej, której został komendantem. Wstąpiło do niej wielu peowiaków, dzięki czemu mogli oni prowadzić ćwiczenia paramilitarne i tajną działalność niepodległościową. Na czele sekcji kulturalno-oświatowej straży stanęła peowiaczka Jadwiga Pietras ps. „Sowa”. Przygotowywała przedstawienia teatralne, z których dochód przeznaczano na działalność POW i straży pożarnej. W 1918 r.

Ćwiczenia chotomowskich peowiaków. Pierwszy od lewej Stanisław Cudny ps. „Brózda”, trzeci Stanisław Kowalik ps. „Stecki”, piąty Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa”, ok. 1918 r.

wystawiła w Chotomowie *Dziesiąty Pawilon* – dramat z 1897 r. autorstwa Adama Staszczyka¹³⁸.

Latem 1918 r. komendanci P. Wróblewski i A. Herbst podjęli wspólną akcję nielegalnego przewiezienia do Warszawy Zdzisława Zygmunta Wendy ps. „Reytan”, byłego ppor. 1. Pułku Piechoty

¹³⁶ WBH CAW, APiO, Stanisław Cudny, sygn. MN 2.5.1933. *Życiorys*, Chotomów 22 XII 1937 r.

¹³⁷ WBH CAW, APiO, Józef Barszczewski, sygn. MN 20.7.1932. Patrz biogram J. Barszczewskiego w rozdziale: *Peowiackie życiorysy*.

¹³⁸ Ast [Adam Staszczyk], *Dziesiąty Pawilon. Obraz dramatyczny w jednym akcie*, Kraków 1897. Autor zadedykował sztukę: „Pamięci zmarłych i poległych rodaków w obronie Ojczyzny, a ku czci żyjących Bohaterów z roku 1863”.

Legionów Polskich¹³⁹. Jako poddany austriacki po kryzysie przysięgowym Z. Wenda został wcielony 18 września 1917 r. do austro-węgierskiego 100. Pułku Piechoty. Od marca 1918 r. pełnił służbę w stopniu chorążego w 120. Pułku Piechoty. Walczył na froncie włoskim. W lipcu 1918 r. podczas urlopu wstąpił na rozkaz komendanta Edwarda Śmigłego-Rydza do POW w Lublinie. Został jednak zdekonspirowany. Tropiony przez policję zbiegł na teren okupacji niemieckiej. Ukrywał się w powiecie garwolińskim, a także w majątku w Dąbrowie Chotomowskiej koło Chotomowa. Posiadłość ta należała do spokrewnionej z nim rodziny Kwiecińskich. Żona fabrykanta Władysława Kwiecińskiego – Jadwiga Justyna z domu Wenda była jego kuzynką¹⁴⁰. To właśnie w Dąbrowie P. Wróblewski ostrzegł „Reytana” o planowanym aresztowaniu przez Niemców. Dowiedział się o tym od tłumacza żandarmerii i peowiaka Waława Rezlera. Z. Wenda postanowił przedostać się do Warszawy. Pomogli mu w tym P. Wróblewski i A. Herbst, którzy przewieźli go w kajdankach

jako rzekomego aresztanta. W podróż udali się pociągiem kolejki wąskotorowej z Jabłonny do stacji Most na Pradze. Następnie dotarli do pobliskiej posesji przy ul. Olszowej 12, gdzie mieściła się Fabryka Perfum i Kosmetyków „Flora” wspomnianego W. Kwiecińskiego¹⁴¹. Po pewnym czasie Z. Wenda otrzymał fałszywe dokumenty na nazwisko Zembrzuski i wyjechał do Galicji¹⁴². Na początku listopada 1918 r. sformował z lubelskich peowiaków kompanię szturmową WP, której został dowódcą.

W 1918 r. P. Wróblewski znacząco rozwinął struktury POW poprzez utworzenie kolejnych punktów organizacyjnych. W życiorysie z 1931 r. podał: „W maju 1918 r. zorganizowałem nowe punkty organizacyjne P.O.W. Krubin i Wieliszewo nad Narwią”¹⁴³. Dotychczas nie było informacji o ich istnieniu i funkcjonowaniu.

Punkt Organizacyjny POW w Krubinie

Wiosną 1917 r. do Punktu Organizacyjnego w Chotomowie przystąpili młodzi mężczyźni ze wsi położonych w sąsiedniej gminie Góra. Do najaktywniejszych należeli Hipolit Kałęcki ps. „Fala”, Julian Liwski ps. „Lipa” obaj z Krubina, a także Waław Sokółski ps. „Orzeł” z Olszewnicy Nowej. Peowiaci kolportowali do rodzinnych wsi konspiracyjną prasę m.in. „Rząd i Wojsko”. Na pobliskich umocnieniach twierdzy Modlin wyszukiwali amunicję i broń zgubioną przez Rosjan podczas walk z Niemcami w sierpniu 1915 r., następnie przekazywali ją do Obwodu Praskiego.

¹³⁹ Płk dypl. Zygmunt Wenda (1896–1941), urodził się 29 IV 1896 r. w Rzeszowie, syn Stanisława i Marii, od 1911 r. należał do Związku Strzeleckiego w Okręgu Krakowskim. 6 VIII 1914 r. wstąpił w Krakowie do Legionów Polskich. Od 1 XI 1916 r. ppor. w III batalionie 1. Pułku Piechoty. Walczył m.in. pod Konarami i Kostiuchnowką. W 1921 r. został odznaczony Orderem Virtuti Militari kl. V za udział w walkach z Armią Czerwoną. W latach 1926–1927 adiutant przyboczny marszałka J. Piłsudskiego, a następnie dowódca 1. Pułku Piechoty Legionów. W latach 30. XX w. wpływowi polityk Obozu Zjednoczenia Narodowego. Poseł na Sejm V kadencji i wicemarszałek Sejmu (1938–1939). We wrześniu 1939 r. otrzymał przydział jako oficer do zleceń Naczelnego Wodza. Ewakuował się na Węgry z Kwaterą Główną Naczelnego Wodza. Zmarł 16 V 1941 r. w Budapeszcie; por. WBH CAW, Zdzisław Zygmunt Wenda, sygn. AP 5511 oraz sygn. KZ 29-70.

¹⁴⁰ C. Derlacz, R. Kostecki, T. Michałowski, *Dąbrowa Chotomowska z pamięci*, Dąbrowa Chotomowska 2017, s. 48. Posiadłość Kwiecińskich sąsiadowała z Dąbrową Chotomowską (obecnie ul. Lipowa 3). Jadwiga Kwiecińska zmarła 30 IV 1937 r. Została pochowana na cmentarzu Stare Powązki (kwater 300, rząd 2, miejsce 7). W Dąbrowie często bywał u siostry Jadwigi inż. Tadeusz Wenda (1863–1948) – późniejszy główny projektant i budowniczy portu w Gdyni. W kwietniu 2019 r. inżynier otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Gminy Jabłonna.

¹⁴¹ *Przemysł Fabryczny w Królestwie Polskiem 1911 r.*, Warszawa 1912, poz. 4158. Fabryka Perfum i Kosmetyków „Flora” została założona w 1888 r. Przed wybuchem I wojny pracowało w niej ośmiu robotników.

¹⁴² *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 91–92. Według relacji P. Wróblewskiego akcja miała miejsce w lipcu 1917 r. po ucieczce Z. Wendi z obozu internowanych oficerów w Benjaminowie. Jednak jako poddany monarchii austro-węgierskiej, tzw. Galicjanin Z. Wenda nie podlegał zatrzymaniu w Benjaminowie. W obozie uwięziono oficerów legionowych pochodzących z zaboru rosyjskiego tzw. Królewaków (z Królestwa Polskiego).

¹⁴³ WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938, *Curriculum Vitae*, Warszawa 20 X 1931 r.

Utrzymywali kontakty z legionistami 1. Pułku Piechoty stacjonującymi w 1917 r. w Modlinie. Dostarczali im żywność, a w razie ucieczki – przygotowywali kryjówkę. Czasowym miejscem ich schronienia była zagroda Jana Sokólskiego (ojca Waclawa), miejscowego gajowego. Peowiaci prowadzili werbunek wśród młodzieży. W wyniku ich aktywnych działań w maju 1918 r. powstał w Krubinie Punkt Organizacyjny POW. Jego dowódcą został Waclaw Sokólski ps. „Orzeł”¹⁴⁴. Do punktu wstąpiła młodzież z Krubina m.in. Franciszek Liwski, Michał Liwski, Stanisław Wilczek¹⁴⁵. Uczyli się obsługi karabinu Mosin, który znaleźli w pobliskim forcie w Janówku. Na co dzień ukrywali go w dziupli starej gruszy¹⁴⁶. Nocą ćwiczyli taktykę na krubińskich łąkach i w pobliskich lasach. Szkolenie prowadził z nimi m.in. instruktor Jan Trzaskoma ps. „Malczewski”, doświadczony peowiak pochodzący z Olszewnicy Nowej. Peowiaci z Krubina planowali powołanie, wzorem Chotomowa, Ochotniczej Straży Ogniowej, pod szyldem której mogliby prowadzić skryte szkolenie wojskowe. Jednak idea ta prawdopodobnie nie została urzeczywistniona przed zakończeniem I wojny. W latach 1917–1918 do Punktów Organizacyjnych POW w Chotomowie i Krubinie należeli następujący peowiaci:

Tabela 5. Zaprzysiężeni i zweryfikowani członkowie POW w Chotomowie i Krubinie 1917–1918

NAZWISKO	PSEUDONIM	DATA I MIEJSCE URODZENIA
Józef Barszczewski	„Drzazga”	27 lutego 1891 r. w Skrzyszewie
Stanisław Cudny	„Brózda”	28 stycznia 1896 r. w Chotomowie
Jan Dubski		30 kwietnia 1891 r. w Kałuszynie
Kazimierz Groniek	„Jaskółka”	
Hipolit Kałęcki (Krubin)	„Fala”	1 grudnia 1896 r. w Krubinie
Stanisław Kowalik – zastępca d-cy	„Stecki”	4 grudnia 1897 r. w Chotomowie
Franciszek Liwski (Krubin)		28 marca 1900 r. w Krubinie
Julian Liwski (Krubin)	„Lipa”	21 stycznia 1901 r. w Pelcowiźnie
Michał Liwski (Krubin)		19 maja 1899 r. w Krubinie
Stefan Roch Nagat	„Skiba”	16 sierpnia 1900 r. w Nieporęcie
Jadwiga Pietras-Król	„Sowa”	22 stycznia 1893 r. w Chotomowie
Stefan Pietras		23 sierpnia 1898 r. w Chotomowie
Waclaw Sokólski (Krubin)	„Orzeł”	22 czerwca 1897 r. w Olszewnicy Nowej
Jan Trzaskoma (instruktor)	„Malczewski”	2 grudnia 1897 r. w Olszewnicy Nowej
Stanisław Wilczek (Krubin)		
Zuzanna Wróblewska-Dąbrowska	„Hanka”	11 sierpnia 1894 r. w Chotomowie
Polikarp Wróblewski – dowódca	„Wyrwa”	26 stycznia 1898 r. w Chotomowie

Zestawienie własne. Weryfikacja członków POW na podstawie: CAW WBH, Akta Personalne i Odznaczeniowe oraz akta Komisji Kwalifikacyjnej POW (1937–1939); A Herbst, *Ewidencja członków oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, [mps], lata 30. XX w.; M. Kiełbiński, *Placówka P.O.W. w Jabłonie*, [rps], lata 90. XX w.

We *Wspomnieniach* P. Wróblewskiego z lat 70. XX w., pojawiają się także nazwiska innych osób wskazanych jako członkowie drużyny harcerskiej i oddziału POW w Chotomowie. Niestety, w dostępnych źródłach archiwalnych nie udało się potwierdzić ich przynależności do POW. Nie znaczy to, że do niej nie należeli. Organizacja działała w konspiracji, a wiele dokumentów nie

¹⁴⁴ Niektórzy członkowie POW, jak wspomniany W. Sokólski nazywali Punkt Organizacyjny w Krubinie – Podpunktem Organizacyjnym; por. WBH CAW, APiO, Waclaw Sokólski, sygn. MN 16.3.1937 oraz WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.937, Komisja Kwalifikacyjna POW – Waclaw Sokólski, *Zyciorys*, Warszawa 23 II 1935 r.

¹⁴⁵ WBH CAW, APiO, Stanisław Wilczek, sygn. KKiMN 96-28281, *Podanie*, Krubin 10 I 1939 r.

¹⁴⁶ WBH CAW, APiO, Julian Liwski, sygn. MN 2.5.1933, *Zeznanie dotyczące służby w POW*, Warszawa 21 X 1937 r.

zachowało się lub uległo rozproszeniu. Nie wszyscy składali relacje lub ubiegali się o Medal Niepodległości. W przypadku nauczyciela Leonarda Ignacego Kałęckiego zastanawiający jest jednak fakt, że nie wspominał nic o służbie w POW, choć okresowi I wojny poświęcił kilka stron swojego życiorysu¹⁴⁷.

Tabela 6. Pozostali członkowie POW wymienieni we *Wspomnieniach* P. Wróblewskiego

NAZWISKO	PRZYNALEŻNOŚĆ, AKCJA
Affek	POW Krubin
Jan Barszczewski (ojciec „Drzazgi”)	akcja na „koszarkę”
Jan Bienkowski	drużyna harcerska
Mieczysław Bienkowski	drużyna harcerska, akcja na „koszarkę”
Józef Brewczyński	akcja na „koszarkę”
Józef Bziuk	akcja na „koszarkę”
Stefan Cieśliński	POW Olszewnica
Władysław Gierwatowski	drużyna harcerska, akcja dzwony
Stefan Grabowski	akcja na „koszarkę”
Stanisław Grajert	Jabłonna Nowa (Legionowo), POW Chotomów
Bronisława Jagnieżówna	POW Chotomów (kolporterka)
Czesław Kałęcki	POW Skrzyszew
Leonard Kałęcki	POW Skrzyszew
Stanisław Kamiński	akcja na „koszarkę”
Piotr Mościcki	drużyna harcerska, POW Chotomów, akcja na „koszarkę”
Aleksander Osiecki	drużyna harcerska
Stanisław Ponto	drużyna harcerska
Wacław Rezler	Jabłonna Nowa, POW Chotomów
Jan Szafranski	akcja na „koszarkę”
J. Trybulski	POW Krubin
Kazimierz Wysocki	akcja na „koszarkę”
Stanisław Wysocki	akcja na „koszarkę”

Źródło: Polikarp Wróblewski, *Wspomnienia z lat 1903–1918* [kopia rękopisu].

¹⁴⁷ Leonard Kałęcki, *Życiorys*, koniec lat 60. XX w., [rks], s. 4–6.

Punkt Organizacyjny POW w Wieliszewie

Początki POW w Wieliszewie sięgają marca 1917 r. Wówczas P. Wróblewski – komendant Punktu Organizacyjnego w Chotomowie przyjął do oddziału kilku ochotników z Wieliszewa. Przeważnie byli to synowie miejscowych gospodarzy. Znany nazwiska tylko niektórych z nich, m.in. Jana Gruczka ps. „Słowik” i Stefana Kuczyńskiego ps. „Rozmysław”. Przysięgę złożyli przed Dobiesławem Damiękim ps. „Sułkowski” – przedstawicielem Obwodu Praskiego POW. Wstępne szkolenie wojskowe z peowiakami przeprowadził P. Wróblewski. Później ich instruktorem został Jakub Sobelson ps. „Kubuś”, peowiak oddelegowany do Wieliszewa z Obwodu Praskiego.

Po okrzepnięciu oddziału P. Wróblewski powołał w maju 1918 r. – jak podał w przytoczonym wcześniej życiorysie – Punkt Organizacyjny POW w Wieliszewie. Wśród członków tej organizacji aktywny był m.in. Antoni Kwiatkowski, doświadczony wojskowy – dowórczyk, który po rozbrojeniu I Korpusu Polskiego w Rosji przez Niemców powrócił do rodzinnego Wieliszewa. 15 sierpnia 1918 r. wstąpił do POW¹⁴⁸. W 1918 r. komendę nad oddziałem objął Aleksander Dłutek ps. „Wieliszewski”, członek warszawskiej POW, urodzony w 1897 r. w Wieliszewie¹⁴⁹.

Oddział dysponował dwoma karabinami Mosin i rewolwerem Nagant z zapasem amunicji. W 1915 r. pozyskali je od żołnierzy rosyjskich Jan Gruczek i jego koledzy. Później, gdy wstąpili do POW broń przeszła na uzbrojenie wieliszewskiego oddziału¹⁵⁰. Jeden z karabinów ukrywał Stanisław Kozłowski z Wieliszewa. Ćwiczenia wojskowe peowiaków odbywały się często nocami, m.in. w piwnicach gorzelni przy folwarku w Wieliszewie. Jak wspominał Stefan Kuczyński ps. „Rozmysław” szkoleniem kierowali

¹⁴⁸ WBH CAW, APiO, Antoni Kwiatkowski, sygn. MN 22.4.1938.

¹⁴⁹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.704, Komisja Kwalifikacyjna POW – Aleksander Dłutek, *Życiorys*, Łuczaj 28 VIII 1934 r.

¹⁵⁰ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.740, Komisja Kwalifikacyjna POW – Jan Gruczek, *Życiorys*, Warszawa 19 VII 1934 r.

studenci-instruktorzy z Warszawy¹⁵¹. Poza tym członkowie wieliszewskiej POW prowadzili rozpoznanie wojsk okupacyjnych stacjonujących w Zegrzu. W tym okresie był to II batalion szkolny ze zgrupowania niemieckiej piechoty zapasowej¹⁵². Peowiaci agitowali miejscową ludność. Roznosili ulotki i konspiracyjne czasopisma „Rząd i Wojsko”, „Komunikaty Informacyjne”, które dostarczała im z Obwodu Praskiego Zuzanna Wróblewska ps. „Hanka”.

Peowiaci z Wieliszewa utrzymywali kontakty z żołnierzami Legionów Polskich, którzy zostali zakwaterowani w koszarach w Zegrzu Południowym. Początkowo z 3. i 4. pułku piechoty, a od czerwca 1917 z 5. pułku. Obserwowali oni przemarsze i ćwiczenia legionistów odbywające się w okolicach Wieliszewa. Nielegalnie przekazywali im amunicję karabinową, której przydziału odmówili Niemcy. Także sami legionieści chętnie nawiązywali kontakt z okoliczną ludnością. Wspominał o tym w dzienniku sierż. Adolf Kotarba z 5. pułku:

28.VI.1917 r. Spacerujemy po Zegrzu i okolicy, nie mając nic do roboty. Zapoznajemy się po trochu z ludnością miejscową. Jest ona bardzo biedna; utrzymuje się prawie tylko z wojsk, jakie tu kwaterują, opierając żołnierzy i pracując w koszarach, czy też piekarniach wojskowych¹⁵³.

6 lipca 1917 r. w wieliszewskim kościele odbyło się nabożeństwo, które stało się manifestacją patriotyczną. Zostało odprawione w intencji żołnierzy 5. Pułku Piechoty Legionów Polskich poległych w bitwie pod Kościuchówką na Polesiu Wołyńskim. W pierwszą rocznicę walk wspomniano także ich dowódców

Niemieccy urzędnicy wojskowi i ludność zatrudniona w Połowym Urzędzie Prowiantowym Jabłonna – Filia w Zegrzu Południowym. Z tyłu ustawili się pracownicy magazynów, piekarni itp.

mjr. Tadeusza Furgalskiego ps. „Wyrwa” i kpt. Stanisława Zwierzyńskiego ps. „Sław”¹⁵⁴.

W tym okresie wieliszewska POW znalazła się w konflikcie z miejscowym księdzem proboszczem Dionizym Prusińskim, który stał w opozycji do ruchu peowiackiego skupionego wokół J. Piłsudskiego. Według przekazu Jana Gruczka ps. „Słowik” peowiaci próbowali przeciwstawić się wpływom:

zwalczającego nas miejscowego proboszcza, który nie wahał się otwarcie przeciwko P.O.W. występować z ambony, nazywając nas żydowską organizacją, a to z tego powodu, że ćwiczeniami kierował ob. Sobelson Jakób ps. „Kubuś”, żydek¹⁵⁵.

¹⁵¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.811, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stefan Kuczyński, *Życiorys*, Wieliszew 15 I 1936 r.

¹⁵² J. Szczepański, *Zegrzyńskie Feldposty Niemieckiej Piechoty Zapasowej 1916–1918*, Legionowo 2013, s. 19–24.

¹⁵³ A. Kotarba, *Pamiętnik żołnierski sierżanta I-szej Brygady Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1938, s. 304.

¹⁵⁴ K. Klimaszewski, *Kościół w Wieliszewie. Historia parafii*, Wieliszew 2012, s. 161–162.

¹⁵⁵ WBH CAW, APiO, Jan Gruczek, sygn. MN 21.4.1937.

Nie przeszkodziło to w zorganizowaniu pododdziału POW, który 11 listopada 1918 r. ruszył na koszary w Zegrzu Południowym w celu rozbiorzenia niemieckiej załogi. W latach 1917–1918 do Punktu Organizacyjnego w Wieliszewie należeli następujący peowiaci:

Tabela 7. Członkowie POW w Wieliszewie 1917–1918

NAZWISKO	PSEUDONIM	DATA I MIEJSCE URODZENIA
Aleksander Dłutek	„Wieliszewski”	14 kwietnia 1897 r. Wieliszew
Marceli Dubski		
Jan Gruczek	„Słowik”	25 czerwca 1897 r. Wieliszew
Stanisław Kozłowski		
Stefan Kuczyński	„Rozmysław”	13 września 1895 r. Wieliszew
Antoni Kwiatkowski		13 maja 1894 r. Wieliszew
Jakub Sobelson – instruktor z Pragi	„Kubuś”	
Roman Ziółowski		
Grodek		

Zestawienie własne. Weryfikacja członków POW na podstawie: CAW WBH, Akta Personalne i Odznaczeniowe oraz akta Komisji Kwalifikacyjnej POW (1937–1939); A. Herbst, *Ewidencja członków oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, [mps], lata 30. XX w.

Współpraca z sąsiednimi oddziałami POW w Henrykowie, Nowym Dworze i Zakrocymiu

Peowiaci z Jabłonny i Chotomowa nie działali w próżni. Część ćwiczeń terenowych odbywali wspólnie z członkami sąsiednich punktów organizacyjnych POW, istniejących m.in. w Henrykowie, Nowym Dworze i Zakrocymiu. Wszystkie wymienione punkty należały do Obwodu Praskiego.

Punktem w Henrykowie dowodził początkowo Stanisław Dobrski ps. „Jastrzębiec”¹⁵⁶, a następnie Antoni Fijałkowski

ps. „Czubaj”, „Sław”. Ich oddział często ćwiczył w Płudach na tzw. górach. Należeli do niego Stanisław Rudnicki ps. „Jemiola” – komendant poczty, Stanisław Leszak ps. „Leszczyc” – były legionista z 5. Pułku Piechoty, Kazimierz Gruszczyński ps. „Poraj”, Roman Wawrzyniak ps. „Jowisz” z Płud¹⁵⁷, sekcyjny Jakub Sobelman ps. „Ostroga” z Henrykowa, Jankiel Kiberlajn ps. „Wojtek” z Piekielka, Julian Spuś ps. „Czarny”¹⁵⁸, Kazimierz Kuskowski z Płud, Jan Trefler¹⁵⁹, Henryk Prokopowicz, Felicjan Ufnarski z Dąbrówki Grzybowskiej i inni. Peowiaci mieli na wyposażeniu Berdana – rosyjski karabin starszego typu, który przechowywał „Jemiola”. W tym czasie komenda henrykowskiego POW mieściła się w domu Waclawa Drabika. Prawdopodobnie to peowiaci z Henrykowa przeprowadzili w październiku 1917 r. głośną akcję dywersyjną. Przy stacji Płudy przecięli linie telefoniczne nr 1 i 54 oraz potłukli 15 porcelanowych izolatorów. Władze niemieckie wszczęły śledztwo. Wójt gminy Jabłonna jako przyczynę zerwania linii podał rzekome strzały oddane przez żołnierzy niemieckich z pociągu jadącego do Warszawy. Uznano to jednak za mało wiarygodne. W rezultacie gmina została ukarana kontrybucją w wysokości 300 marek, nałożoną w imieniu gubernatora warszawskiego przez gen. mjr. Kinzelbacha¹⁶⁰. W sierpniu 1918 r., po aresztowaniu A. Fijałkowskiego przez Niemców, dowództwo POW w Henrykowie objął Edwin Chrzanecki ps. „Czarnecki”¹⁶¹.

¹⁵⁷ WBH CAW, APiO, Roman Wawrzyniak, sygn. MN 25.2.1932 oraz AP 5105.

¹⁵⁸ Julian Spuś i Stanisław Leszak w listopadzie 1918 r. wstąpili do żandarmerii POW. W grudniu 1918 r. otrzymali przydział do oddziału ochraniającego J. Piłsudskiego w Belwederze, por. WBH CAW, sygn. I.124.1.43 POW (Żandarmeria), Wydział Polityczno-Wywiadowczy Żandarmerii POW, Sekcja Ochronna, *Lista plac za grudzień* [1918 r.], k. 38.

¹⁵⁹ Jan Trefler (1896–1944), w 1926 r. ukończył Wydział Sztuk Pięknych na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Został dyplomowanym artystą malarzem; por. WBH CAW APiO, Jan Trefler, sygn. KN 16.3.1937 oraz sygn. AP 196.

¹⁶⁰ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 987, Rozporządzenie cesarsko-niemieckiego naczelnika w sprawie nałożenia na gminę Jabłonna grzywny, 19 II 1918 r.

¹⁶¹ WBH CAW, Kolekcja Akt Personalnych, E. Chrzanecki, sygn. I.481.C.2674, *Wojkowa Karta Ewidencyjna*, Grodno 27 V 1925 r.

¹⁵⁶ WBH CAW, APiO, Stanisław Dobrski, sygn. MN 9.11.1932 oraz AP I.481.D.3234. S. Dobrski (1898–1955) w okresie międzywojennym był oficerem zawodowym w 1. Pułku Piechoty (w 1939 r. – kpt.).

Jego zastępcą był wspomniany S. Dobrski, a od października 1918 r. S. Rudnicki – absolwent kursu podoficerskiego w Buchniku¹⁶². Na początku listopada 1918 r. E. Chrzaneckiego i S. Rudnickiego aresztowali w Dąbrówce Szlacheckiej żołnierze Szkolnego Pułku Aspirantów Oficerskich z Jabłonny. Wraz z nimi uwięzili także peowiaka Antoniego Alwingera, jednak dzięki wstawiennictwu A. Herbsta jako przedstawiciela Straży Obywatelskiej, całą trójkę wypuszczono na wolność¹⁶³.

Sąsiednia sekcja POW w Nowym Dworze została powołana 8 maja 1917 r.¹⁶⁴ W tym celu do miasta przyjechał Jan Krzyżkiewicz ps. „Dunin” – komendant Szkół Podmiejskich POW¹⁶⁵. Organizatorem i dowódcą oddziału mianowano wówczas Ignacego Zielińskiego ps. „Łęcznowiejski”¹⁶⁶. Do POW wstąpił on już w październiku 1916 r. w Warszawie. Był uczniem 8-Klasowego Gimnazjum Filologicznego im. Króla Władysława IV na Pradze. Ukończył kurs rekrucki i podoficerski POW. I. Zieliński mieszkał w Łęcznej koło Nowego Dworu z rodzicami, którzy

posiadali tu osadę ziemską¹⁶⁷. Jednocześnie udzielał korepetycji nowodworskiej młodzieży. Podczas zajęć zaznajamiał ją z ideami POW i werbował do organizacji. W domu rodzinnym przyjmował peowiackie przysięgi, m.in. w 1917 r. od Jerzego Konarskiego ps. „Polak”. W POW powierzono mu funkcję łącznika z oddziałem w Zakroczymiu¹⁶⁸. Uczniem zwerbowanym do POW był także Kazimierz Żórawski ps. „Salamandra”, który objął obowiązki kuriera pocztowego¹⁶⁹. Z czasem nowodworski oddział POW rozrósł się do dwóch sekcji, w których działali m.in. Karol Albrecht ps. „Karabin”, Sylwester Dąbrowski ps. „Mond”, Józef Stempniewski ps. „Poniatowski”, Roman Kaczorowski ps. „Amazonka”, Piotr Szadkowski ps. „Krzywonos” i inni. Peowiacy odbywali szkolenia wojskowe m.in. w rejonie Jabłonny, wspólnie z miejscową POW. Podczas manewrów w 1917 r. nowodworskim plutonem dowodził instruktor Czesław Zieliński ps. „Longin”, starszy brat komendanta Ignacego Zielińskiego¹⁷⁰. Ich ludzie utrzymywali kontakty z peowiakami z okolic Góry. Wynikało to z faktu, że niektórzy z nich mieli rodziny lub urodzili się na terenie tej gminy, np. Wacław Sosiński ps. „Waligóra” w Krubinie¹⁷¹. W Nowym Dworze pełnił on funkcję sekcyjnego i komendanta poczty. We wsi Góra przyszli na świat Władysław Dłutek ps. „Czarncki”, a także wspomniani bracia Zielińscy. Komendant I. Zieliński

¹⁶² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.916 Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Rudnicki, *Życiorys*, Warszawa 16 XI 1938 r.

¹⁶³ WBH CAW, APiO Stanisław Rudnicki „Jemioła”, sygn. MN 15.6.1932.

¹⁶⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Komenda Szkół Podmiejskich, *Stan Pracy Szkolnej*. W dokumencie z czerwca 1917 r. czytamy: *Przybyło: W Nowym Dworze 1 sekcja dn. 8 V*.

¹⁶⁵ Potwierdza to rozliczenie kosztów wyjazdu „Dunina” do Nowego Dworu zachowane w archiwum Komendy Obwodów Podmiejskich POW. Na rachunku widnieje: *Za wyjazd do Nowego Dworu 8 V – 7.50 mk*; por. WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, Komenda Szkół Podmiejskich, M.p. 12 V 1917, k. 319.

¹⁶⁶ Ignacy Zieliński, ur. 13 XII 1898 r. we wsi Góra. Od maja 1917 r. do listopada 1918 r. komendant POW w Nowym Dworze. Po rozbrojeniu Niemców wstąpił do 36. Pułku Piechoty. Następnie w październiku 1919 r. ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty. Absolwent Szkoły Podchorążych Artylerii w Poznaniu. W sierpniu 1920 r. zgłosił się na front polsko-rosyjski. Walczył w szeregach 18. Pułku Artylerii Ciężkiej. W czerwcu 1921 r. brał czynny udział w III powstaniu śląskim jako ppor. 1. Dywizjonu Artylerii Górnośląskiej. Następnie został bezterminowo urlopowany. W 1926 r. ukończył Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego. W latach 30. XX w. uczył w Miejskiej Szkole Handlowej w Łodzi; por. WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1009, Komisja Kwalifikacyjna POW – Ignacy Zieliński, *Życiorys i przebieg służby w POW*, Łódź 19 XI 1936 r.

¹⁶⁷ Obecnie jest to dzielnica Nowego Dworu Mazowieckiego.

¹⁶⁸ WBH CAW, APiO, Jerzy Konarski, sygn. Odrzucono 16.11.1936. J. Konarski był jednym z najmłodszych nowodworskich peowiaków, urodził się 22 XII 1901 r. W POW działał od 8 V 1917 r. do odzyskania niepodległości. W okresie międzywojennym był drogistą. Prowadził w rodzinnym mieście Skład Materiałów Aptecznych przy ul. Kościuszki 3. Został także prezesem Koła Związku Peowiaków w Modlinie.

¹⁶⁹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1015 Komisja Kwalifikacyjna POW – Kazimierz Żórawski, *Zaświadczenie WBH*, Warszawa 11 XI 1937 r.

¹⁷⁰ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1009, Komisja Kwalifikacyjna POW – Czesław Zieliński. C. Zieliński ur. 20 IX 1897 r. w Górze. Do POW w Nowym Dworze wstąpił 8 V 1917 r.

¹⁷¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.938, Komisja Kwalifikacyjna POW – Władysław Sosiński, *Życiorys*, Warszawa 17 V 1932 r. oraz WBH CAW, APiO, Władysław Sosiński, sygn. Odrzucono 25.6.1938.

zorganizował także trzecią sekcję POW we wsi Kosewko, która podlegała oddziałowi w Nowym Dworze. Tworzyli ją m.in. Zygmunt Łabęda ps. „Brzeziński”, Leon Pietrzak ps. „Walczak”, Stanisław Szafranski ps. „Jaworski”, Stanisław Szyperski ps. „Wilk”, Aleksander Tarwacki ps. „Zawadzki” i jego młodszy brat Czesław Tarwacki ps. „Kamiński” oraz Stanisław Wróblewski ps. „Silwia”. Dowódcą (sekcyjnym) oddziału w Kosewku był młynarz Juliusz Leon Szyperski ps. „Wiśniewski”¹⁷². Do POW wstąpił 8 lipca 1917 r. Pod jego komendą prowadzono ćwiczenia nocne i akcje sabotażowe, m.in. ślusarz-peowiak Czesław Kurpiewski ps. „Rozwaligórski” przeciął wojskowe kable telefoniczne w okolicach twierdzy modlińskiej¹⁷³. W listopadzie 1918 r. sekcja z Kosewka rozbroiła niemiecką wartę na forcie II wspomnianej twierdzy.

Do lasów koło Jabłonny na koncentracje wojskowe przyjeżdżali także peowiaczy z Zakrocymia¹⁷⁴. Dowodził nimi komendant Tadeusz Szymankiewicz ps. „Czarnota” – komendant Grupy Punktów „Z” (Zakrocym–Kroczewo–Wymysły). Jego zastępcą był Klemens Bieliński ps. „Scyzoryk”¹⁷⁵. Członkowie grupy prowadzili działalność wywiadowczą. Zbierali informacje o wojskach niemieckich stacjonujących w twierdzy Modlin i okolicznych fortach. W 1917 r. współpracowali z żołnierzami 1. Pułku Piechoty Legionów Polskich w czasie ich pobytu na terenie twierdzy. Szkolili się

Członkowie oddziału POW w Nowym Dworze, 1917 r. 1. Piasecki, 3. Michał Ładziński ps. „Piętaszek”, 4. Czesław Zieliński ps. „Longin”, 6. Antoni Maciejko ps. „Zawisza”, 7. Jerzy Konarski ps. „Polak”, 8. Szymon Braun ps. „Wirtelewicz”, 9. Kazimierz Tyszczyński, 10. Kazimierz Gostkiewicz ps. „Kmicic”, 11. Piotr Ładziński ps. „Podbipięta”, 13. Lucjan Olikowski ps. „Łokieć”, 14. Kazimierz Żórawski ps. „Salamandra”. Fot. M.J. Juress

w zabudowaniach klasztoru w Zakrocymiu. Peowiaczy przeprowadzili kilka spektakularnych akcji, m.in. spalili tartak wojskowy w Puszczy Kampinoskiej pracujący na rzecz okupanta, a także ukryli dzwony kościelne w Zakrocymiu przed rekwizycją. Wykradli Niemcom granaty ręczne z fortu II w Kosewie, które następnie schowali w jednym z wiatraków pod Zakrocymiem¹⁷⁶.

¹⁷² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.961 Komisja Kwalifikacyjna POW – Juliusz Szyperski, *Wypis z aktu urodzenia*, Kłóbka 24 I 1938 r. J. Szyperski urodził się 12 IV 1895 r. we wsi Kłóbka w powiecie włocławskim. Ukończył pięć klas szkoły rosyjskiej. W POW posługiwał się pseudonimem „Wiśniewski”. Było to nazwisko panięskie jego matki Zofii Heleny Wiśniewskiej. W okresie międzywojennym mieszkał w Nowym Dworze przy al. Paderewskiego 15. Jego młodszym bratem był peowiak Stanisław Szyperski ps. „Wilk” (1897–1931).

¹⁷³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.815 Komisja Kwalifikacyjna POW – Czesław Kurpiewski, *Zyciorys*, Pomiechówek 2 I 1936 r.

¹⁷⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.696 Komisja Kwalifikacyjna POW – Józef Czarnecki, *Podanie*, Warszawa 28 II 1936 r.

¹⁷⁵ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.670 Komisja Kwalifikacyjna POW – Klemens Bieliński, *Zyciorys*, Wilno 3 V 1934 r.

¹⁷⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.923 Komisja Kwalifikacyjna POW – Franciszek Sawicki, *Zyciorys*, b.d.

ROZDZIAŁ III

ROZBROJENIE WOJSK NIEMIECKICH W LISTOPADZIE 1918 R.

Jesienią 1918 r. Komenda Naczelna POW planowała wywołanie powstania skierowanego przeciwko okupantom. Jedną z jego zapowiedzi była tzw. krwawa środa, czyli akcja likwidacji konfidentów i żandarmów przeprowadzona 16 października 1918 r. Nawiązywała ona do krwawej środy z czasów rewolucji 1905 r.

Jesienią 1918 r. w okolicach Jabłonna istniały trzy większe skupiska wojsk okupacyjnych. Należała do nich Komendantura Miejskowa we wsi Jabłonna, koszary przy stacji kolejowej w Jabłonie oraz garnizon niemiecki w twierdzy Zegrze. Akcja ich rozbrojenia miała być przeprowadzona z trzech kierunków. Oddział POW z Jabłonna przygotowywał się do opanowania

Koszary przy stacji Jabłonna, 1917 r.

komendantury miejscowej, aby następnie z peowiakami z Chotomowa zająć garnizon w Jabłonie. Natomiast oddziałowi wieliszewskiemu powierzono zdobycie koszar w Zegrzu. Zanim przystąpiono do realizacji powyższych planów dowództwo POW przeprowadziło zmianę struktury organizacyjnej. 31 października 1918 r. dokonało korekty granic okręgów i nadało im nową numerację. Dzięki temu zostały one dopasowane do podziału administracyjnego Królestwa Polskiego.

Tabela 8. Stara i nowa numeracja okręgów POW, listopad 1918 r.

DAWNA NUMERACJA	NAZWA OKRĘGU	NOWA NUMERACJA
I	Warszawa Prowincja	I
IB	Warszawa-Miasto	IA
IV	Łódź	II
IX	Siedlce	III
X	Łomża	IV
IIA	Pułtusk	V
II	Płock	VI
IA	Włocławek	VII
III	Kalisz	VIII
VA	Częstochowa	IX

Źródło: WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1919, sygn. I.341.1.423, M.O, 31 X 1918 r., k. 31–32.

W wyniku reformy z Okręgu Pułtusk IIA wyłączono Obwód Modlin i przydzielono go jako jednostkę organizacyjną do Okręgu I Warszawa Prowincja¹⁷⁷. Jednocześnie granice obwodu modlińskiego zostały powiększone i objęły kilka wsi m.in. Jabłonnę, Chotomów, Górę, Krubin, Wieliszew i Zegrze. Zatem po 31 października 1918 r. organizacje POW z tych miejscowości zmieniły podporządkowanie organizacyjne. Do tego czasu podlegały

¹⁷⁷ WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1919, sygn. I.341.1.423, M.O, 31 X 1918 r., k. 31.

komendzie Obwodu I Praskiego, a teraz zwierzchnictwo nad nimi objął dowódca Obwodu II Modlin – sierż. Witold Wilczyński ps. „Braclawski”. Ten energiczny i doświadczony wojskowy służył w Legionach Polskich, a następnie w POW¹⁷⁸. W listopadzie 1918 r. Okręg I Warszawa Prowincja tworzył rozległą strukturę organizacyjną, obejmującą jedenaście obwodów na Mazowszu¹⁷⁹. Całością dowodził komendant Jan Korkozowicz.

Tabela 9. Komendanci obwodów w Okręgu I Warszawa Prowincja POW, połowa listopada 1918 r.

OBWÓD	KOMENDANT OBWODU
I Praski	Kazimierz Surdykowski ps. „Brodzki” (od 25 listopada 1918 r. Jerzy Jabłoński)
II Modliński (tu: Jabłonna, Chotomów, Góra, Wieliszew, Zegrze)	Witold Wilczyński ps. „Braclawski” (od 25 listopada 1918 r. K. Surdykowski ps. „Brodzki”)
III Jadowski	Stefan Wolski ps. „Przedpeński”
IV Mińsko Mazowiecki	Adam Tarnowski
V Garwoliński	Bolesław Studziński ps. „Nitecki”
VI Grójecki	Zygmunt Przepałkowski ps. „Młot”
VII Rawski	Witold Pusłowski ps. „Oldwid”
VIII Skierniewicki	Jan Kolanowski ps. „Orski”
IX Łowicki	Adam Ambroziak ps. „Brudzic” Stefan Cieślak (od 11 listopada 1918 r.)
X Sochaczewski	Józef Rokicki ps. „Karny”
XI Grodziski	Antoni Gniewecki ps. „Wyrwicz”

Źródło: WBH CAW, sygn. I.124.1.70, POW, Okręg Warszawa Prowincja, *Lista personalna pełniących funkcje w Sztabie i komendach obwodów I Okręgu*.

6 listopada 1918 r. Komenda Naczelna POW opracowała instrukcję operacyjną dla komend okręgowych, którą rozesłano pocztą kurierską. Wskazywała ona oddziałom POW cele do opanowania w drodze antyniemieckich wystąpień zbrojnych. W „Instrukcji dla Okręgu I Warszawa Prowincja” zawarto ogólne zalecenia dotyczące koszar przy stacji Jabłonna: „Należy specjalnie baczną uwagę zwrócić na obozy wojskowe w Zegrzu, Jabłonie, Rembertowie itd. i przygotować ich opanowanie. Należy przygotować opanowanie magazynów technicznych w Modlinie”¹⁸⁰. Później, w szczegółowych wytycznych podano, że obozem w Jabłonie mają zawładnąć oddziały lotne. Ich akcje powinny wesprzeć oddziały partyzanckie stworzone z członków miejscowych punktów organizacyjnych POW. Polecono im także zabezpieczenie koszar. W tym okresie oddziałami lotnymi na prawym brzegu Wisły (w Okręgu I Warszawa Prowincja) dowodził wspomniany już podoficer POW Dobiesław Damięcki. 9 listopada 1918 r. instrukcja w zakresie Jabłony została rozszerzona: „specjalnie przygotować zepsucie linii kolejowej między Jabłonną a Warszawą”¹⁸¹. Jednocześnie wywiad POW gromadził dane na temat jednostek niemieckich stacjonujących w koszarach przy stacji kolejowej Jabłonna. Prowadził także rozpoznanie nastrojów żołnierskich. Według P. Wróblewskiego informacje te dostarczał wspomniany już peowiak Waclaw Rezler. Jego rodzina, pochodząca z Westfalii, pracowała w hucie szkła stojącej naprzeciw koszar. W listopadzie 1918 r. niemiecki garnizon w Jabłonie tworzyły trzy kompanie 2. Batalionu Piechoty Landszturmu „Burg” (IV,35), które zostały wzmocnione przez pododdział lekkich karabinów maszynowych wz. 08/15. Znajdował się tu także ośrodek kwarantanny dla byłych jeńców niemieckich powracających z niewoli w Rosji oraz wojskowe

¹⁷⁸ Witold Wilczyński ps. „Braclawski” był sierżantem w Legionach Polskich. W listopadzie 1918 r. otrzymał awans na podchorążego, por. WBH CAW, sygn. I.124.1.70, POW, Okręg I POW, *Lista kwalifikacyjna uzdolnionych na podchorążych*, Warszawa 17 XI 1918 r., k. 64.

¹⁷⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.63, POW, Komenda Naczelna I, *Rozkaz L.6/1390*, Warszawa 15 XI 1918 r., k. 347.

¹⁸⁰ WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1919, sygn. I.341.1.423, *Instrukcja dla Okręgu I-Warszawa*, pkt 4, 6 XI 1918 r., k. 185.

¹⁸¹ WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1915–1918, sygn. I.341.1.420, *Do Komendy Okręgów*, 9 XI 1918 r., k. 406.

Podoficerowie-kursanci Szkolnego Pułku Aspirantów Oficerskich w garnizonie Jabłonna. Większość z nich odznaczono Krzyżami Żelaznymi II klasy. Dwóch otrzymało także Czarną Odznakę za Rany, którą cesarz Wilhelm II ustanowił 3 III 1918 r. Jabłonna, 25 X 1918 r.

instytucje pomocnicze: Polowy Urząd Prowiantowy, Administracja Garnizonu Jabłonna i Dom Żołnierza. Na początku listopada 1918 r. stacjonował tu także Pułk Szkolny Aspirantów Oficerskich. Była to doborowa jednostka, licząca około 2 tys. dobrze uzbrojonych i wyszkolonych ludzi, jednak 9 listopada 1918 r. przeniesiono ją do Cytadeli w celu zapobieżenia spodziewanym wystąpieniom w Warszawie. W Jabłonie pozostały zatem pododdziały o niskiej wartości bojowej. Ich żołnierze należeli do kategorii gv. – *garnisonsverwendungsfähig*, co oznaczało, że ze względu na zły stan zdrowia lub wiek nie nadawali się do walk na froncie, a jedynie do służby garnizonowej. Wspomniany pododdział landszturmu „Burg”, choć uzbrojony zgodnie z etatem, skupiał starszych żołnierzy z głębokiej rezerwy. Nie towarzyszyła im wola walki.

Tabela 10. Niemieckie jednostki i instytucje wojskowe w garnizonie Jabłonna (Legionowo). Stan z 10 listopada 1918 r.

NAZWA PODODDZIAŁU WOJSKOWEGO
Komendant obozu ćwiczeń Jabłonna–Zegrze [Kommandantur des Truppenübungsplatzes Jabłonna–Zegrze]
5., 6. i 7. kompania 2. Batalionu Piechoty Landszturmu „Burg” (IV,35) z oddziałem lekkich karabinów maszynowych wz. 08/15 [2. Landsturm Infanterie Bataillon „Burg” (IV,35) mit leichte Maschinen-Gewehr 15 neue Art]
Osrodek kwarantannowy powracających do ojczyzny – obóz w Jabłonie [Quarantäneanstalt für deutsche Heimkehrte – Heimkehrten-Lager Jabłonna] 1. Kriegerkompagnie Jabłonna 2. Kriegerkompagnie Jabłonna 3. Kriegerkompagnie Jabłonna
Polowy Urząd Prowiantowy Jabłonna [Feldproviantamt Jabłonna]
Administracja Garnizonowa w Jabłonie [Garnison-Verwaltung Jabłonna]
Niemiecki Dom Żołnierza w Jabłonie [Deutsches Soldatenheim Jabłonna]
Cesarsko-Niemiecki Urząd Pocztowo-Telegraficzny w Jabłonie [Kaiserlich Deutsches Postamt mit Telegraphenbetrieb Jabłonna]

Źródło: AGAD, GGW, sygn. 10, *Übersicht der im Gebiet des Generalgouvernements Warschau befindlichen militärischen Behörden und Truppen nach den Stande vom 8. Oktober 1918*, Warschau 8 X 1918, s. 6–7. *Kriegsgliederung des Ostheeres nach dem Stande von Anfang November 1918*, [w:] *Die Rückführung des Ostheeres*, Berlin 1936, t. 1, s. 192 oraz korespondencja żołnierska z Jabłony znajdująca się w kolekcji autora.

ATAK NA „KOSZARKE”

W tym okresie Polikarp Wróblewski, dowódca Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie, pod wpływem ogólnych instrukcji zakładających wystąpienia zbrojne, przeprowadził oddolną akcję rozbioru tzw. „koszarki” (budki dróżnika przejazdowego). Był to posterunek kolejowy położony w lesie przy torach

w kierunku Nowego Dworu. Zajmowali go niemieccy żołnierze, którzy ochraniali linię Kolei Nadwiślańskiej prowadzącą do Prus Wschodnich. W wyniku akcji planowano zdobyć broń, która następnie miała zostać użyta podczas dalszych wystąpień. Przebieg akcji na „koszarce” znany jest głównie z powojennej relacji P. Wróblewskiego¹⁸². Jej autor podał, że w ataku wzięło udział 26 ludzi z jego oddziału. Mieli zdobyć karabiny znajdujące się na uzbrojeniu około 20-osobowej załogi niemieckiej. Przytoczone liczby wydają się dość wysokie, jak na leśny posterunek kolejowy. Ich weryfikację umożliwia porównanie z danymi zawartymi w przedwojennych relacjach P. Wróblewskiego oraz we wspomnieniach innych uczestników tej akcji, które znajdują się w Centralnym Archiwum Wojskowym. I tak w życiorysie z października 1931 r., a więc spisany 13 lat po wydarzeniach, P. Wróblewski podał: „Dnia 10.XI.1918 roku samorzutnie na czele 16 ludzi, napadłem na posterunek kolejowy w koszarce pod Nowym Dworem”¹⁸³. Wymienił więc o dziesięciu peowiaków mniej niż w późniejszej relacji. W ataku uczestniczył również zastępca P. Wróblewskiego – Stanisław Kowalik ps. „Stecki”. Według jego relacji niemiecki posterunek zaatakowało tylko sześciu peowiaków¹⁸⁴. Tę liczbę podał także w pozostałych dokumentach personalnych zachowanych w CAW¹⁸⁵. Inny uczestnik akcji, Józef Barszczewski ps. „Drzazga” wspomniał, że „koszarce” rozbroiło: „kilku peowiaków, w których liczbie byłem i ja”¹⁸⁶. Trudno więc na podstawie relacji ustalić dokładną liczbę uczestników wydarzeń.

¹⁸² *Akcja zdobycia broni na „Koszarce”*, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 94–95.

¹⁸³ WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938, *Curriculum Vitae*, Warszawa 20 X 1931 r.

¹⁸⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.796, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Kowalik, *Życiorys*, Warszawa 19 XI 1936 r.

¹⁸⁵ WBH CAW, APiO, Stanisław Kowalik, sygn. MN 24.5.1932, *Podanie*, Warszawa 3 I 1936 r.

¹⁸⁶ WBH CAW, APiO, Józef Barszczewski, sygn. MN 20.7.1932, *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Warszawa, grudzień 1937 r.

Można jedynie przyjąć, że było ich mniej niż wspomnianych 26. Niezależnie od tego, samo przeprowadzenie akcji było ważnym sprawdzianem gotowości bojowej oddziału POW z Chotomowa.

Według S. Kowalika załoga „koszarki” liczyła dziesięciu Niemców. W dniu akcji o 7 rano dziewięciu z nich spało, a jeden był na polowaniu. Dzięki błyskawicznemu wtargnięciu do budynku i sterroryzowaniu okupantów peowiaci przejęli karabiny z amunicją, rewolwer i dubeltówkę. W pościg za polującym żołnierzem udał się wspomniany S. Kowalik. Niemiec widząc go zaczął uciekać w kierunku Nowego Dworu. Jednocześnie próbował się ostrzeliwać, ale w końcu złożył broń. Całą załogę peowiaci zamknęli w budynku „koszarki”. Poza karabinami zabrali także lornetkę wojskową. Chcąc uniemożliwić Niemcom komunikację przecięli linie telefoniczne i telegraficzne, następnie wycofali się wzdłuż toru kolejowego. Po drodze napotkali pociąg z niemieckim wojskiem jadący w kierunku Modlina, z którego zostali ostrzelani. Warto przytoczyć wspomnienia J. Barszczewskiego oddające ówczesne nastroje w Chotomowie:

Gdy wróciliśmy do Chotomowa, gospodarze złorzeczyli nam, że Niemcy mogą spalić za to całą wieś. My jednak nie zważając na nic, dobraliśmy sobie do pomocy kilku odważniejszych chłopców i okopaliśmy się w dobrym punkcie, z którego można było dobrze widzieć pojawienie się Niemców. Obywatelka Wróblewska, siostra komendanta przyniosła nam z naszego magazynu 5 karabinów rosyjskich, które były pod jej opieką. Niemcy jednak nie zjawili się, a my otrzymaliśmy rozkaz wymarszu do Jabłonna, gdzie stało wojsko niemieckie i było dużo magazynów¹⁸⁷.

W przedwojennych oświadczeniach i życiorysach swój udział w ataku na „koszarce” potwierdziło kilku peowiaków. Na tej podstawie można wskazać następujących uczestników tej akcji:

¹⁸⁷ *Ibidem*.

- Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” – komendant Punktu Organizacyjnego w Chotomowie,
- Stanisław Kowalik ps. „Stecki” – zastępca P. Wróblewskiego,
- Józef Barszczewski ps. „Drzazga”,
- Stanisław Cudny ps. „Brózda”,
- Kazimierz Groniek ps. „Jaskółka”,
- Stefan Pietras (został wskazany przez K. Gronka w 1937 r. i P. Wróblewskiego).

Otwartą kwestią pozostaje ustalenie precyzyjnej daty ataku na „koszarke”. We wspomnieniach uczestników są one rozbieżne: S. Kowalik wskazywał 9 listopada, dowódca P. Wróblewski, J. Barszczewski i Z. Wróblewska-Dąbrowska 10 listopada¹⁸⁸. Natomiast S. Cudny w życiorysie z 1937 r. podał, że akcja miała miejsce 11 listopada 1918 r. rano, a w godzinach popołudniowych tego samego dnia nastąpił atak na koszary w Jabłonninie¹⁸⁹. Podobnie twierdził Kazimierz Groniek ps. „Jaskółka”¹⁹⁰. Dostępne źródła nie pozwalają obecnie rozstrzygnąć tej kwestii. Najbardziej prawdopodobną datą akcji wydaje się 10 listopada. Dzięki zdobyciu „koszarki” polacy wzbogacili swój arsenał o kilka karabinów. Tak uzbrojeni, po dokonaniu mobilizacji członków, wymaszerowali w kierunku stacji kolejowej w Jabłonninie w celu rozbiorzenia niemieckiego garnizonu.

Przyjazd J. Piłsudskiego do Warszawy 10 listopada 1918 r. spowodował, że plan otwartego powstania zbrojnego nie został wprowadzony w życie. Komendant rozważając sposób rozbiorzenia okupanta zdecydował się podjąć negocjacje z Centralną Radą Żołnierską w Warszawie. Gros sił niemieckich znajdowało się wówczas w stanie rozprężenia, a żołnierze domagali się

szybkiego powrotu do domów. J. Piłsudski dostrzegając, że Rada kontroluje większość jednostek wojskowych jeszcze tego samego dnia (wieczorem 10 listopada) odbył spotkanie z jej przedstawicielami, z którymi omówił wstępne warunki przejęcia przez stronę polską obiektów koszarowych i linii kolejowych, uzbrojenia oraz sposobu ewakuacji wojsk okupacyjnych. 11 listopada 1918 r. ogłosił przed Pałacem Namiestnikowskim:

W tym gmachu obraduje niemiecka Rada Żołnierska, która objęła władzę nad wszystkimi oddziałami niemieckimi stacjonowanymi w Warszawie. W imieniu narodu polskiego wziąłem tę Radę pod swoją opiekę ani jednemu z nich nie śmie stać się najmniejsza krzywda¹⁹¹.

Wkrótce wydano odpowiednie rozkazy dla terenu. 11 listopada 1918 r. szef sztabu Komendy Naczelnej I Wacław Stachiewicz ps. „Styk” polecił komendantowi Okręgu I Warszawa Prowincja:

Zmobilizować organizację na Pradze. Na podstawie kompromisu z Niemcami (P.O.W. działa w porozumieniu z niemiecką Radą Żołnierską) obsadzić następujące obiekty: Dworzec Brzeski, Składy prowiantów (Targowa, Petersburska), Skład przyrządów telefonicznych (Szwedzka). Nie dopuszczać do rozlewu krwi z Niemcami, zostawiać im broń, obsadzać magazyny. Zwrócić uwagę Niemcom, żeby siedzieli w koszarach, nie włożyli się po mieście. Po rozkazach ustnie zgłaszać się u mnie¹⁹².

Z podobnym rozkazem dla organizacji w Jabłonninie i Chotomowie wyruszył sierż. Witold Wilczyński ps. „Braclawski” – wspomniany komendant II Obwodu Modlińskiego POW.

¹⁸⁸ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.701, Komisja Kwalifikacyjna POW – Zuzanna Dąbrowska, *Życiorys*, Chotomów 8 I 1937 r.

¹⁸⁹ WBH CAW, APiO, Stanisław Cudny, sygn. MN 2.5.1933, *Życiorys*, Chotomów 22 XII 1937 r.

¹⁹⁰ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.739, Komisja Kwalifikacyjna POW – Kazimierz Groniek, *Podanie*, Legionowo 28 XII 1937 r.

¹⁹¹ I. Boerner, *Rozbrojenie Niemców w Warszawie*, [w:] *Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia*, red. J. Stachiewicz, W. Lipiński, Warszawa 1930, s. 154.

¹⁹² WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Komenda Naczelna I, *Rozkaz z dn. 11 XI 1918 r. Do Komendanta Okręgu I*, k. 39.

ROZBROJENIE KOMENDANTURY MIEJSCOWEJ WE WSI JABŁONNA

W „Raporcie o przebiegu rozbrojenia Niemców” z 22 listopada 1918 r. sierż. W. Wilczyński meldował:

Po otrzymaniu rozkazów z Komendy Okręgu, wyjechałem zaraz kolejką jabłonowską do Jabłonna. W Jabłonie natychmiast po porozumieniu się z komisarzem milicji – przystąpiliśmy do rozbrojenia. Komendant miejscowy Niemiec wydał wszystko, bez oporu, upewniając się co do nas, czy my rzeczywiście do P.O.W. należymy. Niemcy żołnierze oporu nie stawiali¹⁹³.

W innym raporcie „Braclawski” potwierdził ilość przejętej broni: „W Jabłonie mieście odebrano około 100 karabinów”¹⁹⁴. Akcję rozbrojenia Niemców we wsi Jabłonna nieco barwniej przedstawił miejscowy dowódca A. Herbst. Według jego relacji z 1931 r. organizacja POW tuż przed odzyskaniem niepodległości liczyła około 30 ludzi uzbrojonych w sześć rewolwerów¹⁹⁵. Wzięli oni udział w rozbrojeniu niemieckiego oddziału tworzącego załogę Komendantury Miejskowej w Jabłonie (*Ortskommandantur Jablonna*). Jej dowództwo i kancelaria zajmowały willę doktora Stanisława Bzury. Po otrzymaniu rozkazu peowiacy 11 listopada 1918 r. około godziny 16.00 wtargnęli do komendantury. A. Herbst obwieścił niemieckiemu komendantowi, że jest dowódcą oddziału POW i zażądał wydania broni. Oficer w randze podporucznika (*Leutnant*) podporządkował się rozkazom, musiał oddać także osobistą szablę. A. Herbst bezkrawawo przejął około 100 karabinów, w które uzbroił peowiaków oraz członków Ochotniczej Straży Ogniowej i zaufanych mieszkańców Jabłonna.

Po akcji wystawił we wsi warty i dokonał symbolicznego aktu przejścia władzy. W jego relacji znajdującej się w zbiorach rodzinnych Jacka Natorffa czytamy:

zdałem ze słupa przed komendanturą flagę niemiecką i zawiesiłem naszą narodową o barwach biało-amarantowych na znak, że potęga Niemiec w Jabłonie przestała istnieć. Na tem skończyła się moja praca [w] P.O.W., gdyż następnego dnia po rozbrojeniu okupantów, widocznie [z] silnego wyczerpania i przemęczenia, zachorowałem na panującą wówczas „hiszpankę”, przeleżałem w łóżku około 3-tygodni¹⁹⁶.

Analiza relacji rodzi pytanie w jakim języku porozumiewał się A. Herbst z okupacyjnym komendantem Jabłonna, czy znał niemiecki? Odpowiedź odnajdziemy w życiorysie Cyryła Marszałka. W okresie rozbrojenia pracował on w Jabłonie jako niemiecki technik drogowy. Tu związał się z oddziałem A. Herbst, o czym tak wspominał:

W Placówce P.O.W. Jabłonna pouczałem obywateli w władanie i obchodzenie się z bronią palną – dałem broni palnej i naboju, bo miałem możliwość (do ćwiczenia); miałem możność stale się komunikować z miejscowym niemieckim komendantem, więc ostrzegałem obywateli. od rewizji domowej – w dniu 11 listopada 1918 podczas rozbrojenia Niemców byłem tłumaczem, co ułatwiło rozbrojenie bez rozlewu krwi¹⁹⁷.

A. Herbst nie wspominał w relacji o swoim przełożonym sierż. W. Wilczyńskim, a to właśnie on wydał rozkaz wysłania uzbrojonych peowiaków z Jabłonna do rozbrojenia koszar przy stacji kolejowej Jabłonna, oddalonych od wsi o 4 km. Po Herbstcie komendę nad POW we wsi Jabłonna objął 13 listopada 1918 r. Jan Zagajewski ps. „Gryf”.

¹⁹³ Ibidem, Obwód II POW do Komendy I Okręgu, *Raport o przebiegu rozbrojenia Niemców*, Zakroczym 22 XI 1918 r., k. 163.

¹⁹⁴ Ibidem, Obwód II POW, *Raport*, Jabłonna 12 XI 1918 r., k. 169. W raporcie chodzi o wieś gminną Jabłonna, która nigdy miastem nie była.

¹⁹⁵ WBH CAW, APiO, Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933, *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Warszawa 30 IX 1931 r.

¹⁹⁶ Kolekcja Jacka Natorffa – A. Herbst, *Relacja*, pocz. lat 30. XX w. [mps], k. 2.

¹⁹⁷ WBH CAW, APiO, Cyryl Metody Marszałek, sygn. Odrzucono 28.2.1938, *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, 1937 r.

ROZBROJENIE GARNIZONU PRZY STACJI KOLEJOWEJ JABŁONNA (LEGIONOWO)

Na wieść o wybuchu rewolucji w Niemczech żołnierze w Jabłonce zbuntowali się, podobnie jak w wielu innych garnizonach. Odmówili posłuszeństwa oficerom i wybrali Radę Żołnierską, jako swoją reprezentację. Domagali się bezpiecznego wyjazdu do ojczyzny, co w 1922 r. wytknęli im autorzy memoriału pt. *Zdraycy Rzeszy*:

W pobliżu Warszawy, w Jabłonce znajdował się wielki ćwiczebny obóz wojskowy. Po nadejściu wieści o rewolucji w Niemczech załoga tego obozu została namówiona przez p[od]porucznika rezerwy Schrädera do odmówienia posłuszeństwa. Wybrano czterogłową Radę Żołnierską. Obóz został przez żołnierzy splądrowany¹⁹⁸.

Dla POW nastąpił odpowiedni moment do podjęcia akcji. Jej przebieg można odtworzyć m.in. na podstawie meldunków sierż. Witolda Wilczyńskiego ps. „Braclawski” – komendanta II Obwodu POW Modlin oraz raportów oficera do zleceń POW ppor. art. Mieczysława Słobódzkiego ps. „Kozar”. Rozszerzają one znacząco nasz dotychczasowy stan wiedzy.

W poniedziałek 11 listopada 1918 r. wieczorem zgrupowanie złożone z oddziału POW z Chotomowa pod dowództwem P. Wróblewskiego, oddziału POW z Jabłony i części peowiaków z Henrykowa opanowało stację kolejową w Jabłonce. Następnie ruszyli oni na koszar¹⁹⁹. Niemcy nie stawiali zbrojnego oporu, o czym tak meldował komendant „Braclawski”:

¹⁹⁸ W. Schmidt, *Rozbrojenie Niemców w Polsce 1918 r. w oświetleniu nacjonalistów niemieckich*, „Droga” 1924, nr 4, s. 34. Autor streścił niemiecki memoriał pt. *Zdraycy Rzeszy* z 1922 r. Przygotowano go z inicjatywy stowarzyszenia *Verband Nationalgesinnter Soldaten*, skupiającego byłych żołnierzy uczestników I wojny. Opracowanie sporządzono na podstawie dokumentów m.in. Urzędu Likwidacyjnego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, które poddano interpretacji w duchu nacjonalistycznym.

¹⁹⁹ O udziale peowiaków z Punktu Organizacyjnego Henryków w rozbrojeniu koszar w Jabłonce wspominali: Kazimierz Gruszczyński ps. „Poraj”, Stanisław Rudnicki ps. „Jemiola”, Julian Spuś ps. „Czarny”, Roman Wawrzyński ps. „Jowisz”, Felicjan Ufnarski.

Peowiacy tuż po zajęciu koszar w Jabłonce, listopad 1918 r. Trzeci od lewej Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa”. Peowiacy stoją wokół niemieckiego ciężkiego karabinu maszynowego MG wz. 08

Po rozbrojeniu w Jabłonce [wsi – J.S.] wysłałem natychmiast ludzi na stację, gdzie spotkali się z organizacją z Chotomowa i tam również bez żadnych starć rozbrojenie przeprowadzono. Pomocną była także ludność cywilna, która jak się okazało, pożądaną nie była, gdyż przez nią wkradł się nieład²⁰⁰.

Okazuje się, że peowiacy zajęli koszarę w Jabłonce bez walki. Udział oddziału z Chotomowa tak wspominał w 1931 r. Polikarp Wróblewski: „(...) werbując ochotników na czele 40 ludzi w nocy wykonałem napad na koszarę Jabłonna Legionowa, zajmując prawą stronę koszar, a następnego dnia już całe koszarę były

²⁰⁰ WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Obwód II POW do Komendy I Okręgu, *Raport o przebiegu rozbrojenia Niemców*, Zakroczym 22 XI 1918 r., k. 163.

zajęte przez moich ludzi”²⁰¹. W późniejszych wspomnieniach uzupełnił, że sztab jego oddziału ulokował się w trzecim budynku od torów kolejowych. Szefem sztabu został Stanisław Kowalik ps. „Stecki”, a jego zastępcą Jan Zagajewski ps. „Gryf”. Funkcję intendenta organizującego wyżywienie powierzono Stefanowi Pietrasowi z Chotomowa²⁰².

Po dokonaniu wstępnej inwentaryzacji uzbrojenia we wtorek 12 listopada 1918 r. okazało się, że w Jabłonce peowiaci przejęli około 1 000 karabinów, 10 karabinów maszynowych oraz 4 moździerze okopowe²⁰³. 12 listopada 1918 r. obie organizacje z Jabłonna i Chotomowa scalono w jeden oddział POW. Jego dowódcą i zarazem pierwszym komendantem garnizonu POW w Jabłonce został Wacław Knopik ps. „Zbijewski” – dotychczasowy członek oddziału żandarmerii POW w punktach organizacyjnych w Jabłonce, Henrykowie i Pelcowiznie. Na to stanowisko wyznaczył go dowódca II Obwodu POW – sierż. W. Wilczyński ps. „Braclawski”, który meldował: „Wyznaczony kmdt miejscowy ob. Knopik wziął się do roboty z wielką przykładnością”²⁰⁴. Jednocześnie „Braclawski” powierzył J. Zagajewskiemu funkcję komendanta stacji kolejowej Jabłonna i wsi Jabłonna.

Szybko okazało się, że siły POW są za słabe, aby upilnować ponad sto budynków. Tym bardziej, że peowiaci opuszczali garnizon, część zachorowała, część zgłosiła się do nowo formowanych jednostek Wojska Polskiego, inni wrócili do domów. W rezultacie w koszarach pozostało tylko 13 peowiaków (7 z Jabłonna i 6 z Cho-

tomowa). Konieczne były posiłki. 12 listopada 1918 r. do Jabłonna przyjechało kolejką wąskotorową 12 ludzi oddelegowanych z organizacji POW Las–Zbytki koło Wawra (z Obwodu I Praskiego). Dzień wcześniej brali oni udział w rozbrojeniu Niemców w Warszawie m.in. w Koszarach Litewskich przy ul. Nowowiejskiej oraz w okolicach Dworca Warszawsko-Wiedeńskiego. Po przyjeździe do Jabłonna podjęli służbę wartowniczą. Pododdziałem tym dowodził Roman Rusiecki ps. „Wierzba”, a wśród jego podkomendnych byli peowiaci Antoni Gawryszewski i Józef Wójcik, o których będzie mowa dalej²⁰⁵. Sytuacja zaczęła się jednak wymykać spod kontroli. W ślad za POW do koszar wkroczyła ludność cywilna, która zaraz po wyjeździe Niemców rozpoczęła plądrowanie magazynów. W. Knopika i J. Zagajewskiego w próbie zaprowadzenia porządku wspierał P. Wróblewski, co znalazło odzwierciedlenie w rozkazie dowódcy obwodu sierż. W. Wilczyńskiego: „Bardzo wielką pomoc miał od ob. »Wyrwy« komendanta Punktu Organizacyjnego z Chotomowa, lecz to jeszcze za mało”²⁰⁶. Co więcej pojawili się także inni „lokalni komendanci”, którzy zajmowali poszczególne budynki. Jednym z nich był Jan Mirecki – administrator Dóbr Jabłonna i Nieporęt hr. Potockiego, członek Straży Narodowej, który „sam się zaczął rozporządzać”. Próby przywrócenia porządku przez W. Knopika skończyły się niepowodzeniem. W rozkazie POW z 15 listopada 1918 r. pierwsze dni wolności w koszarach tak scharakteryzowano:

²⁰¹ WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938, *Curriculum Vitae*, Warszawa 20 X 1931 r. W powojennych wspomnieniach P. Wróblewski podał, że oddział, który zaatakował koszary liczył ponad 100 ludzi (peowiaków i ochotników).

²⁰² MHwL, Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej, Polikarp Wróblewski, *Wspomnienia z lat 1903–1918*, [kopia rękopisu], k. 14.

²⁰³ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Obwód II POW, *Raport*, Jabłonna 12 XI 1918 r., k. 169. Por. także: WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I Komendy Naczelnej POW do Szefa Sztabu KN POW, *Raport nr 3 z dnia 15 XI 1918 r.*, k. 55.

²⁰⁴ Ibidem. Obwód II POW Modlin, *Meldunek*, Warszawa 15 XI 1918 r., k. 165.

²⁰⁵ Peowiaci z oddziału POW Las–Zbytki–Zastów–Borków przyjechali do Jabłonna w dwóch turach: 12 XI i 17 XI 1918 r. Wśród nich poza wyżej wymienionymi byli także: Ignacy Drózdź, Jan Drózdź, Walenty Figura, Ignacy Gawryszewski s. Jakuba, Stanisław Gawryszewski s. Kacpra, Wawrzyniec Gawryszewski s. Pawła, Jan Gąsiorowski, Stanisław Gąsiorowski, Józef Gołębiowski, Paweł Karcz, Franciszek Kuranowski s. Antoniego, Franciszek Kuranowski s. Łukasza, Jakub Latos, Stanisław Plewka, Stanisław Pontek, Eugeniusz Rusiecki, Wojciech Sobota, Michał Wrzosek, Roch Wrzosek, Jan Zadrozny i inni.

²⁰⁶ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Obwód II POW, *Raport*, Jabłonna 12 XI 1918 r., k. 165.

Mimo tego bezład panuje dalej, kradną w dalszym ciągu, upijają się alkoholami z magazynów i ludzie strzelają sobie na wiwat, jednym słowem porządku nie ma. 13 XI zdarzył się wypadek postrzelenia przez takie wybryki. Ten człowiek naturalnie zmarł w drodze do szpitala na Pragę. Wiele ludzi nie pewnych posiada broń. Dziś zameldowano mi następujący wypadek. Posterunek z organizacji P.O.W. pełniąc służbę patrolową koło magazynów był napadnięty i ostrzeliwany przez jakiś ludzi z lasu. Naturalnie on sam musiał się ostrzeliwać²⁰⁷.

Po W. Knopiku próbę zażegnania chaosu w koszarach podjął nowy komendant, którego 13 listopada 1918 r. zaakceptował sierż. W. Wilczyński ps. „Braclawski”. Wobec słabości sił POW został nim Ignacy Stasiak reprezentujący w Jabłonce Straż Narodową związaną politycznie z prawicą²⁰⁸. Organizację tę tworzyli członkowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” oraz dowborczycy – żołnierze i oficerowie byłego I Korpusu Polskiego w Rosji dowodzonego przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. I. Stasiak należał do Gniazda I „Sokoła” w Warszawie. Pracował zawodowo jako rewident objazdowy Rady Powiatowej Opiekuńczej na powiat warszawski. Jego przełożony – prezes Józef Troetzer został wówczas komendantem Straży Narodowej w tym powiecie²⁰⁹.

I. Stasiak po zameldowaniu się u W. Wilczyńskiego przystąpił 13 listopada 1918 r. do zorganizowania służby wewnętrznej w Jabłonce. Podjął współpracę z J. Mireckim oraz połączył członków „Sokoła”, straży leśnych i gajowych hr. Potockiego, straży bezpieczeństwa w jeden oddział. Dążył jednak do podporządkowania Straży Narodowej wszystkich organizacji, co napotkało opór ze strony POW. W strukturze wojskowej Straży Narodowej garnizon w Jabłonce należał do V Okręgu, którym dowodził ppor. Józef Bieńkowski²¹⁰. On także przybył do koszar. 14 listopada 1918 r., po konsultacjach z I. Stasiakiem, sporządził raport dla swojego bezpośredniego przełożonego por. Stefana Kałęckiego, który był zastępcą ds. wojskowych komendanta Straży Narodowej w powiecie warszawskim²¹¹. W meldunku napisał:

²¹⁰ Józef Kazimierz Bieńkowski urodził się 21 I 1893 r. w Warszawie. Ukończył 7 klas gimnazjum realnego i seminarium nauczycielskie. 6 I 1915 r. rozpoczął służbę w armii rosyjskiej jako szeregowy w 6. Pułku Huzarów. 12 V 1915 r. wstąpił do szwadronu ułanów polskich w Legionie Puławskim, walczył na froncie z Niemcami. Od stycznia do maja 1916 r. był junkrem w Mikołajewskiej Szkole Wojskowej w Kijowie. Po jej ukończeniu 1 V 1916 r. awansował na stopień chorążego. Następnie podjął służbę w 167. Zapasowym Pułku Piechoty. 20 XI 1916 r. został mianowany podporucznikiem. Po rewolucji lutowej w Rosji w 1917 r. wstąpił do szwadronu polskiego w Syzranu zorganizowanego przy rosyjskim 1. Zapasowym Pułku Kawalerii. Od grudnia 1917 r. do marca 1918 r. służył w 3. Pułku Ułanów w I Korpusie Wschodnim, w którym przebywał do chwili rozbrojenia korpusu przez Niemców. 1 VIII 1919 r. wstąpił do WP do 1. Samodzielnego Dywizjonu Straży Granicznej. W okresie międzywojennym służył w 36. Pułku Piechoty. 30 IX 1934 r. został przeniesiony do rezerwy w stopniu kapitana, por. WBH CAW, Kolekcja Akt Personalnych, sygn. I.481.B.6875.

²¹¹ Mjr pilot Stefan Kałęcki (1893–1942), syn Konstantego i Walerii. Ukończył Szkołę Techniczną Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. 5 II 1915 r. wstąpił do Legionu Puławskiego, ukończył szkołę oficerską w Pskowie. Od 6 XII 1915 r. był młodszym oficerem w Brygadzie Strzelców Polskich. Za walki z Niemcami został odznaczony Orderem św. Stanisława III kl. z mieczami i kokardą. Następnie służył w I Korpusie Polskim w Rosji, m.in. jako oficer do zleceń przy Zarządzie Intendentury 1. Dywizji Strzelców Polskich. W lipcu 1918 r. wrócił do Warszawy. Od lutego 1919 w WP. W latach 1929–1933 był komendantem Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie; por. Stefan Kałęcki, sygn. KN 9.10.1933, AP 7843; KW 47/K-395.

²⁰⁷ Ibidem, k. 165.

²⁰⁸ Ignacy Stasiak (1887–1930). Od 1915 r. członek, a następnie prezes Gniazda I Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Warszawie. Ukończył tzw. kadrówkę „Sokoła”. W listopadzie 1918 r. przez kilka dni był komendantem garnizonu w Jabłonce z ramienia Straży Narodowej. W 1920 r. podjął służbę w Armii Ochotniczej w 236. Pułku Piechoty. W okresie międzywojennym zasiadał w zarządzie Pogotowia Ratunkowego w Warszawie oraz był kierownikiem działu sprzedaży Zakładów Graficznych Straszewiczów. Zmarł 19 VI 1930 r. Został pochowany na cmentarzu Stare Powązki w Warszawie (kwatery PPRK, rząd 1, miejsce 56), por. WBH CAW, APiO, Ignacy Stasiak, sygn. Odrzucono 28.12.1933; *Ś.p. Ignacy Stasiak*, „Kurier Warszawski”, nr 175, 29 VI 1930, s. 13.

²⁰⁹ J. Laskowski, *Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów Rad Opiekuńczych w Warszawie w siedzibie Rady Głównej Opiekuńczej w Warszawie w dniach 1,2 i 3-cim lipca 1916 roku*, Warszawa 1916, s. 4.

Proszę o natychmiastowe zapotrzebowanie i przysłanie do Jabłony wojska, przynajmniej jednego plutonu. Sytuacja jest nadzwyczaj poważna, znajdują się tu rozmaite składy amunicji bez absolutnie żadnej ochrony, prócz tego miejscowa ludność zamierza urządzić napad na stację kolejową. Proszę także o przysłanie koniecznie dziś 3 samochodów (2 ciężarowe i 1 osobowy). Potrzebna jest koniecznie łączność ciągła i jak najszybsza z Warszawą, a tu takiej nie ma, wobec czego paraliżuje się cała moja działalność, która musi być jak najszybszą! Chodzi głównie o jak najszybsze wywiezienie amunicji, kulomiotów itp. (...) ²¹².

15 listopada I. Stasiak umożliwił członkom Straży Narodowej wywiezienie około 200 karabinów do Warszawy. Do ich załadowania na wagony kolejki jabłonowskiej przysłano pododdział sformowany z członków oddziału wioślarskiego „Sokoła”. Jednak nowemu komendantowi także nie udało się zapanować nad sytuacją. Zawartość magazynów topniała z dnia na dzień. Z dziesięciu karabinów maszynowych przejętych od Niemców zostało w Jabłonie tylko sześć. Los pozostałych był nieznany. O podobnych faktach pisała warszawska prasa oraz meldował komendant I Okręgu POW Warszawa Prowincja Jan Korkozowicz. W jego raporcie z 16 listopada 1918 r. czytamy:

W Jabłonie rozporządzaliśmy zbyt małymi siłami, aby utrzymać wielką ilość materiału wojskowego umieszczonego w składach rozrzuconych na dużej przestrzeni. Posłany z obwodu praskiego oddział 12 ludzi nie zdołał w zupełności opanować sytuacji. Część składów została rozgromiona ²¹³.

Bardziej dramatyczny obraz 16 listopada 1918 r. nakreślił „Kurier Warszawski”:

Uchodzący z Jabłony żołnierze niemieccy pozostawili znaczny zapas karabinów, kilkanaście mitraljez [karabinów maszynowych – J.S.], olbrzymie ilości naboju i granatów, dużo lornetek wojskowych i różnego ryszpunku wojskowego. Obfity jest również zapas w składach intendencji i w magazynach prowiantowych. W pierwszej chwili po wyjściu Niemców, na magazyny rzuciły się tłumy miejscowej ludności i znaczną część rozebrały, podobno w niepożądane ręce dostało się też kilka karabinów. Nadużyciom dalszym zapobiegła straż obywatelska, wreszcie oddział Polskiej Organizacji Wojskowej, który objął tymczasowo dozór nad majątkiem ²¹⁴.

W kontekście powyższej notatki należy pamiętać, że pierwszą organizacją, która zajęła koszary był oddział POW, a nie straż obywatelska (bezpieczeństwa), jak podał jej autor.

Konflikt pomiędzy POW i Strażą Narodową

W sobotę 16 listopada 1918 r. o godzinie 4 nad ranem do koszar w Jabłonie przybył oddział lotny Straży Narodowej. Nastąpiło to po wspomnianym apelu ppor. J. Bieńkowskiego. Oddział liczył 4 oficerów dowborczyków i 56 żołnierzy. Całością dowodził por. Lewandowski – oficer „polskich formacji krymskich”. Został on wyznaczony komendantem garnizonu Jabłonna przez ppłk. Bolesława Jaźwińskiego, naczelnika Straży Narodowej w Warszawie ²¹⁵. Dzięki tej nominacji por. Lewandowski objął władzę zwierzchnią nad garnizonem oraz nad pozostałymi członkami Straży Narodowej

²¹² AAN, Rada Główna Opiekuńcza w Warszawie (RGO), sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, Raport J. Bieńkowskiego z Jabłony, 14 XI 1918 r.

²¹³ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Okręg I Warszawa Prowincja POW, *Raport do Komendy Naczelnej*, Warszawa 16 XI 1918 r., k. 138; por. P. Łossowski, *Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 roku*, Warszawa 1986, s. 199.

²¹⁴ *Napad na magazyn broni*, „Kurier Warszawski”, nr 317, 16 XI 1918 (wyd. wieczorne), s. 4.

²¹⁵ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1918–1919, sygn. I.341.1.425, *Raport*, ppor. art. M. Słobódzki, 17 XI 1918 r., godz. 12.00, k. 604. Por. Lewandowski został mianowany komendantem garnizonu w Jabłonie przez naczelnika SN ppłk. B. Jaźwińskiego rozkazem nr 52. W czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r. był szefem Oddziału II w Dowództwie Okręgu Etapowego (DOE Mińsk) dla 4. Armii WP.

– I. Stasiakiem i J. Mireckim. Przejął od żołnierzy POW 15 obiektów wojskowych – głównie obficie zaopatrzone składy. Majątek tworzyły m.in. garnizonowy magazyn broni długiej i krótkiej, dwa magazyny amunicji i granatów ręcznych, magazyn żywności, duży skład spirytusu, skład owsa, magazyny mundurowe, jeden karabin maszynowy (u J. Mireckiego), trzy fortepiany, 74 sztuki bydła (z tego 50 u J. Mireckiego) oraz 16 koni (dwa u J. Mireckiego). Ponadto por. Lewandowski dysponował dynamo-maszyną – prądnicą prądu stałego służącą do oświetlania koszar oraz samodzielnym reflektorem z dynamem. Jednocześnie na rozkaz płk. B. Jaźwińskiego rozpoczął wydawanie broni i żywności oddziałom Straży Narodowej, „Sokoła” i gajowym z lasów hr. Potockiego.

Tego samego dnia – 16 listopada w piątek w koszarach stawił się ppor. art. Mieczysław Słobódzki ps. „Kozar”, którego Komenda Naczelna POW mianowała także komendantem garnizonu Jabłonna (z ramienia POW)²¹⁶. Dzień wcześniej M. Słobódzki zażegnał poważny konflikt w Żyrardowie, gdzie doszło do napięć pomiędzy Milicją Ludową PPS, POW i Wojskiem Polskim²¹⁷. Wraz z nim do Jabłonna przyjechało kilku peowiaków, którzy z żołnierzami miejscowej POW mieli strzec magazynów. Tymczasem jak

się okazało przejęła je już wcześniej Straż Narodowa. Pomiedzy komendantami nastąpił spór kompetencyjny, o to kto ma dowodzić garnizonem. W rezultacie ppor. M. Słobódzki, jako młodszy stopniem wyjechał do Komendy Naczelnej POW w Warszawie w celu wyjaśnienia zaistniałej sytuacji i relacji pomiędzy POW i SN. Na czas nieobecności w Jabłonie przekazał komendę nad całością sił POW Romanowi Rusieckiemu ps. „Wierzba”. W niedzielę 17 listopada o godz. 10.00 do koszar przybyło kolejnych 15 peowiaków z obwodu Wawer. W ten sposób garnizon POW zwiększył stan do 45 ludzi²¹⁸.

Dwuwładza powodowała narastające napięcie i wrogość pomiędzy członkami POW a Strażą Narodową w Jabłonie. Peowiaci zarzucali por. Lewandowskiemu prowadzenie rabunkowej działalności i trwonienie mienia wojskowego. 17 listopada przekazał on 70 worków cukru do dyspozycji Naczelnika Straży Narodowej w Warszawie. Do ich załadowania na wagony kolejki jabłonskiej przysłano ponownie pluton Straży Narodowej – członków towarzystwa wioślarskiego, którymi dowodził komendant rezerwy wioślarzy Nobel. Kadra SN – por. Lewandowski, ppor. J. Bieńkowski i I. Stasiak – kontrolowała zapasy. Poszukiwane towary przekazywali w formie upominków. Wyjeżdżając do Warszawy wywozili ze sobą paczki z winem, cukrem i papierosami, co wzbudzało niechęć wśród członków POW.

W poniedziałek rano 18 listopada por. Lewandowski sprowadził do koszar dodatkowy pododdział 20 ludzi²¹⁹. W ten sposób garnizon Straży Narodowej w Jabłonie powiększył się do 65 osób. Jednocześnie jego dowódca, dążąc do uzyskania przewagi nad POW podjął decyzję o zaprzestaniu wydawania jej członkom

²¹⁶ Mieczysław Słobódzki ps. „Kozar” (1885–1965) – legionista, kompozytor i pedagog. 16 XI 1918 r. został wyznaczony komendantem garnizonu w Jabłonie (rozkaz Komendy Naczelnej POW nr 1410 z 16 XI 1918 r.). Od 6 VIII 1914 r. pełnił służbę w Legionach Polskich w 1. Pułku Artylerii. 1 IV 1917 r. awansował na stopień podporucznika. Po kryzysie przysięgowym został wcielony do 16. Pułku Piechoty armii austro-węgierskiej. Był dwukrotnie ranny. Zwolniony z wojska w styczniu 1918 r. Od kwietnia do listopada 1918 r. oficer do zleceń POW. Do stycznia 1919 r. pracował w Zarządzie Kwaterunkowym Garnizonu Jabłonna. Był autorem muzyki do znanych piosenek żołnierskich, w tym do utworu *Rozkwitały paki białych róż* (1918 r.). Więcej na jego temat: E. Orman, P. Stawecki, *Słobódzki Mieczysław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa–Kraków 1998, t. 38/4, z. 159, s. 635–637.

²¹⁷ WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I Komendy Naczelnej POW do Szefa Sztabu KN POW, *Załącznik nr 3 do Raportu nr 4, Raport ob. Kozara-Słobódzkiego. Dotyczy: stosunków z W.P. w Żyrardowie*, Warszawa 17 XI 1918 r., k. 58–59.

²¹⁸ WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Komenda Garnizonu POW w Jabłonie, *Do naczelnego Komendy POW. Na ręce ob. porucznika Kozara, Raport*, Komendant garnizonu w Jabłonie R. Rusiecki, 17 XI 1918 r., godz. 13.00, k. 137.

²¹⁹ Ibidem, Komenda Garnizonu POW w Jabłonie, *Do naczelnego Komendy POW. Na ręce ob. porucznika Kozara, Raport*, Komendant garnizonu R. Rusiecki, 18 XI 1918 r., godz. 23.30, k. 141.

żywności. Powołał się przy tym na rozkaz płk. B. Jaźwińskiego²²⁰. Doprowadziło to do dalszego zaostrzenia stosunków. W odpowiedzi tego samego dnia o godz. 18.00 peowiaczy otrzymali wsparcie 20-osobowego oddziału pchor. Mariana Kościeszki-Łabęckiego. Ich garnizon zaczął liczyć również 65 rekrutów, w tym 7 chorych²²¹. W raporcie z 18 listopada pt. *Obecny stan w Jabłonnie* M. Słobódzki ps. „Kozar” krytycznie ocenił współpracę z por. Lewandowskim. Uznał go wprawdzie za pracowitego oficera, ale stosującego przestarzałe zasady regulaminu wewnętrznego. Jako przykład podał wystawianie wart w systemie 4 godziny czuwania 8 godzin odpoczynku. Za skandaliczne uznał zachowanie niektórych oficerów por. Lewandowskiego, co tak ujął w raporcie:

jako charakterystyczny szczegół przytaczam fakt meldowany mi przez ludzi z P.O.W., że w nocy z 17 na 18 b.m. sprowadzili sobie do koszar prostytutkę z Warszawy i korzystając z obfitości wina i koniaku, pozostawionego przez Niemców, zameldowali się komendantowi jako chorzy i nie przyszli do służby (...). Co się tyczy P.O.W to w Jabłonnie stoi obecnie garnizon peowiacki z 70 kilku ludzi pod komendą ob. Wierzby [Roman Rusiecki – J.S.] i zastępcą komendanta ob. Zbijewskim [Wacław Knopik z Jabłonna – J.S.]. Stosunek por. Lewandowskiego do nich jest nieżyczliwy, uważa ich za nasłanych żandarmów, którzy mają polecenie pilnować, co i komu się wydaje²²².

Być może peowiaczy przerysowali nieco obraz wydarzeń. Z meldunku W. Knopika – zastępcy komendanta i dowódcy

żandarmerii polowej POW garnizonu Jabłonna wynikało, że wrogie stosunki panowały przez kilka dni²²³. Po pewnym czasie członkowie SN opuścili koszary. Również wartownicy z POW okazywali niezadowolenie. Stojąc wiele godzin na warcie nie byli wystarczająco zabezpieczeni przed mrozami, nie mieli odpowiednich płaszczy, butów i rękawic. W listopadzie 1918 r. zdaniem W. Knopika żołnierze wszczęli bunt z tego powodu²²⁴. W związku z tym aresztował on sekcyjnego Henryka Anderszewskiego, który rzekomo namawiał kolegów do utworzenia Rady Żołnierskiej. Został on odesłany pod konwojem do żandarmerii warszawskiej. Żołnierza, po przesłuchaniu przez Jana Mayzela ps. „Szczęsny” uwolniono od zarzutu, tłumacząc jego postępowanie przemoczeniem służbowym i niezajomością regulaminów²²⁵. Powyższe problemy wynikały ze szczupłości sił peowiackich. 26 listopada 1918 r. cały II Obwód Modlin, obejmujący Modlin, Nowy Dwór, Wieliszew, Zegrze, Jabłonnę liczył zaledwie 156 peowiaków²²⁶.

Śmierć Antoniego Gawryszewskiego

W nocy 28 listopada 1918 r. dyżurny w kancelarii Komendy Naczelnej POW w Warszawie Bożydar Szabuniewicz odebrał alarmujący telefonogram z Jabłonna. Komendant obozu por. M. Słobódzki zameldował, że nieznanymi sprawcami postrzelili 2 wartowników-peowiaków²²⁷. Dowódca prosił o szybkie zabranie ciężko rannych do szpitala w Warszawie i przysłanie plutonu

²²³ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Komenda Naczelna POW, Wydział I, *Załącznik nr 1 do Raportu nr 8 z 21 XI 1918 r.*, k. 78.

²²⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.47 POW (Żandarmeria), W. Knopik, *Do Szefa żandarmerii polowej P.O.W.*, b.d., k. 15.

²²⁵ Ibidem, *Decyzja w sprawie sekcyjnego Anderszewskiego*, Warszawa 24 XI 1918 r., k. 17.

²²⁶ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Komenda Naczelna POW, Wydział I, *Załącznik nr 1 do Raportu nr 12 z 26 XI 1918 r.*, k. 56.

²²⁷ Ibidem, *Telefonogram z Jabłonna*, Warszawa, noc z 28 na 29 XI [1918 r.], pomiędzy godz. 23 a 24.

²²⁰ Ibidem, Komenda Naczelna POW, Wydział I, *Załącznik nr 1 do Raportu nr 6* [z 19 XI 1918 r.], k. 80.

²²¹ WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I KN POW do Szefa Sztabu KN, *Raport nr 6 z dnia 19 XI 1918 r.*, *Dane o stanie liczbowym*, k. 66. Pchor. POW Marian Kościeszka-Łabęcki w kwietniu 1917 r. był dowódcą plutonu w Obwodzie „C” Mokotów w Okręgu IB Warszawa-Miasto.

²²² WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1918–1919, sygn. I.341.1.425, *Raport. Obecny stan w Jabłonnie*, 18 XI 1918, k. 608–609.

wojska w celu opanowania groźnej sytuacji w Jabłonie. Sam, jak twierdził, dysponował zaledwie 90 niezbyt doświadczonymi ludźmi²²⁸.

29 listopada o 11.00 ranni dotarli do Szpitala Ujazdowskiego (były okupacyjny *Festungslazarett III*). Tego samego dnia zjawił się u nich podchorąży kancelaryjny POW Leon Wiesław Jankiewicz w celu wyjaśnienia zajść w Jabłonie. Jeden z peowiaków był nieprzytomny, drugi miał przebłyski świadomości, co umożliwiło jego przesłuchanie. Okazało się, że przebieg zdarzeń był następujący: w czwartek 28 listopada 1918 r. około 22.30 nastąpiła zmiana warty przy jednym z magazynów. Zluzowana sekcja 8–9 żołnierzy udała się w ciemnościach na odpoczynek do koszar. Na końcu szli dwaj peowiaci, którzy zostali nieco w tyle. Po odejściu około 150 kroków od magazynów niespodziewanie usłyszeli głosy nadchodzących ludzi. Zaskoczeni zażądali podania hasła. Zamiast odpowiedzi rozległy się strzały. Obaj żołnierze zostali ranni i upadli na ziemię. Po wymianie ognia z resztą pododdziału napastnicy zbiegli do lasu. Rannych przeniesiono początkowo do koszar, a następnego dnia rano odwieziono ich do wspomnianego Szpitala Ujazdowskiego. L. Jankiewicz kończąc raport napisał:

Nie chcąc męczyć rozmową rozgorączkowanego ustaliłem nazwiska obydwóch: są nimi członkowie POW Wójcik i Gawryszewski. Wójcik otrzymał ranę w prawy bok i rękę (stan poważny), Gawryszewski w nogę powyżej łydki (rana mniej poważna, ogólny stan z upływu krwi marny)²²⁹.

W rezultacie podchorąży doszedł do wniosku, że napadu dokonali zwykli bandyci, zamierzający okraść magazyny. Na podstawie kuli wyjętej z rany A. Gawryszewskiego stwierdzono, że

byli uzbrojeni w karabiny. Niestety, peowiak ten zmarł z powodu wykrwawienia. Sprawą napadu zajęła się również żandarmeria polowa POW, której funkcjonariusze przesłuchali żołnierzy w Jabłonie. Tu niektórzy peowiaci za napad obarczali odpowiedzialnością dowborczyków. 29 listopada 1918 r. plut. żandarmerii Bolesław Kudelski ps. „Rak” meldował: „Mniemają, że popełnili ten czyn legionieści Dowborczycy, przez zemstę”²³⁰. Prawdziwe okoliczności napadu przedstawił Józef Wójcik, jeden z postrzelonych peowiaków. W *Życiorysie* z 1937 r. napisał:

W Jabłonie w czasie usiłowania tamtejszych okolic[nych] mas chłopskich rozbicia magazynów prowiantowych zostałem ranny w prawą rękę i piersi. Skąd zostałem przewieziony do szpitala ujazdowskiego w Warszawie. Działo się to 28 listopada 1918 r. w nocy. W szpitalu przebywałem do miesiąca kwietnia 1919 r., skąd otrzymałem jeden miesiąc urlopu. Po urlopie zgłosiłem się do 1go pułku piechoty legionów w Jabłonie, skąd zostałem odesłany na front litewsko-białoruski do magazynów amunicyjnych przy dowództwie 4-tej Armii²³¹.

Powyższe ustalenia podważają jeden z najważniejszych mitów funkcjonujących w świadomości mieszkańców powiatu legionowskiego. Polega on na przekonaniu, że A. Gawryszewski poległ w walce z Niemcami 11 listopada 1918 r. podczas zdobywania garnizonu w Jabłonie. Taka legenda jego śmierci pojawiła się już przed II wojną światową, m.in. w *Życiorysie* Polikarpa Wróblewskiego z 1933 r.: „Podczas rozbijania, Niemcy stawili mi opór, a podczas mego nacierania zranili z mego oddziału dwóch

²³⁰ WBH CAW, sygn. I.124.1.44 POW (Żandarmeria), *Meldunek*, 29 XI 1918 r., godz. 11.30, k. 48.

²³¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.998, Komisja Kwalifikacyjna POW – Józef Wójcik, *Życiorys*, Borków 27 XII 1937 r. J. Wójcik urodził się 5/17 I 1898 r. we wsi Borków, syn Łukasza i Stefanii z Gajewskich. Podobnie jak Antoni Gawryszewski należał do oddziału POW Las-Zbytki. Po odbyciu służby w WP komisja lekarska orzekła u niego 30% niezdolność do pracy zarobkowej. W okresie międzywojennym mieszkał we wsi Borków w gminie Zagórze.

²²⁸ WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I Komendy Naczelnej POW do Szefa Sztabu KN POW, *Raport nr 15 z dnia 30 XI 1918 r.*, k. 76.

²²⁹ Ibidem, Do Komendanta I Okręgu POW, *Raport*, Leon Wiesław Jankiewicz, Warszawa 29 XI 1918 r., k. 155. Antoni Gawryszewski urodził się 14/27 VII 1901 r. we wsi Zbytki.

ludzi – ob. Wójcika i Gawryszewskiego Ant[oniego] (ostatni pomimo amputacji nogi zmarł)”²³².

Zbliżona wersja występuje także w relacji Eugeniusza Rusieckiego z 1938 r.

Po przybyciu do Jabłonna przystąpiłem wraz z miejscowym oddziałem do rozbrojenia Niemców, a tym samym do opanowywania koszar i magazynów. W dwa dni później Niemcy usiłują w nocy wdrzeć się do magazynów obsadzonych przez posterunki P.O.W. Zaalarmowany strzałami posterunków udałem się z częścią oddziału na miejsce, gdzie wywiązała się dłuższa strzelanina, w rezultacie której odparliśmy Niemców, tracąc dwóch rannych Gawryszewskiego i Wójcika. Gawryszewski Antoni zmarł w szpitalu²³³.

Być może kilkanaście lat po wypadkach autorów zawiodła pamięć, a może tak ujęte wydarzenia pasowały do kombatanckiej wizji rozbrojenia jako walki z bronią w ręku. Śmierć A. Gawryszewskiego uległa zmitologizowaniu w duchu lat 30. XX w. Jej rzeczywiste okoliczności przedstawili, jeszcze przed II wojną, bezpośredni świadkowie pełniący z nim wartę. Jednak ich relacje nie trafiły do szerszego obiegu. Byli to koledzy Gawryszewskiego z oddziału Las–Zbytki – Ignacy Dróżdź²³⁴ i Roch Wrzosek, który w 1937 r. tak wspominał wydarzenia w Jabłonie:

Po rozbrajaniu w Warszawie, udałem się do Jabłonna, gdzie chodziłem na warty pilnować magazynów, które bandy z bronią w ręku napadały, tam został zabity Gawryszewski Antoni, Wójcik Józef został ranny w rękę, a kiedy się przeziębilem i zachorowałem to zostałem zwolniony przez Komendanta ś.p. Rusieckiego „Wierzbę”²³⁵.

Nazwisko Gawryszewskiego przed II wojną nadano jednej z ulic na III Parceli w Legionowie. W wyniku szczegółowych badań porównawczych okazało się, że wizja wykreowana w latach 30. XX w. i funkcjonująca do dziś, w przypadku Legionowa nie odpowiada rzeczywistości. Ta okazała się bardziej prozaiczna. 17-letni peowiak A. Gawryszewski nie poległ od niemieckiej kuli podczas zdobywania koszar 11 listopada 1918 r. – zginął dwa i pół tygodnia później – 28 listopada, postrzelony przez pospolitych przestępców próbujących okraść magazyny żywnościowe.

Wynoszenie mienia z koszar przez część społeczeństwa miało głębsze przyczyny. Należy pamiętać, że trzyletni okres okupacji niemieckiej charakteryzowała ogromna zapaść gospodarcza. Ludność cierpiała głód. Mieszkańcy Królestwa musieli zadowalać się tzw. ersatzami, zastępczymi produktami o bardzo niskiej wartości odżywczej. Zamiast cukru używali sacharyny, zamiast masła – margaryny i to rzadko. Przy produkcji chleba powszechnie dodawano łupin i trocin. Herbatę zastąpił susz z kwiatu lipy, kawę – mielone żołądźce, naftę – karbid i świece. Powszechnie brakowało odzieży, obuwia i opału. Kryzys doprowadził nie tylko do urzędowej eksploatacji pokrzyw i kasztanów, ale także trzciny wodnej (tzw. siczka trzciniowa dla koni), a nawet liści z drzew (tzw. siano z drzew liściastych). Sytuację pogarszał system urzędowych rekwizycji przeprowadzanych z całą brutalnością. Tak więc magazyny zaopatrzone w luksusowe i niedostępne towary m.in. koniaki, słodczyce, kawę, sardynki itp. kusiły. Żandarmeria POW zwalczała rabunek, ale w pierwszej kolejności poszukiwała

²³² WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938, Komisja Odznaczeniowa POW, Zmiana wniosku z MN na KN, 23 VIII 1933 r.

²³³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.917, Komisja Kwalifikacyjna POW – Eugeniusz Rusiecki, *Do Wojskowego Biura Historycznego*, Rembertów 29 III 1938 r. E. Rusiecki ps. „Czarny” urodził się 19 II 1901 r., w chwili rozbrojenia koszar w Jabłonie liczył niespełna 18 lat.

²³⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.707, Komisja Kwalifikacyjna POW – Ignacy Dróżdź, *Życiorys*, Zastów 10 XII 1937 r. I. Dróżdź urodził się 4 VIII 1897 r. Wypadki z 28 XI 1918 r. tak wspominał: „W Jabłonie stałem na warcie przy magazynie z Antonim Gawryszewskim, co został zabity, a Józef Wójcik był ranny”.

²³⁵ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1000, Komisja Kwalifikacyjna POW – Roch Wrzosek, *Podanie*, Zbytki 10 XII 1937 r. R. Wrzosek urodził się 16 VIII 1895 r.

broni zabranej z koszar podczas rozbrajania Niemców. Spore sukcesy na tym polu odnotował podoficer żandarmerii POW Kazimierz Gruszczyński ps. „Poraj”, który: „pracą i poświęceniem swym bardzo się przyczynił do odszukiwania i rekwirowania u okolicznych mieszkańców, broni, amunicji, kulomiotów i ekwipunku żołnierskiego zabranego w czasie odejścia Niemców”²³⁶. K. Gruszczyński pochodził z pobliskiego Henrykowa i znał okolice koszar. 26 listopada 1918 r. otrzymał pochwałę w rozkazie Komendy Garnizonu Jabłonna za ochronę majątku narodowego.

Powołanie Obozu Szkolnego WP w Jabłonie

Kres niestabilnej sytuacji w koszarach przyniósł rozkaz wydany 29 listopada 1918 r. przez gen. Kazimierza Sosnkowskiego dowódcę Okręgu Generalnego Warszawskiego WP. Tego dnia generał objął zwierzchnictwo nad wszystkimi oddziałami POW w granicach powierzonego mu okręgu. Przypomnijmy, że Okręg Generalny Warszawski utworzony 16 listopada 1918 r. obejmował cztery mniejsze okręgi wojskowe: I Warszawski, II Siedlecki, XII Ciechanowski i XIII Łomżyński²³⁷. Gen. K. Sosnkowski zarządził na ich obszarze mobilizację POW i wcielenie jej w szeregi Wojska Polskiego. „Znika szkodliwa dwoistość, wojsko staje się jednym i jednolitem” – ogłosił w rozkazie²³⁸. Mobilizacja POW na terenie Warszawy i okolic miała nastąpić do 4 grudnia 1918 r. Jej zasady gen. K. Sosnkowski określił w oddzielnym rozporządzeniu. Na jego podstawie w Jabłonie założono duży obóz szkolny dla 3 tys. żołnierzy, w którym planowano prze-

formowanie peowiaków w Wojsko Polskie²³⁹. Przygotowanie koszar do tego celu powierzono dotychczasowemu komendantowi ppor. art. Mieczysławowi Słobódkiemu ps. „Kozar”. Natomiast nowym dowódcą obozu WP w Jabłonie został 29 listopada 1918 r. kpt. Stanisław Parczyński ps. „Młot”, żołnierz Pierwszej Kompanii Kadrowej i doświadczony oficer Legionów Polskich²⁴⁰. Tym samym rozkazem do Jabłony przydzielono także por. Leona Koca, por. Jana Golińskiego, por. Władysława Filipkowskiego, ppor. Karola Wądołkowskiego, wspomnianego ppor. Mieczysława Kozara-Słobódkiego, ppor. Wacława Polickiewicza oraz pchor. Jana Krzyżkiewicza ps. „Dunin” – byłego komendanta Szkół Podmiejskich POW²⁴¹. Dowódca obozu podlegał bezpośrednio dowódcy Okręgu Generalnego Warszawskiego.

ROZBROJENIE GARNIZONU NIEMIECKIEGO W TWIERDZY ZEGRZE

W listopadzie 1918 r. największą jednostką okupacyjną w Zegrzu był ośrodek kwarantanny dla byłych jeńców niemieckich – szeregowców, których zwolniono z niewoli rosyjskiej na mocy traktatu pokojowego w Brześciu. Przechodzili oni w koszarach w Zegrzu dwutygodniową kwarantannę, która miała poprawić ich kondycję fizyczną i psychiczną²⁴². Część z nich dowództwo niemieckie planowało odzyskać do służby wojskowej na froncie zachodnim. Można domyślać się, że byli jeńcy mieli dość wojny

²³⁹ Ibidem, DOGW, *Rozkaz. Wcielenie Oddziałów POW na terenie Okręgu Generalnego Warszawskiego do Wojska Polskiego*, L.Szt. 331/18, Warszawa 29 XI 1918 r., k. 704; W pkt. 3 czytamy: „W Jabłonie ustanawia się obóz szkolny, obliczony na 3.000 ludzi”; por. T. Nałęcz, op. cit., s. 231.

²⁴⁰ E. Domański, *Mjr piechoty Stanisław „Młot” Parczyński – legionista, peowiak, pionier odrodzenia Wojska Polskiego w Legionowie (1888–1920)*, „Rocznik Legionowski” 2015, t. 5, s. 125.

²⁴¹ Ibidem, DOGW, *Prowizoryczny przydział oficerów i podchorążych POW zmobilizowanych na terenie miasta Warszawy*, L.Szt. 332 – załącznik do rozkazu nr 331/18, Warszawa 29 XI 1918 r., k. 687.

²⁴² Więcej na ten temat: J.E. Szczepański, *Niemiecki obóz kwarantanny w Zegrzu 1918 r.*, Legionowo 2013.

²³⁶ WBH CAW, APiO, Kazimierz Gruszczyński, sygn. MN 17.9.1932, *Zaświadczenie*, Łuck 26 VI 1925 r.

²³⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.233, *Materiały do historii i organizacji Wojska Polskiego w 1918 r.*, Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich, *Wytyczne dla dowódców okręgów generalnych*, L.Szt. Gen. 521, Warszawa 16 XI 1918 r.

²³⁸ WBH CAW, TeKa W. Horyda, *Odpisy akt POW 1916–1918*, sygn. WBH I.341.1.422, Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawskiego (dalej: DOGW), *Rozkaz do wojsk Warszawskiego Okręgu Generalnego*, L.dz. Szt. 347/18, Warszawa 29 XI 1918 r., k. 748.

i długiej rozłąki z rodzinami. Podobne nastroje towarzyszyły także pozostałym żołnierzom z pododdziałów i instytucji obsługujących wspomniany ośrodek. Ich wartość bojowa była znikoma. W listopadzie 1918 r. w Zegrzu stacjonowały następujące formacje:

Tabela 11. Niemieckie jednostki i instytucje wojskowe w garnizonie Zegrze. Stan z początku listopada 1918 r.

NAZWA PODODDZIAŁU WOJSKOWEGO
Cesarsko-Niemiecka Komendantura Obozu Zegrze Południowe [Kaiserlich Deutsche Lager-Kommandantur Zegrze-Süd]
Ośrodek kwarantannowy dla Niemców powracających do ojczyzny w Zegrzu [Quarantäneanstalt für deutsche Heimkehrte Zegrze]
<ul style="list-style-type: none"> • Obóz powracających do ojczyzny, Oddział I Zegrze Południowe-Wschód [Heimkehrten-Lager Abteilung I Zegrze Süd-Ost] <ol style="list-style-type: none"> 1. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-Ost 2. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-Ost 3. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-Ost 4. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-Ost <ul style="list-style-type: none"> • Obóz powracających do ojczyzny, Oddział II, Zegrze Południowe-Zachód [Heimkehrten-Lager Abteilung II Zegrze Süd-West] <ol style="list-style-type: none"> 5. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-West 6. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-West 7. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-West 8. Kriegerkompagnie Zegrze Süd-West <ul style="list-style-type: none"> • Obóz powracających do ojczyzny, Oddział III, Zegrze-Północ [Heimkehrten-Lager Abteilung III Zegrze Nord] <ol style="list-style-type: none"> 9. Kriegerkompagnie Zegrze Nord 10. Kriegerkompagnie Zegrze Nord 11. Kriegerkompagnie Zegrze Nord 12. Kriegerkompagnie Zegrze Nord
Szpital garnizonowy w Zegrzu [Ortslazarett Zegrze]
3. kompania 2. Bawarskiego Batalionu Piechoty Landszturmu „Speyer” (IIB,17) [3. Kompagnie 2. bayerisches Landsturm Infanterie Bataillon „Speyer” (IIB,17)]

Posterunek z 2. kompanii 2. Batalionu Piechoty Landszturmu „Środa” (V,18) [2. Kompagnie 2. Landsturm Infanterie Bataillon „Schroda” (V,18)]
Filia Polowego Urzędu Prowiantowego Jabłonna w Zegrzu [Zweig-Verwaltung des Feldproviandamts Jablonna in Zegrze]
Niemiecki Dom Żołnierza w Zegrzu Południowym [Deutsches Soldatenheim Zegrze-Süd]
Zegrzyński Oddział Administracji Garnizonu Jabłonna [Garnisonverwaltung Jablonna mit Verwaltungsstelle Zegrze]
Administrator obszaru Zegrze Administracji Garnizonu Jabłonna [Verwalterbereich Zegrze der Garnison-Verwaltung Jablonna]
Cesarsko-Niemiecki Urząd Pocztowo-Telegraficzny Zegrze [Kaiserlich Deutsches Postamt mit Telegraphenbetrieb Zegrze]
Oddział Zegrze Wydziału Żeglugi Warszawa [Schiffahrtsgruppe Warschau Abteilung Zegrze]

Zestawienie własne: AGAD, GGW, sygn. 10, *Übersicht der im Gebiet des Generalgouvernements Warschau befindlichen militärischen Behörden und Truppen nach dem Stande vom 8. Oktober 1918*, Warschau 8 X 1918, s. 6–7. *Kriegsgliederung des Ostheeres nach dem Stande von Anfang November 1918*, [w:] *Die Rückführung des Ostheeres*, Berlin 1936, t. 1, s. 192 oraz korespondencja żołnierska z Zegrza znajdująca się w kolekcji autora.

W Zegrzu, podobnie jak w innych niemieckich garnizonach, ukonstytuowała się Rada Żołnierska. Jej zasadniczym dążeniem było zorganizowanie bezpiecznego wyjazdu żołnierzy do Niemiec. Planowano przy tym wywóz jak największej ilości towarów z wojskowych magazynów. Według relacji peowiaków z lat 30. XX w. koszary w Zegrzu Południowym jako pierwszy opanował pododdział POW z Wieliszewa. Jego dowódca Aleksander Dłutek ps. „Wieliszewski” 10 listopada 1918 r. otrzymał rozkaz zajęcia garnizonu niemieckiego w Zegrzu²⁴³. Stał on

²⁴³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.704, Komisja Kwalifikacyjna POW – Aleksander Dłutek, *Życiorys*, Łuczaj 28 VIII 1934 r.

Niemiecki wartownik przed mostem w Zegrzu, 1 X 1918 r.

Kancelaria 2. kompanii w obozie kwarantannowym byłych jeńców niemieckich powracających z rosyjskiej niewoli. Zegrze Południowe, 4 XI 1918 r. (!)

na czele 10–12-osobowego oddziału²⁴⁴. Aktywnie wspierał go Antoni Kwiatkowski – doświadczony dowborczyk. Na akcję wyruszyli także Jan Gruczek ps. „Słowik”, Stefan Kuczyński ps. „Rozmysław”, Marcei Dubski, Stanisław Kozłowski i inni. Peowiaci zabrali ze sobą także kilku młodych, niezrzeszonych ochotników z Wieliszewa. Uzbrojeni w dwa rosyjskie karabiny Mosin i pistolet Nagant rozbroili 11 listopada po południu posterunki niemieckie w Zegrzu Południowym²⁴⁵. Niemcy nie stawiali oporu. Po zajęciu części koszar A. Dłutek z A. Kwiatkowskim opracowali system wart wewnętrznych. Oddział wieliszewski był jednak za mały, aby opanować całą twierdzę, dlatego 11 listopada 1918 r. wieczorem przysłano do Zegrza około 20-osobowy

²⁴⁴ 15 XI 1918 r. organizacja POW z Wieliszewa po zajęciu Zegrza liczyła 16 uzbrojonych ludzi, por. WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, *Meldunek*, Warszawa 15 XI 1918 r., k. 165.

²⁴⁵ WBH CAW, APiO, Antoni Kwiatkowski, sygn. MN 22.4.1938.

Oficer niemiecki w Zegrzu Południowym, 16 X 1918 r. Flaga obok przypomina, że do obozu kwarantannowego w Zegrzu przyjeżdżali także byli jeńcy tureccy – sojusznicy Niemców

pododdział Polskiej Organizacji Wojskowej z warszawskiej Pragi. Dowodził nim Eugeniusz Jurkowski ps. „Grabiński”, dowódca 3. plutonu z Obwodu I Praskiego POW. Objął on dowództwo nad wszystkimi siłami POW w twierdzy Zegrze²⁴⁶. Peowiaci na swoją siedzibę obrali dotychczasowe ambulatorium. Walerian Śliwiński ps. „Sybirak”, żołnierz 3. plutonu wspominał:

Było nas razem ze dwa tuziny. Zadaniem zaś naszym było, po zajęciu twierdzy Zegrza Północnego i Południowego, strzeżenie wszystkich obiektów, do czego również zmusiliśmy i żołnierzy niemieckich, którzy pozostawali pod naszą opieką do czasu wysłania ich do faterlandu²⁴⁷.

Kwestię opuszczenia Zegrza przez Niemców naświetlił wspomniany już memoriał: *Zdrajcy Rzeszy*. Zgodnie z nim załoga obozu kwarantannowego, mając w pamięci doświadczenia wyniesione z rosyjskiej niewoli, przygotowała do wywiezienia spore zapasy żywności i wyposażenia. Następnie jej przedstawiciele skomunikowali się z Centralną Radą Żołnierską w Warszawie w sprawie transportu. Otrzymali wówczas od sierż. Martina Domkego – wpływowego przedstawiciela warszawskiej rady, polecenie pozostawienia mienia na miejscu i ewakuacji wyłącznie ludzi²⁴⁸. Być może M. Domke, wypełniając warunki umowy zawartej z J. Piłsudskim, posunął się do podstępu. W czasie rozmowy z zegrzyńską Radą powołał się na rzekomy rozkaz wydany przez nowy niemiecki rząd w Berlinie, nakazujący pozostawienie mienia na ziemiach polskich. Wobec pytań płynących z Zegrza, jak owe rozporządzenie mogło dotrzeć do Warszawy, skoro łączność ze stolicą Niemiec była przerwana, Domke odparł,

²⁴⁶ WBH CAW, APiO, Eugeniusz Jurkowski, sygn. AP 1068, *Życiorys*, Warszawa, luty 1929 r.

²⁴⁷ Sybirak [Walerian Śliwiński], *Słów parę o roku 1918*, „Peowiak. Organ Związku Peowiaków” 1932, nr 9(21), s. 13.

²⁴⁸ Martin Domke – dr prawa, pochodził z Górnego Śląska. Był podoficerem w parku samochodowym w Warszawie (*Kraftwagenpark Warschau*), mającym siedzibę w Warszawie u zbiegu ulic Dolnej Smolnej i Książęcej.

że Rada utrzymuje kontakt przez lotników wojskowych. Trudno rozstrzygnąć, na ile usłuchano M. Domkego, a na ile przeważała kalkulacja i chęć szybkiej ewakuacji żołnierzy z licznego obozu. W memoriale napisano wprost: „Na podstawie takiego przedstawienia sprawy przez Radę centralną dostały się Polakom wszelkie urządzenia obozu w Zegrzu”²⁴⁹.

Także i tu pojawił się problem upilnowania majątku wojskowego. Magazyny Zegrza zaczęła rabować ludność cywilna. Komendant I Okręgu Warszawa Prowincja POW J. Korkozowicz 13 listopada 1918 r. raportował w Komendzie Naczelnej POW: „Zegrze – forteca – we wtorek wieczór była grabiona przez tłum (o tem meldowano ustnie w komendzie głównej, we wtorek dn. 12 XI o 11-tej wieczór)”²⁵⁰. Ochronę majątku powierzono peowiakom. Cytowany wyżej kpr. W. Śliwiński tak wspominał warty z tego okresu:

Służba wartownicza w pierwszych dniach trwała 14 godzin na dobę, resztę czasu zabierał spoczynek, służba patrolowa i częste nocne alarmy dla odparcia nocnych wizyt amatorów taniej zdobyczy, zakradających się w celach rabunkowych do wojskowych magazynów. Zuchwalstwo tego elementu doszło do tego stopnia, że na nasze wezwania do zaprzestania rabunku odpowiadano strzałami, które szczęśliwym zbiegiem okoliczności nie pociągnęły za sobą ofiar²⁵¹.

O podobnej sytuacji w Zegrzu informował także Kazimierz Sokołowski ps. „Rzewuski” z Marek, dowódca podobowodu radzyńskiego z Okręgu III Jadów POW. Dwukrotnie wizyto-

wał on garnizon i potwierdził trwającą grabież²⁵². Zegrzyńskie magazyny były dobrze zaopatrzone. Peowiacy nie zdążyli wykonać szczegółowej inwentaryzacji zapasów, ale w wyniku pobieżnych oględzin odnotowali m.in. kilkaset karabinów, trzy skrzynie granatów ręcznych, zapełnione magazyny mundurowe, a także hodowlę 40 sztuk wieprzy, ponad 20 koni, magazyn owsa, mąki itp. W celu ukrócenia rabunku K. Sokołowski zwrócił się o pomoc do ppor. Kalinowskiego z 2. Pułku Ułanów, który przebywał w Domu Uzdrawieńców WP w Czerwonym Dworze (Pustelnik). 12 listopada o pierwszej w nocy oficer dotarł do Zegrza. Przyjechał wraz z 30 ludźmi z POW i Straży Obywatelskiej z Marek specjalnym pociągiem kolejki wąskotorowej²⁵³. Była to jednak za mała siła w stosunku do potrzeb, ponadto część wartowników po konflikcie z ppor. Kalinowskim powróciła do Marek²⁵⁴. W związku z tym uzbroił on żołnierzy niemieckich i polecił im pilnowanie twierdzy. Ci jednak mając perspektywę szybkiego wyjazdu chcieli się wzbogacić i wyprzedawali majątek wojskowy, o czym wspominał autor cytowanego wcześniej artykułu.

Według raportu miczmana (ppor. mar.) Tadeusza Strybla część załogi niemieckiej opuściła Zegrze drogą wodną. 13 listopada 1918 r. statkiem osobowym „Herold”²⁵⁵ odpłynął zarząd zegrzyńskiej

²⁵² WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Okręg I Warszawa Prowincja, Komenda Obwodu Radzyńskiego, *Do Komendy I Okręgu Raport*, 13 XI 1918 r., k. 147. Raport podpisał K. Sokołowski „Rzewuski”. 14 XI 1918 r. kierownik Wydziału I Komendy Naczelnej POW meldował Szefowi Sztabu KN: *Zegrze rozgrabione przez tłum*, ibidem, k. 84.

²⁵³ Ibidem, Obwód Radzyński POW, L. 28, 17 XI 1918 r., k. 150.

²⁵⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.44 POW (Żandarmeria), Okręg I POW, Komenda Okręgu Radzyńskiego, *Do Szefa Żandarmerii Polowej w Warszawie Raport*, Marki 15 XI 1918 r., k. 37.

²⁵⁵ Statek wiślany „Herold” został zbudowany w 1897 r. przez stocznnię Schichaua w Elblągu. Była to jednostka pasażerska – bocznokołowiec, mogąca zabrać około 170 pasażerów. Przed wybuchem I wojny statek należał do armatora Chaima Rogozika z Płocka, pływał od Sandomierza do granicy niemieckiej pod Nieszawą. W czasie I wojny znajdował się w zarządzie niemieckim.

²⁴⁹ W. Schmidt, op. cit., s. 34.

²⁵⁰ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, Komenda I Okręgu Warszawa Prowincja do Wydziału I-go Komendy Naczelnej POW, *Raport*, 13 XI 1918 r., k. 128, a także: WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I KN POW do Szefa Sztabu KN POW, *Raport nr 2 z dnia 14 XI 1918 r.*, k. 54.

²⁵¹ Sybirak [W. Śliwiński], op. cit., s. 14.

Unikatowa przepustka ppor. Lorenza Knorra z 10. *Krieger-Kompagnie* – zgoda na wyjazd z Obozu Kwarantannowego w Zegrzu Północnym. Przepustkę wystawiła 15 XI 1918 r. Rada Żołnierska w Warszawie. Podporucznik Knorr (ur. 1884 r.) udał się do Sonnefeld koło Coburga, a następnie do garnizonu w Meiningen, do Batalionu Zapasowego 32. Pułku Piechoty

sekcji *Schiffahrtsgruppe Warschau*, tj. oddziału żeglugi śródlądowej zawiadującego transportem rzeczny na Narwi, który w Zegrzu miał przystań i biuro komunikacji wodnej²⁵⁶. Wraz z nim zabrała się grupa żołnierzy niemieckich. Statek ciągnął barcę, którą przez dwa dni wojsko załadowało żywnością i co war-

Zdjęcie ppor. Lorenza Knorra z 10. *Krieger-Kompagnie*

tościowszym mieniem. 13 listopada 1918 r. o 10.30 statek minął fort duży twierdzy i odpłynął w kierunku Modlina, a następnie Wisłą przez Płock do granicy z Niemcami. Załogę ubezpieczały gotowe do strzału karabiny maszynowe²⁵⁷.

26 listopada 1918 r. sytuacja w Zegrzu wydawała się już względnie opanowana. Próby kradzieży zdarzały się coraz rzadziej. Koszar i fortów na północnym brzegu Narwi strzegło 15 powiazków i 40 byłych żołnierzy niemieckich, którzy zgłosili się na służbę do Wojska Polskiego. Mieli płacone po 2 marki na dzień. Komenda POW Zegrze Północne zajęła budynek Lazaretu I (*Lazarett Einst*). Dysponowała już połączeniem telefonicznym z Warszawą, a także maszyną drukarską. Koszar w Zegrzu

²⁵⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.234, Materiały do historii i organizacji Wojska Polskiego 1918–1920, Raport mierzmana Tadeusza Strybla do Szefa Marynarki, Warszawa 13 XI 1918 r., k. 538. T. Strybel został oddelegowany przez sekcję marynarki WP do objęcia urzędu portowego w Zegrzu, s. 542.

²⁵⁷ P. Łossowski, op. cit., s. 168.

Południowym strzegł oddział POW złożony z 12 ludzi. Pilnowali oni składu węgla przy stacji kolejowej, szpitala (byłego *Ortslazarett Zegrze*), a także przejazdu przez most²⁵⁸. Zabezpieczenie budynków przez POW pozwoliło wkrótce utworzyć polskie dowództwo Twierdzy Zegrze, na czele którego 28 listopada 1918 r. stanął płk art. Olgierd Pożerski²⁵⁹. W grudniu 1918 r. zegrzyńscy peowiacy pod dowództwem E. Jurkowskiego zostali przeniesieni do obozu ćwiczeń w Jabłonce, gdzie wcielono ich do jednego z batalionów piechoty. Później walczyli w WP o granice państwa polskiego. Niektórzy polegli, jak Leon Przedpełski, który w lipcu 1919 r. zginął w bitwie pod Radoszkowicami koło Mołodeczna. Pod koniec grudnia 1918 r. dowódca Twierdzy Zegrze zameldował o incydencie – zbrojnym napadzie na garnizonową świniańnię. Zdaniem komendanta przeprowadzili go uzbrojeni napastnicy ze wsi Wieliszew, którzy po godzinnej wymianie ognia zbiegli²⁶⁰. Opanowanie i utrzymanie przez POW garnizonów wojskowych w Jabłonce i Zegrzu umożliwiło w nich sformowanie pododdziałów Wojska Polskiego. Po przeszkoleniu wysyłano je do walk o granice młodego państwa.

²⁵⁸ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1918–1919, sygn. I.341.1.425, Komenda I Obwodu POW, *Do Komendy I Okręgu*, Praga, 26 XI 1918 r., k. 410.

²⁵⁹ WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Rozkaz nr 5 pkt 3, Warszawa 2 XII 1918 r.

²⁶⁰ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.234, Materiały do historii i organizacji Wojska Polskiego 1918–1920, DOGW, *Do Sztabu Generalnego. Raport Polityczny*, Warszawa 31 XII 1918 r.; por. także sygn. WBH I.341.1.233, DOGW, *Raport sytuacyjny z dnia 31 XII 1918 r.*, Warszawa 31 XII 1918 r.

ROZDZIAŁ IV

NIEPODLEGŁOŚCI TRUDNE POCZĄTKI

Pierwsze miesiące niepodległości okazały się okresem niezwykle trudnym dla młodego państwa polskiego. Potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego, m.in. ochrony ludzi i mienia skutkowałą różnorodnymi oddolnymi inicjatywami obywatelskimi. Działacze Rady Głównej Opiekuńczej rozszerzyli na powiat warszawski militarne struktury Straży Narodowej, która działała tu do lutego 1919 r. Sytuację wewnętrzną ustabilizowały nieco wybory samorządowe. Na terenie gmin Jabłonna, Góra, Nieporęt i Zegrze przeprowadzono je na przełomie 1918 i 1919 r. Decydujące dla istnienia państwa było posiadanie własnej armii, do zorganizowania której przystąpiono w koszarach dawnych zaborców. Garnizon przy stacji kolejowej Jabłonna stał się wówczas jednym z ważniejszych ośrodków na ówczesnej mapie wojskowej Polski.

UDZIAŁ PEOWIAKÓW W WALKACH O GRANICE W LATACH 1918–1921

W okresie tworzenia armii peowiacy zazwyczaj od razu, tj. w listopadzie 1918 r. wstępowali w szeregi wojska. Oczywiście nie wszyscy, zdarzały się choroby, problemy osobiste, niektórzy byli jedynymi żywicielami rodzin zwolnionymi ze służby. W przypadku oddziału POW z Jabłony przydziały do jednostek wojskowych były różnorodne, choć wydaje się, że najwięcej peowików skierowano do 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej i do 10. Pułku Ułanów Litewskich. Wzięli oni udział w walkach o granice głównie na wschodzie z Ukraińcami i Armią Czerwoną. Kilku z nich zostało rannych, m.in. Piotr Trzaskoma ps. „Gołąb”, który 11 listopada 1919 r. otrzymał pod Połockiem ciężki postrzał

Dyonizy Orłowski
ps. „Zawisza”
(pośrodku), służył
w 5. Batalionie
Etapowym.
Został ranny
na froncie
30 VI 1920 r.

w lewe przedramię. Rany odnieśli także Dyonizy Orłowski ps. „Zawisza” 30 czerwca 1920 r. w czasie odwrotu spod Kijowa oraz Stefan Jasiński ps. „Jastrzębiec” w walkach z bolszewikami pod Żurominkiem 25 sierpnia 1920 r. Dwukrotnie lekko ranny pod Lwowem został Henryk Wodzyński ps. „Dąb”. Dwaj peowiaczy z Jabłonny Tadeusz Wyszowski ps. „Sarbiewski” i Jan Zagajewski ps. „Gryf”, awansowali w 1919 r. na stopnie oficerskie podporucznika. Pierwszy z nich w październiku 1919 r. ukończył 6-miesięczny wojenny kurs w Szkole Podchorążych Piechoty

Czesław Popławski
ps. „Szwedowski”
z Jabłonny służył
jako ochotnik
w 10. Pułku Ułanów
Litewskich,
fot. z 1919 r.

w Warszawie²⁶¹. Wstąpił do 30. Pułku Strzelców Kaniowskich. Jako dowódca plutonu walczył na pozycjach nad rzeką Wilejką. 13 lipca 1920 r. został ranny i dostał się do niewoli bolszewickiej.

²⁶¹ Tadeusz Wyszowski był absolwentem Klasy „M” Szkoły Podchorążych Piechoty, której kurs trwał od 10 III do 1 X 1919 r. Zajął 56. lokatę na 123 absolwentów, *Szkoła Podchorążych Piechoty. Księga Pamiątkowa 1830–29.XI–1930*, Ostrów-Komorowo 1930, s. 440.

Józef Jasiński
ps. „Królikowski”
z Jabłonnym
odbył służbę wojenną
w 10. Pułku Ułanów
Litewskich,
fot. ok. 1920 r.

Tabela 12. Peowiaci z Jabłonnym, uczestnicy wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921

IMIĘ I NAZWISKO	DATA URODZENIA	PRZYDZIAŁ WOJSKOWY	OKRES SŁUŻBY W WP
Edward Aust	25 III 1895 r.	Ochotniczy 236. Pułk Piechoty, 21. Pułk Piechoty	VII 1920–III 1921
kpr. Apoloniusz Herbst	7 VII 1892 r.	1. Pułk Szwolężerów	VII 1920–III 1921
Józef Jasiński	16 III 1899 r.	10. Pułk Ułanów	1 II 1919– 25 VII 1922
Stefan Jasiński	10 I 1899 r.	1. Pułk Szwolężerów 13. Pułk Ułanów	1920–X 1921, ranny na froncie
Jan Korzeń (Korzeniowski)	28 XI 1900 r.	36. Pułk Piechoty	XI 1918–10 XI 1921
Ignacy Kwiatkowski	23 II 1874 r.	Ochotnik wywiadowca Frontowej Stacji Kontroli nr 3 (Oddział II przy sztabie I Armii)	VIII–X 1920
Stefan Niksiński	24 VII 1900 r.	10. Pułk Ułanów	1919–3 VI 1922
Dyonizy Orłowski	16 X 1899 r.	5. Warszawski Batalion Etapowy	1 VI 1919–23 VIII 1922, ranny na froncie
Czesław Popławski	20 XI 1899 r.	10. Pułk Ułanów	1919–IV 1922
Piotr Trzaskoma	29 VII 1897 r.	36. Pułk Piechoty	XI 1918–18 VII 1921, ciężko ranny na froncie
Henryk Wodzyński	17 I 1901 r.	36. Pułk Piechoty 40. Pułk Piechoty 13. Pułk Piechoty	XI 1918–połowa 1921, dwukrotnie lekko ranny
ppor. Tadeusz Wyszowski	20 XI 1901 r.	Szkoła Podchorążych Piechoty 30. Pułk Strzelców Kaniowskich	1919–13 VII 1920 ranny na froncie, zaginął bez wieści
ppor. Jan Zagajewski	11 XII 1901 r.	35. Pułk Piechoty 19. Pułk Piechoty 49. Pułk Strzelców Kresowych	XI 1918–XII 1920, ciężko ranny na froncie

Zestawienie własne na podstawie APiO przechowywanych w WBH CAW.

Po tym zaginął bez wieści²⁶². Natomiast Jan Zagajewski ps. „Gryf” odbył kampanię ukraińską z 35. Pułkiem Piechoty. Został ranny pod Brodami. Walczył w I i III powstaniu śląskim w batalionie por. Feliksa Sojki. W sierpniu 1919 r. został ciężko ranny. Wyleczony w polowym szpitalu misji francuskiej wrócił do służby wojskowej. W 1920 r. odbył kampanię kijowską. W sierpniu 1920 r. w szeregach 49. Pułku Strzelców Kresowych bronił Warszawy przed najazdem Armii Czerwonej. Za zasługi na polu walki został odznaczony Krzyżem Walecznych.

²⁶² WBH CAW, APiO, Tadeusz Wyszowski, sygn. AP 7613. *Karta ewidencyjna* 21 X 1920 r.

Także peowiacz z Chotomowa, Krubina i Wieliszewa otrzymali różnorodne przydziały wojskowe. Jedni służyli w armii dwa, trzy lata, inni tylko kilka miesięcy w krytycznym okresie bitwy warszawskiej 1920 r. Trzej peowiacz, tj. Stanisław Kowalik ps. „Stecki”, Stefan Nagat ps. „Skiba” i Waclaw Sokółski ps. „Orzeł” wyróżnili się w walkach z Armią Czerwoną i w 1921 r. zostali odznaczeni Krzyżami Walecznych. Po wojnie część z nich nie wróciła już do rodzinnych miejscowości. Wspomniany W. Sokółski po zdemobilizowaniu w stopniu sierżanta został osadnikiem wojskowym na Kresach. W czerwcu 1922 r. Powiatowy Komitet Nadawczy w Wilejce przydzielił mu 30-hektarową działkę nr 2 w osadzie Tałudź²⁶³.

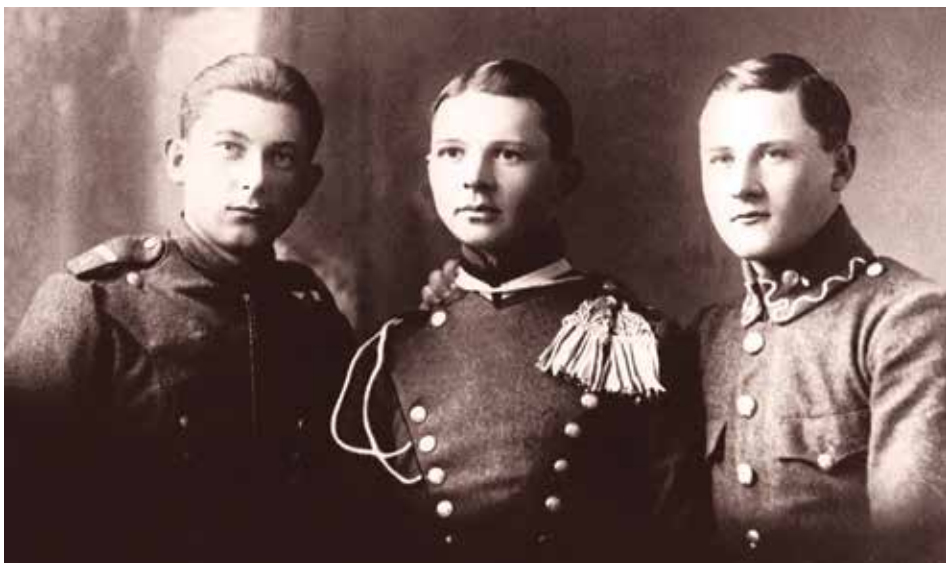
Ofiarnie walczył także Jan Trzaskoma ps. „Malczewski”. 11 listopada 1918 r. brał udział wraz z oddziałem P. Wróblewskiego w rozbiciu garnizonu niemieckiego przy stacji kolejowej Jabłonna. Pod koniec listopada 1918 r. wstąpił jako ochotnik do WP. Do kwietnia 1919 r. służył w szeregach 1. Pułku Piechoty Legionów. Był kontuzjowany pod Wilnem. Po wyjściu ze szpitala przeszedł do rezerwy i pobierał naukę w Seminarium Duchownym w Warszawie. Na początku lipca 1920 r., wobec ofensywy Armii Czerwonej na Warszawę ponownie zgłosił się do wojska. Współorganizował w koszarach w Legionowie III batalion 201. Ochotniczego Pułku Piechoty. W początkach sierpnia 1920 r. wyruszył do boju w kierunku Łap. Przeszedł całą kampanię z 201. pułkiem aż do Wilna i Michniszek koło Trok. W okolicach Grodna we wsi Kołchowszczyzna został lekko ranny. Po półrocznej służbie w grudniu 1920 r. zwolniono go do rezerwy. Kiedy zakończyły się działania wojenne kształcił się dalej w seminarium duchownym i w 1924 r. otrzymał święcenia kapłańskie.

Tabela 13. Peowiacz z Chotomowa, Krubina, Wieliszewa i okolic, uczestnicy wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921

IMIĘ I NAZWISKO	DATA URODZENIA	PRZYDZIAŁ WOJSKOWY	OKRES SŁUŻBY W WP
Józef Barszczewski	27 II 1891 r.	167. Bytomski Pułk Piechoty	9 VIII–30 XI 1920
Stanisław Cudny	28 I 1896 r.	18. Pułk Artylerii Ciężkiej	19 VII–10 XII 1920
sierż. Aleksander Dłutek	14 IV 1897 r.	Białostocki Pułk Strzelców	XI 1918–5 V 1921
Jan Dubski	30 IV 1891 r.	Grupa „Dolnej Wisły”	VIII–XII 1920
kpr. Jan Gruczek	25 VI 1897 r.	2. Pułk Piechoty Legionów, 1. Dywizjon Żandarmerii	XII 1918– 4 IV 1919, 5 IV 1919–5 VIII 1921
sierż. Hipolit Kałęcki	1 XII 1896 r.	3. Pułk Piechoty Legionów	29 V 1919–21 VI 1921
plut. Stanisław Kowalik	4 XII 1897 r.	1. Pułk Szwoleżerów, 201. Pułk Szwoleżerów	XI 1918–25 VII 1921, Krzyż Walecznych
Stefan Kuczyński	13 IX 1895 r.	8. Pułk Artylerii Polowej	XII 1918–20 VII 1921
Antoni Kwiatkowski	13 V 1894 r.	Obóz w Zegrzu i w Jabłonie, Centralne Składy Samochodowe	XI 1918–13 I 1919 6 V 1920–26 I 1921
Julian Liwski	21 I 1901 r.	Szkoła Obsługi Lotniczej przy 1. Pułku Lotniczym	IV 1919–VII 1922
plut. Stefan Roch Nagat	16 VIII 1900 r.	Lidzki Pułk Strzelców	17 VII 1919–5 IV 1922, Krzyż Walecznych
sierż. Waclaw Sokółski	22 VI 1897 r.	1. Pułk Piechoty Legionów	12 XI 1918–1921, Krzyż Walecznych
Jan Trzaskoma	2 XII 1897 r.	1. Pułk Piechoty Legionów, Ochotniczy 201. Pułk Piechoty	XI 1918–IV 1919, kontuzjowany VII–XII 1920, lekko ranny
kpr. Polikarp Wróblewski	26 I 1898 r.	3. Pułk Ułanów 1. Dywizjon Samochodowy, Szkoła Obsługi Lotniczej przy 1. Pułku Lotniczym	Od XI 1918–1920 12 II–IX 1920 IX 1920–15 IX 1921, kontuzjowany

Zestawienie własne na podstawie APiO przechowywanych w WBH CAW.

²⁶³ WBH CAW, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, Wydział osad żołnierskich, sygn. I.300.1.694. Listy zatwierdzonych do nadziału ziemi osadników i skierowanych do poszczególnych powiatów. Lit. Ł–Z, 1926–1935, k. 129.

Peowiacy z Chotomowa w WP, ok. 1919 r. Od lewej Stefan Pietras, Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” – 3. Pułk Ułanów, Stanisław Kowalik ps. „Stecki” – 1. Pułk Szwoleżerów

STRAŻ NARODOWA

Część peowiaków, którzy nie podjęli służby w Wojsku Polskim w listopadzie 1918 r. wstąpiła do lokalnych organizacji paramilitarnych utrzymujących porządek publiczny. Ich powołanie było podyktowane wzrostem przestępczości, która nasiliła się w powiecie warszawskim po rozpadzie niemieckich struktur okupacyjnych. Odnotowano wówczas liczne przypadki napadów rabunkowych i kradzieży. Głodująca i marznąca ludność przystąpiła do nielegalnej wycinki lasów prywatnych, w tym także należących do hr. Potockiego z Jabłonny²⁶⁴. W związku z powyższym grupa działaczy związanych z Radą Powiatową Opiekuńczą RGO postanowiła rozszerzyć na powiat warszawski struktury Straży Narodowej, o której wspominałem w poprzednim rozdziale. Była to uzbrojona formacja wspierająca Milicję Miejską w Warszawie i strzegąca po-

rządki publicznego na terenie miasta. Tworzyli ją m.in. członkowie „Sokoła” oraz dowórcy – wojskowi z byłego I Korpusu Polskiego w Rosji dowodzonego przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego²⁶⁵. Po uzyskaniu zgody Naczelnika Straży Narodowej płk. Bolesława Jaźwińskiego przystąpiono w listopadzie 1918 r. do tworzenia zębów straży w powiecie warszawskim. Nad przebiegiem prac czuwało prezydium, w skład którego wchodziło: Piotr Bagniewski – właściciel majątku Okęcie, Stanisław Majewski – właściciel fabryki ołówków w Pruszkowie, Antoni Marylski – właściciel majątku w Pęcicach, Karol Tuszyński – inżynier górnik, Emil Waydel – adwokat przysięgły²⁶⁶. Do prezydium należał również Józef Troetzer – właściciel Fabryki Maszyn, Odlewni i Kotlewni Józef Troetzer i S-ka w Pruszkowie. Był on znanym działaczem społecznym, prezesem Rady Powiatowej Opiekuńczej na powiat warszawski²⁶⁷. Z tego powodu mianowano go również Komendantem Straży Narodowej w tym powiecie. Jego zastępcą ds. wojskowych wyznaczono wspomnianego wcześniej por. Stefana Kałęckiego. Obszar powiatu został wówczas podzielony na osiem okręgów, z których każdy obejmował średnio po cztery gminy. Z gmin: Góra, Jabłonna, Nieporęt i Zegrze utworzono V Okręg Straży Narodowej, nad którym komendę wojskową objął ppor. Józef Bieńkowski. Zorganizował on na terenie każdej gminy oddziały straży bezpieczeństwa, które rekrutowały się z zaufanych obywateli. Wystawiali oni posterunki i patrolowali wsie. Przechodzili szkolenie wojskowe prowadzone przez instruktorów Straży Narodowej. Ich podstawową bolączką było niedostateczne uzbrojenie, które próbowano pozyskać od dowódców pobliskich garnizonów WP, m.in. od płk. Olgierda Pożerskiego z Zegrza, mjr. Czesława Szyndlera z Jabłonny i płk. Edwarda Malewicza z twierdzy Modlin. Stan osobowy straży bezpieczeństwa z grudnia 1918 r. obrazuje tabela na następnym stronie:

²⁶⁵ Kilku z nich, m.in. por. Stefan Kałęcki i ppor. Józef Bieńkowski walczyło wcześniej w Legionie Puławskim.

²⁶⁶ AAN, RGO w Warszawie, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, Odezwa z 20 I 1919 r.

²⁶⁷ J. Laskowski, op. cit., s. 4.

²⁶⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I KN POW do Szefa Sztabu KN POW, Załącznik nr 5 do Raportu nr 4 z dn. 17 XI 1918 r., k. 62.

Tabela 14. Struktura organizacyjna straży bezpieczeństwa w V Okręgu Straży Narodowej. Stan z 3 grudnia 1918 r.

STRAŻ GMINNA	NACZELNIK STRAŻY	CZŁONKÓW	POSTERUNKÓW	KARABINÓW
Gmina Góra	Hipolit Kałęcki	53	11	10
Gmina Nieporęt	Feliks Binder	81	6	6 (u gajowych)
Gmina Zegrze, w tym osada Serock	podoficer Łukawski	510 32	10 (w tym patrole konne)	56 29
Gmina Jabłonna	Wacław Michał Walewski	54	4	64
Okręg Tarchomin	Jabłoński	122	4 rewiry	12
Miasto Nowy Dwór	Brak straży. Porządek utrzymywało 40 żołnierzy z twierdzy Modlin			

AAN, RGO w Warszawie, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920.

W każdej większej wsi istniał posterunek straży bezpieczeństwa. Przykładowo w gminie Nieporęt wystawiono je w Wieliszewie, Zagrobach, Nieporęcie, Stanisławowie, Kątach Węgierskich i Kobiałce. Karabinami dysponowali tu gajowi, którzy otrzymali je od Jana Mireckiego z koszar w Jabłonie. Dużą ilość członków straży w obwodzie zegrzyńskim można tłumaczyć rozległym obszarem gminy obejmującej 23 wsie, a także poparciem udzielonym przez księcia Macieja Mikołaja Radziwiła z Jadwisina²⁶⁸. Dzięki temu panowała ona na obszarze gminy.

²⁶⁸ AAN, RGO w Warszawie, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, *Wykaz miejscowości*

Niechętnie odnosiła się do miejscowej POW i nie była skłonna do przekazania jej mienia po okupancie²⁶⁹. Serocką POW założył wiosną 1917 r. Stefan Marciniak, komendant Obwodu Praskiego. Później podlegała ona dowódcy Okręgu IIA Pułtusk. Straż Narodową wspierał także Zygmunt Adam Szaniawski, prezes Rady Miejskowej Opiekuńczej gminy Zegrze. 13 listopada 1918 r. w liście do komendanta J. Troetzera tak scharakteryzował sytuację w gminie w pierwszych dniach niepodległości:

Wczoraj dopiero wypadkiem spotkawszy p. Stasiaka dowiedziałem się, że żadnego plutonowego ani żadnej pomocy z Warszawy nie otrzymamy. Otóż w gminie na wsiami jako tako mamy radę, ale Serock, wobec ludności zarazonej przeważnie bolszewizmem, bez władzy wojskowej, może ulec rozbojowi. W Twierdzy Zegrze jest 7-miu żołnierzy, którzy z pomocą kilkudziesięciu ludzi miejscowych nie są w stanie obronić się od rabunku. (...) Rozkazy władzy powiatowej stanowcze, drukowane z pieczęcią i mundur żołnierza potrzebne zaraz jak najprędzej zanim pożar wybuchnie!²⁷⁰.

W skład straży bezpieczeństwa weszło kilku byłych peowiaków, którzy z powodów rodzinnych i zdrowotnych nie wstąpili w tym czasie do Wojska Polskiego. W gminie Jabłonna byli to m.in.: Edward Aust, Leonard Faliński, Józef Jasiński, Dyonizy Orłowski²⁷¹, a w gminie Góra: Stanisław Wilczek i 22-letni Hipolit Kałęcki, który awansował na naczelnika gminnej straży bezpieczeństwa²⁷². Dowodził 53 ludźmi uzbrojonymi w dziesięć karabinów.

podzielonych na okręgi pod względem ustanowienia straży bezpieczeństwa w gminie Zegrze, Serock 4 XII 1918 r.

²⁶⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.69 POW, Wydział I KN POW do Szefa Sztabu KN POW, *Załącznik nr 5 do Raportu nr 4 z dn. 17 XI 1918 r.*, k. 62.

²⁷⁰ AAN, RGO w Warszawie, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, List Zygmunta Adama Szaniawskiego do Józefa Troetzera, Serock 13 XI 1918 r.

²⁷¹ Ibidem, *Lista członków straży bezpieczeństwa wsi i gminy Jabłonna, Jabłonna 4 XII 1918 r.*

²⁷² Ibidem, *Lista przodowników i milicjantów straży obywatelskiej gminy Góra, b.d.*

W niektórych miejscowościach, m.in. w Jabłonie i Krubinie, struktury Straży Narodowej przenikały się ze strażą pożarną, co prowadziło do konfliktów. 4 grudnia 1918 r. na zebraniu straży bezpieczeństwa gminy Jabłonna nastąpił spór kompetencyjny. Straż w Jabłonie została powołana głównie z członków Ochotniczej Straży Ogniowej, którzy utrzymywali pewną niezależność. Jej naczelnikiem był 36-letni Waclaw Michał Walewski, z zawodu aptekarz w Jabłonie. Straż została dobrze uzbrojona, ponieważ przejęła część broni po opanowaniu niemieckiej komendantury. Jednakże władze Straży Narodowej z Warszawy, chcąc zapewnić sobie kontrolę nad placówką w Jabłonie, wyznaczyły odgórnie nowego komendanta – Przemysława Kamieńskiego, nadleśniczego Dóbr Jabłonna i Nieporęt. Jego nominację forsował Jan Mirecki, który wówczas administrował dobrami Potockich i jednocześnie był delegatem do prezydium Straży Narodowej. Po przybyciu na zebranie straży 4 grudnia 1918 r. P. Kamieński nie został uznany przez zebranych, co więcej wysłali oni list protestacyjny do prezesa SN J. Troetzera podpisany przez 32 osoby²⁷³. Po tym incydencie strażą bezpieczeństwa w Jabłonie nadal kierował Waclaw Michał Walewski. Jego ludzie wystawiali stałe posterunki we wsiach Jabłonna, Chotomów, Łajski i Józefów oraz patrolowali ich okolice.

W styczniu 1919 r. Straż Narodowa w powiecie warszawskim liczyła 2 731 członków i funkcjonowała w 26 gminach. Dysponowała 429 karabinami. Jej działacze przeprowadzali rewizje w lokalach prywatnych, co prowadziło do konfliktów z Policją Państwową. Część z nich poparła w Warszawie próbę zamachu stanu z 4 na 5 stycznia 1919 r., co w rezultacie doprowadziło do rozwiązania straży przez władze państwowe. Na początku lutego 1919 r. straż z Jabłony, Tarchomina i Nieporętu zdała broń do koszar przy stacji Jabłonna, karabiny z gminy Góra trafiły do twierdzy Modlin, natomiast z Serocka do twierdzy Zegrze.

²⁷³ Ibidem, *Protokół*, Jabłonna 4 XII 1918 r.

OD OBOZU SZKOLNEGO W JABŁONIE DO KOSZAR W LEGIONOWIE

Po utworzeniu 29 listopada 1918 r. Obozu Szkolnego w Jabłonie zaczęli ściągać do niego powoiacy zarówno z pobliskich obwodów, jak i z odległych rejonów Polski. Pierwszy większy transport w sile 2 tysięcy ludzi dotarł tu 8 grudnia 1918 r. Zostali oni przysłani przez komendę Okręgu VIII POW z Kalisza²⁷⁴. 10 grudnia 1918 r. dowódcą obozu w Jabłonie został mjr Czesław Szyndler, który zastąpił kpt. Stanisława Parczyńskiego ps. „Młot”. Wcześniej dowodził on III batalionem 2. Pułku Piechoty WP (byłej Polskiej Siły Zbrojnej) w Cytadeli Warszawskiej. Do garnizonu przyjechał z grupą oficerów mających za sobą doświadczenie służby w Legionach i POW. Wśród nich był kpt. Jan Kruszewski, por. Stanisław Profic, por. Antoni Stach, ppor. Wiktor Lenartus-Paprocki, ppor. Jan Raszka i inni²⁷⁵. 20 grudnia 1918 r. do obozu przydzielono także por. Waclawa Denhoff-Czarnockiego, byłego oficera 1. Pułku Piechoty Legionów Polskich i POW²⁷⁶. Wojskowi przystąpili energicznie do sformowania w Jabłonie trzech batalionów piechoty oraz szkolnej kompanii karabinów maszynowych. Utworzono je według etatu zatwierdzonego 14 grudnia 1918 r. Każdy z batalionów miał liczyć 808 podoficerów i szeregowców i 21 oficerów²⁷⁷. Dowództwo nad nimi objęli:

- I batalion – kpt. Jan Kruszewski,
- II batalion – kpt. Stanisław Parczyński,
- III batalion – por. Leon Waclaw Koc.

²⁷⁴ WBH CAW, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. WBH I.341.1.422, Sztab Wojskowy Ziemi Kaliskiej, *Cyfrowe dane VIII-go Okręgu P.O.W.*, Kalisz 4 XII 1918 r., k. 286.

²⁷⁵ WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Rozkaz L. 12, pkt 1, Warszawa 10 XII 1918 r.

²⁷⁶ Ibidem, Rozkaz L. 20, pkt 1, Warszawa 20 XII 1918 r.

²⁷⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.234, Materiały do historii i organizacji Wojska Polskiego 1918–1920, Sztab Generalny WP, Rozkaz nr 55, Warszawa 14 XII 1918 r., załącznik 01299 Etat batalionu piechoty, k. 200–201.

Peowiaci ochotnicy w Obozie Szkolnym WP w Jabłonnii, początek grudnia 1918 r. Pierwszy z prawej to 18-letni Władysław Stasiak (1900–1931), peowiak z Osieka Wielkiego w powiecie Koło. Po przeszkoleniu w Jabłonnii wyjechał na front ukraiński jako żołnierz 36. Pułku Piechoty. Żołnierze noszą poniemieckie kurtki wz. 1915 (*Feldgrau Bluse*) i mają karabiny Mauser wz. 1898

Na odwrocie czytamy: „Jabłonna 13 I 1919. Podoficerowie 3 Baonu z komendantem Obozu p. majorem Szyndlerem”. Koszary nosiły wówczas nazwę: Obóz Szkolny Jabłonna. Dowodził nim mjr Czesław Szyndler (pośrodku), były oficer Legionów Polskich i Polskiej Siły Zbrojnej

Dla obozu powołano także służby administracyjne, prowiantowe i medyczne. Przy dowództwie obozu Jabłonna działała Komisja Kasowa, w której rachunkowość prowadzili ppor. rach. Zygmunt Rakowicz-Raczyński²⁷⁸ oraz ppor. rach. Stanisław Jołka-Leśniewski. 9 grudnia 1918 r. do Jabłony zostali przydzieleni lekarze: kpt. Ignacy Morawski oraz kpt. Władysław Roliński²⁷⁹. 10 grudnia kierownictwo Zarządu Kwaterunkowego Garnizonu Jabłonna

objął wspomniany już por. M. Słobódzki ps. „Kozar”²⁸⁰. Oficerem prowiantowym obozu, zarządzającym magazynami żywnościowymi mianowano ppor. Zygmunta Piekarskiego, natomiast szefem warsztatów rusznikarskich został sierż. sztab. Jan Straczyński z 36. Pułku Piechoty. Porządku w garnizonie i okolicach strzegł posterunek żandarmerii. Obóz w Jabłonnii należał do jednego z większych ośrodków wojskowych w Okręgu Generalnym Warszawskim. 9 grudnia 1918 r. liczył ponad 2 tys. żołnierzy, podczas gdy w całym okręgu stacjonowało ich około 13 tysięcy²⁸¹. Jego liczebność w grudniu 1918 r. obrazuje tabela na następnej stronie:

²⁷⁸ WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Rozkaz L. 6, pkt 1, Warszawa 3 XII 1918 r.

²⁷⁹ Ibidem, Rozkaz L. 11, pkt 3, Warszawa 9 XII 1918 r.

²⁸⁰ Ibidem, Rozkaz L. 12, pkt 5, Warszawa 10 XII 1918 r.

²⁸¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.233, Materiały do historii organizacji Wojska Polskiego w 1918 r., DOGW, Raport stanu z 9 XII 1918 r.

Tabela 15. Stan osobowy Obozu Szkolnego Piechoty w Jabłonnii 6–31 grudnia 1918 r.

DATA	OFICERÓW	PODOFICERÓW	SZEREGOWCÓW	RAZEM
6 grudnia	5	9	628	642
8 grudnia	7	12	667	686
9 grudnia	8	15	2167	2190
11 grudnia	11	159	2136	2306
13 grudnia	15	75	2320	2410
14 grudnia	15	54	2407	2476
16 grudnia	24	68	2469	2561
17 grudnia	26	65	2465	2556
19 grudnia	30	85	2514	2629
21 grudnia	29	86	2522	2637
23 grudnia	27	82	2388	2497
27 grudnia	26	70	2239	2335
30 grudnia	28	97	2264	2389
31 grudnia	27	83	2283	2393

WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.233, Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawskiego, Raporty stanu 6–31 XII 1918 r.

O trudnych początkach odbudowy Wojska Polskiego w Jabłonnii świadczy raport z 29 grudnia 1918 r. Zgodnie z nim obóz liczył 2 385 żołnierzy, ale nie wszystkich udało się uzbroić. Na stanie znajdowały się zaledwie 1 263 karabiny. Zgromadzono do nich zapas 34 tys. sztuk amunicji, co dawało średnio 27 pocisków na karabin. Było to niewiele²⁸².

Grupa Jabłonna, 1919 r.

5 stycznia 1919 r. z koszar w Jabłonnii odesłano (detaszowano) do Warszawy I i II batalion piechoty. Zgrupowaniem tym

Stempel
Dowództwa
Grupy
Jabłonna,
Warszawa,
20 I 1919 r.

dowodził kpt. Jan Kruszewski²⁸³. Przesunięcie wojska miało na celu ochronę rządu i stolicy przed próbą zamachu stanu kierowanego przez płk. Mariana Januszajtisa i księcia Eustachego Sapiechę. Został on przeprowadzony w nocy z 4 na 5 stycznia 1919 r. z zamiarem obalenia lewicowego rządu Jędrzeja Moraczewskiego. Żołnierze z Jabłonnii obsadzili gmachy użyteczności publicznej m.in. telegrafy i telefony, brali udział w opanowaniu pałacu Staszica, rozbijali Straż Narodową²⁸⁴. Zamach nie udał się, ale bataliony pozostały już na stałe w Warszawie. Zakwaterowano je w Cytadeli. 16 stycznia 1919 r. otrzymały nazwę Grupa Jabłonna²⁸⁵. Dowódcą grupy i zarazem zwierzchnikiem I batalionu był kpt. Jan Kruszewski – zaufany oficer Naczelnego Wodza J. Piłsudskiego. Pod koniec stycznia 1919 r. obsada personalna Grupy Jabłonna przedstawiała się następująco²⁸⁶:

²⁸³ Jan Kruszewski, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, red. O. Laskowski, Warszawa 1934, t. 4, s. 622–623.

²⁸⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.767, Komisja Kwalifikacyjna POW – Romuald Kabulski, *Życiorys*, Toruń 1935 r.

²⁸⁵ WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Rozkaz L. 38, pkt 1, Warszawa 16 I 1919 r.

²⁸⁶ Ibidem, Rozkazy DOGW, Rozkaz L. 48, pkt 1 i 4, Warszawa 29 I 1919 r.

²⁸² Ibidem, DOGW, Raport stanu oddziałów z 29 XII 1918 r.

Dowódca I batalionu – kpt. Jan Kruszewski

Dowódca 1. kompanii – por. Jerzy Dańko

Dowódca 2. kompanii – por. Stanisław Profic

Dowódca 4. kompanii – por. Aleksander Bieniecki

Dowódca II batalionu – kpt. Stanisław Parczyński

Dowódca 5. kompanii – por. Wacław Denhoff-Czarnocki

Dowódca 6. kompanii – por. Tadeusz Pełczyński

Dowódca 7. kompanii – por. Wiktor Marczewski

Dowódca 8. kompanii – ppor. Jan Niemierski

Lekarz Grupy – por. lek. Walerian Jaworski ze Szpitala Ujazdowskiego.

W marcu 1919 r. II batalion wysłano z Cytadeli do koszar w Zambrowie i tam przemianowano go na I batalion 6. Pułku Piechoty Legionów²⁸⁷. Natomiast I batalion z Grupy Jabłonna wszedł w skład 1. Pułku Piechoty Legionów (jako I batalion). Jego żołnierze ofiarnie walczyli z Armią Czerwoną o Wilno i wzięli udział w ofensywie na Dźwińsk.

Inspektorat Piechoty Legionów w Jabłonie-Legionowej, 1919 r.²⁸⁸

W połowie stycznia 1919 r. w obozie Jabłonna został powołany Inspektorat Piechoty Legionów. Dowództwo nad nim objął gen. bryg. Bolesław Roja. Jego zadaniem było sformowanie w koszarach 1. Dywizji Piechoty Legionów²⁸⁹. 20 stycznia 1919 r.

²⁸⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.237, Materiały do historii organizacji piechoty, *Historia organizacji 6 p.p. Leg.*, Grodno 14 I 1922 r.; A. F., *Jak 1 baon 6 P.P. Legionów stworzył sobie baterię miotaczy min*, „Wiarus”, 12 I 1920, z. 2, s. 26–28.

²⁸⁸ W 1919 r. używano zamiennie nazw: Jabłonna Legionowa, Jabłonna Legionowo oraz Legionowo. Inspektorat Piechoty Legionów rozpoczął działalność w styczniu 1919 r. w koszarach w Jabłonie. W pierwszym kwartale 1919 r. gen. B. Roja zmienił ich nazwę na Legionowo (znamy użycie tej nazwy już w marcu 1919 r.).

²⁸⁹ 23 maja 1919 r. 1. Dywizja Piechoty Legionów została przemianowana na 2. Dywizję; por. S. Pomarański, *Zarys historii wojennej 1-go Pułku Piechoty Legionów*, Warszawa 1931, s. 34.

Gen. bryg. Bolesław Roja, Wincenty Witos i wicemarszałek Sejmu RP Jakub Bojko w garnizonie Jabłonna, marzec 1919 r. W tym okresie gen. B. Roja nazwał koszary przy stacji Jabłonna – Legionowem, na cześć Legionów Polskich

generałowi zostało podporządkowane dowództwo obozu Jabłonna²⁹⁰. Dywizja miała składać się z pułków piechoty, które nawiązywały do tradycji Legionów Polskich (1914–1917) i otrzymały nazwę pułków legionowych. Jednocześnie starano się zachować dawne przydziały legionistów. Formowane oddziały licznie zasilili także peowiaci. W Jabłonie służyli wówczas oficerowie, którzy później objęli istotne stanowiska w rządach II RP. 11 lutego 1919 r. szefem sanitarnym Inspektoratu Piechoty Legionów w Jabłonie został kpt. lekarz Sławoj Felicjan Składkowski – późniejszy premier²⁹¹. W tym samym miesiącu

²⁹⁰ WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Rozkaz L. 41, pkt 1, Warszawa 20 I 1919 r.

²⁹¹ Ibidem, Rozkaz L. 61, pkt 3, Warszawa 13 II 1919 r. Sławoj Felicjan Składkowski (1885–1962) premier rządu RP w latach 1936–1939, trzykrotny minister spraw wewnętrznych.

do komisji kasowej obozu w Jabłonie został przydzielony mjr Bronisław Pieracki z 4. Pułku Piechoty Legionów, w latach 30. minister spraw wewnętrznych²⁹².

Szczególne miejsce, wspomnienie działań wojennych Legionów Polskich i zgromadzenie w jednym garnizonie wielu dawnych legionistów zdecydowało o nadaniu koszarom w Jabłonie nazwy Legionowo²⁹³. W ten sposób na początku 1919 r. gen. B. Roja upamiętnił czyn zbrojny Legionów oraz osadę polową na Polesiu Wołyńskim – Legionowo, w której w 1916 r. stacjonowała Komenda Legionów Polskich. Świadek tych wydarzeń por. Józef Relidziński w kwietniu 1919 r. informował o tym na łamach „Wiarusa”:

To obóz Jabłonna. Dzisiaj zwie się Legionowo. Jest on siedzibą wskrzeszonych Legionów Polskich, które z rozkazu Naczelnego wodza, jako wyborową jednostkę bojową, organizuje generał Roja. (...) Tak nazwał [obóz] generał Roja na pamiątkę tego pierwszego Legionowa, co zaszyte gdzieś wśród lasów i błot poleskich, jak dzwon zatopiony z jeziora, dzwoni legendą o Polsce i wojsku polskim: bo, jak niegdyś, w Komendzie Legionów, w wołyńskim Legionowie, tak dziś w mazowieckiej Jabłonie, w Inspektoracie Piechoty Legionów łączą się wszystkie nerwy tego niezmożonego i niespożytego organizmu, co zwie się Legiony Polskie²⁹⁴.

W kwietniu 1919 r., po zwycięskich walkach o Lwów przybył do Jabłony na odpoczynek 4. Pułk Piechoty Legionów. Jego żołnierz – poeta i prozaik Tadeusz Ordża-Hałaciński tak wspominał przyjazd do obozu:

Wreszcie dobiliśmy do Jabłonnej-stacyi, stacyi, o ile ją tak nazwać można przesadzając grubo w wykwincie. I tu dopiero znaleźliśmy swego ducha, to samo jasne, szczere życie, tę spodziewaną radość z powodu naszego tu przybycia. Z obozu wybiegła gromada oficerów, a za nią wymaszerował pluton honorowy wraz z muzyką. Burza okrzyków powitalnych, serdeczne uściski i ucałowania z „dubeltówki” (...) i... nagle cisza, krótkie rozkazy, sprezentowanie broni, raport, hymn czwartaków i wmaszerowanie do obozu²⁹⁵.

3 maja 1919 r. odbyły się w Legionowie pierwsze uroczystości upamiętniające uchwalenie Konstytucji 3 Maja. Mszę polową odprawił ks. Ludwik Bombas – kapelan 4. Pułku Piechoty Legionów, a następnie pododdziały wojskowe przedefilowały przed gen. B. Roją²⁹⁶. Wkrótce i one dołączyły do jednostek walczących na wschodzie i opuściły garnizon Legionowo.

Geneza polskich wojsk kolejowych w Jabłonie

Drugim rodzajem broni, obok piechoty, który zaczęto formować w Jabłonie były wojska kolejowe²⁹⁷. Za ich organizację w Wojsku Polskim odpowiadał od 16 listopada 1918 r. kpt. inż. Jan Haluch-Brzozowski szef Centralnego Kierownictwa Kolejowego w Sztabie Generalnym²⁹⁸. 21 listopada 1918 r. szef sztabu gen. dyw. Stanisław Szeptycki wydał rozkaz o zorganizowaniu służb technicznych w WP. Wśród jednostek, które planowano

²⁹⁵ T. Ordża, 4. p. p. *Leg. Pol. w drodze do obozu I. dywizji W.P. w Jabłonnej*, „Placówka”, 25 V 1919, nr 17, s. 15.

²⁹⁶ T. Ordża-Hałaciński, *3-ci Maja w obozie Legionów w Jabłonnej*, „Żołnierz Polski”, 14 V 1919, nr 14, s. 6–7. Wspomniane zgrupowanie defiladowe przemarszerowało główną drogą garnizonu – dzisiejszą ul. Zegrzyńską.

²⁹⁷ To jest wcześniej niż dotąd podawano, por. A. Stawarz, *Zarys dziejów Legionowa do 1939/40 r.*, Legionowo 1994, s. 43. Autor wskazał, że wojska kolejowe zaczęły stacjonować w Legionowie od kwietnia 1919 r.

²⁹⁸ K. Sikora, A. Wesołowski, *U źródeł Sztabu Generalnego Wojska Polskiego 1918–1921*, Warszawa 2008, s. 83. 5 XII 1918 r. kpt. inż. Jan Haluch-Brzozowski został szefem Oddziału III Kolejowego w Sztabie Generalnym WP.

²⁹² Ibidem, Rozkaz L. 65, pkt 2, Warszawa 18 II 1919 r. Płk Bronisław Pieracki (1895–1934) był posłem na Sejm II i III kadencji, wicepremierem w drugim rządzie Walerego Sławka oraz ministrem spraw wewnętrznych w latach 1932–1934. Zginął w zamachu przeprowadzonym przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów.

²⁹³ J. Szczepański, *Geneza nazwy Legionowo*, „Rocznik Legionowski” 2004, t. 1, s. 21–34.

²⁹⁴ J. Relidziński, *W siedzibie Xsięcia Józefa*, „Wiarus”, 12 IV 1919, z. 15, s. 57.

stworzyć znalazł się 1. Pułk Kolejowy²⁹⁹. Na miejsce jego organizacji wyznaczono koszarę przy stacji kolejowej Jabłonna. Nie była to przypadkowa decyzja. W garnizonie istniała odpowiednia infrastruktura koszarowa odziedziczona po rosyjskim 4. Batalionie Kolejowym, który w Jabłonie stacjonował w latach 1897–1915³⁰⁰. Dowódcą kadry tworzącej jednostkę mianowano kpt. Mikołaja Kolankowskiego, doświadczonego oficera wywodzącego się z carskich wojsk kolejowych³⁰¹. Do czasu wymarszu do Jabłony oddział kolejowy został zakwaterowany w koszarach mokotowskich w Warszawie. Znajdował się wówczas na zaopatrzeniu gospodarczym 1. Pułku Inżynieryjnego. Na początku grudnia 1918 r. kpt. M. Kolankowski przeniósł się z kadrą do obozu w Jabłonie³⁰². Organizacja jednostki nie była pracą łatwą, ponieważ formacje kolejowe wymagały specjalistycznego zaplecza technicznego. Brak wykwalifikowanego personelu i sprzętu zmusił dowództwo do ograniczenia ambitnych planów. Zamiast pułku sformowano w Jabłonie 1. Batalion Kolejowy. 19 grudnia 1918 r. jego dowódcą został wspomniany kpt. M. Kolankowski³⁰³. Jednostka nieco na wyrost nosiła miano batalionu. W zasadzie do końca grudnia 1918 r. jej stan osobowy nie przekraczał liczebności kompanii, o czym świadczą dane zamieszczone w tabeli:

Tabela 16. Stan osobowy 1. Batalionu Kolejowego w Jabłonie 5–31 grudnia 1918 r.

DATA	OFICERÓW	PODOFICERÓW	SZEREGOWCÓW	RAZEM
5 grudnia	5	2	100	107
6 grudnia	5	2	140	147
9 grudnia	7	3	143	153
14 grudnia	6	5	136	147
17 grudnia	6	4	146	156
19 grudnia	6	1	125	132
21 grudnia	6	5	137	148
27 grudnia	6	7	132	145
31 grudnia	6	7	147	160

WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.233, Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawskiego, Raporty stanu 5–31 XII 1918 r.

Pierwszymi oficerami wojsk kolejowych, którzy podjęli służbę w Jabłonie w grudniu 1918 r. byli m.in. adiutant dowódcy ppor. Wacław Bandurski³⁰⁴, ppor. Marian Zarzycki³⁰⁵, ppor. Kazimierz Zeńczak³⁰⁶. Szefem batalionu został sierż. Dominik Kończycki, wywodzący się z 3. Pułku Piechoty Legionów Polskich³⁰⁷. W „Żołnierzu Polskim” tak scharakteryzowano pionierski okres tworzenia batalionu w połowie grudnia 1918 r.:

²⁹⁹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.232, Materiały do historii organizacji Wojska Polskiego w 1918 r., *Rozkaz Sztabu Generalnego L. 23. Organizacja Służby Technicznej Wojsk Polskich*, Warszawa 21 XI 1918 r.

³⁰⁰ Koszary tej jednostki zachowały się w Legionowie. Więcej na ten temat: J. Szczepański, *Z dziejów rosyjskiego 4. Batalionu Kolejowego (1877–1915)*, Pruszków 2005.

³⁰¹ M. Kolankowski służył m.in. w carskim 2. Batalionie Kolejowym w Baranowiczach.

³⁰² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.233, Materiały do historii organizacji Wojska Polskiego w 1918 r., *Wykaz Oddziałów Podległych Dowództwu Okręgu Generalnego Warszawskiego (Ordre de Bataille)*, Warszawa 6 XII 1918 r.

³⁰³ WBH CAW, „Dziennik Rozkazów Wojskowych MSWojsk.” 14 I 1919, nr 3, poz. 136, s. 81.

³⁰⁴ Ppor. Wacław Bandurski, ur. w 1893 r. – oficer Legionów Polskich, malarz, poeta. We wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli radzieckiej. Został uwięziony w obozie w Ostaszku, a następnie zamordowany przez NKWD w 1940 r.

³⁰⁵ Ppor. Marian Zarzycki do Jabłony został przeniesiony 28 XI 1918 r., por. WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Warszawa 28 XI 1918 r., Rozkaz L. 2, pkt 5, s. 1.

³⁰⁶ Ppor. Kazimierz Zeńczak poległ 27 czerwca 1920 r. w walkach z kawalerią Armii Czerwonej w obronie pozycji pod Zwiahlem. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Wojennym *Virtuti Militari* V klasy, por. R. Bielski, *Zarys historii wojennej 2-go Pułku Saperów Kaniowskich*, Warszawa 1931, s. 70.

³⁰⁷ WBH CAW, sygn. DOK I/1, Rozkazy DOGW, Rozkaz L. 8, pkt 2, Warszawa 5 XII 1918 r. D. Kończycki urodził się w 1892 r. Przeszedł kampanię wojenną w szeregach 3. Pułku Piechoty Legionów Polskich. 17 V 1922 r. został odznaczony Orderem Wojennym *Virtuti Militari* V klasy.

Myśląc o tem mimo woli przychodzi na myśl początek istnienia baonu, gdy w pierwszej połowie grudnia roku ubiegłego, garstka ochotników fachowców, tworzących zaczątek pierwszego w armii polskiej baonu kolejowego, przyjechała do Jabłonny. Przykre wrażenie, jakie sprawiły na nas koszary 4-go rosyjskiego baonu kolejowego, następnie 3-go bataljonu niemieckiego, opuszczone, bez okien i sprzętów, które znajdowaliśmy w sąsiednich „patriotycznych” wioskach, studnie pozamarzane, wreszcie wśród ponurych wieczorów zimowych, wśród masy budynków pustych, w jednym z których na pierwszym piętrze pałało się światło dwóch karbidowych lamp, koła praca intensywna dla dobra Polski, myśl, że zaczątek każdej pracy jest trudny, tem bardziej budowa armji prawie z niczego³⁰⁸.

W lutym 1919 r. 1. Batalion Kolejowy został przekształcony w Batalion Wyszkozenia Wojsk Kolejowych. Wraz z reorganizacją kolejnictwa wojskowego na początku 1919 r. w Jabłonce sformowano także Kadre Wojsk Kolejowych nr 1, Park Wojsk Kolejowych oraz III i IV batalion Wojsk Kolejowych. W latach 1919–1920 ich żołnierze wzięli udział w wojnie polsko-rosyjskiej³⁰⁹. Wspomniane pododdziały 1 sierpnia 1921 r. dały początek 2. Pułkowi Wojsk Kolejowych. Od tego czasu garnizon w Jabłonce (Legionowie) przekształcił się w ważny ośrodek szkolenia saperów kolejowych II RP³¹⁰. Drugim rodzajem wojsk, który na stałe zagościł w legionowskich koszarach po odzyskaniu niepodległości były jednostki balonowe (aeronautyczne). We wrześniu 1920 r. przeniesiono tu z Poznania Centralny Zakład Aeronautyczny oraz zakwate-

rowano 2. Batalion Aeronautyczny (Aerostatyczny)³¹¹. Po kilku reorganizacjach dały one początek słynnej na cały kraj Wytwórni Balonów i Spadochronów oraz 2. Batalionowi Balonowemu.

WYBORY SAMORZĄDOWE DO GMIN 1918–1919

Wkrótce po odzyskaniu niepodległości przystąpiono do wyboru przedstawicieli samorządu w gminach Góra, Jabłonna, Nieporęt i Zegrze. Dotychczasowych wójtów zatwierdziły jeszcze niemieckie władze okupacyjne, co w nowej rzeczywistości wymagało zmian. Podstawę prawną do przeprowadzenia wyborów stanowił *Dekret o utworzeniu Rad Gminnych na obszarze b. Królestwa Kongresowego* wydany 27 listopada 1918 r.³¹² Na jego podstawie poszczególne zgromadzenia gminne wybierały wójta, jego zastępcę oraz 12 członków rady gminnej. Jednocześnie wyłaniały 6 zastępców, których powoływano do rady w razie ustąpienia jednego z radnych. Prawo głosowania w Zgromadzeniu Gminnym mieli obywatele polscy, kobiety i mężczyźni, którzy ukończyli 21 lat i mieszkali na terenie gminy od co najmniej 6 miesięcy. Kandydat na wójta musiał mieć ukończone 25 lat oraz umieć czytać i pisać. Po wejściu dekretu w życie 6 grudnia 1918 r. sędzia Sądu Pokoju z Jabłonny Wincenty Domański wyznaczył termin wyborów we wspomnianych gminach. Czuwał też nad ich przebiegiem jako przewodniczący komisji wyborczej. Wybory przeprowadzono pod koniec grudnia 1918 r. i na początku stycznia 1919 r.

Gmina Góra

Wybory odbyły się 31 grudnia 1918 r. w urzędzie gminy Góra. Na stanowisko wójta zgłoszono dwie kandydatury: Leonarda Ignacego Kałęckiego ze Skrzyszewa i Jana Affka z Janówka

³⁰⁸ Malinowski, *Początki polskiego wojskowego kolejnictwa*, „Żołnierz Polski”, 27 VIII 1919, nr 44, s. 3.

³⁰⁹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.239, Materiały do organizacji i historii wojsk technicznych, lotniczych, łączności, kolejowych, samochodowych i służby zdrowia 1918–1921, 2. *Pułk Wojsk Kolejowych*, Jabłonna 1922 r. 26 sierpnia 1927 r. prezydent RP Ignacy Mościcki odsłonił w koszarach pomnik ku czci żołnierzy pułku poległych w 1920 r.

³¹⁰ P. Zarzycki, 2. *Batalion Mostów Kolejowych*, Pruszków 1994, s. 6–14.

³¹¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.239, Materiały do organizacji i historii wojsk technicznych, lotniczych, łączności, kolejowych, samochodowych i służby zdrowia 1918–1921, *II Baon Aerostatyczny*, Jabłonna 19 I 1922 r. Batalionem dowodził wówczas kpt. Witold Markiewicz.

³¹² *Dekret o utworzeniu Rad Gminnych na obszarze b. Królestwa Kongresowego*, „Dziennik Praw”, 6 XII 1918, nr 18, poz. 48.

Pierwszego. W wyniku tajnego głosowania zwyciężył pierwszy z nich otrzymując 478 głosów, natomiast drugi uzyskał o dwieście głosów mniej (278)³¹³. Następnie przez aklamację wybrano 12 członków rady gminnej i 6 ich zastępców. Tabela poniżej przedstawia ich imienny wykaz oraz miejscowości, które reprezentowali.

Tabela 17. Radni gminy Góra i ich zastępcy wybrani 31 grudnia 1918 r.

CZŁONKOWIE RADY GMINNEJ	MIEJSCOWOŚĆ
Jan Barszczewski	Skrzeszew
Władysław Kwiatkowski	Olszewnica Stara
Antoni Trzaska	Krubin
Wincenty Gronek	Janówek Drugi
Teofil Kołacz	Janówek Pierwszy
Filip Składanek	Kałuszyn
Antoni Kowalik	Olszewnica Stara
Jan Wilczyński	Okunin
Feliks Zieliński	Łęczna
Teofil Lewandowski	Topolina
Bolesław Derlacz	Konstantynów (obecnie Boża Wola)
Władysław Pisarek	Janówek
Zastępcy Członków Rady Gminnej	Miejscowość
Ignacy Bienkowski	Okunin
Aleksander Trzaskoma	Janówek
Wojciech Szafranski	(nie podano)
Antoni Grabowski	Skrzeszew
Antoni Bral	Olszewnica Stara
Franciszek Zieliński	Okunin

APW, Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski, sygn. 1, *Protokół głosowania w Gminie Góra*, 31 XII 1918 r., k. 252–254.

³¹³ APW, Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski (KRnPW), sygn. 1, *Protokół głosowania w Gminie Góra*, 31 XII 1918 r., k. 252v.

Wynik wyborów nie został zaskarżony i 29 stycznia 1919 r. Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski Stanisław Okulicz zatwierdził wybór Leonarda Ignacego Kałęckiego na wójta gminy Góra³¹⁴. W następstwie wyborów ustąpił okupacyjny wójt Walenty Traczyk. Wśród nowych radnych znajdowali się aktywni działacze straży bezpieczeństwa gminy Góra, m.in. Jan Barszczewski ze Skrzeszewa i Władysław Kwiatkowski z Olszewnicy Starej³¹⁵. Warto także dodać, że Feliks Zieliński był ojcem powoiaków Czesława ps. „Longin” i jego młodszego brata Ignacego ps. „Łęcznowiejski”, który dowodził oddziałem POW w Nowym Dworze.

Gmina Jabłonna

Wybory do rady gminy Jabłonna odbyły się 2 stycznia 1919 r. O urząd wójta ubiegało się dwóch kandydatów: 41-letni Franciszek Buczny gospodarz z Łajsk oraz 45-letni Władysław Ponto z Chotomowa. Uprawnionych do głosowania na terenie całej gminy było 4 291 osób. Po przeliczeniu głosów ważnych okazało się, że F. Buczny otrzymał ich 550, natomiast W. Ponto niewiele mniej, bo 516³¹⁶. W rezultacie komisarz rządowy zatwierdził

³¹⁴ Leonard Ignacy Kałęcki (1893–1987), urodził się w Krubinie. Uczył się w szkole początkowej w Janówku Pierwszym. W 1907 r. ukończył dwuklasową szkołę miejską w Nowym Dworze. Następnie kontynuował naukę w prywatnym Seminarium Nauczycielskim w Ursynowie, które ukończył w 1914 r. Od tego czasu związał się z oświatą. 1 IX 1914 r. został nauczycielem szkoły początkowej w Skrzeszewie. Podczas okupacji niemieckiej założył ognisko ZNP w gminie Góra, sklepy spółdzielcze oraz koło Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, zaliczanego wówczas do lewicy niepodległościowej. W 1918 r. utworzył straż pożarną w Krubinie. W latach 1918–1922 był wójtem gminy Góra. Następnie od 1 XII 1922 r. przez ponad 40 lat (1922–1963) kierował szkołą powszechną w Zerzeniu (obecnie SP nr 109 im. Batalionów Chłopskich w Warszawie, ul. Przygodna 2). Zmarł w 1987 r. Został pochowany na Cmentarzu Północnym na Wólce Węglowej w Warszawie.

³¹⁵ AAN, RGO w Warszawie, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, *Lista przodowników i milicjantów straży obywatelskiej gminy Góra*, b.d.

³¹⁶ APW, KRnPW, sygn. 3, *Protokół głosowania w gminie Jabłonna do Rady Gminnej*, Jabłonna 2 I 1919 r., k. 177.

F. Bucznego na stanowisku wójta. Obowiązki jego zastępcy objął W. Ponto. Członkami rady gminy Jabłonna zostali:

Tabela 18. Radni gminy Jabłonna i ich zastępcy wybrani 2 stycznia 1919 r.

CZŁONKOWIE RADY GMINNEJ	WIEK	MIEJSCOWOŚĆ	ZAWÓD
Ks. Stanisław Walichnowski	40	Chotomów	proboszcz
Józef Zatorybowski	38	Henryków	stolarz
Bronisława Bzurowa	39	Jabłonna	żona doktora
Ludwik Jasiński	60	Jabłonna	gospodarz
Józef Wodzyński	51	Jabłonna	gospodarz
Adam Bienias	36	Jabłonna	stolarz
Jan Mierzejewski	46	Choszczówka	właściciel kolonii
Antoni Sapiejewski	48	Tarchomin	gospodarz
Józef Miatkowski	24	Jabłonna	gospodarz
Józef Derlacz	43	Dąbrowa Chotomowska	gospodarz
Adam Mielczarski	46	Świdry Stare	gospodarz
Witold Majlert	37	Marcelin	ziemianin
Zastępcy Członków Rady	Wiek	Miejscowość	Zawód
Ignacy Marchlewski	53	Jabłonna	murarz
Franciszek Bułka	48	Henryków	cieśla
Leopold Grotowicz	61	Józefów	gospodarz
Józef Skrzypkowski	35	Świdry Stare	gospodarz
Stanisław Gierczyński	42	Dąbrówka Szlachecka	gospodarz
Antoni Deleciński	24	Chotomów	właściciel kolonii

APW, Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski, sygn. 3, *Lista nowo wybranych członków rady gminnej gminy Jabłonna*, k. 181.

Wymienieni radni byli znanymi gospodarzami i działaczami społecznymi. Trzech z nich należało do straży bezpieczeństwa

wsi Jabłonna, tj. stolarz Adam Bienias, Józef Miatkowski i Józef Wodzyński³¹⁷. Dzieci niektórych z nich działały w czasie okupacji w POW, np. Józef Wodzyński był ojcem Henryka Wodzyńskiego ps. „Dąb”, a Ludwik Jasiński ojcem Józefa Jasińskiego ps. „Królikowski”. Natomiast córka Jana Mierzejewskiego, właściciela Kolonii Choszczówka była żoną Apoloniusza Herbsta, dowódcy oddziału POW z Jabłonna.

Miesiąc po wyborach F. Buczny zrezygnował z powierzonej mu funkcji wójta, ponieważ 26 stycznia 1919 r. został wybrany posłem na Sejm Ustawodawczy RP³¹⁸. Skutkowało to koniecznością przeprowadzenia nowych wyborów, które sędzia pokoju z Jabłonna wyznaczył na 3 marca 1919 r. Tym razem o urząd wójta ubiegało się trzech silnych kandydatów: Władysław Ponto, Ignacy Borkowski – okupacyjny wójt Jabłonna oraz Józef Derlacz. Największym zaufaniem wyborcy obdarzyli ostatniego, który otrzymał 201 głosów. I. Borkowski uzyskał 134 głosy, natomiast W. Ponto już tylko 128³¹⁹. Przebieg wyborów oprotestowali mieszkańcy gminy. Część z nich zarzuciła rzekome fałszowanie wyborów. Nieprawidłowości miały polegać na oddawaniu przez te same osoby więcej niż jednego głosu na I. Borkowskiego³²⁰. W obronie dawnego wójta natychmiast wystąpiła grupa mieszkańców, wśród których znaleźli się m.in. przedstawiciele mniejszości niemieckiej i żydowskiej z gminy Jabłonna³²¹. Także mieszkańcy wsi Łajski złożyli odwołanie. Domagali się, aby ich wieś, licząca około pół tysiąca mieszkańców, miała swoją reprezentację w radzie gminy Jabłonna. Po zrzeczeniu się stanowiska przez F. Bucznego właścianie z Łajsk wystąpili

³¹⁷ AAN, RGO w Warszawie, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, *Lista członków straży bezpieczeństwa wsi i gminy Jabłonna*, Jabłonna 4 XII 1918 r.

³¹⁸ *Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r.*, s. 7.

³¹⁹ APW, KRnPW, sygn. 3, *Protokół głosowania w gminie Jabłonna na urząd Wójta i jego zastępcy*, Jabłonna 3 III 1919 r., k. 173.

³²⁰ *Ibidem*, *Prośba mieszkańców gminy Jabłonna*, k. 171.

³²¹ APW, KRnPW, sygn. 2, *Niżej podpisanych mieszkańców gminy Jabłonna – Podanie*, Jabłonna 4 III 1919 r., s. 91.

o zastąpienie go Janem Kado³²². Komisarz rządowy uznał ten wniosek za niezgodny z trybem wyborczym i tym samym za niezasadny. Po przeanalizowaniu pozostałych protestów 28 marca 1919 r. komisarz podjął decyzję o zatwierdzeniu Józefa Derlacza na urządzie wójta gminy Jabłonna. Jego zastępcą został Władysław Ponto, którego wybrano 2 stycznia 1919 r.

Gmina Nieporęt

Wybory przeprowadzono w kancelarii gminnej 3 stycznia 1919 r. Na urząd wójta zgłosiło się dwóch kandydatów: Piotr Mańk i dotychczasowy wójt Jan Wróbel. Wybory z dużą przewagą wygrał drugi z nich, który otrzymał 202 głosy. Natomiast na P. Mańka głosowało 111 wyborców. Z mocy prawa został on podwójcim. Następnie przez aklamację wybrano 12 członków rady gminnej i ich 6 zastępców, których wymieniono w poniższej tabeli:

Tabela 19. Radni gminy Nieporęt i ich zastępcy wybrani 3 stycznia 1919 r.

CZŁONKOWIE RADY GMINNEJ	MIEJSCOWOŚĆ
ks. Anastazy Chabowski	Nieporęt
Jan Ziółkowski	Poddębnie
Szymon Kawka	Nieporęt
Mateusz Waś	Kobiałka
Henryk Przybyłowicz	Białobrzegi
Piotr Pielak	Izabelin
Antoni Powąła	Nieporęt
Władysław Trzaskoma	Wieliszew
Franciszek Smoczyński	Kobiałka
Jan Kostro	Nieporęt
Piotr Pietrucha	Wola Aleksandra
Jan Wójcik	Poddębnie

³²² Ibidem, *Prośba od mieszkańców wsi Łajski, gminy Jabłonna*, Łajski 12 III 1919 r., k. 35.

Zastępcy Członków Rady Gminnej	Miejscowość
ks. Dionizy Prusiński	Wieliszew
Marceli Żebrowski	Wieliszew
Feliks Rembelski	Stanisławów
Franciszek Waś	Rembelszczyzna
Jan Pietrucha	Kąty Węgierskie
Władysław Duliński	Aleksandrów

APW, Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski, sygn. 1, *Protokół głosowania wyborów do Rady Gminnej w gminie, Nieporęt 3 I 1919 r.*, k. 261–262.

Gmina Zegrze

Wybory do rady gminnej odbyły się 4 stycznia 1919 r. w urzędzie gminy Zegrze z siedzibą w Serocku. Na urząd wójta zgłoszono dwóch kandydatów: Jana Jakubowskiego z Ludwinowa Zegrzyńskiego i Józefa Jasiobędzkiego z Serocka. Pierwszy z nich otrzymał 226 głosów ważnych, drugi aż 550 i wygrał wybory³²³. Jednak 7 stycznia J. Jasiobędzki zrezygnował ze stanowiska wójta, tłumacząc decyzję złym stanem zdrowia i podeszłym wiekiem. Ponadto w piśmie do komisarza stwierdził, że jego kandydatura została wysunięta bez porozumienia z nim i w czasie jego nieobecności w Serocku³²⁴. Wobec tej rezygnacji komisarz rządowy 28 stycznia 1919 r. zatwierdził Jana Jakubowskiego na stanowisku wójta gminy Zegrze. Podczas wspomnianych wyborów przez aklamację wybrano następujących radnych:

³²³ APW, KRnPW, sygn. 1, *Protokół głosowania w gminie Zegrze, Serock 4 I 1919 r.*, k. 312–313.

³²⁴ Ibidem, *Do Komisarza Powiatu Warszawskiego, Serock 7 I 1919 r.*, k. 311.

Tabela 20. Radni gminy Zegrze i ich zastępcy wybrani 4 stycznia 1919 r.

CZŁONKOWIE RADY GMINNEJ	WIEK	MIEJSCOWOŚĆ	ZAWÓD I MAJĄTEK
Zygmunt Szaniawski	66	Folwark Zegrzynek	właściciel folwarku – 90 mórg
Jan Kawałowski	52	Ludwinowo Zegrzyńskie	gospodarz – 50 mórg
Stanisław Głowacki	49	Serock	przedsiębiorca, 2 domy
Zygmunt Deptuła	42	Serock	szewc
Adam Jorkan ³²⁵	59	Serock	nauczyciel
Franciszek Obarski	35	Serock	lekarz
Ks. Czesław Kocięcki	36	Serock	proboszcz
Feliks Kozarzewski	31	Zalesie Borowe	gospodarz – 30 mórg
Konstanty Mokos	50	Nuna	gospodarz – 40 mórg
Franciszek Janicki	38	Stanisławowo	gospodarz – 60 mórg
Brunon Żelazowski	42	Folwark Jadwisin	administrator dóbr Zegrze
Stanisław Tarnowski	54	Popowo Borowe	gospodarz – 50 mórg
Zastępcy	Wiek	Miejscowość	Zawód
Marian Sujkowski	40	Karolino	gospodarz kolonista – 75 mórg
Jan Przybysz	60	Serock	gospodarz – 6 mórg
Antoni Składanek	48	Dębe	gospodarz – 18 mórg
Jan Suska	38	Stanisławowo	gospodarz – 60 mórg
Szymon Duriasz	33	Budy Pobyłkowskie	gospodarz – 30 mórg
Moszek Graniewicz	46	Serock	przedsiębiorca kupiec

APW, Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski, sygn. 1, *Wiadomości o członkach nowo obranej Rady Gminnej gminy Zegrze*, Serock 31 I 1919 r., k. 184–185.

³²⁵ We współczesnej literaturze dotyczącej historii Serocka stosowana jest forma nazwiska – Jorkun, por. Sławomir Jakubczak, *Serock i jego mieszkańcy w starej fotografii*, Serock 2007, s. 70.

4 lutego 1919 r. Jan Jakubowski przejął protokolarnie od dotychczasowego wójta Franciszka Janickiego urząd gminy Zegrze³²⁶.

Po przeprowadzeniu wyborów na początku 1919 r. ukształtowały się lokalne władze samorządowe. Przeważnie radnymi zostali wybrani starsi gospodarze, ojcowie peowiaków. To oni mieli decydujący wpływ na rzeczywistość społeczną swoich miejscowości na początku lat 20. XX w. Pokolenie peowiaków doszło do głosu w następnej dekadzie.

³²⁶ APW, KRnPW, sygn. 4, *Protokół*, Serock 4 II 1919 r., k. 19.

ROZDZIAŁ V

ETOS I UPAMIĘTNIE NIE POW

Tuż po odzyskaniu niepodległości w komendzie POW zrodziła się idea uhonorowania zasłużonych członków organizacji. W tym celu ustanowiono pamiątkową odznakę – Krzyż POW. Regulamin jej nadawania zatwierdził 29 listopada 1918 r. komendant naczelny Adam Koc³²⁷. Odznaczenie mogli otrzymać czynni członkowie POW, „za pracę w Organizacji i walkę o niepodległość Ojczyzny” prowadzoną w okresie od lipca 1917 r. do mobilizacji w listopadzie 1918 r. Przyznawano je także osobom, które w tym czasie za swoją działalność niepodległościową były więzione przez okupantów. Natomiast nie przewidywano nadawania odznaczenia członkom rezerwy. Krzyż POW zaprojektował Wojciech Jastrzębowski, znany artysta plastyk, autor odznaki „Za wierną służbę” w I Brygadzie Legionów Polskich. 3 maja 1919 r. komendant naczelny POW powołał Komisję Krzyża POW jako organ wykonawczy. Przez 3 lata funkcjonowania nadała ona 3 175 Krzyży. W późniejszych latach powstały jeszcze dwie komisje. Pierwsza powołana 18 maja 1923 r. rozpatrywała wnioski, które wpłynęły po terminie. W ciągu pięciu lat przyznała 790 Krzyży. Druga została utworzona 23 września 1929 r. Ogółem do 3 maja 1938 r. rozpatrzono 53 tys. wniosków i nadano 11 058 Krzyży POW³²⁸. Wśród wyróżnionych znaleźli się także peowiaci z Jabłonny, Chotomowa, Olszewnicy i Wieliszewa:

Tabela 21. Peowiaci odznaczeni Krzyżem POW

IMIĘ I NAZWISKO	ŹRÓDŁO INFORMACJI
Stanisław Cudny	Kwestionariusz KKiMN z 12 III 1934 r.
Jan Gruczek	Kwestionariusz KKiMN z 28 V 1937 r.
Apoloniusz Herbst	Kwestionariusz KN 28 XII 1933 r.
Stefan Nagat	Legitymacja „Krzyża POW” nr 3582 z 6 VIII 1919 r.
Czesław Popławski	Kwestionariusz KKiMN z 16 XI 1938 r.
Wacław Sokółski	Życiorys z 23 II 1935 r.
Piotr Trzaskoma	Kwestionariusz MN 19 VI 1938 r.
Henryk Wodzyński	Kwestionariusz KKiMN z 6 V 1938 r.
Polikarp Wróblewski	Legitymacja „Krzyża POW” nr 1563 z 6 VIII 1919 r.
Jan Zagajewski	Legitymacja „Krzyża POW” nr 1755 z 6 VIII 1919 r.

Zestawienie własne: WBH, CAW, Akta Personalne i Odznaczeniowe

Legitymacja Krzyża POW
Stefana Nagata z Chotomowa
6 VIII 1919 r.

³²⁷ CAW WBH, sygn. I.124.1.69 POW, *Regulamin Krzyża P.O.W.*, Zatwierdzono 29 XI 1918 r., k. 222.

³²⁸ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.665, Komisja Krzyża POW, „Komunikat Informacyjny”, Warszawa 3 V 1938 r., k. 13.

Jabłonna

Peowiaci z Jabłonna po odbyciu kampanii wojennej 1918–1921 na Wschodzie w większości powrócili do rodzinnej wsi. Zajmowali się uprawą roli i usługami, a także podjęli działalność społeczną. Komendant oddziału Apoloniusz Herbst ps. „Zaremba” po zakończeniu służby wojskowej w marcu 1921 r. wstąpił do Związku Strzeleckiego. Zorganizował pierwszy oddział „Strzelca” w Jabłonie, któremu przewodniczył. Do znanych społeczników należał Henryk Wodzyński ps. „Dąb”. W 1927 r. został komendantem Ochotniczej Straży Pożarnej w Jabłonie i funkcję tę pełnił kilkanaście lat. Po 1928 r. przystąpił do budowy nowej remizy strażackiej wraz ze świetlicą dla organizacji społecznych. Z kolei Ignacy Kwiatkowski – dawny skarbnik POW w Jabłonie – był ławnikiem gminnym, członkiem zarządu Straży Pożarnej. Należał do miejscowego koła LOPP, Kółka Rolniczego, sekcji Opieki Społecznej i Dożywiania Bezrobotnych. W 1925 r. wybrano go skarbnikiem Komitetu Budowy Kościoła w Jabłonie³²⁹.

W latach 30. XX w. byli peowiaci z Jabłonna wstąpili do Związku Peowiaków – organizacji kombatanckiej utworzonej w 1929 r. Organ Związku – „Peowiak” w 1930 r. informował: „Zarząd Koła [Praskiego – J.S.], aby zorganizować wszystkich peowiaków zamieszkałych na prawym brzegu Wisły, przystąpił do tworzenia placówek w miejscowościach: Las, Karczew, Chotomów i Jabłonna”³³⁰. Koło Praskie powstało 16 lutego 1930 r. Jego współzałożycielem i pierwszym prezesem był Stefan Marciniak ps. „Bruzda” – dawny komendant Obwodu Praskiego POW (luty–lipiec 1917 r.). Formalnie należało ono do Okręgu Warszawa-Miasto, a po reorganizacji w 1933 r. do Okręgu Stołecznego Związku Peowiaków. Siedziba Koła mieściła się na warszawskiej Pradze przy ul. Targowej 64. Kilka lat później – w kwietniu 1937 r.

Legitymacja Związku Peowiaków Apoloniusza Herbst, Warszawa 17 IX 1930 r.

³²⁹ Kaplica i kościół w Jabłonie, „Kurier Warszawski”, 15 VII 1925 r. (wyd. poranne), nr 196, s. 4.

³³⁰ S. Mikołajewski, W Okręgu Warszawa-Miasto, „Peowiak” 1930, nr 1, s. 32–33.

liczyło ono już 349 członków³³¹. Integralną częścią Koła Praskiego była Placówka nr 2 w Jabłonce. Tworzyła ona jedną z 700 tego typu placówek istniejących na ziemiach polskich³³². W tym okresie prezesem Związku Peowików był minister pracy i opieki społecznej Marian Zyndram-Kościałkowski. Zewnętrzną oznakę przynależności do organizacji stanowiła granatowa czapka maciejówka.

Członkostwo w Związku Peowików niesło pewne korzyści, szczególnie w okresie bezrobocia spowodowanego wielkim kryzysem gospodarczym. Specjalni opiekunowie okręgowi ułatwiali peowiakom znalezienie pracy w przedsiębiorstwach państwowych i instytucjach wojskowych, np. na terenie Okręgu Korpusu nr I – płk dypl. Tadeusz Parafiański. Członków Związku w Jabłonce wspierała organizacyjnie Maria Kossowska ps. „Biruta”, sekretarz miejscowej Placówki nr 2. W ich imieniu (np. Feliksi Jakubowskiej, Henryka Wodzyńskiego czy Piotra Trzaskomy) wysyłała do Wojskowego Biura Historycznego podania o wydanie poświadczenia służby w POW. Było ono cenne m.in. z tego powodu, że okres działalności w POW zaliczano do wysługi emerytalnej. M. Kossowska pośredniczyła także w wypełnianiu i składaniu wniosków o nadanie peowiakom z Jabłonce nowego polskiego odznaczenia – Medalu Niepodległości. Został on ustanowiony w 1930 r. i miał znaczenie nie tylko symboliczne. Odznaczonym przysługiwała 33% zniżka kolejowa, a także prawo pierwszeństwa przy przyjmowaniu ich dzieci do szkół państwowych i publicznych. Jednocześnie zwolniono je od opłat administracyjnych w tych szkołach. Osoby odznaczone Medalem Niepodległości miały pierwszeństwo w przyjmowaniu do pracy i podczas obsadzania stanowisk w urzędach oraz przedsiębiorstwach. Weryfikacja kandydatów była dość skrupulatna.

³³¹ AAN, Związek Peowików, sygn. 2, *Sprawozdanie Zarządu Okręgu Stołecznego Związku Peowików z działalności od dnia 19 VI 1936 r. do dnia 31 III 1937 r.*, Warszawa 1937, s. 6.

³³² Ibidem, sygn. 1, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Związku Peowików za czas od 9 III 1936 r. do 26 VI 1938 r.*, Warszawa 1938, s. 11.

Ze środowiska peowiackiego z Jabłonce Medal Niepodległości otrzymało co najmniej 10 osób.

Tabela 22. Członkowie POW z Jabłonce odznaczeni Medalem Niepodległości

IMIĘ I NAZWISKO	ZARZĄDZENIE PREZYDENTA RP
Edward Aust	16 III 1937
Apoloniusz Herbst (od 1933 r. Krzyż Niepodległości)	20 VII 1932
Feliksa Jakubowska z Wodzyńskich	19 VI 1938
Maria Kossowska z Bartusiów, I voto Kielbińska	19 XII 1933
Stefan Niksiński	16 III 1937
Czesław Popławski	27 VI 1938
Jan Śledź	22 XII 1931
Piotr Trzaskoma	19 VI 1938
Henryk Wodzyński	22 IV 1938
Konstanty Wodzyński	27 VI 1938

Zestawienie własne: WBH, CAW, Akta Personalne i Odznaczeniowe

Warto dodać, że co najmniej drugie tyle wniosków z Jabłonce Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości odrzucił z niezrozumiałych dziś powodów. Natomiast były dowódca oddziału Apoloniusz Herbst na wniosek Wacława Jędrzejewicza 28 grudnia 1933 r. otrzymał odznaczenie wyższej klasy – Krzyż Niepodległości³³³. W latach 30. XX w. odtworzył on ewidencję swojego oddziału i wystawiał zaświadczenia potwierdzające członkostwo w POW. Zazwyczaj poświadczał je dodatkowo były komendant Obwodów Podmiejskich POW dr med. Aleksander Freyd. 19 września 1937 r. obaj dowódcy uczestniczyli w uroczystościach upamiętniających słynne ćwiczenia warszawskiego garnizonu POW w Zielonej

³³³ Kolekcja Jacka Natorffa, Akt nadania A. Herbstowi Krzyża Niepodległości z 28 XII 1933 r.

Aleksander Freyd
ps. „Bezmian”,
były komendant Obwodów
Podmiejskich POW.
Fot. lata 30. XX w.

koło Wawra. Przeprowadzono je 29 kwietnia 1917 r. w obecności komendanta głównego POW J. Piłsudskiego³³⁴. W manewrach wzięli wówczas udział także peowiaci z Jabłonny i Chotomowa, m.in. Apoloniusz Herbst, Polikarp Wróblewski, Stanisław Kowalik. W dwudziestą rocznicę tych wydarzeń w Zielonej odbyła się uroczysta zbiórka Związku Peowiaków przy pamiątkowym głazie oraz poświęcenie gmachu Szkoły Powszechnej im. POW³³⁵. Było to kolejne ważne wydarzenie po odsłonięciu w 1933 r. pomnika Peowiaka w Warszawie, które utrwalało etos POW i integrowało członków Związku Peowiaków.

³³⁴ WBH CAW, Relacje, sygn. I.400.2365, W. Horyd, *Komendant Główny Józef Piłsudski na ćwiczeniach Polskiej Organizacji Wojskowej pod Wawrem – 29 kwietnia 1917 r.*, Warszawa 25 VI 1936 r. Obecnie miejscowość Zielona leży na terenie dzielnicy Warszawa Wesoła. Ćwiczenia były jawne. Ich obserwatorem ze strony niemieckiej był mjr Koepfel ze sztabu Gubernatorstwa Warszawskiego.

³³⁵ AAN, Związek Peowiaków, sygn. 5, *Zaproszenie 19 IX 1937*, k. 117–121. Obecnie jest to Szkoła Podstawowa nr 172 im. POW przy ul. Brata Alberta 46 w Warszawie Wesołej.

Legitymacja Związku Peowiaków Piotra Trzaskomy z Jabłonny, Warszawa, 30 V 1938 r.

Chotomów

O zamiarze utworzenia placówki Związku Peowiaków w Chotomowie w 1930 r. poinformowało czasopismo „Peowiak”. Niestety, nie są znane dokumenty potwierdzające jej istnienie. Wiadomo jednak, że w okresie międzywojennym część dawnych peowiaków udzielała się społecznie w Chotomowie, m.in. Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa”, który w latach 20. był komendantem miejscowej Straży Pożarnej. Po zamieszkaniu w Warszawie nadal pracował w zarządzie chotomowskiej OSP. Założył komitet budowy Domu Pracy Społecznej im. Józefa Piłsudskiego w Chotomowie, w którym miała powstać także remiza straży pożarnej. Będąc kierownikiem Działu Gospodarczego w Państwowych Zakładach Lotniczych zatrudnił kilku dawnych podkomendnych (m.in. Stanisława Kowalika, Stefana Nagata, Wacława Sokólskiego). Pomógł im w ten sposób w okresie kryzysu. W latach 30. XX w.

Medal Niepodległości Jadwigi Król z Chotomowa, który otrzymała 16 III 1937 r. Pamiątkowy medal znajduje się w zbiorach wnuka Mariana Nowaka z Chotomowa, fot. Wawrzyniec Orliński

komendantem straży w Chotomowie został Stanisław Cudny ps. „Brózda”. Współorganizował loterie i zbiórki publiczne na rzecz OSP. Aktywną działalność prowadziła Jadwiga Król z Pietrasów ps. „Sowa” – akuszerka i przewodnicząca koła Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Chotomowie. Jako zaangażowanego działacza społecznego mieszkańcy zapamiętali Stefana Nagata ps. „Skiba”. Założył on w Chotomowie koło Stowarzyszenia Rezerwistów i Byłych Wojskowych RP, którego został prezesem. Pełnił funkcję skarbnika chotomowskiego koła LOPP oraz był członkiem zarządu miejscowego oddziału Związku Strzeleckiego. Poza zainicjowaniem budowy Domu Pracy Społecznej peowiacy upamiętnili swoją macierzystą organizację i jej wkład w odzyskanie niepodległości. Nadali jednej z ulic nazwę POW³³⁶. Także członkowie oddziału chotomowskiego otrzymali odznaczenia za działalność w POW. Jako pierwszy Medalem Niepodległości w grudniu 1931 r.

został odznaczony dowódca Polikarp Wróblewski³³⁷. Wkrótce po tym Komisja Personalno-Odznaczeniowa Związku Peowiaków Okręgu Warszawa-Miasto, podkreślając jego wybitne zasługi, zwróciła się o nadanie mu Krzyża Niepodległości. Przedłużające się procedury spowodowały, że odznaczenie powyższe otrzymał dopiero 27 czerwca 1938 r. Drugim peowiakiem z chotomowskiego oddziału, który mógł się poszczycić Krzyżem Niepodległości był ks. Jan Trzaskoma ps. „Malczewski”.

Tabela 23. Członkowie POW z Chotomowa i Krubina odznaczeni Medalem Niepodległości

IMIĘ I NAZWISKO	ZARZĄDZENIE PREZYDENTA RP
Józef Barszczewski	20 VII 1932
Stanisław Cudny	2 VIII 1933
Zuzanna Dąbrowska z Wróblewskich	23 XII 1933
Jadwiga Król z Pietrasów	16 III 1937
Julian Liwski	2 V 1933
Hipolit Kałęcki	16 III 1937
Stanisław Kowalik	24 V 1932
Stefan Nagat	16 III 1933
Wacław Sokólski	16 III 1937
Polikarp Wróblewski (od 1938 r. Krzyż Niepodległości)	24 XII 1931

Zestawienie własne: WBH, CAW, Akta Personalne i Odznaczeniowe

Aktywność społeczną przejawiali także peowiacy z Krubina, m.in. Franciszek Liwski, który w okresie międzywojennym pełnił funkcję naczelnika miejscowej OSP. Razem z mieszkańcami Krubina wybudował remizę i przyczynił się do założenia orkiestry strażackiej. W straży działał także Stanisław Wilczek (dawny podkomendny P. Wróblewskiego). W połowie lat 20. XX w.

³³⁶ Obecnie to ul. Piękna w Chotomowie. Mieszkał przy niej m.in. Stanisław Cudny.

³³⁷ „Monitor Polski”, 24 XII 1931, nr 296, poz. 391, s. 2.

Legitymacja Medalu Niepodległości Stefana Nagata wystawiona w listopadzie 1937 r.

był działaczem krubińskiego koła Niezależnej Partii Chłopskiej, partii ludowej, głoszącej konieczność radykalnych reform. 5 października 1926 r. gościł na wiecu w Krubinie lidera tej partii i posła Feliksa Hołowacza³³⁸.

Wieliszew

W okresie międzywojennym żywa była pamięć o wieliszewskiej POW i rozbrojeniu Niemców w Zegrzu w listopadzie 1918 r. Wprawdzie niektórzy peowiacy wyjechali z Wieliszewa w poszukiwaniu pracy, jak np. Jan Gruczek ps. „Słowik” do Warszawy³³⁹, ale inni mieszkali tu na stałe m.in. Stefan Kuczyński ps. „Rozmysław”.

³³⁸ J. Załęczny, op. cit., s. 174.

³³⁹ J. Gruczek w latach 30. XX w. pracował w przedsiębiorstwie Tramwaje Miejskie m.st. Warszawy.

W 1935 r. do Wieliszewa powrócił były dowódca oddziału POW Aleksander Dłutek ps. „Wieliszewski”. Rok później objął stanowisko wójta gminy Nieporęt, na terenie której leżał Wieliszew³⁴⁰. Jego kadencja zbiegła się z dużymi inwestycjami: budową nowych gmachów szkolnych w Nieporęcie i Wieliszewie, przystanku kolejowego w Nieporęcie i dworca w Wieliszewie na linii Tłuszcz–Wieliszew–Nasielsk, Domu Ludowego w Zagrobach. Inny peowiak z Wieliszewa, Antoni Kwiatkowski sympatyzował z ruchem lewicowym. Jako ówczesny radny gminy Nieporęt był wiceprezesem Związku Młodzieży Ludowej w Wieliszewie. 1 maja 1934 r. został zatrzymany za udział w nielegalnym pochodzie zorganizowanym przez organizacje lewicowe i KPP w Legionowie. Nie przeszkodziło to w przyznaniu mu Medalu Niepodległości, podobnie jak innym wieliszewskim peowiakom, którzy rozbili niemieckiego okupanta w Zegrzu.

Tabela 24. Członkowie POW z Wieliszewa odznaczeni Medalem Niepodległości

IMIĘ I NAZWISKO	ZARZĄDZENIE PREZYDENTA RP
Aleksander Dłutek	16 III 1937
Jan Gruczek	21 IV 1937
Stefan Kuczyński	21 IV 1937
Antoni Kwiatkowski	22 IV 1938

Zestawienie własne: WBH, CAW, Akta Personalne i Odznaczeniowe

Legionowo

W okresie międzywojennym na terenie powstającego Legionowa osiedliło się kilka tysięcy nowych mieszkańców, z których część miała przeszłość peowiacką. Nie byli oni związani z lokalnymi strukturami POW. Należeli do różnych komend działających na ziemiach polskich w czasie I wojny światowej.

³⁴⁰ Gmina Nieporęt w latach 1918–2018. Setna rocznica odzyskania niepodległości, red. W. Orliński, K. Szostek, Nieporęt 2018, s. 155.

Ich napływ był następstwem parcelacji dóbr Maurycego hr. Potockiego przeprowadzonej w latach 1925–1932. Nabywali oni leśne działki i stopniowo organizowali w Legionowie podwaliny życia społecznego. Powołali Ochotniczą Straż Pożarną, założyli Towarzystwo Miłośników Osiedla Jabłonna Gucin, bo tak początkowo nazywała się cywilna część Legionowa. W 1930 r. powstała gmina Legionowo, szkoły powszechne, a w 1933 r. parafia rzymskokatolicka pw. św. Jana Kantego. Byli peowiacy, którzy wybrali Legionowo na miejsce osiedlenia należeli do różnych grup społecznych i zawodowych. Wśród nich znajdowali się nauczyciele, przemysłowcy, oficerowie legionowskiego garnizonu, urzędnicy, a także wielu robotników, kupców i rzemieślników, co potwierdzają zaświadczenia wydane przez Komisję Kwalifikacyjną POW w latach 1937–1939. Część z nich wstąpiła do Związku Peowiaków do nowej Placówki Legionowo. W połowie lat 30. XX w. jej sekretarzem był Romuald Bartoszewicz, peowiak z obwodu pułtuskiego, który zamieszkał przy ul. Małachowskiego 6. Na co dzień pracował jako urzędnik na stacji PKP Warszawa Praga³⁴¹. Wydaje się jednak, że Placówka Legionowo Związku Peowiaków w mniejszym stopniu oddziaływała na lokalną społeczność niż Związek Strzelecki czy legionowski oddział Związku Legionistów Polskich. Ten ostatni, wsparty przez kadrę wojskową miejscowego garnizonu nadawał ton życiu kombatanckiemu Legionowa. Ufundował nawet okazały dzwon „Józef” dla legionowskiej parafii pw. św. Jana Kantego.

Wśród nauczycieli, którzy niegdyś działali w POW znajdował się m.in. Karol Borucki ze Szkoły Powszechnej nr 3. W czasie I wojny światowej był komendantem POW w Stanisławowie koło Mińska Mazowieckiego. W 1938 r. został odznaczony Medalem Niepodległości. Mieszkał wówczas w Legionowie przy ul. Kazimierza Wielkiego 26³⁴². Inny przedstawiciel tego

zawodu – Stanisław Puchnowski w 1918 r. działał w POW w Suwałkach. Od 1937 r. nauczał przedmiotów zawodowych w Prywatnym Koedukacyjnym Gimnazjum Kupieckim Gminy Legionowo. Wynajmował z żoną i synem mieszkanie w kamienicy przy ul. Handlowej 14³⁴³. Peowiakiem z Warszawy był Atanazy Felc – nauczyciel przyrody w legionowskiej Szkole Powszechnej nr 4. W latach 30. mieszkał z rodziną przy ul. G. Narutowicza 60 na III Parceli³⁴⁴. Do wpływowych osób z peowiackim życiorysem należał niewątpliwie ks. Anatol Sałaga – proboszcz pierwszej w Legionowie parafii rzymskokatolickiej. W POW działał w latach 1914–1918, używał pseudonimów „Piołun” i „Chwastowski”³⁴⁵. W okresie międzywojennym zasiadał w zarządzie Okręgu Warszawa-Miasto Związku Peowiaków. 21 listopada 1937 r., podczas I Ogólnopolskiego Zjazdu Peowiaków wygłosił podniosłe kazanie w katedrze wileńskiej³⁴⁶. W 1932 r. został odznaczony Krzyżem Niepodległości, a w 1938 r. Złotym Krzyżem Zasługi³⁴⁷. Także zastępca dyrektora Huty Szklanej „Jabłonna” S.A. w Legionowie Adam Knobelsdorf ps. „Radwan” był członkiem POW. W latach 1915–1917 należał

Borucki w czasie II wojny światowej należał do AK ps. „Karbol”. Pełnił funkcję szefa wywiadu Wojskowej Służby Ochrony Powstania w I Rejonie Legionowo VII Obwodu „Obroza” AK. W latach 1944–1947 był więziony w łagrach w ZSRR.

³⁴³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.907, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Puchnowski, *Zaświadczenie powiatowej komisji kwalifikacyjnej*, Suwałki 16 VIII 1936 r. Wspomniana kamienica Ferdynanda Szyllinga przy ul. Handlowej 14 została zniszczona w 1944 r. przez wycofujące się wojska niemieckie.

³⁴⁴ Relacja Zbigniewa Gerwatowskiego, Legionowo 10 XI 2019 r. Z. Gerwatowski był przedwojennym uczniem Atanazego Felca (1892–1973).

³⁴⁵ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.922, Komisja Kwalifikacyjna POW – Anatol Sałaga, *Zaświadczenie Wojskowego Biura Historycznego*, Warszawa 21 XI 1931 r.

³⁴⁶ Kazanie zostało wydrukowane w publikacji pt. *Sprawozdanie z Pierwszego Ogólnopolskiego Zjazdu Peowiaków w Wilnie*, Warszawa 1937, s. 12–18 (druk z kolekcji Konrada Szostka).

³⁴⁷ AAN, Związek Peowiaków, sygn. 3, „Komunikat Organizacyjny Zarządu Okręgu Warszawskiego Związku Peowiaków”, 15 IV 1938, nr 36/2, s. 9.

³⁴¹ WBH CAW, APiO, Romuald Bartoszewicz, sygn. Odrzucono 7.10.1935, *Życiorys*, Legionowo 22 VII 1936 r.

³⁴² WBH CAW, APiO, Karol Borucki, sygn. MN 27.6.1938, *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Legionowo 27 XII 1936 r. Karol

do zakonspirowanej komendy w Piotrogradzie (Petersburgu)³⁴⁸. W latach 30. XX w. wybudował willę przy ul. Kwiatowej 90 (dziś 11) na legionowskim Bukowcu.

Mieszkańcem Legionowa, który działał w podlaskim POW był Jan Mazurek. Współpracował z Ireną Kosmowską i Henrykiem Krok-Paszkowskim – późniejszym generałem WP. W 1930 r. opublikował wspomnienia w czasopiśmie „Niepodległość” redagowanym przez Leona Wasilewskiego³⁴⁹. Pod koniec lat 30. XX w. mieszkał w Legionowie przy ul. Kopernika 6a. Poza nim można wymienić jeszcze kilku innych mieszkańców Legionowa, byłych peowiaków, m.in. Jana Błaszczaka z ul. Prymasowskiej 3, który w 1932 r. został odznaczony Medalem Niepodległości³⁵⁰, Henryka Lankiewicza – stolarza w Wytwórni Balonów i Spadochronów, mieszkającego przy ul. Polnej 1 (w domu L. Lipszyca), Stanisława Przybysza – konduktora kolejowego z ul. Krakowskiej 18/3, uhonorowanego w 1938 r. Krzyżem Niepodległości, Bolesława Szczepańskiego – szewca z ul. Kordeckiego 40, który w 1938 r. został odznaczony Medalem Niepodległości³⁵¹. Odznaczenie to otrzymali również Antoni Wiśniewski z ul. Kopernika 13 i Stanisław Krawczyk mieszkający przy ul. Chrobrego 1. Do POW należał także sierż. Antoni Woźniak z ul. Królowej Jadwigi 4 – podoficer rachunkowy w 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej oraz ppor. rez. Teofil Kowalewski z ul. ks. Skorupki 10 – dyżurny ruchu na stacji PKP Warszawa Gdańska. Po przeanalizowaniu kilkudziesięciu życiorysów okazało się, że do Legionowa sprowadziło się szczególnie wielu peowiaków z obwodów Ciechanów, Mława i Pułtusk.

Członków POW można odnaleźć wśród zawodowych wojskowych, którzy w latach 30. XX w. pełnili służbę w legionowskich koszarach. Z kadry 1. Dywizjonu Pociągów Pancernych należy wymienić kpt. Stanisława Żytnowskiego (POW Bochnia)³⁵² i por. Adama Śmiałkowskiego (POW Pabianice). W 2. Batalionie Mostów Kolejowych przeszłość peowiacką mogli udokumentować kpt. inż. Bolesław Kapitaniak (POW Kalisz, Łódź, Warszawa)³⁵³, kpt. Bolesław Kłosiński (POW Brzeziny), st. sierż. Feliks Cieśliński (POW Urzędów i Dzierzkowice). Także wśród oficerów 2. Batalionu Balonowego znajdowali się byli peowiaci. Należeli do nich znani piloci balonowi – zwycięzcy w zawodach balonowych o Puchar Gordona Bennetta – kpt. Zbigniew Burzyński (POW Krynica, Kraków)³⁵⁴ i kpt. Władysław Pomaski (komendant obwodu POW Różan ps. „Podkowa”)³⁵⁵. Z kolei por. Henryk Iżyłowski, zastępca kierownika Wytwórni Balonów i Spadochronów w Legionowie sprawował w 1918 r. funkcję zastępcy Komendanta Lokalnego POW w Szydłowcu³⁵⁶.

Z powyższego przeglądu wynika, że dawni członkowie POW byli wpływowymi mieszkańcami przedwojennego Legionowa, zajmowali niekiedy eksponowane stanowiska. Niewątpliwie stwarzali przychylny klimat dla upamiętnienia lokalnych tradycji peowiackich. Odpowiadały one ówczesnej polityce państwa,

³⁵² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1016, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Żytnowski, *Życiorys*, Legionowo 28 X 1938 r.

³⁵³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.771, Komisja Kwalifikacyjna POW – Bolesław Kapitaniak, *Życiorys*, Jabłonna [Legionowo] 9 XII 1933 r.

³⁵⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.900, Komisja Kwalifikacyjna POW – Władysław Pomaski, Zaświadczenie służby w POW, Warszawa 29 XII 1937 r.; P. Łossowski, P. Stawecki, *Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa 1988, s. 144–145; Z. Kozak, Z. Moszumański, J. Szczepański, *Major Władysław Pomaski (1895–1981)*, Pruszków 2009, s. 58.

³⁵⁵ Z. Kozak, Z. Moszumański, J. Szczepański, *Kapitan Zbigniew Burzyński (1902–1971)*, Pruszków 2019, s. 28–30.

³⁵⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.751, Komisja Kwalifikacyjna POW – Henryk Iżyłowski, *Lista byłych czynnych członków Komendy Lokalnej I P.O.W. w mieście Szydłowcu*. Na dokumencie zachowała się adnotacja H. Iżyłowskiego z 30 IX 1934 r.

³⁴⁸ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.783, Komisja Kwalifikacyjna POW – Adam Knobelsdorf, Zaświadczenie Zarządu Okręgu Eksterytorialnego Komendy Naczelnej 3 – Wschód Związku Peowiaków, Warszawa 8 VIII 1938 r. W latach 30. XX w. A. Knobelsdorf pełnił także funkcję wiceprezesa Zarządu Głównego Związku Księgowych w Polsce.

³⁴⁹ J. Mazurek, *Wspomnienia chłop-peowiaka*, „Niepodległość” 1930, t. 2, z. 2(4), s. 285–299.

³⁵⁰ WBH CAW, APiO, Jan Błaszczak, sygn. MN 20.12.1932.

³⁵¹ WBH CAW, APiO, Bolesław Szczepański, sygn. MN 17.3.1938.

która szczególnie eksponowała walki o niepodległość toczone przez obóz legionowo-peowiacki. Jednym z pierwszych przejawów kultywowania pamięci o POW w Legionowie było nadanie nowo wytyczonej ulicy na III Parceli nazwy: Gawryszewskiego. Nastąpiło to prawdopodobnie w 1928 r., w dziesiątą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości³⁵⁷. Nazwą ulicy upamiętniono także płk. Leopolda Lisa-Kulę, bohaterskiego oficera Legionów Polskich i komendanta POW w Kijowie. Ponadto skwer znajdujący się na przecięciu ulic Batorego, Siemiradzkiego i Żeromskiego w latach 30. XX w. nazwano placem POW³⁵⁸. W jego centralnej części zaplanowano wzniesienie okazałego pomnika: „Czynu POW w Jabłonnie Legionowie”. Przedstawiał on realistyczną rzeźbę peowiaka, niosącego zdobyczne karabiny i mającego u stóp porzucony symbolicznie niemiecki hełm – pikielhaubę. Monument nie doczekał się realizacji. Ideę jego wzniesienia przypomina jedynie pocztówka-cegiełka dystrybuowana na początku lat 30. XX w. przez Zarząd Okręgu Warszawa-Miasto Związku Peowiaków³⁵⁹.

Pod koniec lat 30. XX w. w Jabłonnie zamieszkali na stałe byli peowiaci m.in. ppor. rez. Włodzimierz Rogowski w willi w Buchniku. W latach 1917–1918 działał on w POW w Gostyninie³⁶⁰. Natomiast przy ul. Modlińskiej 137 osiedlił się Władysław Waszkiewicz, dawny członek POW w Warszawie (współpracował wówczas z Aleksandrem Dłutkiem z Wieliszewa)³⁶¹. Wymienieni mężczyźni w czasie II wojny światowej aktywnie włączyli się

³⁵⁷ Nazwa ulicy Gawryszewskiego występuje na planie Legionowa sporządzonym w 1930 r.; por. MHWL, *Plan Gminy Legionowo oraz jej granice*, 1:6000, 20 XII 1930 r., sygn. Zd/1088.

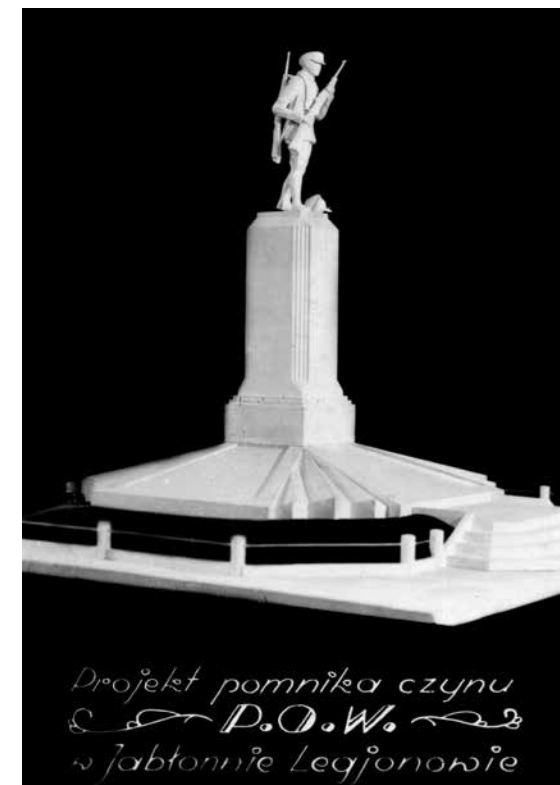
³⁵⁸ 2 II 1994 r. Rada Miejska w Legionowie nazwała wspomniany plac Rondem Armii Krajowej.

³⁵⁹ J. Szczepański, *Miał być pomnik*, „Mazowieckie To i Owo”, 4 XI 2004, nr 45, s. 16.

³⁶⁰ WBH CAW, APiO, Włodzimierz Rogowski, sygn. AP 529, *Do Komisji Krzyża P.O.W.* oraz sygn. MN 21.4.1937. W. Rogowski urodził się 1 II 1897 r. w Kutnie.

³⁶¹ WBH CAW, APiO, Władysław Waszkiewicz, sygn. AP 356, *Życiorys* oraz sygn. MN 27.6.1938. W. Waszkiewicz urodził się 12 VI 1896 r. w Warszawie.

Projekt-cegiełka niezrealizowanego pomnika Czynu POW w Jabłonnie Legionowie. Przedstawiał peowiaka niosącego zdobyczną broń, mającego u stóp porzuconą symbolicznie niemiecką pikielhaubę. Cegiełkę dystrybuował na początku lat 30. Zarząd Okręgu Warszawa-Miasto Związku Peowiaków

w nurt działalności konspiracyjnej. W grudniu 1939 r. założyli w Jabłonnie struktury konspiracyjnej organizacji Polska Niepodległa – 1. Obwód „Jabłonna” w II Okręgu PN na województwo warszawskie. W. Rogowski ps. „Kruk” został komendantem obwodu³⁶², a W. Waszkiewicz ps. „Ruszczyk” członkiem sztabu. Powołali także kilka mniejszych sekcji, w tym jedną w Jabłonnie. Jej komendantem został wspomniany już kilkakrotnie Henryk Wodzyński³⁶³. Podobnie jak w POW przyjął pseudonim „Dąb”. W Jabłonnie dysponował plutonem liniowym oraz plutonem

³⁶² W. Rogowski jako komendant 1. Obwodu PN przygotował w grudniu 1941 r. na terenie Jabłonnym schronienie dla ukrywającego się Komendanta Głównego PN inż. Józefa Sulińskiego ps. „Zawisza”. 16 VI 1942 r. W. Rogowski został aresztowany przez gestapo w Warszawie. Wkrótce zmarł w wyniku tortur.

³⁶³ F. Wojciechowski, *Polska Niepodległa. Konspiracyjna Organizacja Wojskowa*, Warszawa 1996, s. 56.

szkieletowym opartym na oddziale straży pożarnej, której był komendantem³⁶⁴. Do jego oddziału należeli byli peowiacy m.in. Józef Jasiński, Maria Kielbińska-Kossowska ps. „Pantera”, Jan Korzeniowski ps. „Zabielski”, Stefan Niksiński, Dyonizy Orłowski, Czesław Popławski, Piotr Trzaskoma. Po procesie scalenia wojskowych organizacji podziemnych H. Wodzyński przystąpił wraz ze swoimi ludźmi do AK. Został dowódcą 720. plutonu w 7. kompanii II batalionu działającego na terenie Jabłonna. Pododdział należał do I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK.

Także były peowiak Stefan Nagat z Chotomowa podjął na początku okupacji hitlerowskiej tajną działalność. W lutym 1940 r. wstąpił do organizacji konspiracyjnej Związek Powstańców Niepodległościowych (ZPN), którego komenda mieściła się w Warszawie. Przyjął pseudonim „Borowik”. W kwietniu 1940 r. ZPN zmienił nazwę na Kadra Polski Niepodległej (KPN). S. Nagat rozwinął organizację w Chotomowie i okolicach³⁶⁵. Zorganizował system konspiracyjnych „piątek”. Współpracował ze Stanisławem Cudnym, który również wstąpił do KPN. Rozkazem z 19 sierpnia 1941 r. „Borowik” został mianowany komendantem Rejonu Jabłonna KPN z siedzibą w Chotomowie³⁶⁶. S. Nagat był także członkiem oddziałów specjalnych KPN o kryptonimie „Perkun”. Uczestniczył w akcjach bojowych. Od 1943 r. chotomowska organizacja KPN stopniowo podporządkowała się dowództwu I Rejonu AK w Legionowie.

Po zakończeniu II wojny światowej tradycja legionowo-peowicka była zwalczana przez nowe władze państwowe, a jej działacze represjonowani. Dawni żołnierze POW, którzy często należeli także

do AK, ukrywali działalność niepodległościową. Jedynie w wąskim gronie rodzinnym przekazywali swoje wspomnienia. Szerzej o roli POW zaczęto dyskutować w latach 80. XX w. w 70. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. Jednak większość uczestników rozbrojenia wtedy już nie żyła lub była w podeszłym wieku. Dopiero po transformacji ustrojowej etos POW mógł być bez przeszkód upamiętniany w przestrzeni publicznej. W 1998 r. ukazała się publikacja: *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, będąca swoistego rodzaju pomnikiem wystawionym chotomowskim peowiakom przez ich dzieci. Jej oprawę graficzną przygotował artysta plastyk Bohdan Wróblewski syn Polikarpa ps. „Wyrwa”. Dziesięć lat później – w 2008 r. zaprojektował on także tablicę pamiątkową poświęconą żołnierzom POW, która zawisła w kruchcie kościoła w Chotomowie. Ufundowali ją żołnierze Armii Krajowej i Szarych Szeregów ze środowiska ŚZŻAK w Chotomowie. Inicjatorem jej odsłonięcia była red. Pola Cudna-Kowalska ps. „Anielka” – prezes Koła nr 11³⁶⁷.

Żołnierzy Polskiej Organizacji Wojskowej upamiętniono także w Legionowie. 24 maja 2000 r. Rada Miejska nadała nazwę POW ulicy położonej na terenie byłych koszar w pobliżu willi „Kozłówka”³⁶⁸. Ulica biegnie wśród budynków, które w listopadzie 1918 r. zajęli peowiacy. O POW przypominają także napisy wyryte na tablicach nagrobnych dawnych działaczy. Można je spotkać na cmentarzu w Jabłonie na mogile Marii Kielbińskiej-Kossowskiej ps. „Biruta” (1900–1983) oraz w Chotomowie na grobie Polikarpa Wróblewskiego ps. „Wyrwa” (1898–1983) – komendanta miejscowego Punktu Organizacyjnego POW. Wielu byłych peowiaków z oddziałów w Jabłonie, Chotomowie i Wieliszewie spoczywa na miejscowych cmentarzach parafialnych. Do dziś zachowały się mogiły kilkunastu z nich.

³⁶⁴ AAN, ŚZŻAK, zespół 2/2184/616, Archiwum pplk. Edwarda Dietricha, sygn. 34, M. Kielbiński, *Relacja dot. działalności Organizacji „Polska Niepodległa” na terenie I Rejonu Obwodu „Obroza” AK*, s. 2.

³⁶⁵ F. Widy-Wirski, *Szlakiem wyzwolenia. Z historii wojskowej organizacji konspiracyjnej KPN (Kadra Polski Niepodległej) 1940–1942*, Warszawa 1974, s. 2.

³⁶⁶ AAN, ŚZŻAK, zespół 2/2184/616, Archiwum pplk. E. Dietricha, sygn. 79, *Komenda Okręgu KPN Nr I, Rozkaz dzienny*, M.p. 19 VIII 1941 r.

³⁶⁷ Koss [P. Nowotny], *Tablica pamięci Polskiej Organizacji Wojskowej, „Mazowieckie To i Owo”*, 20 XI 2008, nr 47(969), s. 6.

³⁶⁸ Uchwała Rady Miejskiej nr XXIV/273/2000 z 24 V 2000 r. w sprawie nadania nazwy dla drogi położonej na terenie „kompleksu 103” w Legionowie. Uzasadnienie do uchwały przygotował wówczas autor niniejszej publikacji.

Tabela 25. Mogiły członków miejscowych oddziałów POW zachowane na cmentarzach w powiecie legionowskim

CMENTARZ PARAFIALNY W JABŁONNIE
Edward Aust ps. „Godebski” (1895–1978), sektor F
Feliksa Jakubowska z Wodzyńskich ps. „Aldona” (1899–1990), sektor F
Józef Jasiński ps. „Królikowski” (1899–1978), sektor C3
Maria Kielbińska-Kossowska z Bartusiów ps. „Biruta” (1900–1983), sektor C3
Jan Korzeniowski (1900–1993), sektor G
Dyonizy Orłowski ps. „Zawisza” (1899–1969), sektor D3
Czesław Popławski ps. „Szwedowski” (1899–1966), sektor G
Piotr Trzaskoma ps. „Gołąb” (1897–1982), sektor F
Henryk Wodzyński ps. „Dąb” (1901–1965), sektor C3
CMENTARZ PARAFIALNY W CHOTOMOWIE
Anna Cackowska-Wysocka z Szarlińskich ps. „Sławska” (1900–1990), grób 1104, 10/6/22
Stanisław Cudny ps. „Brózda” (1896–1961), grób 1328, 11/7/18.
Jadwiga Król z Pietrasów ps. „Sowa” (1893–1940), grób 468, 5/6/12
Stefan Roch Nagat ps. „Skiba” (1900–1978), grób 1049, 10/9/6
Jan Trzaskoma ps. „Kruk”, „Malczewski” (1897–1943), grób symboliczny 825, 8/6/10
Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” (1898–1983), grób 556, 5/1/17
CMENTARZ PARAFIALNY W WIELISZEWIE
Aleksander Dłutek ps. „Wieliszewski” (1897–1981), kwatera 2B/8/8/1304
Stefan Kuczyński ps. „Rozmysław” (1895–1977), kwatera 5B/2/9/1010

Zestawienie własne.

PEOWIACKIE BIOGRAFIE

Przygotowaniu niniejszego opracowania przyświecała idea uratowania peowiaków od zapomnienia. Wiedza o nich uległa już zatarciu. Większość współczesnych mieszkańców nie zna ich nazwisk ani dokonań, dlatego w drugiej części pracy przedstawiam biografie kilkudziesięciu peowiaków z Chotomowa, Jabłonny, Kałuszyna, Krubina, Olszewnicy Nowej, Skrzyszewa i Wieliszewa. Jak to często bywa z życiorysami „zwykłych ludzi” odtworzenie ich losów jest niezwykle trudne. Biografie opracowałem głównie na podstawie dokumentów personalnych z CAW i innych archiwów oraz dzięki życzliwości rodzin. Prezentując życiorysy skupiłem się na wyeksponowaniu peowiackiego okresu życia. W większości przypadków obejmuje on lata 1917–1918.

W badaniach nieodzowne okazały się akta parafialne, zwłaszcza księgi metrykalne. Peowiaci rodzi się u schyłku XIX stulecia, kiedy w zaborze rosyjskim stosowano podwójny kalendarz – juliański i gregoriański. Różnica między nimi wynosiła 12 dni. Stąd najczęściej podaję obie daty urodzin. Niekiedy zdarza się, że daty wyryte na nagrobku lub podane w życiorysie nie są zgodne z aktem urodzenia. W tym przypadku za podstawę przyjmowałem dane z metryki albo z akt USC. O wiele większym problemem okazało się ustalenie dat śmierci peowiaków, którzy po II wojnie rozproszyli się po całej Polsce. Nie w każdym przypadku było to możliwe.

Analiza dokumentów personalnych często weryfikowała naszą dotychczasową wiedzę. Dotyczy to różnych aspektów, m.in. przyznawania wysokich odznaczeń, takich jak Order Wojenny Virtuti Militari. Nie zawsze wszczęcie procedury kończyło się jego nadaniem. Niekiedy przekonanie o posiadaniu tego orderu okazywało się tylko rodzinną legendą, co, zdaję sobie sprawę, może prowadzić do rozczarowań. Moim jednak celem było dążenie do prawdy historycznej.

Całościowe ujęcie działalności POW pozwoli lepiej zrozumieć rolę poszczególnych peowiaków. Konstruując ich biografie podawałem możliwie wiele szczegółowych danych, adresy domowe, numery kwater na cmentarzach itp. Dzięki temu można odnaleźć ich ślady, odwiedzić miejsca i wspomnieć osoby, które część życia poświęciły dla wywalczenia niepodległości Ojczyzny.

E. Aust (1895–1978),
lata 60. XX w.

EDWARD AUST (POW Jabłonna) – urodził się 13/25 marca 1895 r. w Jabłonie jako ósme dziecko Józefa Austa i Marianny z Marchlewskich. Jego rodzice do 1878 r. mieszkali w Zegrzu, gdzie Józef Aust pracował jako murarz, a następnie przenieśli się do Jabłony. Ich rodzinny dom znajdował się przy ul. Modlińskiej³⁶⁹. Edward Aust ukończył w Jabłonie gminną szkołę początkową, a następnie uczęszczał do Szkoły Rzemieślniczej im. Karola Szlenkiera w Warszawie. Po zaliczeniu czterech klas musiał przerwać naukę. Przed wybuchem I wojny rozpoczął praktykę ogrodniczą,

następnie zmienił plany i terminował u majstra murarskiego na Kielecczyźnie. Do Jabłony powrócił krótko przed wkroczeniem wojsk niemieckich w sierpniu 1915 r. W marcu 1917 r. wstąpił wraz z innymi młodymi mieszkańcami Jabłony do oddziału POW A. Herbsta. Przyjął pseudonim „Godebski”. Brał czynny udział w życiu organizacji m.in. w ćwiczeniach wojskowych. Założył Koło Młodzieży Polskiej w Jabłonie, które

wystawiało sztuki patriotyczne dla miejscowej ludności³⁷⁰. Pod pretekstem prób teatralnych organizował zbiórki peowiackiej młodzieży. Prowadził działalność oświatową. W 1918 r. zawarł związek małżeński z Anną Borkowską (1896–1966), pochodzącą z pobliskich Nowodworów. 11 listopada 1918 r. uczestniczył z oddziałem POW w rozbrojeniu komendatury niemieckiej we wsi Jabłonna. Mając na utrzymaniu blisko 70-letnią matkę i żonę z małą córką Barbarą początkowo nie wstąpił do Wojska Polskiego³⁷¹. Działał natomiast w nowo sformowanej straży bezpieczeństwa Okręgu Jabłonna. W lipcu 1920 r. zasilił szeregi Armii Ochotniczej WP i stanął w obronie Warszawy przed Armią Czerwoną. Walczył pod Ossowem w batalionie warszawskim 236. Pułku Piechoty. W jego jednostce kapelanem był ks. Ignacy Skorupka, który zginął 14 sierpnia 1920 r. E. Aust uczestniczył pod Okuniewem w wypadzie wspartym przez czołgi Renault FT. Następnie przydzielono go do 21. Pułku Piechoty, z którym przeszedł cały szlak bojowy aż do Miropola (zdobytego 18 października 1920 r.). W marcu 1921 r. został zdemobilizowany. W latach 30. XX w. mieszkał z żoną i sześciorgiem dzieci (Barbarą, Ludwikiem, Zofią, Sylwestrem, Maciejem i Marią) we wsi Cegielnia koło Jabłony³⁷². Jednocześnie udzielał się w Związku Peowiaków. Zarządzeniem Prezydenta RP z 16 marca 1937 r. został odznaczony Medalem Niepodległości³⁷³. W czasie II wojny światowej rodzina Austów była zaangażowana w konspirację. Około 1942 r.

³⁷⁰ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.659, Komisja Kwalifikacyjna POW – Edward Aust, *Mój życiorys*, Jabłonna 23 V 1934 r.

³⁷¹ Najstarsza córka E. Austa – Barbara zamężna Mosakowska, żołnierz AK, zginęła 15 VIII 1944 r. w powstaniu warszawskim. Została pochowana na cmentarzu w Jabłonie.

³⁷² Relacja Marii Sikory, córki Edwarda Austa, osiedle Góra Skierdowska (Warszawa Białoleka) 5 XI 2019 r.

³⁷³ „Monitor Polski”, 19 III 1937, nr 64, poz. 94, s. 10; por. W.K. Cygan, *Żołnierze Niepodległości 1863–1938. Słownik biograficzny*, t. 2, Warszawa–Mińsk Mazowiecki–Kraków 2011, s. 54. Autor podał w słowniku zniekształcone nazwisko Anst (za zapisem umieszczonym w przedwojennej fiszce personalnej w CAW).

³⁶⁹ Współcześnie to posesja przy ul. Modlińskiej 86a.

zamieszkała we własnym domu na osiedlu Góra Skierdowska koło Jabłonna. We wrześniu 1944 r. hitlerowcy przymusowo wysiedlili Edwarda z częścią rodziny do Niemiec. Trafił do miejscowości Elslaake na północ od Rathenow w Brandenburgii, gdzie pracował jako robotnik przymusowy w jednym z gospodarstw rolnych. Po zwolnieniu, w czasie powrotu do Polski był świadkiem defilady zwycięstwa, która odbyła się w maju 1945 r. przed Bramą Brandenburską w Berlinie³⁷⁴. Po wojnie, będąc wykwalifikowanym majstrem murarskim prowadził wraz z synami firmę budowlaną. Wzniósł kilka jednorodzinnych domów w Jabłonie, zakładał ogrody przydomowe. Pracował czasowo w Zambrowie. Śpiewał także w chórze kościelnym w Jabłonie. Pod koniec życia ciężko zachorował. Odszedł 2 lipca 1978 r. w wieku 83 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu w Jabłonie (sektor F).

J. Barszczewski,
lata 30. XX w.

JÓZEF BARSZCZEWSKI (POW Chotomów) – urodził się 15/27 lutego 1891 r. we wsi Skrzyszew w gminie Góra powiatu warszawskiego. Jego rodzicami byli Jan Barszczewski gospodarz ze Skrzyszewa i Marianna Szewczyk z Łajsk, którzy pobrali się w lutym 1890 r. J. Barszczewski do 15. roku wychowywał się u rodziców w Skrzyszewie. W 1905 r. rozpoczął praktykę szewską w warsztacie Wacława Momentowicza w Warszawie. Jednocześnie uczęszczał do miejskiej szkoły rzemieślniczej, w której ukończył 4 klasy. W warsztacie zetknął się

z robotnikami – członkami PPS. Uczestniczył w zebraniach partyjnych, pomagał kolportować nielegalne odezwy i cza-

sopismo „Robotnik”. Po ukończeniu praktyki podjął pracę w zawodzie szewca, był zatrudniony w różnych firmach warszawskich. W 1912 r. otrzymał powołanie do wojska rosyjskiego. Po sześciu tygodniach służby został przeniesiony do rezerwy. Ponownie do armii carskiej wezwano go po wybuchu I wojny w sierpniu 1914 r. Otrzymał przydział do 228. Zadońskiego Pułku Piechoty (57. Dywizja Piechoty)³⁷⁵. W jego szeregach stoczył ciężkie walki w Prusach, m.in. pod Angerburgiem (Węgorzewem) oraz w Puszczy Piskiej w tzw. Oddziale Szczuczyńskim, gdzie pułk został zdziesiątkowany. Resztkę obrońców przerzucono do obrony twierdzy Osowiec. Za ofiarną walkę z Niemcami Józef Barszczewski otrzymał Krzyż św. Jerzego IV klasy. Następnie bronił twierdzy Grodno. Po jej upadku we wrześniu 1915 r. trafił do niemieckiej niewoli, z której szybko zbiegł. Przedostał się do Warszawy zajętej przez wojska niemieckie. Jako były żołnierz armii rosyjskiej początkowo ukrywał się w Ciechanowie pod innym nazwiskiem, ale później powrócił do Skrzyszewa. Na początku 1917 r. wstąpił do oddziału POW w Chotomowie. Przyjął pseudonim „Drzazga”. Będąc doświadczonym wojskowym uczestniczył w akcjach dowodzonych przez Polikarpa Wróblewskiego. W 1917 r. został aresztowany przez niemiecką policję za ukrycie obowiązkowego kontyngentu zboża i namawianie do tego także innych włościan z Chotomowa³⁷⁶. Przez kilka tygodni był więziony na Pawiaku. Po osądzeniu przez niemiecki Wyższy Sąd Wojskowy trafił do Aresztu Centralnego przy Ratuszu miasta Warszawy. Z aresztu został zwolniony dzięki wstawiennictwu komisarza Jana Mireckiego – komendanta Straży Obywatelskiej Okręgu Jabłonna. W lutym 1918 r. uczestniczył w akcji ukrycia dzwonnów kościelnych w Chotomowie przed rekwizycją Niemców. J. Barszczewski należał do pododdziału POW, który 10 listopada

³⁷⁵ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.664, Komisja Kwalifikacyjna POW – Józef Barszczewski, *Zyciorys*, Warszawa, wrzesień 1933 r.

³⁷⁶ WBH CAW, APiO, Józef Barszczewski, sygn. MN 20.7.1932, *Dokładny zyciorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Warszawa, grudzień 1937 r.

³⁷⁴ Relacja Edwarda Hadrysia, Jabłonna 9 I 2019 r. E. Hadryś był wówczas z rodzicami i Edwardem Austem w Berlinie.

1918 r. zbrojnie zaatakował „koszarkę” – niemiecki posterunek kolejowy położony przy torach w kierunku Nowego Dworu. W ten sposób peowiaci zdobyli kilka karabinów, które następnie użyli podczas rozbrojenia Niemców w koszarach przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo). W grudniu 1918 r., po trzech tygodniach służby wartowniczej w Jabłonie J. Barszczewski zachorował na zapalenie płuc i został zwolniony z wojska. Po powołaniu jego dwóch braci do WP pozostał na gospodarstwie w Skrzyszewie. Jako jedyny żywiciel rodziny pomagał starszemu ojcu. W czasie wojny polsko-rosyjskiej 9 sierpnia 1920 r. zgłosił się jako ochotnik do obrony Warszawy. Otrzymał przydział do 167. Bytomskiego Pułku Piechoty, w którym bronił ufortyfikowanego Przedmościa Warszawskiego w okolicach Dębego. Po zwolnieniu z wojska 30 listopada 1920 r. podjął pracę w zawodzie szewca. W 1921 r. zawarł związek małżeński z Józefą Chodubską. Ceremonia zaślubin odbyła się w parafii Matki Bożej Loretańskiej na warszawskiej Pradze. W tym okresie J. Barszczewski sprzedawał obuwie. W 1932 r. w okresie wielkiego kryzysu stracił zatrudnienie. Za pośrednictwem Koła Praskiego Związku Peowiaków otrzymał posesję państwową. W latach 1933–1939 był funkcjonariuszem administracji wojskowej na stanowisku wartownika cywilnego. Ochroniał Stację Radiotelegraficzną nr 1 podlegającą Oddziałowi II Sztabu Generalnego WP³⁷⁷. Jej obsługa prowadziła radiowywiad poprzez nasłuch i przechwytywanie depeesz radiowych z terenów ZSRR. J. Barszczewski mieszkał wówczas z żoną i dwójką dzieci na warszawskiej Pradze przy ul. Wileńskiej 11 m. 38. W lipcu 1932 r. został odznaczony Medalem Niepodległości. W sierpniu 1938 r. na wniosek dowódcy stacji kpt. Waława Cybulskiego otrzymał Brązowy Krzyż Zasługi „za pracę niepodległościową i w służbie państwowej”³⁷⁸.

³⁷⁷ WBH CAW, Kolekcja Akt Personalnych, Józef Barszczewski, sygn. I.481.B.2568. *Wniosek o odznaczenie Brązowym Krzyżem Zasługi*, Warszawa 4 VIII 1938 r.

³⁷⁸ Ibidem.

Po walkach we wrześniu 1939 r. trafił do niemieckiej niewoli jako jeńiec wojenny. Początkowo został osadzony w Stalagu XVIIIA w Kaisersteinbruch w Austrii, gdzie otrzymał numer 44 487, a następnie w Stalagu XXIA Schildberg (Ostrzeszów). 6 listopada 1941 r. został zwolniony z obozu z poleceniem udania się do Chotomowa. Józef Barszczewski zmarł 13 grudnia 1974 r. w wieku 83 lat. Został pochowany na Cmentarzu Bródnowskim w Warszawie (kwatery 47E, rząd 2, grób 4). Jego młodszym bratem był Waław Barszczewski (1911–1979) żołnierz AK, długoletni prezes koła ZBOWiD w Chotomowie.

S. Cudny, lata 30. XX w.

Józefem Barszczewskim czynnie przeciwstawiał się rabunkowej działalności okupanta. Namawiał włościan z Chotomowa do ukrywania żywności przed niemieckimi oddziałami rekwizycyjnymi. Sam także chował zboże, za co został aresztowany 15 czerwca 1917 r. Z niemieckiego więzienia w Warszawie

STANISŁAW CUDNY (POW Chotomów) – urodził się 16/28 stycznia 1896 r. w Chotomowie. Jego ojcem był Piotr Cudny gospodarz z Chotomowa, matką Marianna z Lemańskich urodzona w Wieliszewie. Po ukończeniu miejscowej szkoły początkowej pomagał ojcu na roli. Do POW w Chotomowie wstąpił na początku 1917 r., przyjął pseudonim „Brózda” („Bruzda”)³⁷⁹. Wcześniej należał do Drużyny Harcerskiej im. Tomasza Zana, której zastęp w Chotomowie zorganizował Polikarp Wróblewski. W 1917 r. przeszedł szkolenie wojskowe w POW. Z peowakiem

³⁷⁹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.694, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Cudny, *Życiorys*, Chotomów 11 I 1935 r. W dokumentach archiwalnych spotykane są obie formy zapisu pseudonimu S. Cudnego.

został zwolniony po blisko dwóch miesiącach³⁸⁰. Na początku lutego 1918 r. uczestniczył w akcji ukrycia przed Niemcami dzwonów kościelnych w Chotomowie. W listopadzie 1918 r. brał udział w ataku na „koszarę” – niemiecki posterunek kolejowy położony pomiędzy Chotomowem a Nowym Dworem. Następnie wraz z pododdziałem chotomowskim rozbrajał garnizon niemiecki przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo). Za działalność w organizacji został odznaczony Krzyżem POW. W opinii A. Herbsta dowódcy POW w Jabłonie S. Cudny był: „bardzo pożytecznym i karnym członkiem organizacji”³⁸¹. Po rozbrojeniu okupanta nie mógł odbyć służby w WP z powodów rodzinnych. 14 grudnia 1918 r. zmarł jego ojciec Piotr Cudny i Stanisław jako jedyny żywiciel rodziny został zwolniony z armii. Do WP wstąpił 19 lipca 1920 r. podczas najazdu bolszewickiego na Warszawę. Otrzymał przydział do 18. Pułku Artylerii Ciężkiej, w szeregach którego walczył pod Ciechanowem, Płońskiem, Nasielskiem i Pułtuskiem. Po zawieszeniu broni w grudniu 1920 r. powrócił do Chotomowa, gdzie uprawiał gospodarstwo rolno-warzywne. W styczniu 1922 r. zawarł związek małżeński z Aleksandrą Kowalewską (1902–1995) pochodzącą z Nowodworów. W okresie międzywojennym aktywnie działał w Ochotniczej Straży Pożarnej w Chotomowie, w której pełnił funkcję komendanta. Był także członkiem Związku Strzeleckiego. Sympatyzował z Bezpartyjnym Blokiem Współpracy z Rządem (BBWR), będącym reprezentacją polityczną zwolenników J. Piłsudskiego³⁸². W maju 1933 r. został odznaczony Medalem Niepodległości. Na początku stycznia 1934 r. otrzymał posadę państwową na stanowisku wartownika cywilnego w Zegrzu. Ochraniał maga-

zyny z wyposażeniem przeciwgazowym i technicznym Filii nr 2 podlegającej Głównej Składnicy Uzbrojenia nr 1. W grudniu 1938 r. odznaczono go Brązowym Krzyżem Zasługi za osiągnięcia w służbie państwowej. We wrześniu 1939 r. został zmobilizowany do WP. Ewakuował się z Zegrza wojskowym transportem kolejowym, który został rozbity w okolicach Krasnegostawu. Pod koniec września przedostał się do Chotomowa. Włączył się w nurt działalności konspiracyjnej. W maju 1940 r. przystąpił do organizacji Kadra Polski Niepodległej. Przyjął pseudonim „Skiba”. Po scaleniu KPN z Armią Krajową został żołnierzem 708. plutonu podlegającego 3. kompanii ppor. rez. Stefana Krasieńskiego ps. „Kacper”. Pododdział ten wchodził w skład I batalionu I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK. Za zgodą władz konspiracyjnych w latach 1942–1944 pełnił urząd podsołtysa w Chotomowie. Uczestniczył w powstaniu warszawskim na terenie Chotomowa w strukturach Wojskowej Służby Ochrony Powstania. We wrześniu 1944 r. hitlerowska żandarmeria przymusowo wysiedliła go z Chotomowa z rodziną i pozostałymi mieszkańcami. Na początku 1945 r. powrócił do rodzinnej wsi i odbudował zniszczony dom. W 1946 r. został odznaczony Medalem Zwycięstwa i Wolności. Po wojnie należał do Polskiego Stronnictwa Ludowego, a następnie do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego³⁸³. Był aktywnym działaczem społecznym. Zmarł 30 listopada 1961 r. w wieku 65 lat. Spoczął w grobie rodzinnym na cmentarzu parafialnym w Chotomowie (grób 1328, 11/7/18). Pośmiertnie został odznaczony Warszawskim Krzyżem Powstańczym. Jego córką była red. Pola Cudna-Kowalska (1928–2016), harcerka Szarych Szeregów ps. „Anielka”. Wydała publikację: *Chotomów, Jabłonna od wieków razem* (1998 r.), w której uratowała od zapomnienia dzieje chotomowskiej POW.

³⁸⁰ WBH CAW, APiO, Stanisław Cudny, sygn. MN 2.5.1933. *Życiorys*, Chotomów 22 XII 1937 r.

³⁸¹ WBH CAW, Kolekcja Akt Personalnych, Stanisław Cudny, sygn. I.481.C.4765. Zaświadczenie A. Herbsta z 17 III 1933, k. 3.

³⁸² Ibidem, Urząd Wojewódzki Warszawski Wydział Bezpieczeństwa, Warszawa 24 IV 1933 r., k. 6.

³⁸³ P. Cudna-Kowalska, *Saga rodzinna*, 2014, b.m., s. 138.

ZUZANNA DĄBROWSKA Z WRÓBLEWSKICH (POW Chotomów) – urodziła się 30 lipca/11 sierpnia 1894 r. w Chotomowie, córka gospodarza Stanisława Wróblewskiego z zawodu szewca (1861–1933) i Franciszki Eleonory z Rutkowskich (1871–1944). Była starszą siostrą Polikarpa Wróblewskiego, komendanta Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie. Przed I wojną

Z. Dąbrowska z Wróblewskich, lata 30. XX w.

światową ukończyła szkołę początkową. Do chotomowskiej POW wstąpiła 15 czerwca 1917 r.³⁸⁴. Przyjęła pseudonim „Hanka”. Pełniła funkcję kolporterki prasy konspiracyjnej i nielegalnych ulotek. Przywoziła z Obwodu Praskiego do Chotomowa, a także do sąsiedniego punktu POW w Wieliszewie czasopisma „Rząd i Wojsko”, „Komunikaty Informacyjne” i inne. W 1917 r. dostarczała na kursy wojskowe POW karabiny i amunicję. Ukrywała je w magazynie utworzonym w rodzinnym domu. Jednocześnie była sprzedawczynią w sklepie spożywczym w Chotomowie, który należał do jej rodziców. Mieścił się w zabudowaniach

gospodarza Piotra Cudnego³⁸⁵. W lipcu 1917 r. sklep stał się punktem kontaktowym dla legionistów, którzy nie złożyli przysięgi w Zegrzu Południowym podczas tzw. „kryzysu przysięgowego” i ukrywali się w pobliskich lasach. Z. Wróblewska dostarczała im żywność oraz fałszywe dokumenty wyrobione przez POW. Na początku lutego 1918 r. została wtajemniczona w akcję uratowania dzwonnów kościelnych w Chotomowie, które miały być zarekwiro-

³⁸⁴ Datę wstąpienia do POW podałem na podstawie zaświadczenia powiatowej komisji kwalifikacyjnej Zarządu Okręgu Stołecznego Związku Peowiaków z 23 XI 1938 r., por. WBH CAW, sygn. I.341.1.701, Komisja Kwalifikacyjna POW – Zuzanna Dąbrowska.

³⁸⁵ Budynek rodziny Cudnych w Chotomowie znajdował się u zbiegu ulicy Pięknej i Partyzantów.

Z. Wróblewska z młodszym bratem Polikarpem, ok. 1903 r.

wane i przetopione przez Niemców. Prowadziła obserwację wojsk okupacyjnych w okolicy. Po odzyskaniu niepodległości, w 1919 r. wyszła za mąż za Andrzeja Dąbrowskiego. Małżeństwo miało czworo dzieci: Mariana, Józefa, Barbarę i Marię Teresę. W okresie międzywojennym cała rodzina mieszkała w Chotomowie, gdzie Zuzanna prowadziła sklep z artykułami spożywczymi i kolonialnymi³⁸⁶. W 1933 r. została odznaczona Medalem Niepodległości. W opinii poprzedzającej przyznanie odznaczenia dr Aleksander Freyd, były dowódca Komendy Obwodów Podmiejskich POW podkreślił: „pole-

³⁸⁶ *Księga Adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu Rzemiosł i Rolnictwa*, Warszawa 1930, s. 1962. Sklep mieścił się w domu Dąbrowskich przy drodze do Klimka – dziś ul. Strażacka 3.

cam gorąco ob. Dąbrowską, która była doskonałą wywiadowczynią i kolporterką³⁸⁷. We wrześniu 1944 r. Z. Dąbrowska z rodziną i pozostałymi mieszkańcami Chotomowa została przymusowo wysiedlona przez Niemców. Udała się do siostry męża – Natalii Dąbrowskiej, która w Łowiczu była gospodynią księdza Stanisława Walichnowskiego, dawnego proboszcza z Chotomowa, a następnie kanonika Kapituły Łowickiej, dziekana łowickiego i proboszcza parafii pw. św. Ducha. Z. Dąbrowska zmarła 7 marca 1946 r. w Łowiczu. Została pochowana na cmentarzu parafii św. Ducha³⁸⁸.

A. Dłutek (1897–1981),
lata 30. XX w.

ALEKSANDER DŁUTEK (POW Wieliszew) – urodził się 2/14 kwietnia 1897 r. w Wieliszewie w gminie Nieporęt. Jego ojcem był Jacenty Dłutek, gospodarz z Wieliszewa, matką Marianna z Oktabów pochodząca także z Wieliszewa. W 1884 r. zawarli związek małżeński. Rodzina Dłutków, licząca dziesięć osób utrzymywała się z ośmiomorgowego gospodarstwa rolnego. Duży wpływ na Aleksandra wywarła jego starsza siostra – Stefania (po mężu Krysztofowicz, ur. w 1888 r.), która działała w Socjaldemokracji

Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL). W czasie rewolucji 1905 r. była więziona na Pawiaku za przenoszenie i ukrywanie antycarskich ulotek. A. Dłutek ukończył 3-oddziałową rosyjską szkołę początkową w Wieliszewie. W 1911 r. rozpoczął naukę stolarstwa w firmie budowlano-przemysłowej Jana

Janczewskiego w Warszawie. W latach 1911–1914 kształcił się w Klasach Rzemieślniczo-Przemysłowych działających przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie. W tym okresie rozpoczął działalność niepodległościową. We wrześniu 1912 r. wstąpił do Drużyny Skautów im. Marcina Borelowskiego ps. „Leleweł”, którą przy Klasach Rzemieślniczo-Przemysłowych zorganizował instruktor Alojzy Pawełek ps. „Lolek”. W drużynie przeszedł kurs przygotowawczy w 2. plutonie Franciszka Pecińskiego ps. „Polan” i po złożeniu egzaminów został mianowany pomocnikiem zastępowego. W marcu 1913 r. wraz z innymi członkami Drużyny im. Borelowskiego wstąpił do Polskich Drużyn Strzeleckich. Przeszedł szkolenie wojskowe, ukończył szkołę żołnierską, a następnie rozpoczął kurs podoficerski. Posługiwał się wówczas pseudonimem „Wieliszewski”, co świadczyło o jego przywiązaniu do rodzinnej miejscowości³⁸⁹. W sierpniu 1914 r. zasilił szeregi nowo powstałej POW. Otrzymał przydział do plutonu Bartosiewicza-Winiarskiego, który podlegał kompanii dowodzonej przez Wiktora Marczewskiego ps. „Witkowski”. Po złożeniu przysięgi zajmował się m.in. zbieraniem broni i amunicji z pobojoisk pod Warszawą (Baniocha, Piaseczno, Ożarów, Komorów, Helenów) i z linii walk rosyjsko-niemieckich nad Rawką i Bzurą. W tym celu wraz z pozostałymi borelowiakami zgłosił się do 40. Grupy Sanitarnej utworzonej przez Polski Komitet Pomocy Sanitarnej, działającej na Dworcu Kaliskim w Warszawie³⁹⁰. W pociągach sanitarnych pomiędzy rannymi żołnierzami przewoził ukrytą broń (głównie rewolwery). Następnie przenosił je do magazynów konspiracyjnych POW znajdujących się przy ul. Siennej 71, Górnej 8, Chłodnej i Tarczyńskiej. Rozkazem mobilizacyjnym z 5 sierpnia 1915 r. został wcielony do Batalionu Warszawskiego POW. Nie wyruszył jednak z batalionem do I Brygady Legionów, ponieważ otrzymał urlop na złożenie egzaminu czeladniczego.

³⁸⁷ WBH CAW, APiO, Zuzanna Dąbrowska z Wróblewskich, sygn. MN 23.12.1933. Adnotacja dr. A. Freyda – byłego komendanta Obwodów Podmiejskich POW z 31 III 1933 r.

³⁸⁸ Informacja uzyskana od Elżbiety Frydrychowicz z domu Dąbrowskiej, kierownika chotomowskiej filii Gminnego Centrum Kultury i Sportu w Jabłonie, Legionowo 18 II 2020 r.

³⁸⁹ WBH CAW, APiO, Aleksander Dłutek, sygn. MN 16.3.1937, *KKiMN – Kwestionariusz dla otrzymania dyplomu i legitymacji*, Nieporęt 12 IX 1938 r.

³⁹⁰ WBH CAW, APiO, Franciszek Peciński ps. „Polan”, sygn. MN 2.5.1933.

Po uzyskaniu dyplomu stolarza powrócił do działalności w warszawskiej POW. Pełnił m.in. funkcję łącznika komendy I Okręgu. Na rozkaz komendanta Jana Opielińskiego ps. „Zdanowicz” przewoził pocztę kurierską do obwodów na prowincji. W połowie 1916 r. otrzymał przydział do kompanii Tadeusza Grunwalda ps. „Mochnacki”, która według A. Dłutka była jednocześnie Szkołą Podoficerską Narodowego Związku Robotniczego. W tym czasie prowadził zakonspirowany magazyn broni w lokalu przy ul. Kruczej. 21 stycznia 1917 r. uczestniczył w defiladzie przed J. Piłsudskim, która odbyła się przed pałacem Kronenberga – siedzibą Tymczasowej Rady Stanu. W połowie tego roku, w wyniku aresztowań stracił kontakt z organizacją. Do warszawskiej POW powrócił jesienią 1917 r. Aktywnie działał w kompanii Bieleckiego ps. „Rawicz”³⁹¹. Jednocześnie należał do PPS. Utrzymywał także rodzinne i organizacyjne związki z Wieliszewem. 10 listopada 1918 r. otrzymał rozkaz rozbrojenia garnizonu niemieckiego w twierdzy Zegrze. W tym celu udał się do Wieliszewa, gdzie objął komendę nad miejscową sekcją POW³⁹². Dzień później na czele dziesięciosobowego oddziału wykonał zadanie. Po rozbrojeniu okupantów w Zegrzu wstąpił jako ochotnik do WP w stopniu plutonowego. W marcu 1919 r. wyjechał na front bolszewicki. Walczył w szeregach Białostockiego Pułku Strzelców w składzie Dywizji Litewsko-Białoruskiej. 30 kwietnia 1919 r. awansował na stopień sierżanta sztabowego. Po przejściu do rezerwy w maju 1921 r. ożenił się. Podjął pracę w Głównym Zakładzie Inżynierii i Saperów w Warszawie. Pod wpływem dawnego towarzysza z POW por. Walerego Bagińskiego krótko sympatyzował z Komunistyczną Partią Robotniczą Polski (KPRP), działającą potajemnie na terenie zakładu. Następnie przeniósł się z żoną Wandą na Kresy. Przez dziewięć lat, od 1 stycznia 1926 r. do 28 lutego 1935 r. pracował jako instruktor stolarstwa w Państwowej Szkole Rolniczej w Łuczaju koło Postaw w województwie wileńskim. Udzielał

się społecznie i politycznie. Był organizatorem i naczelnikiem Ochotniczej Straży Pożarnej, sekretarzem Kółka Rolniczego oraz członkiem rady nadzorczej Kasy im. Stefczyka, a od czerwca 1934 r. także prezesem Koła Gminnego BBWR w Łuczaju, które obejmowało zasięgiem okoliczne wsie. Poznał wówczas Fryderyka Krasickiego, posła na Sejm RP III kadencji z ramienia BBWR i jego syna Janka Krasickiego, młodzieżowego działacza lewicowego. W 1935 r., po zlikwidowaniu etatu instruktora w szkole w Łuczaju, A. Dłutek powrócił do Wieliszewa. W 1936 r. objął stanowisko wójta gminy Nieporęt³⁹³. Choć nie najlepiej układały się jego relacje z miejscowym kierownikiem szkoły i radnym gminnym Bronisławem Tokajem, to kadencja A. Dłutka zbiegła się z budową w gminie nowych gmachów szkolnych w Nieporęcie i Wieliszewie. Do użytku oddano także przystanek kolejowy w Nieporęcie i dworzec w Wieliszewie na linii Tłuszcz–Legionowo, Dom Ludowy w Zagrobach oraz uregulowano rowy odwadniające pola i łąki gminne. W okresie międzywojennym A. Dłutek odznaczono m.in. Odznaką Pamiątkową Frontu Litewsko-Białoruskiego, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy”, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości i w marcu 1937 r. Medalem Niepodległości³⁹⁴. W sierpniu 1939 r. został zmobilizowany do jednego z batalionów telegraficznych WP. Z jednostką wycofywał się początkowo do Mińska Mazowieckiego, a następnie w kierunku Siedlec i Zamościa. W okolicach Krzemieńca został wzięty do niewoli przez Armię Czerwoną, która najechała na Polskę od Wschodu. Po ucieczce z obozu wrócił do Nieporętu. Tu wstąpił do konspiracyjnej Polskiej Organizacji Zbrojnej, jednak już 6 czerwca 1940 r. został aresztowany przez niemiecką Policję Bezpieczeństwa Dystryktu Warszawskiego. Zarzucono mu, a także Henrykowi Dębowskiemu kierowanie grupą Polaków, która w sierpniu 1939 r. pobiła kilku kolonistów niemieckich w Stanisławowie. Ponadto A. Dłutek miał odpowiadać jako były wójt

³⁹¹ WBH CAW, APiO, Czesław Szczeciński „Preusker”, sygn. MN 16.3.1937.

³⁹² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.704, Komisja Kwalifikacyjna POW – Aleksander Dłutek, *Życiorys*, Łuczaj 28 VIII 1934 r.

³⁹³ *Gmina Nieporęt w latach 1918–2018...*, op. cit., s. 155.

³⁹⁴ „Monitor Polski”, 19 III 1937, nr 64, poz. 94, s. 11.

gminy Nieporęt za rzekomo złe traktowanie i szykanowanie mniejszości niemieckiej. Jej część była wrogo nastawiona do polskich władz i po wkroczeniu hitlerowców złożyła donos na wspomnianych mężczyzn do gestapo. Okolicznościami dodatkowo obciążającymi A. Dłutka podczas aresztowania, było odnalezienie amunicji do karabinu maszynowego na terenie nieporękiej szkoły. Został on osadzony w więzieniu na Pawiaku w oddziale VIII. Następnie przez siedem miesięcy przebywał w pojedynczej celi w oddziale VII. W czasie przesłuchań śledczy pytali go o udział w POW i o incydent pobicia niemieckiego żołnierza podczas rozbijania koszar w Zegrzu w 1918 r.³⁹⁵. W listopadzie 1941 r. został przeniesiony do więzienia mokotowskiego przy ul. Rakowieckiej 37, a następnie do więzienia w Grodzisku Mazowieckim. 17 marca 1944 r. odbyła się rozprawa hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Warszawie, podczas której ogłoszono wyrok. A. Dłutka skazano na 2 lata więzienia za „naruszanie spokoju w kraju”³⁹⁶. Blisko czteroletnie uwięzienie zaliczono mu na poczet kary. W rezultacie został zwolniony w kwietniu 1944 r. Ważył wówczas zaledwie 44 kilogramy.

Następnie kurował się w Warszawie. Według przekazów rodzinnych w czasie powstania warszawskiego został przysypany gruzem z walącej się kamienicy.

A. Dłutek w Wieliszewie,
lata 70. XX w.

Aleksander i Wanda Dłutkowie mieli dwoje dzieci: Helenę i Stefana (1921–2002). Podczas wojny ich syn był więźniem politycznym w obozach koncentracyjnych KL Auschwitz i KL Buchenwald (1943–1945). Po II wojnie światowej Aleksander Dłutek mieszkał w Wieliszewie. Przyjaźnił się wówczas z peowiakiem Stefanem Kuczyńskim. Przez pewien czas prowadził hodowlę kaczek. Po potrąceniu przez samochód poruszał się za pomocą wózka inwalidzkiego. W październiku 1976 r. spisał swoje więzienne wspomnienia, które przesłał do ówczesnego Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego. Obecnie są przechowywane w zbiorach Muzeum Więzienia Pawiak oddział Muzeum Niepodległości. Kilka lat przed śmiercią A. Dłutek latem mieszkał w Wieliszewie przy ul. Jeziornej 8, a zimą u rodziny w Legionowie w bloku przy ul. Broniewskiego 8³⁹⁷. Zmarł 4 kwietnia 1981 r. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu parafialnym w Wieliszewie (kwatera 2B/8/8/1304).

JAN DUBSKI (POW Krubin–Kałuszyn) – urodził się 18/30 kwietnia 1891 r. we wsi Kałuszyn w gminie Góra z ojca Mikołaja Dubskiego gospodarza z Kałuszyna i matki Marianny z Korzeniów. W wieku 7 lat rozpoczął naukę w rosyjskiej szkole początkowej w Skrzyszewie, gdzie ukończył trzy oddziały. Od 1904 r. terminował w zawodzie szewca. Następnie podjął pracę jako czeladnik w warsztacie szewskim Jacentego Wilczyńskiego w Białymstoku. W 1912 r. otrzymał wezwanie do odbycia służby wojskowej w armii carskiej. Stawił się do 181. Ostrołęckiego Pułku Piechoty stacjonującego w Jarosławiu nad Wołgą. Wraz z wybuchem I wojny w 1914 r. wyjechał z pułkiem na front w Królestwie Polskim. Walczył pod Zamościem, Kraśnikiem i Krasnymstawem. W połowie 1917 r. przedostał się do tworzonego w Rosji I Korpusu Polskiego, którym dowodził gen. Józef Dowbor-Muśnicki. Pełnił funkcję sanitariusza

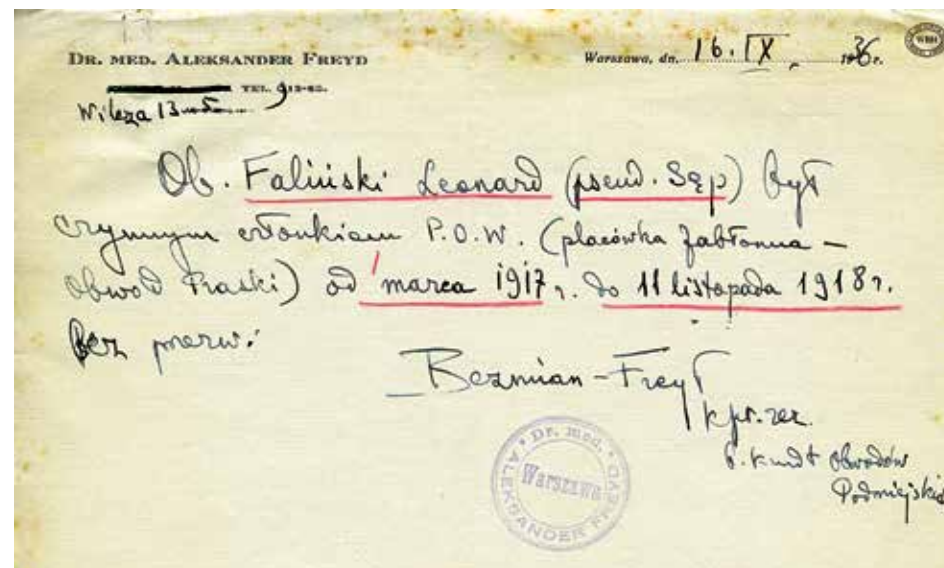
³⁹⁵ Muzeum Więzienia Pawiak Oddział Muzeum Niepodległości, List A. Dłutka, Wieliszew 14 X 1976 r.

³⁹⁶ APW Wieloosobowe Stanowisko ds. Działalności Archiwalnej w Milanówku, Sąd Specjalny w Warszawie (*Das Sondergericht Warschau*), Akta karne: Aleksander Dłutek, sygn. 72/643/1696, *Urteil*, Warschau 17 III 1944 r., k. 3. Wyrok dotyczył Aleksandra Dłutka i Henryka Dębkowskiego.

³⁹⁷ Relacja Witolda Tomasza Doroszkiewicza, wnuka Stefani Dłutek rodzonej siostry Aleksandra Dłutka, Legionowo 3 XII 2019 r.

w szpitalu głównym korpusu podczas walk z Armią Czerwoną. Po rozbrojeniu I Korpusu, 1 lipca 1918 r. otrzymał odznakę pamiątkową tej formacji. Gen. J. Dowbor-Muśnicki przyznawał ją żołnierzom należącym do korpusu przed 11 marca 1918 r., czynnie uczestniczącym w walkach o niepodległość Polski. Po zdemobilizowaniu w połowie 1918 r. powrócił do Kałuszyna. Odnowił kontakty z Józefem Barszczewskim ps. „Drzazga” ze Skrzyszewa. Jako były dowborczyk włączył się w działalność POW. Uczestniczył z oddziałem P. Wróblewskiego w rozbrajaniu garnizonu niemieckiego przy stacji Jabłonna. Następnie przez trzy tygodnie ochraniał magazyny wojskowe i stację kolejową³⁹⁸. Do WP wstąpił w 1920 r. podczas ofensywy Armii Czerwonej. Otrzymał przydział do Grupy „Dolnej Wisły”, w której służył do zawieszenia broni. W okresie międzywojennym prowadził gospodarstwo rolne w Kałuszynie. Zmarł 10 października 1964 r.

LEONARD FALIŃSKI (POW Jabłonna) – urodził się 18/30 października 1895 r. w Jabłonie, z ojca Józefa Falińskiego gospodarza z Jabłonna i matki Marianny z Wodzyńskich. Ukończył sześć klas gimnazjum. Do POW wstąpił w marcu 1917 r. w Jabłonie, gdzie przeszedł szkolenie wojskowe. Posługiwał się pseudonimem „Sęp”³⁹⁹. 23 października 1918 r. zawarł związek małżeński ze Stanisławą Kosmą z parafii pw. św. Jakuba Apostoła w Tarchominie. 11 listopada 1918 r. wziął udział w rozbrojeniu niemieckiej komendantury w Jabłonie oraz garnizonu przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo)⁴⁰⁰. Początkowo służył w straży bezpieczeństwa obejmującej Okręg Jabłonna. Następnie wstąpił do WP, jednak z powodu zapalenia płuc został zwolniony 29 grudnia 1918 r. Po podleczeniu, otrzymał 12 lutego 1919 r. posadę urzędnika w Wydziale Zasobów Dyrekcji Okręgowej PKP w Warszawie, w którym pracował

Zaświadczenie dla L. Falińskiego ps. „Sęp” o służbie w POW, Warszawa, 16 IX 1936 r.

do końca lat 30. XX w. Zajmował m.in. stanowisko asesora – zastępcy naczelnika Głównego Magazynu Zasobów II klasy na stacji Warszawa Praga⁴⁰¹. Na stałe mieszkał w Choszczówce przy ul. Mehoffera 134. Po II wojnie kierował pionem finansowym w Dyrekcji Generalnej PKP w Warszawie. Zamieszkał z rodziną w bloku kolejowym przy ul. Wileńskiej 12. Według relacji wnuka Włodzimierza Ślaskiego został odznaczony w 1955 r. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł na zawał serca 29 kwietnia 1955 r. w wieku 59 lat. Został pochowany na cmentarzu parafii św. Jakuba Apostoła na warszawskim Tarchominie (9/1/43, grób 1007).

ANTONI GAWRYSZEWSKI (POW Las-Zbytki) – urodził się 14/27 lipca 1901 r. we wsi Zbytki w parafii Zerzeń. Jego ojcem był Paweł Gawryszewski (1866–1944) gospodarz ze Zbytków, matką Rozalia z domu Witak ze wsi Zerzeń. Z małżeństwa tego,

⁴⁰¹ WBH CAW, APiO, Leonard Faliński, sygn. Odrzucono 25.10.1937.

³⁹⁸ WBH CAW, APiO, Jan Dubski, sygn. Odrzucono 20.9.1937.

³⁹⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.2, Polska Organizacja Wojskowa, k. 235.

⁴⁰⁰ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.714, Komisja Kwalifikacyjna POW – Leonard Faliński, *Życiorys*, 16 IX 1936 r.

zawartego w 1894 r. urodziło się dziesięcioro dzieci. W czasie I wojny światowej A. Gawryszewski należał do oddziału POW Las-Zbytki w obwodzie praskim. Jego ojciec pełnił wówczas funkcję wójta gminy Zagórze i wspierał działalność POW⁴⁰². W listopadzie 1918 r. A. Gawryszewski rozbrajał Niemców w Warszawie, a następnie został przeniesiony z częścią swojego oddziału do garnizonu Jabłonna. Tu jako szeregowy wartownik ochraniał koszary przed rabunkiem. W nocy 28 listopada 1918 r. został postrzelony przez przestępców próbujących okraść magazyny żywnościowe. Wraz z nim ranny został Józef Wójcik, peowiak ze wsi Borków. A. Gawryszewski zmarł po przewiezieniu do Szpitala Ujazdowskiego w Warszawie z upływu krwi. Liczył niewiele ponad 17 lat. W tym czasie w garnizonie Jabłonna służył także jego starszy brat Wawrzyniec Gawryszewski (1895–1923), peowiak z oddziału POW Las-Zbytki⁴⁰³. W dziesiątą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości nazwisko Gawryszewskiego nadano nowo wytyczonej ulicy na III Parceli w Legionowie⁴⁰⁴. Widnieje ono także na tablicy odsłoniętej w 2014 r. na cmentarzu parafialnym w Zerzeniu⁴⁰⁵. W stulecie utworzenia POW umieszczono na niej wykaz 31 peowiaków z osiedli Las, Wawer, Zastów, Zbytki. Śmierć A. Gawryszewskiego urosła do rangi symbolu walki z Niemcami. W lokalnej tradycji zakorzeniło się przekonanie, że poległ on 11 listopada 1918 r. w ataku na niemieckie koszary w Jabłonie, co jednak nie odpowiada prawdzie historycznej. Zmarł dwa i pół tygodnia później – postrzelony 28 listopada przez pospolitych przestępców próbujących okraść magazyny żywnościowe.

⁴⁰² H. Wierchowski, *Zerzeń i jego historia*, Warszawa 1999, s. 53.

⁴⁰³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.724, Komisja Kwalifikacyjna POW – ś.p. Wawrzyniec Gawryszewski, Izidor Królak „Kruk”, *Zaświadczenie*, 19 XII 1937 r.

⁴⁰⁴ Ulica Gawryszewskiego przez dziesiątki lat była zaniedbaną piaszczystą drogą gruntową. W rocznicę stulecia odzyskania niepodległości otrzymała nowoczesną nawierzchnię. Współcześnie używane jest błędne imię Gawryszewskiego – Stefan.

⁴⁰⁵ Cmentarz znajduje się przy ul. Cylichowskiej w dzielnicy Warszawa Wawer.

KAZIMIERZ GRONEK (POW Chotomów) – członek POW od 1917 r., należał do Punktu Organizacyjnego w Chotomowie. Posługiwał się pseudonimem „Jaskółka”⁴⁰⁶. W POW blisko współpracował ze Stanisławem Kowalikiem, Stefanem Nagatem oraz Stefanem Pietrasem, z którym mieszkał po sąsiedzku w Chotomowie. Wraz z nimi przeszedł peowiackie przeszkolenie wojskowe. W listopadzie 1918 r. uczestniczył w akcji zdobycia broni w tzw. „koszarce” – niemieckim posterunku kolejowym znajdującym się przy torach w kierunku Nowego Dworu. Następnie brał udział w zajęciu przez POW koszar niemieckich w Jabłonie. W latach 30. XX w. pracował w Urzędzie Poczta-Telegraficznym Warszawa I. Mieszkał z rodziną w Legionowie przy ul. Krakowskiej 12.

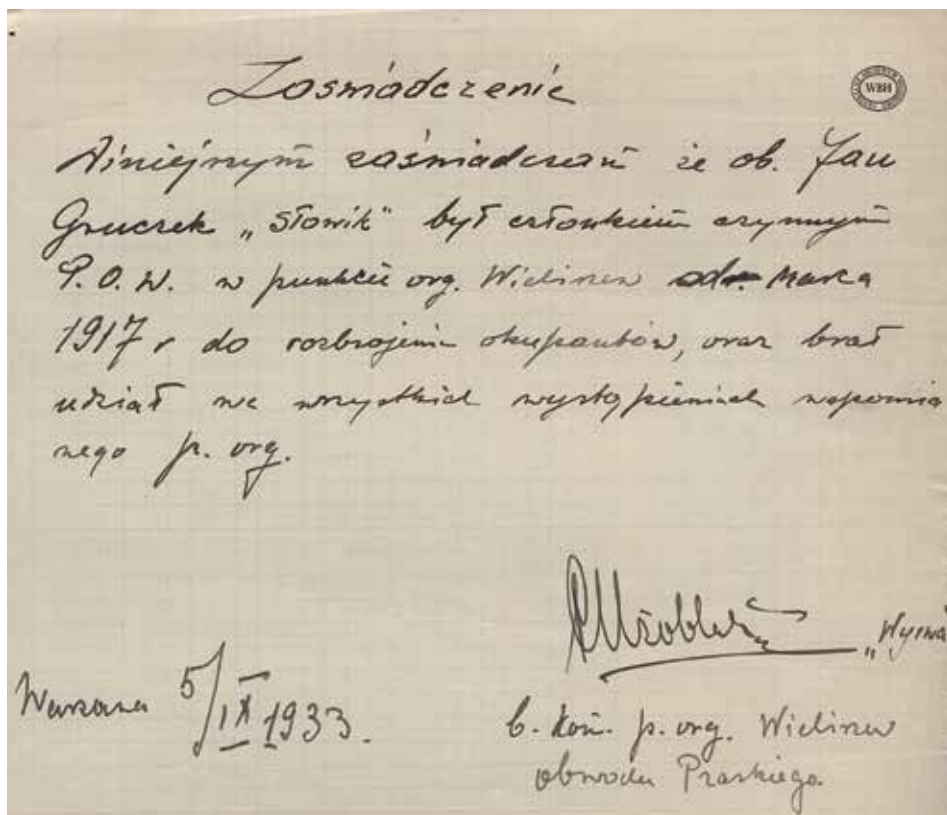

J. Gruczek, lata 30. XX w.

JAN GRUCZEK (POW Wieliszew) – urodził się 13/25 czerwca 1897 r. w Wieliszewie w gminie Nieporęt. Jego ojcem był Franciszek Gruczek, gospodarz z Wieliszewa, matką Eleonora z domu Oktaba pochodząca także z Wieliszewa. Ukończył rosyjską szkołę początkową w Wieliszewie. W latach 1911–1914 odbył praktykę krawiecką w Warszawie, a następnie powrócił do rodzinnej wsi. Na początku I wojny wraz z kilkoma kolegami z Wieliszewa pozyskał od żołnierzy rosyjskich dwa karabiny typu Mosin i rewolwer Nagant z zapasem amunicji. W marcu 1917 r. wstąpił do oddziału POW, który w Wieliszewie zorganizował Polikarp Wróblewski⁴⁰⁷. Przyjął pseudonim „Słowik”. W organizacji działał do czasu rozbrojenia Niemców.

⁴⁰⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.739, Komisja Kwalifikacyjna POW – Kazimierz Gronek, *Podanie*, Legionowo 28 XII 1937 r.

⁴⁰⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.740, Komisja Kwalifikacyjna POW – Jan Gruczek, *Życiorys*, Warszawa 19 VII 1934 r.

Zaświadczenie o służbie J. Gruczka w wieliszewskiej POW, Warszawa, 5 IX 1933 r.

W tym czasie roznosił ulotki i czasopisma peowiackie, agitował miejscową ludność, prowadził obserwację wojsk okupacyjnych stacjonujących w Zegrzu i okolicach. Nielegalnie dostarczał legionistom z Zegrza amunicję karabinową, której przydziału odmówili Niemcy. Uczestniczył w ćwiczeniach i szkoleniu wojskowym prowadzonym w Wieliszewie przez instruktora Jakuba Sobelсона, peowiaka z Obwodu Praskiego. 11 listopada 1918 r. J. Gruczek wraz z sekcją wieliszewską POW wziął udział w akcji rozbrojenia garnizonu niemieckiego w twierdzy Zegrze⁴⁰⁸. Od-

działem liczącym około 10 ludzi dowodził wówczas Aleksander Dłutek. W 1933 r. aktywną działalność J. Gruczka w Punkcie Organizacyjnym Wieliszew potwierdził P. Wróblewski⁴⁰⁹.

Po kilkutygodniowej służbie w Zegrzu J. Gruczek wstąpił do tworzącego się w Jabłonie 2. Pułku Piechoty Legionów. Jako były peowiak otrzymał stopień kaprała. Z wnioskiem awansowym wystąpił jego bezpośredni przełożony por. Waław Koc. W kwietniu 1919 r. przeniesiono go do ekspozytury żandarmerii wojskowej w Zegrzu Południowym. Była ona częścią plutonu Pułtusk wchodzącego w skład 1. Dywizjonu Żandarmerii. Rok później – w kwietniu 1920 r. J. Gruczek został przydzielony na posterunek żandarmerii w Nasielsku. W czasie ofensywy Armii Czerwonej w sierpniu 1920 r. pełnił wartę na linii kordonu defensywnego Płock–Wyszogród–Sochaczew–Łowicz. Po odparciu nieprzyjaciela powrócił do Nasielska. W 1920 r. zawarł związek małżeński z Bronisławą Kalinowską (1899–1978). Ich ślub odbył się w kościele MB Loretańskiej na warszawskiej Pradze. W maju 1921 r. J. Gruczek przeszedł kurs żandarmerii w Cytadeli Warszawskiej. 5 sierpnia 1921 r. zakończył służbę wojskową i został przeniesiony do rezerwy. Od lutego 1923 r. przez ponad rok pracował w Dyrekcji Wileńskiej PKP. W latach 1924–1928 nie miał stałego zajęcia. W kwietniu 1928 r. otrzymał posadę konduktora w przedsiębiorstwie Tramwaje Miejskie m.st. Warszawy, gdzie pracował także pod koniec lat 30. XX w. Mieszkał wówczas na warszawskim Bródnie m.in. przy ul. Julianańskiej 25 m. 2, później przy ul. Nadwiślańskiej 10 m. 11, a pod koniec lat 30. XX w. przeniósł się na Szmulowiznę do kamienicy przy ul. Radzymińskiej 63 m. 15. W okresie międzywojennym działał w praskim kole Związku Peowiaków. Został odznaczony Krzyżem POW, a w kwietniu 1937 r. Medalem Niepodległości. Jan Gruczek zmarł 18 kwietnia 1984 r. w wieku blisko 87 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na Cmentarzu Bródnowskim w Warszawie (kwatery 45A, rząd 6, grób 4).

⁴⁰⁸ WBH CAW, APiO, Jan Gruczek, sygn. MN 21.4.1937.

⁴⁰⁹ Ibidem, *Zaświadczenie*, Warszawa 5 IX 1933 r.

APOLONIUSZ ALEKSANDER HERBST – organizator i dowódca Punktu Organizacyjnego POW w Jabłonce. Urodził się 7 lipca 1892 r. w Jabłonce⁴¹⁰. Był synem Juliusza Herbsty i Anastazji z domu Neupert⁴¹¹. Pochodził z rodziny wyznania

A. Herbst, 1934 r.

ewangelickiego, która przez wiele lat prowadziła w Jabłonce zajazd i restaurację⁴¹². W 1908 r. ukończył cztery klasy szkoły realnej w Łodzi, a następnie w latach 1910–1913 odbył praktykę w zawodzie cukiernika w znanej firmie Wacława Trojanowskiego przy ul. Miodowej w Warszawie. W 1913 r. został zatrudniony w warszawskiej cukierni Łapińskiego, a następnie pracował w cukierni Derwiszyńskiego w Radomiu. Po wybuchu I wojny światowej otrzymał powołanie do armii carskiej, do której nie zgłosił się. W ukryciu doczekał opuszczenia Warszawy przez

wojska rosyjskie w sierpniu 1915 r. Po wkroczeniu Niemców podjął służbę w Straży Obywatelskiej. 5 marca 1916 r. wstąpił do konspiracyjnej POW. Po zaprzysiężeniu został przydzielony do oddziału praskiego, w którym przyjął pseudonim „Zaremba”⁴¹³. Na początku 1917 r. otrzymał od S. Marciniaka – komendanta

Obwodu Praskiego – rozkaz utworzenia oddziału POW w Jabłonce. Okolicznościami przemawiającymi za powierzeniem mu tego zadania był fakt, że mieszkał i pracował w tej wsi. Pełnił funkcję adiutanta w Komendzie Straży Obywatelskiej (milicji) w Okręgu Jabłonna oraz zajmował stanowisko zastępcy komendanta Ochotniczej Straży Ogniowej. Wkrótce A. Herbst został komendantem 3. Punktu Organizacyjnego POW „Jabłonna”. W początkowej fazie prowadził głównie działalność oświatową i propagandową. Będąc w dobrych stosunkach z mieszkańcami Jabłony, pozyskał tereny, na których komenda Obwodu Praskiego POW mogła prowadzić szkolenie wojskowe, m.in. kurs instruktorski w Buchniku⁴¹⁴. Dostarczał także karabiny na zajęcia. Latem 1917 r., po częściowym rozbiciu POW przez Niemców oddział Herbsty przeszedł do konspiracji. Wielu peowiaków z Jabłony wstąpiło do Ochotniczej Straży Ogniowej i do Straży Obywatelskiej. Pod tą przykrywką Herbst nadal prowadził zbiórki i szkolenia.

Na początku lutego 1918 r. A. Herbst wraz z P. Wróblewskim z Chotomowa kierował udaną akcją ukrycia dzwonów kościelnych. W czerwcu 1918 r. otrzymał w POW urlop okolicznościowy umożliwiający zawarcie małżeństwa i odbycie podróży poślubnej. Jego żoną została 22-letnia Jadwiga Anna Mierzejewska, córka Jana i Stefani z Scholzów – współwłaściciele majątku Kolonia Choszczówka koło Jabłony⁴¹⁵.

W tym okresie A. Herbst, dostrzegając schyłek okupacji potajemnie skupował broń. Tuż przed odzyskaniem niepodległości placówka POW w Jabłonce liczyła około 30 ludzi uzbrojonych w sześć rewolwerów⁴¹⁶. 11 listopada 1918 r. rozbili oni niemiecki oddział stacjonujący we wsi Jabłonna. Tworzył on załogę Komendantury Miejscowej, która mieściła się w willi doktora Stanisława Bzury. Peowiacy przejęli około 100 karabinów wraz

⁴¹⁰ Wyciąg aktu urodzenia A. Herbsty, Urząd Stanu Cywilnego w Nowym Dworze Mazowieckim, 12 XI 1952 r.; por. J.E. Szczepański, *Apoloniusz Aleksander Herbst (1892–1969). Bohater dwóch wojen*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2 (66), s. 163–182.

⁴¹¹ Dziękuję serdecznie Panom Jackowi Natorffowi i Wiesławowi Duchewiczowi za udostępnienie dokumentów, zdjęć i wspomnień dotyczących ich dziadka Apoloniusza Herbsty.

⁴¹² Informacja o rodzinie Herbstów uzyskana od Edmunda Kuklewskiego, długoletniego mieszkańca wsi Jabłonna; por. *Księga Adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu, Rzemiosł i Rolnictwa 1926/27*, s. 1595.

⁴¹³ WBH CAW, zespół WBH, sygn. I.341.1.747, Komisja Kwalifikacyjna POW – Apoloniusz Herbst, *Podanie*, Warszawa 9 XII 1930 r.

⁴¹⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 POW, *Rachunek Komendy Szkół Podmiejskich dla Komendy Obwodów Podmiejskich za czas 13 V–20 V 1917*, k. 326.

⁴¹⁵ Jadwiga Anna Mierzejewska urodziła się 10 VI 1896 r. w Choszczówce.

⁴¹⁶ WBH CAW, APiO, Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Warszawa 30 IX 1931 r.

z amunicją, w które A. Herbst uzbroił część peowiaków, członków Ochotniczej Straży Ogniowej i zaufanych mieszkańców Jabłonny. Po akcji wystawił we wsi warty i dokonał symbolicznego aktu przejścia władzy, zawieszając przed komendanturą biało-czerwoną flagę.

Rok później A. Herbst przeżył tragedię rodzinną. 29 listopada 1919 r. po długich i ciężkich cierpieniach zmarła jego młoda żona Jadwiga⁴¹⁷. Pozostawiła męża i osierociła półroczną córeczkę Jadwigę Halinę. Spoczęła w grobie rodzinnym na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Na tablicy nagrobnej Apoloniusz polecił wykuć czterowiersz, będący parafrazą Inwokacji z *Pana Tadeusza*:

Jadźku! Żono Moja, Ty byłaś jak zdrowie!
Ile Cię trzeba było cenić, ten tylko wie,
kto Cię stracił. A dobroć Twą w całej osobie
Widzę i niezapomnę, bo tęsknię po Tobie⁴¹⁸.

10 lipca 1920 r., w czasie wojny polsko-rosyjskiej A. Herbst wstąpił do 1. Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego. Walczył na froncie bolszewickim, gdzie dosłużył się stopnia kaprala. Służbę zakończył po ośmiu miesiącach, w marcu 1921 r. Po wyjściu z wojska podjął działalność w Związku Strzeleckim. Zorganizował pierwszy oddział „Strzelca” w Jabłonninie, którego został prezesem.

W październiku 1922 r. 30-letni Herbst zatrudnił się w spółce Wytwórnice Zrzeszonych Cukierników Warszawskich przy Lidze Konsumentów ROZWÓJ. Członkowie zarządu Jan Czaplarski i Bronisław Górny powierzyli mu stanowisko dyrektora zarządza-

jącego interesami spółki⁴¹⁹. W związku z tym przeprowadził się z Jabłonny do Warszawy. Od kwietnia 1923 r. do lipca 1929 r. wynajmował mieszkanie w kamienicy przy ul. Wolskiej 36⁴²⁰. Było ono położone blisko siedziby „Zrzeszonych Cukierników Warszawskich”, która mieściła się na Woli przy placu Opolskim nr 8. Funkcję dyrektora pełnił przez 6 lat.

1 września 1929 r. zawarł związek małżeński z Zofią z Sołtyśińskich, I° voto Natorff. Ceremonia ślubna odbyła się w kościele ewangelicko-augsburskim pw. św. Trójcy w Warszawie. Małżonkowie zamieszkali w rodzinnej kamienicy Zofii przy ul. Targowej 84 m. 23 na Pradze⁴²¹. Wspólnie wychowywali Janusza Natorffa, 8-letniego syna Zofii z pierwszego małżeństwa⁴²². Po ślubie Herbst zawodowo zajmował się administrowaniem kamienic w Warszawie, m.in. przy ul. Siennej 55, Targowej 65, Koszykowej 15 i Chłodnej 32. Przejściowo pracował także w cukierni w Hotelu Europejskim. Zajęcia te zapewniały rodzinie dostatnie utrzymanie, jednocześnie umożliwiały Herbstowi prowadzenie działalności społecznej w organizacjach kombatanckich kultywujących wkład J. Piłsudskiego w odzyskanie niepodległości. W maju 1930 r. wstąpił do Związku Peowiaków⁴²³. Do wybuchu II wojny aktywnie działał w Zarządzie Koła Praskiego jako skarbnik. Od kwietnia 1931 r. należał do Oddziału Stołecznego Związku Legionistów Polskich⁴²⁴. W 1935 r. wsparł kampanię prezesa Koła Praskiego Związku Peowiaków Eugeniusza Jurkowskiego

⁴¹⁹ Kolekcja J. Natorffa, *Pierwszy wypis z akt notarialnych Kazimierza Kosińskiego Notariusza w Warszawie za 1922 r.*, Rejestr nr 1797, Warszawa 14 X 1922 r.

⁴²⁰ Ibidem, Wyciąg z ksiąg niestałej ludności domu nr 36/3112 Wolska, Warszawa 16 VIII 1929 r.

⁴²¹ J. Kiwilszo, *Historia praskich rodów. Rodzina Natorffów*, „Nowa Gazeta Praska”, 25 I 2012, nr 2(471), s. 6. Zofia Herbst urodziła się 17 XII 1900 r. Zmarła 11 I 1972 r.

⁴²² Relacja Jacka Natorffa z 21 XI 2018 r. – wnuka A. Herbsta.

⁴²³ Kolekcja J. Natorffa, Związek Peowiaków, Legitymacja członkowska nr 1989, Warszawa 17 IX 1930 r.

⁴²⁴ Ibidem, Legitymacja nr 16241 Związku Legionistów Polskich, Warszawa 22 IV 1931 r.

⁴¹⁷ Kolekcja J. Natorffa, Świadectwo śmierci Jadwigi Anny z Mierzejewskich Herbst, nr aktu 78/1919, Chotomów 2 X 1919 r.

⁴¹⁸ Na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie zachował się grób Jadwigi Herbst (1896–1919) z przytoczoną inskrypcją, kwatera: Pod Murem II, rząd 1, miejsce 10.

BIURO KOMITETU KRZYŻA i MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI
prosi uprzejmie o wypełnienie niniejszego kwestionariusza, dołączenie 2-ch fotografii i niezwłoczne przesłanie pod adresem: Warszawa, Aleje Ujazdowskie Nr. 1.

Leg. Nr 7534 *15/7/34*

Kwestjonariusz
dla otrzymania legitymacji, upoważniającej do zniżki kolejowej.
(wypełnia czytelnie odznaczony).

Nazwisko *Herbst* (pseud. *Lorensa*)
Imię *Apoloniusz*
O ile zamężna — nazwisko rodowe
Data i miejsce urodzenia: *7. VII. 1892. Jabłonia*
Miasto
Wieś *Jabłonia*
Gmina *Jabłonia*
Powiat *warnawski*
Województwo *warszawskie*

Data wpłacenia kwoty 2 Zł. *d. 24. III. 1934 r.*

Posiadane polskie odznaczenia: *Medal. Polska weteran obywatel
Krzyż Armii Odrodzeniowej 1920 r.*

Jakie otrzymał odznaczenie niepodległościowe:
 Krzyż Niepodległości (z mianami)
 Krzyż Niepodległości
 Medal Niepodległości

Data zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej umieszczona na dyplomie
dnia 28. XII. 1933 r.

Dokładny adres obecny (miasto, ulica, wieś, gmina, powiat, województwo, poczta): *Warszawa ul. Targowa 84. m. 23.*

Legitymacja Nr *7534-7529*
Dziś wpłacono P. K. O.
poz. 295 dn. 26/III 1934 r.
Wysłano dn. *15 MAJ 1934*
Podpis wypełniającego kwestjonariusz
Herbst
dnia *9 maja 1934 r.*

*) niepotrzebnie skreślić.

Kwestionariusz A. Herbst dla Biura KKiMN, Warszawa, 9 V 1934 r.

w wyborach do Sejmu RP IV kadencji. W okresie międzywojennym A. Herbst został odznaczony Krzyżem POW, Krzyżem Legionowym, Krzyżem Armii Ochotniczej 1920, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy”, Medalem Niepodległości. Na podstawie zarządzenia Prezydenta RP z 28 grudnia 1933 r. otrzymał Krzyż Niepodległości „za pracę w dziele odzyskania Niepodległości”⁴²⁵.

Niewątpliwie dodatkowych badań wymaga działalność konspiracyjna A. Herbst podczas II wojny światowej. Problematyka ta przekracza ramy peowiackiego biogramu. W tym okresie wciąż mieszkał on w kamienicy przy ul. Targowej 84⁴²⁶. Na początku 1940 r. wstąpił wraz z żoną Zofią i pasierbem Januszem Natorffem do Związku Odbudowy Rzeczypospolitej (ZOR) – podziemnej organizacji wojskowo-politycznej, którą założył Tadeusz Żenczykowski. Komendantem ZOR na warszawską Pragę był wówczas Stanisław Rudnicki, natomiast A. Herbst został jego zastępcą. Jednocześnie kierował on obwodem obejmującym część Pragi. Stopniowo rozszerzył go o miejscowości podwarszawskie: Płudy, Jabłonnę, Legionowo, czyli o tereny, na których przed 1918 r. był komendantem POW⁴²⁷. W 1941 r. pion wojskowy ZOR podjął decyzję o podporządkowaniu się Związkowi Walki Zbrojnej (ZWZ), natomiast struktury cywilne weszły z czasem w skład Zjednoczenia Demokratycznego. W tym okresie w mieszkaniu Herbstów przy ul. Targowej 84 odbywały się co dwa tygodnie konspiracyjne odprawy komendantów poszczególnych obwodów ZOR i osób funkcyjnych. Według powojennego zeznania Janusza Natorffa, poza A. Herbstem uczestniczyli w nich m.in. Eugeniusz Jurkowski,

⁴²⁵ Ibidem, Akt nadania Krzyża Niepodległości z 28 XII 1933 r.

⁴²⁶ *Amtliches Fernsprechbuch für den Distrikt Warschau. Herausgegeben von der Deutschen Post Osten, Ausgabe 1942, Stand 1. August 1942. Urzędowa Książka Telefoniczna dla Dystryktu Warschau wydana przez Niemiecką Poczta Wschodu w 1942 r., według stanu z dnia 1. Sierpnia 1942 r., Warszawa 1942, s. 64.*

⁴²⁷ Instytut Pamięci Narodowej, Oddziałowe Archiwum w Warszawie, sygn. IPN BU 0330/123, Zofia Natorff-Herbst, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, Warszawa 17 X 1951 r., k. 32.

Czesław Kubikowski, Stefan Mikołajewski oraz Mieczysław Lipok – szef komórki wywiadowczej ZOR⁴²⁸. W mieszkaniu Herbstów mieścił się konspiracyjny punkt rozdzielczy biuletynu ZOR pt. „61”, który odbierali wspomniani komendanci lub ich łącznicy. Zona A. Herbst, ps. „Jedynaczka” kolportowała także inne tytuły prasy podziemnej, m.in. „ZOR”, „Biuletyn Informacyjny”, „Rzeczpospolita” oraz pismo „Miecz i Pług”⁴²⁹. Punkt ich dystrybucji mieścił się w sklepie prowadzonym przez Herbstów w narożnej kamienicy u zbiegu ul. Targowej 58 i Żąbkowskiej 2. Była to owocarnia nr 81, którą w sierpniu 1941 r. odstąpił Zofii wspomniany S. Rudnicki, komendant ZOR⁴³⁰.

W świetle dokumentów okupacyjnych A. Herbst 27 października 1943 r. został przyjęty w stopniu podporucznika do Wojskowego Korpusu Służby Bezpieczeństwa (WKSB)⁴³¹. Była to wojskowa formacja konspiracyjna założona na terenie Generalnego Gubernatorstwa pod koniec 1943 r. Powstała z rozkazu Komendanta Głównego AK Stefana Roweckiego. WKSB wraz z Wojskową Administracją Ziemi Nowych miały przygotować związki polskiej administracji i oddziały wojskowe dla tzw. ziem postulowanych (zwanych później Ziemią Odzyskanymi). Szefostwo Biur Wojskowych KG AK planowało sformowanie pięciu dywizji WKSB. Struktury samej tylko 3. Dywizji, kierowanej na Prusy Zachodnie, miały liczyć w 1944 r. blisko 6 tys. ludzi⁴³². Wielu jej żołnierzy wzięło udział w powstaniu warszawskim. To właśnie do tej dywizji w październiku 1943 r. został przyjęty A. Herbst, który posługiwał się pseudonimem „Jasiński”. Formalnie

otrzymał przydział do 11. Pułku Piechoty, w którym objął dowództwo 1. plutonu w 6. kompanii. Działał na warszawskiej Pradze. Za zasługi położone w szeregach WKSB A. Herbst w sierpniu 1944 r. został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz Orderem Virtuti Militari V kl. Nieznane są jednak bliższe okoliczności nadania tych wysokich odznaczeń. Wiadomo jedynie, że stopień podporucznika otrzymany w AK zatwierdził w 1960 r. minister obrony narodowej gen. broni Marian Spychalski. Zaliczył Herbst do korpusu osobowego oficerów administracji ze starszeństwem od 27 października 1943 r.⁴³³

Tuż po zakończeniu II wojny światowej A. Herbst zamieszkał w gdańskiej dzielnicy Wrzeszcz. Tu w czerwcu 1945 r. otworzył restaurację „Polonia”, która mieściła się przy Alei Konstantego Rokossowskiego 15 (obecnie Aleja Zwycięstwa)⁴³⁴. Po zamknięciu lokalu w Gdańsku powrócił do Warszawy. Pod koniec lat 40. XX w. wspólnie z Henrykiem Tokarczykiem uruchomił przy ul. Puławskiej kawiarnię pod nazwą „Gospoda Nowa”. Sąsiadowała ona bezpośrednio z Teatrem „Nowym”⁴³⁵, jednak na początku 1951 r. została ona zamknięta. Po zakończeniu wojny A. Herbst utrzymywał kontakty z byłymi kolegami z konspiracji. Od wiosny 1950 r. miały one charakter zorganizowanych spotkań odbywających się w jego mieszkaniu przy ul. Targowej 84. Przewodniczył on wówczas utajnionej grupie skupiającej członków dawnego ZOR, a nawet POW, m.in. Czesława Kubikowskiego ps. „Florian”, Stefana Mikołajewskiego, Józefa Lasonia ps. „Dziadek II”, „As”, Mieczysława Lipoka ps. „Mietek”, Aleksego Zarębskiego, Witajewskiego i innych⁴³⁶. Grupa nie podjęła

⁴²⁸ IPN BU 0330/123, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, Warszawa 17 X 1951 r., k. 33.

⁴²⁹ Ibidem, *Protokół przesłuchania Zofii Herbst*, 6 VI 1952 r., k. 59.

⁴³⁰ Współcześnie w tym samym miejscu również mieści się sklep owocowo-warzywny.

⁴³¹ Kolekcja J. Natorffa, Dowództwo 3. Dywizji WKSB, *Zaświadczenie*, M.p. 7 V 1944 r. Pod dokumentem podpisali dowódca 3. Dywizji płk „Korab” oraz Szef Sztabu ppłk dypl. „As”.

⁴³² W. Grabowski, *Armia Krajowa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 8–9, s. 122.

⁴³³ W 1960 r. Szef Departamentu Kadr MON poinformował A. Herbst, że „Rozkazem Personalnym MON nr 042 z dnia 10 lutego 1960 r. został Obywatelowi uznany stopień oficerski podporucznika uzyskany w AK”.

⁴³⁴ IPN, Oddziałowe Archiwum w Warszawie, sygn. IPN BU 00231/218/6, Apoloniusz Herbst. *Kontrolne rozpracowanie obiektowe „Bosz” U.B.P. na m.st. Warszawa*, *Protokół przesłuchania Zofii Herbst*, 25 X 1951 r., k. 287.

⁴³⁵ Ibidem, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, 25 X 1951 r., k. 289.

⁴³⁶ IPN BU 0330/123, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, Warszawa 20 X 1951 r., k. 38–39.

jednak czynnej działalności. Miała uaktywnić się w sytuacji zwiastującej wybuch III wojny światowej. Jej członkowie z czasem domyślili się, że są obserwowani przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa. W latach 1951–1953 usiłowali oni rozpracować grupę, m.in. po doniesieniach agenturalnych informatorów „Czarnego” i „Artysty”. Badacz zagadnienia dr Tomasz Brzustowski stawia jednak tezę, że być może było odwrotnie – to właśnie członkowie grupy Herbst, m.in. Mieczysław Lipok, były szef wywiadu ZOR, próbowali w wyniku podjętej gry rozpoznać sposoby pracy, metody werbunku i kierunki zainteresowań UB⁴³⁷.

W okresie powojennym A. Herbst został odznaczony Krzyżem Partyzanckim – 28 września 1948 r. oraz 17 stycznia 1957 r. Medalem za Warszawę 1939–1945⁴³⁸. W latach 50. XX w. był właścicielem niewielkiej cukierni i owocarni we wspomnianej już narożnej kamienicy przy ul. Targowej 58 położonej w pobliżu Bazaru Różyckiego⁴³⁹. Od 1960 r. prowadził w tym miejscu sklep z konfekcją damsko-męską⁴⁴⁰. Jednocześnie pomagał bratu Maksymilianowi Herbstowi w kierowaniu piekarnią przy ul. Targowej 62. W lipcu 1965 r. uczestniczył w katedrze pw. św. Floriana w uroczystej mszy z okazji 50. rocznicy ślubu Stefanii i Maksymiliana Herbstów⁴⁴¹. W tym okresie mieszkał już poza Warszawą, prawdopodobnie w Jabłonie u córki z pierwszego

⁴³⁷ T. Brzustowski, *Niejasna gra z UB – dwuznaczne kontakty z organami bezpieczeństwa państwa na podstawie przypadku Tomasza Lipoka*, „Echa Przeszłości” 2016, t. 17, s. 243.

⁴³⁸ WBH CAW, ppor. rez. A. Herbst, sygn. TAP 1047/64/46, Zeszyt Ewidencyjny, Warszawa 21 IV 1960 r., s. 7.

⁴³⁹ *Spis telefonów warszawskiego okręgu poczty i telekomunikacji na rok 1950*, Warszawa 1950, s. 62.

⁴⁴⁰ *Spis telefonów m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego. Rok 1959/60*, Warszawa 1959, s. 233.

⁴⁴¹ Jednocześnie wraz ze złotymi godami Stefanii i Maksymiliana Herbstów odbył się ślub Wiesława Duchewicza, który był wnukiem Maksymiliana i chrześniakiem Apoloniusza. Po uroczystości chrzestny podarował mu pióro wieczne Watermana. Pamiątka ta do dziś znajduje się w zbiorach rodzinnych Duchewiczów. Informacja otrzymana od Wiesława Duchewicza 30 X 2018 r.

małżeństwa Jadwigi. Zmarł 26 kwietnia 1969 r. w wieku 76 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim przy ul. Młynarskiej w Warszawie (aleja 23, rząd 1, grób 13)⁴⁴².

FELIKSA JAKUBOWSKA Z WODZYŃSKICH⁴⁴³ (POW Jabłonna) – urodziła się 7/19 maja 1899 r. w Jabłonie, córka Józefa Wodzyńskiego, gospodarza z Jabłony i Apolonii z Grudowskich. Była starszą siostrą peowiaka Henryka Wodzyńskiego ps. „Dąb”.

F. Jakubowska,
lata 30. XX w.

Po ukończeniu rosyjskiej szkoły początkowej w Jabłonie pomagała rodzicom w gospodarstwie rolnym. Działała w miejscowych organizacjach społecznych w „Kole Polek” i „Kole Młodzieży Strażackiej”. W marcu 1917 r. wstąpiła do sekcji żeńskiej POW w Jabłonie⁴⁴⁴. Złożyła przysięgę przed Dobiesławem Damiękim z Obwodu Praskiego POW. Przyjęła pseudonim „Aldona”. Do jej zadań należało rozpowszechnianie ulotek i czasopism konspiracyjnych wśród miejscowej ludności. W POW działała do chwili odzyskania przez Polskę niepodległości. W 1921 r. wyszła za mąż za gospodarza Antoniego Jakubowskiego (1895–1969). Małżeństwo miało dwoje dzieci: syna Zdzisława i córkę Marię po mężu Górską. W latach 30. XX w. F. Jakubowska prowadziła z mężem i dziećmi gospodarstwo rolne w Jabłonie. W czerwcu

⁴⁴² W grobie spoczywają m.in. rodzice A. Herbst – ojciec Juliusz Herbst, który zmarł 29 XI 1920 r. oraz matka Anastazja Herbst, zmarła 24 III 1926 r.

⁴⁴³ Na co dzień używała imienia Felicja, którym też podpisywała podania do Komisji Kwalifikacyjnej POW. Natomiast w aktach metrykalnych parafii w Chotomowie i na nagrobku występuje pod imieniem Feliksa.

⁴⁴⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.754, Komisja Kwalifikacyjna POW – Felicja (wł. Feliksa) Jakubowska, *Podanie*, Jabłonna 12 X 1936 r.

1938 r. została odznaczona Medalem Niepodległości⁴⁴⁵. Jej mąż był działaczem OSP Jabłonna, a podczas II wojny należał do konspiracyjnej organizacji Polska Niepodległa. Feliksa Jakubowska zmarła w 1990 r. w wieku 91 lat. Spoczęła w grobie rodzinnym na cmentarzu w Jabłonie (sektor F).

J. Jasiński,
wrzesień 1943 r.

JÓZEF JASIŃSKI (POW Jabłonna) – urodził się w Jabłonie 4/16 marca 1899 r., syn Ludwika Jasińskiego (1859–1941) gospodarza z Jabłony i Antoniny z Gawrońskich (1862–1928). Według przekazów rodzinnych był wnukiem powstańca styczniowego pochowanego na cmentarzu w Chotomowie. Do POW w Jabłonie wstąpił w marcu 1917 r. Po zaprzysiężeniu przyjął pseudonim „Królikowski”. W listopadzie 1918 r. wziął czynny udział w akcji rozbrajania wojsk niemieckich w Jabłonie. Następnie wstąpił do straży bezpieczeństwa Okręgu Jabłonna. 1 lutego 1919 r. został

powołany do Wojska Polskiego. Odbył służbę wojenną w 10. Pułku Ułanów Litewskich. 25 lipca 1922 r. przeszedł do rezerwy. Jego działalność w POW potwierdzili m.in. Aleksander Freyd – były dowódca Komendy Obwodów Podmiejskich POW oraz znajomi z organizacji w Jabłonie: Feliksa Jakubowska ps. „Aldona”, Maria Kossowska ps. „Biruta” i Edward Aust ps. „Godebski”⁴⁴⁶. J. Jasiński zawarł związek małżeński z Marianną z domu Strasz (1900–1969). Razem uprawiali 4-hektarowe gospodarstwo rolne w Jabłonie. Małżeństwo doczekało się pięciorga dzieci: Mariana (1922–2012), Zofii po mężu Kielbińskiej (1924–2011), Kazimierza (1926–2002), Edwarda (1928–2016) i Tadeusza (1939–2004).

⁴⁴⁵ WBH CAW, APiO, Felicja (wł. Feliksa) Jakubowska, sygn. MN 19.6.1938.

⁴⁴⁶ WBH CAW, APiO, Józef Jasiński, sygn. Odrzucono 21.6.1938. *Zeznanie dotyczące służby w P.O.W.*

Podczas II wojny światowej większość z nich działała w Armii Krajowej i Szarych Szeregach⁴⁴⁷. Na początku II wojny J. Jasiński wstąpił do tajnej organizacji Polska Niepodległa. Należał do I drużyny w placówce PN w Jabłonie. Posługiwał się pseudonimem „Ryba”. Po akcji scaleniowej organizacji podziemnych przeszedł do AK. Został żołnierzem 719. plutonu w 7. kompanii II batalionu działającego na terenie Jabłony. Pododdział ten funkcjonował w strukturach I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK. Po powstaniu warszawskim J. Jasiński z częścią rodziny został przymusowo wysiedlony przez Niemców. Znalazł się w okolicach Grójca. Po zakończeniu wojny powrócił do Jabłony. Mieszkał przy ul. Modlińskiej 106, gdzie prowadził gospodarstwo rolne. Uprawiał także nowalijki w oknach inspektowych oraz pomidory, odmianę polną na działce w Kępie Tarchomińskiej⁴⁴⁸. Kilka lat przed śmiercią zamieszkał u córki Zofii Kielbińskiej na warszawskim Żoliborzu przy ul. W. Broniewskiego⁴⁴⁹. Zmarł 31 marca 1978 r. w Warszawie w wieku 79 lat. Spoczął w grobie rodzinnym na cmentarzu parafialnym w Jabłonie (sektor C3).

STEFAN JASIŃSKI (POW Jabłonna) – urodził się 10 stycznia 1899 r. w Warszawie, z ojca Józefa i matki Władysławy. Uczęszczał do szkoły prywatnej z polskim językiem nauczania w Warszawie, w której należał także do drużyny skautowej. Wraz z wybuchem I wojny światowej w 1914 r. przeniósł się z rodzicami do Jabłony. Tu w 1917 r. podjął działalność w miejscowym oddziale POW. Przyjął pseudonim „Jastrzębiec”. W opinii Henryka Ogórkiewicza, byłego komendanta Obwodu Praskiego POW, S. Jasiński

⁴⁴⁷ Muzeum Powstania Warszawskiego, Archiwum Historii Mówionej – Marian Jasiński „Gracz”, www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/marian-jasinski,623.html [dostęp: 21.10.2018].

⁴⁴⁸ Relacja Wojciecha Jasińskiego, syna Kazimierza, wnuka Józefa Jasińskiego, Legionowo 12 XII 2019 r.

⁴⁴⁹ Relacja Zofii Sajkowskiej, córki Zofii Kielbińskiej, wnuczki Józefa Jasińskiego, Legionowo 14 XI 2019 r.

„Był bardzo czynnym i oddanym sprawie żołnierzem P.O.W.”⁴⁵⁰ 3 grudnia 1917 r. opuścił POW i wstąpił do Polskiej Siły Zbrojnej (*Polnische Wehrmacht*), tj. armii Królestwa Polskiego nad którą zwierzchnictwo sprawował gen. gubernator Hans von Beseler. Podstawowe przeszkolenie wojskowe odbył w 3. kompanii II batalionu rekruckiego w Ostrowi Komorowie. Następnie od maja 1918 r. służył w 2. Pułku Piechoty Polskiej Siły Zbrojnej. W listopadzie 1918 r. brał udział w rozbrojeniu wojsk austriackich w Dęblinie i niemieckich w Sobolewie. W 1920 r. podczas wojny polsko-rosyjskiej walczył w szeregach 1. Pułku Szwoleżerów. Został ranny w starciach z bolszewikami 25 sierpnia 1920 r. pod Żurominkiem. Następnie otrzymał przydział do 13. Pułku Ułanów Wileńskich. W październiku 1921 r. przeniesiono go do rezerwy. W latach 1925–1928 pełnił służbę w 18. Szwadronie Kawalerii „Druja” Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP). Stoczył kilka potyczek z nielegalnymi grupami dywersyjnymi i przemytniczymi. Z KOP zwolnił się na własną prośbę w październiku 1928 r. Na początku lat 30. XX w. mieszkał w Jabłonie, a następnie przeniósł się do miejscowości Koło, gdzie podjął pracę w Urzędzie Skarbowym.

HIPOLIT KAŁĘCKI (POW Krubin) – urodził się 19 listopada/1 grudnia 1896 r. we wsi Krubin w gminie Góra. Był czwartym dzieckiem Antoniego Kałęckiego – gospodarza z Krubina i Balbiny z Drzazgowskich, pochodzącej z Janówka. Jego starszym bratem był Leonard Ignacy Kałęcki, nauczyciel ze Skrzyszewa, urodzony w 1893 r. Hipolit wstąpił do POW w maju 1917 r. do Punktu Organizacyjnego w Chotomowie⁴⁵¹. Przyjął pseudonim „Fala”. Działalność niepodległościową prowadził na terenie Krubina. Kolportował tu organ prasowy POW pt. „Rząd i Wojsko”. Na pobliskich umocnieniach twierdzy Modlin, tj. na fortach

w Janówku wyszukiwał amunicję i broń zgubioną przez Rosjan podczas walk z Niemcami w sierpniu 1915 r. Następnie przekazywał ją do Obwodu Praskiego POW. Utrzymywał kontakty z legionistami stacjonującymi w 1917 r. w Zegrzu i Modlinie. Dostarczał im żywność, a w razie ucieczki – udzielał schronienia. 11 listopada 1918 r. wraz z oddziałem P. Wróblewskiego uczestniczył w opanowaniu koszar niemieckich w Jabłonie⁴⁵². Kilka dni później, 21 listopada 1918 r. uczestnicy zebrania w Górze wybrali go komendantem straży bezpieczeństwa strzegącej porządku publicznego w gminie Góra. Dowodził 53 ludźmi uzbrojonymi w dziesięć karabinów. W maju 1919 r. wstąpił do Wojska Polskiego. Otrzymał przydział do 3. Pułku Piechoty Legionów, w którym dosłużył się stopnia sierżanta. Szeregi wojska opuścił w czerwcu 1921 r. W styczniu 1922 r. zawarł w Nowym Dworze Mazowieckim związek małżeński z Heleną Turczyńską. Małżeństwo zamieszkało w Okuninie i doczekało się trojga dzieci. Na początku lat 20. XX w. H. Kałęcki zatrudnił się jako urzędnik w Powiatowej Komendzie Uzupełnień (PKU) w Radomiu. W październiku 1924 r. wstąpił ponownie do służby wojskowej jako podoficer kontraktowy w 32. Pułku Piechoty w Modlinie. Po jej zakończeniu w 1928 r. powrócił do zawodu urzędnika cywilnego, początkowo w PKU Modlin, a po przeniesieniu komendy do Płońska – w PKU Płońsk. Zajmował stanowisko adiunkta kancelaryjnego. Jego przełożonym był wówczas komendant ppłk Artur Filip Sadowiński. W Płońsku mieszkał przy ul. Płockiej 44 m. 6. W okresie międzywojennym H. Kałęcki został odznaczony Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy”, a także Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości. Zarządzeniem Prezydenta RP z 16 marca 1937 r. uhonorowano go Medalem Niepodległości. Tuż po II wojnie światowej był wójtem gminy Góra⁴⁵³.

⁴⁵⁰ WBH CAW, APiO, Stefan Jasiński, sygn. Odrzucono 14.9.1936. *Zaświadczenie*, Warszawa 13 III 1934 r.

⁴⁵¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.769, Komisja Kwalifikacyjna POW – Hipolit Kałęcki, *Podanie*, Płońsk 13 XI 1933 r.

⁴⁵² WBH CAW, APiO, Hipolit Kałęcki, sygn. MN 16.3.1937, *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*.

⁴⁵³ *Protokół*, Góra 4 IV 1945 r., [w:] E. Rak, *Ludzkie losy. Nowy Dwór k. Modlina i okolice 1939–1945*, Nowy Dwór Mazowiecki 2012, s. 89.

Działał m.in. w komisji nadzorującej ekshumację grobu 26 Polaków zamordowanych przez hitlerowców na terenie byłej Fabryki Przetworów Kartoflanych „Nowy Dwór”. Zmarł 15 czerwca 1984 r. w wieku 87 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu parafialnym w Nowym Dworze Mazowieckim (B-3, rząd 4, grób 27).

WACŁAW KNOPIK (POW Jabłonna) – urodził się 13/25 września 1898 r. w Warszawie, syn Franciszka z zawodu szcoterka urodzonego w Tomaszowie i Julii z Dąbkowskich z Warszawy. Jego rodzice mieszkali na warszawskiej Pradze, a następnie przenieśli się do Jabłonna. Wacław odebrał wykształcenie domowe. Do POW wstąpił w grudniu 1916 r. w Warszawie, gdzie przeszedł kurs żołnierski. Przyjął pseudonim „Zbijewski”. W 1917 r. został zastępcą dowódcy Punktu Organizacyjnego POW w Jabłonie. Następnie przeszedł do oddziału żandarmerii POW nadzorującego kilka Punktów Organizacyjnych m.in. Jabłonna, Henryków i Pelcowizna. 12 sierpnia 1918 r. podczas odprawy komendantów POW w bursie męskiej na Pradze aresztowała go niemiecka policja. Wraz z pozostałymi uczestnikami został uwięziony w Cytadeli Warszawskiej (Knopik w celi nr 14). Po zwolnieniu z aresztu musiał meldować się dwa razy w tygodniu w Urzędzie Policji Polowej przy ul. Wierzbowej 1 w Warszawie. 11 listopada 1918 r. uczestniczył w rozbrojeniu komendantury niemieckiej w Jabłonie oraz koszar przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo). 12 listopada 1918 r. sierż. W. Wilczyński komendant II Obwodu Modlin wyznaczył go pierwszym komendantem garnizonu POW w Jabłonie⁴⁵⁴. Następnie na rozkaz ppor. Mieczysława Słobódzkiego ps. „Kozar” objął stanowisko komendanta żandarmerii polowej POW garnizonu Jabłonna. Po włączeniu POW do Wojska Polskiego w 1918 r. awansował do stopnia plutonowego. Czynną służbę wojskową zakończył 25 marca

1921 r. w stopniu starszego sierżanta. Według opinii Dobiesława Damięckiego W. Knopik „w czasie swej służby wykazał się bezwzględną ideowością i karnością żołnierską”⁴⁵⁵. Pod koniec lat 30. XX w. mieszkał we wsi Jabłonna⁴⁵⁶.

JAN STEFAN KORZEŃ (KORZENIOWSKI) (współpracował z POW Jabłonna) – urodził się 15/28 listopada 1900 r. w Warszawie, syn Stanisława Korzenia z zawodu szewca i Marianny z Michalskich. Do 1914 r. mieszkał z rodzicami w Jabłonie. Ukończył szkołę początkową, a w późniejszym okresie 6 klas gimnazjum. Na początku I wojny światowej władze rosyjskie ewakuowały jego rodzinę do Riazania. Tam wstąpił do polskiego harcerstwa działającego pod Patronatem Wychodźstwa Polskiego. Po rewolucji październikowej 1917 r. powrócił z rodziną do Jabłonna, tj. na teren okupacji niemieckiej. Nawiązał kontakt z oddziałem POW w Jabłonie, ale nie został zaprzysiężony z powodu wątłej budowy ciała. Pomimo tego aktywnie wspierał działalność miejscowej komendy POW. Wraz z peowiakami uczestniczył w rozbrajaniu żołnierzy niemieckich w Jabłonie. Zaraz po tym wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego. Walczył w 1. kompanii 36. Pułku Piechoty. W wojsku służył do 10 listopada 1921 r., po czym powrócił do rodzinnej wsi. 8 grudnia 1925 r. Jan Korzeń zawarł w nowo utworzonej parafii w Jabłonie związek małżeński ze Stanisławą Natalią Dąbrowską⁴⁵⁷. Kilka lat później małżeństwo przeprowadziło formalny proces zmiany nazwiska na Korzeniowscy, na co zgodę 3 marca 1933 r. wyraził wojewoda warszawski. W tym okresie J. Korzeniowski pracował w stopniu przodownika (sierżanta) w Egzekutywie Oddziału Informacyjnego Komendy Straży Granicznej w Warszawie, mieszczącej się przy ul. Poznańskiej 30. Egzekutywa prowadziła

⁴⁵⁵ WBH CAW, Zespół WBH I.341.1.783, Komisja Kwalifikacyjna POW – Wacław Knopik, *Zaświadczenie*, Warszawa 3 VIII 1926 r.

⁴⁵⁶ *Spis właścicieli kont czekowych w PKO*, Warszawa 1938, s. 766.

⁴⁵⁷ Parafia w Jabłonie została utworzona 1 sierpnia 1925 r., por. „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1925, nr 7–8, s. 192.

⁴⁵⁴ WBH CAW, zespół: WBH, Teki W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, *Meldunek*, Warszawa 15 XI 1918 r., k. 165.

wywiad przeciwprzemytnczy oraz placówki tzw. drugiej linii, rozlokowane w miastach, przez które przechodziły szlaki przemytncze. 18 marca 1932 r. został odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi: „za zasługi na polu zwalczania przemytncictwa”⁴⁵⁸. Podczas II wojny światowej pracował w Urzędzie Gminy w Jabłonce. Jednocześnie od końca grudnia 1939 r. działał w komendzie konspiracyjnej placówki organizacji wojskowej Polska Niepodległa (1. Obwód „Jabłonna” II Okręg PN – woj. warszawskie)⁴⁵⁹. Przyjął pseudonim „Zabielski”. Po akcji scaleniowej wojskowych organizacji podziemnych w 1942 r. już jako „Kora” wstąpił do AK. Został szefem 7. kompanii II batalionu działającego na terenie Jabłony, Buchnika i Rajszewa. Pododdział należał do I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK. Po zakończeniu wojny J. Korzeniowski wspierał m.in. odbudowę zniszczonego budynku miejscowej szkoły powszechnej. W 1952 r. wszedł w skład zarządu Ochotniczej Straży Pożarnej w Jabłonce⁴⁶⁰. W tym czasie jego żona prowadziła magiel przy ul. Modlińskiej – jedyny w ówczesnej Jabłonce. W grudniu 1990 r. J. Korzeniowski awansował na stopień porucznika WP. Na początku 1991 r. został odznaczony nowym polskim odznaczeniem wojskowym: Krzyżem za udział w Wojnie 1918–1921⁴⁶¹. Mieszkał wówczas przy ul. Szkolnej 4 w Jabłonce. Zmarł 27 października 1993 r. w wieku 93 lat. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Jabłonce (sektor G).

M. Kossowska z Bartusiów, lata 30. XX w.

MARIA KOSSOWSKA Z BARTUSIÓW, I VOTO KIELBIŃSKA

(POW Jabłonna) – urodziła się 31 lipca 1900 r. we wsi Konik w gminie Wiązowna z ojca Marcina Bartusia (1872–1935) i matki Franciszki z Gołuchowskich (1877–1961). Jej rodzice wkrótce po urodzeniu się Marii osiedlili się w Jabłonce. Tu wychowywała się z rodzeństwem. Uczęszczała do miejscowej szkoły początkowej. Po wybuchu I wojny światowej jej ojciec będąc poddanym austriackim, pochodzącym spod Krakowa, był trak-

towany przez władze carskie jako obywatel wrogiego państwa. Prześladowany, musiał ukrywać się poza Jabłonną. Ciężar utrzymania licznej rodziny spadł na matkę i starszą córkę Marię Bartuś. Od 1915 r., po ukończeniu czterech klas szkoły średniej, podjęła pracę w Radzie Miejskiej Opiekuńczej w Jabłonce, która podlegała Radzie Opiekuńczej Powiatu Warszawskiego. W 1916 r. została sekretarką jabłonowskiej rady⁴⁶². W imieniu niepiśmiennych mieszkańców sporządzała podania z prośbami o zapomogi do cesarsko-niemieckich władz powiatowych (np. w styczniu 1917 r. dla Heleny Cymer z Łajsk)⁴⁶³. Współpracowała także z organizacjami gminnymi – Radą Gospodarczą i Strażą Obywatelską Okręgu Jabłonna. W marcu 1917 r., po złożeniu przysięgi wstąpiła do POW w Jabłonce. Przyjęła pseudonim „Biruta”. Uczestniczyła w pracach organizacyjnych miejscowej komendy POW, kolportowała konspiracyjną prasę oraz ukrywała broń i amunicję. W 1917 r. dzięki jej staraniom organizacja POW z Jabłony uzyskała od administratora dóbr Potockich

⁴⁵⁸ WBH CAW, APiO, Jan Korzeniowski, sygn. Odrzucono 21.6.1938. Ankieta KKiMN – *Życiorys*.

⁴⁵⁹ F. Wojciechowski, op. cit., s. 56.

⁴⁶⁰ A. Ostaszewska-Tańska, K. Gośliński, „*Bogu na chwale. Ludziom na pożytek*”. 100-lecie Ochotniczej Straży Pożarnej w Jabłonce 1912–2012, Jabłonna 2012, s. 8.

⁴⁶¹ Biuro Kadr i Odznaczeń Kancelarii Prezydenta RP, Departament Wojskowy Urzędu do Spraw Kombatanów i Osób Represjonowanych, *Wykaz osób odznaczonych Krzyżem za udział w Wojnie 1918–1921*, Warszawa 1996, poz. 2383.

⁴⁶² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.793, Komisja Kwalifikacyjna POW – Maria Kossowska z Bartusiów, *Mój życiorys*, Jabłonna 19 IV 1936 r.

⁴⁶³ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 797, *Prośby mieszkańców gminy skierowane do Rady Gminy Jabłonna 1917–1919*, k. 183.

BIURO KOMITETU KRZYŻA i MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI
prosi uprzejmie o wypełnienie niniejszego kwestjonariusza, dołączenie 2-ch fotografii i niezwłoczne przesłanie pod adresem: Warszawa, Aleje Ujazdowskie Nr. 1.

Leg. Nr 14210 15/8867

Kwestjonariusz
dla otrzymania legitymacji, upoważniającej do zniżki kolejowej.
(wypełnia czytelnie odznaczony).

Nazwisko Kossowska (pseud.) Birtuta
Imię Maja
O ile zamężna — nazwisko rodowe Bartusień
Data i miejsce urodzenia: 2/III 1900 r.
Miasto Kamie
Wieś Kozłowa
Gmina Kozłowa
Powiat Warszawski
Województwo Warszawski
Data wstąpienia do służby 12/III 1936 r.
Wzrost 163 cm
Ciężar ciała 54 kg
Ciepłota ciała 36,6
Ciężar serca 103 g
Ciężar płuc 103 g
Ciężar wątroby 103 g
Ciężar nerek 103 g
Ciężar pęcherzyka 103 g
Ciężar żółci 103 g
Ciężar śledziony 103 g
Ciężar trzustki 103 g
Ciężar wątroby 103 g
Ciężar nerek 103 g
Ciężar pęcherzyka 103 g
Ciężar żółci 103 g
Ciężar trzustki 103 g

Posiadane polskie odznaczenia:
14210-1578867
Jakie otrzymał odznaczenie niepodległościowe:
Krzyż-Niepodległości z mieczami *)
Krzyż-Niepodległości
Medal Niepodległości

Data zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej umieszczona na dyplomie
19/XII 1933 r.

Dokładny adres obecny (miasto, ulica, wieś, gmina, powiat, województwo, poczta):
Jabłonna ul. Kossowska 10

Podpis wypełniającego kwestjonariusza
Maja Kossowska
18/III, dnia 1936 r.

*) niepotrzebne skreślić.

Kwestjonariusz M. Kossowskiej dla Biura KKiMN, Jabłonna, 18 III 1933 r.

własną świetlicę. W okresie legalnej działalności POW odbywały się tu zbiórki i wykłady peowiackie. M. Bartuś należała do zespołu teatralnego, który wystawiał przedstawienia patriotyczne w Jabłonie. Dochód z nich zasiliał kasę peowiacką i pozwalał finansować kolportaż pism i ulotek wśród mieszkańców Jabłony. 11 listopada 1918 r., podczas akcji rozbrowienia okupanta we wsi Jabłonna została jej powierzona obsługa niemieckiej centrali telefonicznej opanowanej przez POW (*Fernsprech-Zentrale Jablonna Ort*). Mieściła się w tym samym lokalu, w którym dotychczas pracowała M. Bartuś. Dzięki temu, że już wcześniej poznała pracę telefonistki, mogła sprawnie przekazywać rozkazy pomiędzy placówkami POW w Nowym Dworze, Chotomowie, stacją Jabłonna (Legionowo) a komendą w Warszawie. Jej ofiarność na tym polu docenił Aleksander Freyd były dowódca Komendy Obwodów Podmiejskich POW, który w 1933 r. poświadczył: „Ob. Kossowska szczególnie się zasłużyła przy obejmowaniu stacji telefonicznej podczas rozbierania”⁴⁶⁴. Od 1918 r. do 1960 r. pracowała w Urzędzie Poczto-Telegraficznym w Jabłonie, w latach 30. XX w. na stanowisku telefonistki. W 1920 r. wyszła za mąż za Antoniego Kiełbińskiego, który był zastępcą komendanta posterunku Policji Państwowej w Jabłonie⁴⁶⁵, następnie awansował na stopień przodownika i został komendantem posterunku PP w Nieporęcie. Małżeństwo Kiełbińskich mieszkało w lewej oficynie urzędu pocztowego w Jabłonie. Doczekało się trojga dzieci: Jerzego (1922–1994), Mieczysława (1923–2002) i Marii po mężu Bansleben (1926–2000). 10 listopada 1928 r. A. Kiełbiński został śmiertelnie ranny podczas bandyckiego napadu na plebanię kościoła w Wieliszewie⁴⁶⁶. Po zabójstwie dodatkową opiekę nad jego dziećmi objęło Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna”. W 1929 r. M. Bartuś-Kiełbińska powtórnie wyszła za mąż za Jana Kossowskiego gospodarza z Jabłony⁴⁶⁷. Zamieszkała wówczas

⁴⁶⁴ WBH CAW, APiO, Maria Kossowska, sygn. MN 19.12.1933.

⁴⁶⁵ Antoni Kiełbiński pochodził z Zamościa.

⁴⁶⁶ *Napad na plebanię i zabójstwo policjanta*, „Kurier Warszawski”, 12 XI 1928, nr 314, s. 4.

⁴⁶⁷ *Odpis skrócony aktu małżeństwa*, USC Jabłonna 21 VI 1983 r. J. Kossowski w 1929 r. liczył 32 lata. Urodził się w Kiełpinie.

przy ul. Modlińskiej 34. W grudniu 1933 r. za działalność w POW została odznaczona Medalem Niepodległości. W latach 30. XX w. aktywnie działała w Związku Peowiaków. Była sekretarzem Placówki nr 2 w Jabłonie podlegającej Kołu Praskiemu. W czasie II wojny światowej pracowała w urzędzie pocztowym. W 1941 r., po służbowym przeniesieniu dotychczasowego kierownika Jana Wróblewskiego do Pruszkowa objęła to stanowisko. Jednocześnie od końca grudnia 1939 r. działała w konspiracji. Była współzałożycielką organizacji Polska Niepodległa, posługiwała się pseudonimem „Pantera”. Po wojnie nadal kierowała Urzędem Pocztowo-Telegraficznym w Jabłonie. Ponadto, jak wielu mieszkańców Jabłony, prowadziła uprawę nowalijek w oknach inspektowych⁴⁶⁸. Zmarła 2 czerwca 1983 r. w wieku blisko 83 lat⁴⁶⁹. Spoczywa w grobie rodzinnym na cmentarzu w Jabłonie (sektor C3), m.in. z synem Mieczysławem Kiełbińskim (1923–2002), ppor. AK ps. „Fidelis”, „Socha”, kawalerem Orderu Virtuti Militari, autorem artykułów historycznych w „Parafialnym Miesięczniku Katolickim” oraz w opracowaniu: *Chotomów, Jabłonna w konspiracji i walce* (wyd. 2004).

S. Kowalik, lata 50. XX w.

STANISŁAW KOWALIK (POW Chotomów) – urodził się 22 listopada/4 grudnia 1897 r. w Chotomowie, syn Piotra Kowalika robotnika z Chotomowa i Agnieszki Liwskiej. W latach 1904–1910 był uczniem rosyjskiej szkoły początkowej w Chotomowie. Następnie podjął naukę na wieczorowych kursach w szkole rzemieślniczej im. Michała Konarskiego w Warszawie, którą ukończył w 1914 r. Równoległe pracował jako rzemieślnik w warszawskiej firmie Sterlińskiego

i Bańkowskiego. Po wkroczeniu wojsk niemieckich w 1915 r. powrócił do Chotomowa, gdzie zatrudnił się w piekarni Piwnickich. Jesienią 1916 r. wstąpił do Drużyny Harcerskiej im. T. Zana, której zastęp w Chotomowie założył P. Wróblewski. W 1917 r. został zaprzysiężony w POW, w której przyjął pseudonim „Stecki”. Objął stanowisko zastępcy komendanta P. Wróblewskiego⁴⁷⁰. 29 kwietnia 1917 r. wziął udział w ćwiczeniach wojskowych warszawskiego garnizonu POW we wsi Zielona koło Wawra. Odbyły się one w obecności J. Piłsudskiego. W 1917 r. ukończył kurs podoficerski POW w Buchniku. Pełnił także obowiązki kuriera. Na polecenie Antoniego Lubowieckiego – leśniczego Wydziału Bagno w lasach Dóbr Jabłonna i Nieporęt przewoził rozkazy do oddziałów POW w Nowym Dworze i Pułtusku. W tym samym roku za rozklejanie odezw aresztowała go niemiecka policja. Początkowo był osadzony w warszawskim więzieniu Ratusz, a następnie przewieziono go do obozu więźniów politycznych w twierdzy Modlin (*Zivilgefangenenlager Modlin*). Po zwolnieniu, uczestniczył w lutym 1918 r. w akcji ukrycia dzwonów kościelnych w Chotomowie. S. Kowalik należał do pododdziału POW, który 10 listopada 1918 r. zbrojnie zaatakował „koszarę”, niemiecki posterunek kolejowy położony przy torach w kierunku Nowego Dworu. W ten sposób zdobyto broń, która posłużyła do rozbrojenia koszar przy stacji kolejowej Jabłonna. Podczas tych działań był jednym z aktywniejszych peowiaków.

W listopadzie 1918 r. wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego. Podjął służbę w 1. Pułku Szwoleżerów w Warszawie. W marcu 1919 r. ukończył pułkową szkołę podoficerską. W 1920 r. walczył w szwadronie karabinów maszynowych w ochotniczym 201. Pułku Szwoleżerów. Za odwagę na polu bitwy otrzymał Krzyż Walecznych po raz pierwszy. We wniosku awansowym, jego dowódca ppor. Jan Kossowski napisał:

⁴⁶⁸ Relacja Zofii Sajkowskiej, wnuczki Marii Kossowskiej, Legionowo 14 XI 2019 r.

⁴⁶⁹ *Odpis skrócony aktu zgonu M. Kossowskiej*, USC Warszawa Praga Północ 8 VII 1983 r.

⁴⁷⁰ WBH CAW, APiO, Stanisław Kowalik, sygn. MN 24.5.1932, *Podanie*, Warszawa 3 I 1936 r.

Plutonowy Kowalik Stanisław w dn. 11 X 1920 r. w bitwie pod w[sią]. Suszki-Bielka, dowodząc Karabinem Maszynowym, nie bacząc na to, że zostaje zabity mu z obsługi Kar. Masz. 2 numer, co wprowadza osłabienie ducha w młodym żołnierzu przy jednoczesnym silnym ostrzeliwaniu nieprzyjacielskim, sam osobiście obstrzeliwuje pozycje nieprzyjaciela. Zmusza do wycofania się nieprzyjaciela, czem umożliwia szarżę naszej kawalerji⁴⁷¹.

Walki te, stoczone w ramach tzw. zagonu na Korosteń, otworzyły Wojsku Polskiemu drogę do rzeki Słuczy. Na froncie bolszewickim S. Kowalik był ranny. Po zawarciu rozejmu służył w Szkole Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu. 25 lipca 1921 r. przeszedł do rezerwy w stopniu plutonowego. W tym samym roku podjął pracę w Straży Celnej na placówce w Rakowie w gminie Szczuczyn. Tu ożenił się z Aleksandrą Szymanowską pochodzącą z przysiółka Przeszkoda. Małżeństwo doczekało się pięciorga dzieci: Zdzisława, Haliny, Jerzego, Teresy i Mieczysława. W latach 1924–1928 zatrudnił się jako nauczyciel wychowania fizycznego w gimnazjum w Nowogródku. Następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie od 1933 r., dzięki pomocy P. Wróblewskiego, pracował w Państwowych Zakładach Lotniczych. Stopniowo awansował na stanowisko zastępcy komendanta straży pożarnej i instruktora wychowania fizycznego w PZL⁴⁷². 24 maja 1932 r. zarządzeniem Prezydenta RP został odznaczony Medalem Niepodległości. Odznaczenie powyższe nie spełniło jego oczekiwań, z goryczą odwoływał się:

Zwracałem się już kilkakrotnie z prośbą odwoławczą do Kapituły Krzyża i Medalu Niepodległości, o przyznanie mi Krzyża za moje wystąpienia czynnie z bronią w rękę wraz z kol. Polikarpem Wróblewskim – pseudo Wyrwa i ś.p. Stefanem Pietrasem, rotmistrzem Eugeniuszem Rusieckim, Herbstem i innymi⁴⁷³.

Niestety, do wybuchu II wojny Komitet KiMN nie zdążył rozpatrzyć jego wniosku. S. Kowalik udzielał się politycznie. W latach 1933–1939 był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej. Po zwolnieniu z PZL pozostawał czasowo bezrobotny. W październiku 1937 r. zatrudnił się w Pruszkowie w Wytwórni Obrabiarek i Narzędzi Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki. Pełnił obowiązki ekspedytora i instruktora straży pożarnej. Zamieszkał z rodziną w Pruszkowie przy ul. Warszawskiej 17.

Po zmobilizowaniu we wrześniu 1939 r. walczył w obronie Warszawy. W 1940 r. wstąpił do konspiracyjnej organizacji Komenda Obrońców Polski, a następnie do lewicowej organizacji zbrojnej Polska Armia Ludowa (PAL)⁴⁷⁴. W czasie okupacji pracował w Warsztatach Kolejowych w Pruszkowie. W 1943 r. został aresztowany przez hitlerowców i osadzony na cztery miesiące w obozie pracy. Po otrzymaniu informacji, że ma zostać wywieziony do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu opuścił Pruszków. Później służył w stopniu kapitana w szeregach PAL na wschodnim Mazowszu.

Wiosną 1945 r. S. Kowalik przeniósł się z rodziną na stałe do Sopotu. Zamieszkał w willi przy ul. Królowej Jadwigi 4. W latach 1945–1947 prowadził z żoną kiosk. W tym okresie wstąpił do Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację. Został sekretarzem oddziału tej organizacji w Sopocie. W 1946 r. za działalność konspiracyjną otrzymał Odznakę Grunwaldzką. W jego powojennych aktach personalnych widnieje także informacja, że został odznaczony Orderem *Virtuti Militari* V kl⁴⁷⁵. Nieznane są jednak okoliczności jego nadania. 6 listopada 1950 r. władze wojskowe zweryfikowały stopień wojskowy S. Kowalika. Został on mianowany podporucznikiem rezerwy ze starszeństwem liczoną od marca 1943 r. W latach 50. XX w. pracował w kilku zakładach państwowych jako inspektor ochrony ppoż. m.in. w Portowej Straży Pożarnej w Gdyni, a od 1955 r. na tym samym stanowisku w Zjednoczeniu Budownictwa Miejskiego w Gdyni.

⁴⁷¹ WBH CAW, APiO, Stanisław Kowalik, sygn. KW 56/K-3463, *Wniosek na odznaczenie Krzyżem Walecznych*, 23 XII 1920 r.

⁴⁷² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.796, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Kowalik, *Życiorys*, Warszawa 19 XI 1936 r.

⁴⁷³ Ibidem.

⁴⁷⁴ CAW, TAP 718/61/187, ppor. rez. Stanisław Kowalik, *Życiorys*, 4 II 1955, k. 8.

⁴⁷⁵ Ibidem, Zeszyt Ewidencyjny, 5 IX 1949 r., k. 3.

J. Król z Pietrasów,
lata 30. XX w.

JADWIGA KRÓL Z PIETRASÓW (POW Chotomów) – urodziła się 10/22 stycznia 1893 r. w Chotomowie, córka gospodarza Jana Pietrasa z Chotomowa i Teresy z Drzazgowskich. Była starszą siostrą peowiaka Stefana Pietrasa. Ukończyła rosyjską szkołę początkową w Chotomowie, a następnie w 1915 r. dwuletni kurs pedagogiczny dla wychowawczyń ochronek (przedszkoli) w Warszawie. 15 maja 1917 r. wstąpiła do POW w Chotomowie, przyjęła pseudonim „Sowa”⁴⁷⁶. W organizacji zajmowała się kolportażem peowiackich czasopism

i ulotek. Udostępniała swoje mieszkanie na nielegalne zbiórki. Dostarczała peowiakom żywność podczas ćwiczeń wojskowych w okolicznych lasach. Udzielała schronienia legionistom zbiegłym z obozów internowania. Wspierała działalność Ochotniczej Straży Ogniowej w Chotomowie, kierowała jej sekcją kulturalno-oświatową. Organizowała i reżyserowała przedstawienia teatralne, z których dochód przeznaczano na działalność POW⁴⁷⁷. W listopadzie 1918 r. brała udział w akcji rozbicia Niemców. W 1919 r. szerzyła oświatę wśród żołnierzy WP. Działała w kole Polskiego Białego Krzyża założonym przy Komendzie Uzupełnień Warszawa Powiat. W tym samym roku wyszła za mąż za Franciszka Króla, z którym miała dwie córki: Irminę po mężu Pietrzak-Szpigiel (1920–1988) oraz Wandę po mężu Nowak (1928–2006). W latach 1920–1923 pracowała jako nauczycielka w szkołach powszechnych, m.in. w Winnicy w gminie Jabłonna. W 1925 r. po ukończeniu kursu akuszerii w szpitalu przy ul. Karowej podjęła pracę w tym zawodzie w Chotomowie. Przyjmowała tu większość porodów do wybuchu

II wojny. Była zatrudniona przez Ubezpieczalnię Społeczną, a także prowadziła praktykę prywatną. Jednocześnie działała społecznie. W 1930 r. wybrano ją przewodniczącą chotomowskiego koła Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, organizacji wspierającej politykę J. Piłsudskiego⁴⁷⁸. W marcu 1937 r. została odznaczona Medalem Niepodległości. Mieszkała wówczas w drewnianym domu przy ul. Kolejowej 32 (dziś ul. Partyzantów 20). Jej mąż był funkcjonariuszem urzędu śledczego Policji Państwowej na Pradze. W czasie obławy na Cmentarzu Bródnowskim na przestępców, którzy urządzili skrytkę w jednym z grobowców, został postrzelony w nogę. Po odejściu z policji prowadził przed II wojną światową kiosk „Ruchu” na przystanku PKP w Chotomowie. W sierpniu 1940 r. Franciszek Król otrzymał wezwanie do Warszawy, w celu zdania pistoletu, na który miał pozwolenie jako dawny funkcjonariusz policji. Prawdopodobnie był to pretekst, aby wyszedł z domu. W czasie jego nieobecności gestapo przyjechało do Chotomowa i aresztowało Jadwigę. Prawdopodobnie została ona wydana jako aktywna działaczka społeczna i niepodległościowa, która czynnie występowała przeciw Niemcom w 1918 r. W czasie rewizji gestapowcy odnaleźli akt nadania jej Medalu Niepodległości. Przez kilka dni nic nie było wiadomo o losie zatrzymanej. Dopiero po dłuższych staraniach rodzina otrzymała wiadomość o możliwości odebrania jej zwłok z kostnicy szpitalnej przy ul. Oczki w Warszawie. Po otwarciu trumny okazało się, że kobieta miała uraz głowy, która była zabandażowana⁴⁷⁹. Uznaje się, że została zamordowana przez gestapo, a dniem jej śmierci jest 28 sierpnia 1940 r. Jadwigę Król pochowano na cmentarzu parafialnym w Chotomowie (grób 468, 5/6/12). Jej mąż – Franciszek Król zmarł na zawał serca w wigilię 1942 r., przeżywszy 64 lata. Według Poli Cudnej-Kowalskiej J. Król była autorką wiersza o tematyce patriotycznej pt. *Kiedy?*⁴⁸⁰. Napisała go w okresie działalności w POW.

⁴⁷⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.804, Komisja Kwalifikacyjna POW – Jadwiga Królowa z Pietrasów, *Mój życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Chotomów 20 X 1936 r.

⁴⁷⁷ *90 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Chotomowie (1919–2008)*, „Wieści z Naszej Gminy”. Informator Gminy Jabłonna, maj 2008, nr 3, s. 10.

⁴⁷⁸ WBH CAW, APiO, Jadwiga Król, sygn. MN 16.3.1937, *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Chotomów 1 XII 1933 r.

⁴⁷⁹ Relacja Mariana Nowaka – wnuka Jadwigi Król, Chotomów 4 XI 2019 r. Wśród pamiątek rodzinnych M. Nowaka zachował się Medal Niepodległości należący do Jadwigi Król.

⁴⁸⁰ *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 93.

Kiedy?

Kiedy nam słońce wolności zaświeci,
 Białego Orła do lotu poderwie?
 Kiedy otrząśnie się Polska z niewoli?
 Kiedy powstanie i kajdany zerwie?
 Kiedy ujrzymy polskiego żołnierza
 w szarym mundurze z karabinem w dłoni?
 Kiedy nadejdzie upragniona chwila,
 a dzwon nadziei wolność nam zadzwoni?
 Kiedy?
 Kto mi odpowie na moje pytanie
 i termin czynu wyznaczy odważnie?
 Wtedy odpowiedź sama do nas przyjdzie
 i dzień nadejdzie dziś tak upragniony.
 Padnie najeźdźca, a Polska powstanie.
 I wtedy wszystkie zabiją nam dzwony
 i dzwonić będą. Pieśń będzie płynęła,
 Pieśń Zmartwychwstania: Polska nie Zginęła!

S. Kuczyński,
lata 30. XX w.

STEFAN KUCZYŃSKI (POW Wieliszew) – urodził się 1/13 września 1895 r. w Wieliszewie w gminie Nieporęt. Syn Pawła Kuczyńskiego, gospodarza z Wieliszewa i Eleonory z Jędraszków, urodzonej także w Wieliszewie. Ukończył rosyjską szkołę początkową w rodzinnej wsi. Następnie zdobył zawód szewca. W marcu 1917 r. wstąpił do oddziału POW P. Wróblewskiego. Złożył przysięgę przed Dobiesławem Damięckim ps. „Sułkowski” peowiakiem z Obwodu Praskiego. Przyjął pseudonim „Rozmysław”. Uczestniczył w ćwiczeniach, które odbywały się m.in. w podziemiach gorzelni przy folwarku

w Wieliszewie⁴⁸¹. Prowadzili je instruktorzy POW z Warszawy. Wykonywał także zadania z zakresu propagandy. 11 listopada 1918 r. wziął udział w rozbrojeniu niemieckiej załogi w Zegrzu Południowym. Bezpośrednio ze służby w POW wstąpił jako ochotnik do WP. Odbył szkolenie w baterii 8. Pułku Artylerii Polowej w Zegrzu⁴⁸². Pod koniec 1918 r. wyruszył z pułkiem na front na wschodzie, gdzie walczył aż do odwrotu WP pod Warszawę w sierpniu 1920 r. Następnie wyruszył z jednostką do Stanisławowa, a później do Dubna. 20 lipca 1921 r., po krótkiej służbie w baterii zapasowej 8. Pułku Artylerii Polowej został przeniesiony do rezerwy. W okresie międzywojennym mieszkał w Wieliszewie w domu rodzinnym przy ul. Modlińskiej 5 (obecnie 43). Ożenił się z Władysławą z domu również Kuczyńską, pochodzącą z Karolina koło Serocka. Małżeństwo doczekało się dwojga dzieci: syna Zbigniewa (1923–1981) i córki Danieli (1924–1979), która wyszła za mąż za Tadeusza Szprota⁴⁸³. Z zawodu S. Kuczyński był majstrem szewskim, zajmował się także rolnictwem. Prowadził działalność społeczno-polityczną. Zarządzeniem Prezydenta RP z 21 kwietnia 1937 r. został odznaczony Medalem Niepodległości. We wrześniu 1944 r. rodzinę Kuczyńskich wraz z pozostałymi mieszkańcami Niemcy wysiedlili z Wieliszewa. Trafiła ona do Radzikowa koło Płońska. Po powrocie Kuczyńscy zastali spalony dom. Na jego miejscu wzniesli nowy murowany budynek (ul. Modlińska 43). Po wojnie S. Kuczyński pracował jako szewc w Oficerskiej Szkole Łączności w Zegrzu Północnym. Uprawiał także działkę 0,7 ha w Wieliszewie i zajmował się sadownictwem. Przyjaźnił się z Aleksandrem Dłutkiem, peowiakiem, mieszkańcem Wieliszewa. Zmarł 6 stycznia 1977 r. w wieku 81 lat. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Wieliszewie obok żony Władysławy (1895–1966), kwatera 5B/2/9/1010.

⁴⁸¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.811, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stefan Kuczyński, *Życiorys*, Wieliszew 15 I 1936 r.

⁴⁸² WBH CAW, APiO, Stefan Kuczyński, sygn. MN 21.4.1937.

⁴⁸³ Relacja Zbigniewa Szprota, wnuka Stefana Kuczyńskiego, Warszawa 13 XI 2019 r.

LEOKADIA STANISŁAWA KULESZA Z TURSKICH

(POW Jabłonna) – urodziła się 27 listopada/9 grudnia 1899 r. w Jabłonie, córka Jakuba Turskiego, starszego felczera z Jabłony i Emilii z Rutkowskich. Od marca 1917 r. do listopada 1918 r. działała w POW w Jabłonie, współpracowała przy urządzaniu przedstawień teatralnych i zbiórek na rzecz tej organizacji⁴⁸⁴. W tym okresie jej starszy brat Waclaw Turski, urodzony także w Jabłonie, zaciągnął się do Legionów Polskich. W 1918 r. zasilł szeregi POW w Lublinie⁴⁸⁵. Działalność niepodległościową Leokadii Turskiej-Kuleszy potwierdzili w grudniu 1938 r. świadkowie – działacze POW z Jabłony: Edward Aust ps. „Godebski”, Dyonizy Orłowski ps. „Zawisza”, Stefan Niksiński ps. „Kmicic”, Henryk Wodzyński ps. „Dąb”, Feliksa Jakubowska ps. „Aldona” i Piotr Trzaskoma ps. „Gołąb”. Przed wybuchem II wojny światowej Leokadia Turska-Kulesza mieszkała w Legionowie przy ul. J. Piłsudskiego 25. Pracowała w legionowskiej Wytwórni Balonów i Spadochronów.

ANTONI KWIATKOWSKI (POW Wieliszew) – urodził się w Wieliszewie 1/13 maja 1894 r. z ojca Piotra Kwiatkowskiego, gospodarza z Wieliszewa i matki Ewy z domu Twardo. Ukończył szkołę początkową w Wieliszewie. Od sierpnia 1911 r. do października 1914 r. przez 3 lata terminował w warsztatach mechanicznych Leopolda Kardasińskiego w Warszawie przy ul. Ogrodowej 13. Po zakończeniu praktyki podjął pracę na stanowisku tokarza we wspomnianych warsztatach. W styczniu 1915 r. został powołany do służby wojskowej w armii rosyjskiej. Jako mechanik otrzymał przydział do wojsk samochodowych (autokolumny). Skierowano go na kurs do 2. Szkoły Szoferów w Moskwie, który ukończył w maju 1915 r. Początkowo został oddelegowany do Piotrogradu, a następnie trafił do 2. Wojskowych Warsztatów Samochodowych w twierdzy Brześć. Wobec ofensywy niemieckiej

jego jednostka została wycofana do Homla. Tu A. Kwiatkowski przesłużył prawie dwa lata, do maja 1917 r. Następnie trafił na 3 miesiące do szpitala w Moskwie. Po wyleczeniu przedostał się z grupą żołnierzy Polaków do I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Jako mechanik samochodowy rozpoczął służbę w Bobrujsku w wydziale samochodowym w tzw. Autopolu, pod dowództwem płk. Oraczewskiego i kierownictwem inż. Chońskiego. Po rozbrojeniu I Korpusu Polskiego przez Niemców powrócił 8 sierpnia 1918 r. do rodzinnego Wieliszewa. Już 15 sierpnia 1918 r. wstąpił do miejscowego oddziału POW⁴⁸⁶. Jako były dowborczyk służył doświadczeniem wojskowym. 11 listopada 1918 r. wziął udział w akcji rozbrojenia niemieckiej załogi w twierdzy Zegrze. Jako jeden z nielicznych był uzbrojony w karabin Mosin, który ukrywał w peowiackim magazynie Stanisław Kozłowski z Wieliszewa. Po zajęciu zegrzyńskich koszar A. Kwiatkowski wraz z A. Dłutkiem opracowali system wart wewnętrznych i sposoby ochrony magazynów wojskowych przed kradzieżą dokonywaną przez ludność cywilną. Kilka dni po opianowaniu Zegrza otrzymał rozkaz przejścia z oddziałem do koszar w Jabłonie. Tu pełnił służbę do 13 stycznia 1919 r., a następnie ciężko zachorował na płuca. Po zwolnieniu z wojska wrócił do Wieliszewa. 6 maja 1920 r. ponownie wstąpił do armii polskiej jako ochotnik. Trafił do Centralnych Składow Samochodowych w Warszawie, w których pozostawał do stycznia 1921 r. Został zwolniony do rezerwy w stopniu sierżanta. Po zakończeniu I wojny światowej A. Kwiatkowski zamieszkał na stałe w Wieliszewie. W latach 20. XX w. należał do Polskiej Partii Socjalistycznej, a później do Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”. Na początku lat 30. XX w. był bezrobotny. Według opinii Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego jego zapatrywania polityczne od początku lat 30. XX w. nabrały radykalnie lewicowego charakteru. Funkcjonariusze wydziału śledczego Policji podejrzewali go o działalność komunistyczną.

⁴⁸⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.972, Komisja Kwalifikacyjna POW – Leokadia Turska-Kulesza, *Podanie*, Legionowo 26 I 1939 r.

⁴⁸⁵ WBH CAW, APiO, Waclaw Turski, sygn. AP 101.

⁴⁸⁶ WBH CAW, APiO, Antoni Kwiatkowski, sygn. MN 22.4.1938.

Łączyli go ze sprawą agitacji żołnierzy w Zegrzu na rzecz KPP i przemycania do jednostki nielegalnej odezwy pt. *Koszary*. Po aresztowaniu szeregu osób, w wyniku dochodzenia ustalono, że A. Kwiatkowski jako ówczesny radny gminy Nieporęt był wiceprezesem Związku Młodzieży Ludowej w Wieliszewie. Organizacja ta, prowadząca kursy doszkalające dla dorosłych, miała rzekomo znajdować się pod wpływem Związku Młodzieży Komunistycznej. W związku z tymi zarzutami A. Kwiatkowski został osadzony w areszcie śledczym i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, jednak wyrokiem Sądu Apelacyjnego z 14 marca 1933 r. został uniewinniony ze stawianego mu zarzutu działalności komunistycznej. Po raz drugi został zatrzymany 1 maja 1934 r. za udział w nielegalnym pochodzie zorganizowanym przez organizacje lewicowe i KPP w Legionowie. Policja zatrzymała go podczas rozpraszania tłumu, który nie usłuchał wezwania do rozejścia się. A. Kwiatkowskiego przekazano wówczas do dyspozycji sędziego śledczego I rewiru na powiat warszawski. Decyzją Sądu Okręgowego w Warszawie postępowanie sądowe przeciwko niemu zostało umorzone. Pomimo braku rekomendacji Wydziału Społeczno-Politycznego Warszawskiego Urzędu Wojewódzkiego 22 kwietnia 1938 r. został odznaczony przez Prezydenta RP Medalem Niepodległości.

IGNACY KWIATKOWSKI (POW Jabłonna) – urodził się 11/23 lutego 1874 r. we wsi Olszewnica Stara w gminie Góra. Ukończył trzy klasy miejscowej szkoły początkowej. Już jako kilkunastoletni chłopiec uczestniczył w spotkaniach patriotycznych organizowanych przez Jopkowicza – syna nauczyciela z Olszewnicy. W 1898 r. ożenił się z Marianną Bienias i na stałe zamieszkał w Jabłonie. Był właścicielem 12-morgowego gospodarstwa. W 1905 r. wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej, włączył się w organizację strajków politycznych. Stworzył komórkę PPS w Jabłonie, do której należeli sekretarz sądu Jabłoński i miejscowi nauczyciele Krzemiński i Zagórski. Organizował z nimi obchody patriotyczno-narodowe. W czasie rewolucji 1905 r. dowoził żywność strajkującym robotnikom w Warszawie.

Oddawał ją w punkcie utworzonym w Teatrze Letnim. W 1906 r. założył oddział Polskiej Macierzy Szkolnej w Jabłonie. Był jej aktywnym działaczem i skarbnikiem. Członkowie tej organizacji, w porozumieniu z hr. Eugenią Potocką, doprowadzili do wzniesienia w Jabłonie nowego budynku szkolnego i utworzenia prywatnej szkoły Macierzy. W styczniu 1907 r. został wybrany jednym z pełnomocników w wielostopniowym systemie kurialnym w wyborach do rosyjskiej II Dumy Państwowej. Reprezentował rolników skupionych w kurii mniejszej własności z gmin Góra, Jabłonna i Nieporęt⁴⁸⁷. Po wyborach zaangażował się w powstanie straży ogniowej, co tak wspominał:

W roku 1912 byłem również założycielem i przez 10 lat członkiem Straży Ogniowej w Jabłonie, która poza właściwym jej przeznaczeniem miała za zadanie podtrzymywanie ducha polskości i kultywowanie polskich tradycji narodowych⁴⁸⁸.

W straży pełnił funkcję skarbnika i naczelnika 3. oddziału. Na początku I wojny został gospodarzem wojennego szpitala Czerwonego Krzyża założonego przez hr. Tyszkiewicza. Podczas okupacji niemieckiej 1915–1918 stał się jednym z ważniejszych działaczy społecznych w Jabłonie. Działał jako wiceprezes Rady Miejskowej Opiekuńczej i członek komisji szkolnej rady gminy Jabłonna. W październiku 1915 r. objął obowiązki kasjera gminnej Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej dla Włościan w Jabłonie. Ponadto był pomocnikiem (zastępcą) komisarza Jana Mireckiego – komendanta Straży Obywatelskiej Okręgu Jabłonna⁴⁸⁹. W latach 1917–1918 aktywnie wspierał działalność POW, w której sprawował potajemnie funkcję skarbnika. 11 listopada 1918 r. wziął udział w akcji rozbrojenia Niemców w koszarach

⁴⁸⁷ *Z Jabłony*, „Kurier Warszawski”, 29 I 1907 r. (wydanie poranne), nr 29, s. 4.

⁴⁸⁸ WBH CAW, APiO, Ignacy Kwiatkowski, sygn. Odrzucono 25.6.1938.

⁴⁸⁹ APW Oddział Grodzisk Maz., Akta Gminy Jabłonna, sygn. 895, *Do Wójta gminy Jabłonna*, 3 I 1918, k. 85.

przy stacji Jabłonna. Zorganizował także system wart peowiaczkich, które chroniły magazyny wojskowe przed grabieżą. Zdał wówczas kasę POW na ręce Wacława Knopika ps. „Zbijewski”, którego mianowano komendantem garnizonu POW w Jabłonie (Legionowie). W sierpniu 1920 r., podczas wojny polsko-rosyjskiej I. Kwiatkowski współpracował z terenowym aparatem kontrwywiadu wojskowego. Został ochotnikiem wywiadowcą Frontowej Stacji Kontroli nr 3, która podlegała Oddziałowi II w dowództwie I Armii WP. Jej funkcjonariusze pod komendą por. Borodiczka zajmowali się zwalczaniem szpiegostwa i działalności wywrotowej, pod którą rozumiano m.in. agitację i propagandę komunistyczną. Udaremniali akcje strajkowe, przeciwdziałali próbom rozprowadzenia fałszywych informacji wśród ludności. I. Kwiatkowski pracował w defensywie do rozejmu w wojnie polsko-rosyjskiej. Po zakończeniu działań wojennych, będąc rolnikiem w Jabłonie aktywnie uczestniczył w życiu społecznym gminy. Współpracował blisko z gospodarzami Ludwikiem Jasińskim, Michałem Szarlińskim i posłem Franciszkiem Bucznym z Łajska⁴⁹⁰. Pełnił funkcję ławnika gminnego, członka zarządu Straży Ogniowej. Należał do koła LOPP w Jabłonie, Kółka Rolniczego, sekcji Opieki Społecznej i Dożywiania Bezrobotnych. W 1925 r. został skarbnikiem Komitetu Budowy Kościoła w Jabłonie⁴⁹¹. Pod koniec lat 30. przekazał do nowego kościoła sztandar z czasów rewolucji 1905 r. z wyhaftowanym białym orłem. Tuż przed wybuchem II wojny był członkiem rady gminy Jabłonna i zastępcą wójta (podwójcem). Uprawiał także sad owocowy w Rajszewie. W lutym 1940 r. został aresztowany przez niemiecką policję bezpieczeństwa i członków Schelbschutzu z Jabłony. Osadzono go wraz z pozostałymi osobami z Jabłony i Legionowa w więzieniu na Pawiaku. Ich zatrzymanie było odwetem za rzekome zamordowanie przez Polaków komisarycznego wójta Legionowa Reinholda Marielke,

niemieckiego kolonisty i nauczyciela z Piekielka. Te fałszywe oskarżenia miały uzasadnić zaplanowany mord na najbardziej zasłużonych i aktywnych społecznie mieszkańcach Jabłony i okolic. 26 lutego 1940 r. I. Kwiatkowski został rozstrzelany wraz ze 190 osobami na skraju Puszczy Kampinoskiej koło Palmir. Jego szczątki zostały zidentyfikowane podczas prac ekshumacyjnych przeprowadzonych w maju 1946 r. Spoczywa na Cmentarzu Mauzoleum w Palmirach (kwatery XI/20)⁴⁹².

F. Liwski, lata 50. XX w.

FRANCISZEK LIWSKI (POW Krubin)

– urodził się w Krubinie 15/28 marca 1900 r. z ojca Tomasza Liwskiego, gospodarza z Krubina i matki Anny z Sierawskich. Wychowywał się i mieszkał w Krubinie. Od kwietnia 1917 r. należał do Drużyny Harcerskiej im. T. Zana, której zastęp w Chotomowie założył P. Wróblewski. W marcu 1918 r. został zaprzysiężonym członkiem oddziału POW. Odbył szkolenie wojskowe w okolicznych lasach. 11 listopada 1918 r. uczestniczył wraz z oddziałem peowiaków P. Wróblewskiego w opo-

nowaniu garnizonu niemieckiego przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo)⁴⁹³. Po rozbrojeniu Niemców wstąpił do Ochotniczej Straży Ogniowej w Krubinie, na czele której stał Leonard Ignacy Kałęcki. W latach 1919–1923 odbył służbę w WP. Walczył w wojnie polsko-rosyjskiej. Po zdemobilizowaniu powrócił do Krubina. 16 listopada 1924 r. zawarł związek małżeński z Heleną Liwską (1906–1989) z Krubina. Starszym bratem Heleny był peowiak

⁴⁹² *Lista zakładników aresztowanych w nocy 14/15 lutego 1940 r.*, [w:] *Chotomów, Jabłonna w konspiracji i walce*, t. 2, red. P. Cudna-Kowalska, Chotomów–Jabłonna 2004, s. 18.

⁴⁹³ WBH CAW, APiO, Franciszek Liwski, sygn. KKiMN 96-28528, *Podanie*, Krubin 10 I 1939 r.

⁴⁹⁰ Franciszek Buczny (1871–1944), gospodarz z Łajska, działacz społeczno-polityczny. W styczniu 1919 r. został wybrany posłem na Sejm Ustawodawczy RP. Spoczywa na cmentarzu parafialnym w Wieliszewie.

⁴⁹¹ K. Kuligowska, op. cit., s. 54.

Michał Liwski. Małżeństwo doczekało się trojga dzieci: Ryszarda, Kazimiery Janiny po mężu Stachnik i Haliny po mężu Krauss⁴⁹⁴. Po powrocie z wojska Franciszek Liwski kontynuował działalność w straży pożarnej. Zbudował wraz z mieszkańcami Krubina remizę i przyczynił się do założenia orkiestry strażackiej. W okresie międzywojennym pełnił funkcję naczelnika OSP Krubin, którą sprawował także po zakończeniu II wojny światowej⁴⁹⁵. Od listopada 1949 r. należał do Powiatowego Koła Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Nowym Dworze Mazowieckim. Poza tym był także prezesem Kółka Rolniczego w Krubinie. Zmarł 17 marca 1975 r. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Nowym Dworze Mazowieckim (kw. G-4, rząd 12, grób 189).

JULIAN LIWSKI (POW Krubin) – urodził się 8/21 stycznia 1901 r. w osadzie Pelcowizna w gminie Bródno. Jego ojcem był Jacenty Liwski, robotnik pochodzący z Krubina, matką Zofia z domu Liwska także wywodząca się z tej wsi⁴⁹⁶. Około 1897 r. małżeństwo przeniosło się do podwarszawskiej Pelcowizny, którą później przyłączono do Warszawy. W latach 1913–1915 J. Liwski terminował w warsztacie stolarskim. W późniejszym okresie ukończył także dwie klasy gimnazjum. Po wkroczeniu Niemców do Warszawy w sierpniu 1915 r., z powodu trudnej sytuacji materialnej Liwscy przenieśli się do rodziny w Krubinie. W kwietniu 1917 r. 16-letni Julian wstąpił do drużyny harcerskiej, a następnie do oddziału POW w Chotomowie założonego przez Polikarpa Wróblewskiego. Po zaprzysiężeniu przyjął pseudonim „Lipa”⁴⁹⁷.

Prowadził werbunek do POW wśród młodzieży z Krubina, Janówka i Olszewnicy. Na łakach krubińskich przeszedł szkolenie wojskowe, m.in. w zakresie posługiwania się karabinem, który peowiacy znaleźli w pobliskim forcie w Janówku. Na co dzień ukrywali go w dziupli starej gruszy. 11 listopada 1918 r. J. Liwski uczestniczył w zajęciu niemieckich koszar przy stacji Jabłonna⁴⁹⁸. W kwietniu 1919 r. wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego. Otrzymał przydział do Szkoły Obsługi Lotniczej przy 1. Pułku Lotniczym w Warszawie. Po zakończeniu służby wojskowej podjął pracę w Policji Państwowej. Przed wybuchem II wojny światowej pracował w stopniu starszego posterunkowego w I Komisariacie PP przy ul. Bednarskiej 7 w Warszawie. W tym okresie mieszkał na Pelcowiznie, początkowo przy ul. Helskiej 26, a następnie przy ul. Warmińskiej 31 m. 15. W latach 30. XX w. został odznaczony Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy” i Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości. Zarządzeniem Prezydenta RP z 2 maja 1933 r. przyznano mu Medal Niepodległości. Liwski złożył wówczas sprzeciw uważając, że za działalność na rzecz odzyskania niepodległości zasługuje na Krzyż Niepodległości. Prawdopodobnie jego wniosku nie zdołano rozpatrzyć przed wybuchem II wojny światowej. J. Liwski zmarł 16 lipca 1971 r. w wieku 70 lat. Został pochowany na Cmentarzu Bródnowskim w Warszawie (kwatery 56D, rząd 6, grób 16).

MICHAŁ LIWSKI (POW Krubin) – urodził się w Krubinie 7/19 maja 1899 r. z ojca Jana Liwskiego, gospodarza z Krubina i matki Marianny ze Słupków. Wychowywał się i mieszkał w Krubinie. Od kwietnia 1917 r. należał do Drużyny Harcerskiej im. T. Zana. W marcu 1918 r. złożył przysięgę i został przyjęty do POW⁴⁹⁹. 11 listopada 1918 r. uczestniczył wraz z oddziałem P. Wróblewskiego w zajęciu koszar niemieckich przy stacji

⁴⁹⁴ Relacja Kamila Stachnika, naczelnika OSP z Krubina, prawnuka Franciszka Liwskiego, Legionowo 23 I 2020 r.

⁴⁹⁵ A. Sierawski, *Skrawki historii*, „Gazeta Wieliszewska”, 22 VIII 2013, nr 7/8(70/71), s. 4; K. Klimaszewski, *Ocalić od zapomnienia. Historia zatrzymana w kadrze i na dokumencie*, Wieliszew 2019, s. 79–80.

⁴⁹⁶ Matka Juliana Liwskiego – Zofia z domu Liwska była stryjeczną siostrą peowiaka Franciszka Liwskiego.

⁴⁹⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.825, Komisja Kwalifikacyjna POW – Julian Liwski, *Zaświadczenie powiatowej komisji kwalifikacyjnej*, Warszawa 30 XI 1938 r.

⁴⁹⁸ WBH CAW, APiO, Julian Liwski, sygn. MN 2.5.1933, *Zeznanie dotyczące służby w POW*, Warszawa 21 X 1937 r.

⁴⁹⁹ WBH CAW, APiO, Franciszek Liwski, sygn. KKiMN 96-28528, Michał Liwski, *Podanie*, Krubin 10 I 1939 r.

Jabłonna (Legionowo). Po rozbrojeniu Niemców wstąpił do Ochotniczej Straży Ogniowej w Krubinie. Następnie odbył służbę wojskową. Walczył w wojnie polsko-rosyjskiej. Po zdemobilizowaniu powrócił do Krubina. Uprawiał gospodarstwo rolne i działał w straży pożarnej. 12 lutego 1928 r. zawarł związek małżeński z Apolonią Kowalczyk. Był szwagrem Franciszka Liwskiego, peowiaka i naczelnika OSP w Krubinie.

CYRYL METODY MARSZAŁEK (współpracował z POW Jabłonna) – urodził się 3 lipca 1893 r. w Baranowie koło Kępna w rejencji poznańskiej. Syn Pelagii i Piotra Marszałka – sekretarza biurowego. W kwietniu 1899 r. rozpoczął naukę w szkole miejskiej w Baranowie. W 1907 r., w wieku 14 lat uczestniczył w strajku szkolnym w obronie języka polskiego. Wraz z pozostałymi uczniami przeciwstawił się przymusowemu nauczaniu religii katolickiej po niemiecku. O proteście uczniów stało się głośno za sprawą „Gazety Grudziądzkiej”, która donosiła: „Baranów, pow. kępiński, 3 czerwca 1907 r. – U nas strejk szkolny prawdopodobnie wnet ustanie, gdyż jeszcze tylko w I klasie 3 dzieci strejkuje i to Wiktoria Sadowska, Aleksander Langner i Cyryl Marszałek, reszta uczy się po niemiecku”⁵⁰⁰.

Od tego czasu był szykanowany przez władze niemieckie, m.in. został wyrzucony z gimnazjum w Kępnie. Wraz z wybuchem I wojny światowej w 1914 r. powołano go do wojska niemieckiego. Walczył na froncie zachodnim. 27 maja 1915 r. został ciężko ranny pod Notre Dame de Lorette, w tzw. drugiej bitwie na polach Artois (*Loretto-Schlacht*). Za odwagę na polu walki został odznaczony Krzyżem Żelaznym II klasy⁵⁰¹. Po podleczeniu odesłano go do służby na tyłach. Ze względu na znajomość języka polskiego został zatrudniony na terenie okupacji niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim – w powiecie warszawskim. Zajął stanowisko technika drogowego w powiatowym

Urzędzie Budowlanym (*Kaiserliches Bauamt Warschau-Land*) filia w Jabłonnie. Pod jego nadzorem znajdowały się drogi na północ od Warszawy. W maju 1917 r. nawiązał kontakt z Apoloniuszem Herbstem i choć nie został formalnie zaprzysiężony w POW, to podjął z nią czynną współpracę⁵⁰². Jego doświadczenie wojskowe spowodowało, że szybko stał się instruktorem oddziału w Jabłonnie. Uczył peowiaków posługiwania się bronią, którą wraz z amunicją dostarczał na ćwiczenia. Kontaktując się na bieżąco z niemieckim komendantem Jabłonny dowiadywał się o planowanych rewizjach, o których ostrzegał peowiaków. Bliżej współpracował m.in. ze Stefanem Niksińskim, Czesławem Popławskim i Edwardem Austem. 11 listopada 1918 r. w chwili rozbrojenia Niemców tłumaczył żądania peowiaków. Zasługi C. Marszałka tak w 1937 r. scharakteryzował dr Aleksander Freyd, były dowódca Komendy Obwodów Podmiejskich POW:

Stwierdzam niniejszem, że ob. Marszałek Cyryl Metody, będąc wojskowym urzędnikiem niemieckim, współpracował w roku 1917/18 z placówką P.O.W. w Jabłonnie, ostrzegając przed rewizjami i dostarczając broni. W rozbieraniu okupantów brał czynny udział⁵⁰³.

W 1918 r. C. Marszałek nie wstąpił do Wojska Polskiego z powodu niezabliźnionych ran wojennych. Na początku lat 20. XX w. zawarł związek małżeński z Janiną z Łaskich (1903–1978). Z małżeństwa tego urodziła się córka Halina Jadwiga i syn Bogdan. W okresie międzywojennym C. Marszałek mieszkał w Tłuszczu, gdzie otrzymał koncesję na prowadzenie restauracji we własnym domu przy ul. Pocztowej. W 1928 r. został prezesem nowo utworzonego Koła Związku Inwalidów Wojennych w Tłuszczu. W tym okresie politycznie sympatyzował z Polską Partią Socjalistyczną – dawną Frakcją Rewolucyjną⁵⁰⁴. We wrześniu 1930 r. otrzymał

⁵⁰² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.842, Komisja Kwalifikacyjna POW – Cyryl Metody Marszałek, *Życiorys*, Warszawa 26 I 1937 r.

⁵⁰³ Ibidem. Zaświadczenie dr. med. Aleksandra Freyda z 26 I 1937 r.

⁵⁰⁴ WBH CAW, sygn. I.124.1.94 POW, *Wywiad*, Tłuszcz 19 II 1931 r., k. 506.

⁵⁰⁰ *Baranów*, „Gazeta Grudziądzka”, 8 VI 1907, nr 69, s. 3.

⁵⁰¹ WBH CAW, APiO, Cyryl Metody Marszałek, sygn. Odrzucono 28.2.1938. *Zeznanie dotyczące służby w P.O.W.*, Tłuszcz 23 XII 1937 r.

nominację Zarządu Głównego Związku Koncesjonariuszów Wódczanych RP na męża zaufania na powiat radzyński. Była to organizacja niosąca pomoc inwalidom wojennym przez udzielenie im zezwoleń na sprzedaż napojów alkoholowych. Pomimo niewątpliwych zasług dla POW C. Marszałek nie otrzymał Medalu Niepodległości. Prawdopodobnie cieniem na jego opinii położyła się sprawa karna z 1935 r. Został wówczas skazany przez sąd okręgowy w Warszawie pod przewodnictwem sędziego Józefa Łaskiewicza na karę 3 lat pozbawienia wolności. Przedmiotem sprawy był zarzut rzekomego czerpania zysków związanych z załatwianiem rent dla inwalidów wojennych⁵⁰⁵. Pod koniec lat 30. XX w. C. Marszałek mieszkał na stałe w Tłuszczu przy ul. J. Piłsudskiego 11. Jako inwalida wojenny z 60% uszczerbkiem na zdrowiu pozostawał bez pracy. Zmarł w 1943 r.

S. Nagat, lata 60. XX w.

STEFAN ROCH NAGAT (POW Chotomów) – urodził się 3/16 sierpnia 1900 r. w Nieporęcie z ojca Ignacego Nagata gospodarza z Nieporętu i matki Anny z domu Kostro. Ukończył 6 klas w Gimnazjum Męskim Prywatnym pod wezwaniem św. Wojciecha w Warszawie (gimnazjum Wojciecha Górskiego). W 1916 r. zamieszkał u siostry Jadwigi Klimek w Chotomowie, żony znanego miejscowego gospodarza Mikołaja Klimka. Pomagał im w pracy na roli. W drugiej

połowie 1916 r. wstąpił do Drużyny Harcerskiej im. Tomasza Zana w Chotomowie. W 1917 r. wraz z harcerzami został przyjęty przez P. Wróblewskiego do oddziału POW. Posługiwał się pseudonimem „Skiba”⁵⁰⁶. Pełnił funkcję kolportera prasy peowiackiej, występował w przedstawieniach patriotycznych, z których POW czerpała środki na działalność organizacyjną. Na początku lutego 1918 r. wziął udział w akcji ukrycia przed Niemcami dzwonów kościelnych w Chotomowie. 11 listopada 1918 r. wraz z oddziałem POW uczestniczył w zajęciu koszar przy stacji Jabłonna⁵⁰⁷. W czasie pełnienia służby wartowniczej przy magazynach uzbrojenia zachorował na zapalenie płuc i wyjechał na leczenie. 6 sierpnia 1919 r. „za pracę w Organizacji i walkę o niepodległość Ojczyzny” otrzymał prawo do noszenia pamiątkowego Krzyża POW⁵⁰⁸. Po wyzdrowieniu zgłosił się jako ochotnik do Wojska Polskiego. 17 lipca 1919 r. otrzymał przydział do Lidzkiego Pułku Strzelców (późniejszy 76. Lidzki Pułk Piechoty). Po ukończeniu kursu wywiadowczego przy 2. Dywizji Litewsko-Białoruskiej trafił do 1. kompanii lidzkiego pułku. W 1919 r. walczył z Armią Czerwoną na froncie litewsko-białoruskim. Pełnił funkcję wywiadowcy I batalionu. W sierpniu 1920 r. wyróżnił się podczas walk odwrotowych na Mazowszu, co tak scharakteryzowano we wniosku odznaczeniowym:

W dniu piątego sierpnia 1920 roku, gdy cofające się oddziały przeszły na lewy brzeg Narwi pod m. Różan i obsadziły forty położone tuż na lewym brzegu Narwi, pozostawało zniszczyć most na rzece, by utrudnić nieprzyjacielowi przeprawę. Bolszewicy, oceniając należycie znaczenie mostu, usiłowali nie dopuścić do zniszczenia go i w tym

⁵⁰⁵ Ten głośny proces szeroko opisywała codzienna prasa: *Marszałek nadużył zaufania. Proces o nadużycia Związku Inwalidów w Tłuszczu*, „ABC Nowiny Codzienne”, 23 III 1935, nr 87, s. 2; *O nadużycia z rentą inwalidzką. (Wyrok)*, „Kurier Warszawski”, 27 III 1935, nr 85, s. 7; *Proces o nadużycia w wydziale inwalidzkim*, „Nasz Przegląd”, 23 III 1935, nr 82, s. 11; *Czwórka oszustów na ławie oskarżonych*, „Dobry Wieczór Kurier Czerwony”, 22 III 1935, nr 81, s. 1; *Oszust, który zerował na inwalidach*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie”, 27 III 1935, nr 85, s. 4; *Łapownictwo i nadużycia w wydziale inwalidzkim starostwa*, „Dzień Dobry”, 22 III 1935, nr 82, s. 4.

⁵⁰⁶ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.863, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stefan Roch Nagat, Zaświadczenie Stefana Marciniaka, Warszawa 13 VI 1934 r.

⁵⁰⁷ W latach 30. XX w. P. Wróblewski był komendant Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie wystawił zaświadczenie o działalności S. Nagata w POW, ale we wrześniu 1937 r. je anulował. We wspomnieniach spisanych po II wojnie światowej ponownie potwierdził jego członkostwo w POW oraz udział w akcji ratowania dzwonów i zdobycia broni na „koszarce”.

⁵⁰⁸ Legitymacja Krzyża POW Stefana Nagata nr 3582, Warszawa 6 VIII 1919 r.

celu skierowali ogień artylerii i karabinów maszynowych. Most należało za wszelką cenę zniszczyć. Z pośród żołnierzy I baonu Lidzkiego pułku strzelców, zapytanych kto na ochotnika wyrwie się podpalić most, starszy strzelec 1 kompanii Lidzkiego pułku strzelców Nagat Stefan wystąpił i oświadczył swoją chęć podpalenia mostu. St. st. Nagat Stefan szedł na jawną śmierć, gdyż bolszewicy, skoro zauważyli podążającego w kierunku mostu żołnierza, odkryli huraganowy ogień artylerji i kulomiotowy. St. st. Nagat przyczołgał się na środek mostu, rozbił siekierą znajdującą się na moście beczkę z naftą, podpalił ją i pod gradem kul i pocisków powrócił do kompanji⁵⁰⁹.

Za powyższy czyn dowódca lidzkiego pułku kpt. Wilhelm Zagórski przedstawił S. Nagata do odznaczenia Orderem *Virtuti Militari*. Odpowiedni wniosek wysłano 12 września 1921 r. Jednak już w trakcie procedowania proponowane *Virtuti Militari* zmieniono na Krzyż Walecznych⁵¹⁰. W rezultacie Dowództwo Wojsk Litwy Środkowej w 1921 r. przyznało S. Nagatowi Krzyż Walecznych po raz pierwszy⁵¹¹. Po zakończeniu działań wojennych, w czerwcu 1921 r. został on przeniesiony do 9. kompanii Wileńskiego Pułku Strzelców. Objął stanowisko referenta oświatowego w tzw. pododdziale analfabetów. 5 kwietnia 1922 r. przeszedł do rezerwy w stopniu plutonowego. Za zasługi w służbie wojskowej

⁵⁰⁹ WBH CAW, APiO, Stefan Nagat, sygn. KW 83/N-33.

⁵¹⁰ Ibidem, *Wniosek na odznaczenie orderem „Virtuti Militari” w myśl Uchwały Kapituły Tymczasowej z dnia 23 stycznia 1920 roku*, Poczta polowa 72, 12 IX 1921 r. Na wniosku nazwa Orderu *Virtuti Militari* została przekreślona i zastąpiona słowami: Krzyżem Walecznych.

⁵¹¹ Wniosek o *Virtuti Militari* żył jednak własnym życiem i propozycję odznaczenia potraktowano jako fakt. S. Nagata wymieniono w monografii 76. Pułku jako jednego z żołnierzy odznaczonych orderem *Virtuti Militari* kl. V; por. *Zarys historii wojennej 76-go Lidzkiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1930, s. 46. Sam zainteresowany próbował wyjaśnić tę sprawę w 1933 r. w biurze Kapituły Orderu *Virtuti Militari*, w którym otrzymał informację, że nie został odznaczony *Virtuti Militari*. S. Nagat czując się moralnie pokrzywdzony odwołał się do Szefa Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych. Na tym wniosku zachowała się adnotacja: „w roku 1933 był w Biurze wówczas mu wyjaśniłem, że nie jest odznaczony”; por. WBH CAW APiO, Stefan Nagat, sygn. VM I.482.100-10047, k. 34–35.

otrzymał odznakę pamiątkową 85. Pułku Strzelców Wileńskich oraz Odznakę Honorową za Czas Pobytu na Froncie (dwa szewrony za 12 miesięcy). W połowie września 1922 r. S. Nagat zawarł związek małżeński z Genowefą z domu Oleksiak, z którą zamieszkał przy ul. Letniej 8 w Chotomowie. Na co dzień pracował w stolicy, początkowo w administracji dzienników „Gazeta Warszawska” i „Kurier Poranny”, a od 1924 r. przez ponad rok służył w Policji Państwowej. Następnie został zatrudniony jako ekspedytor w Państwowych Zakładach Lotniczych⁵¹². Po redukcji personelu w dobie wielkiego kryzysu przez pewien czas był bezrobotny. Na początku lat 30. XX w. objął posadę w Izbie Skarbowej Grodzkiej jako urzędnik IX stopnia służbowego. Do wybuchu II wojny pracował w VII Urzędzie Skarbowym przy ul. Nowy Świat 70 w Warszawie. Ponadto z żoną prowadził sklep spożywczy w Chotomowie przy ul. POW (obecnie ul. Piękna). Mieszkańcy zapamiętali go jako zaangażowanego działacza społecznego. Założył w Chotomowie koło Stowarzyszenia Rezerwistów i Byłych Wojskowych RP, którego został prezesem. Pełnił funkcję skarbnika chotomowskiego koła LOPP oraz był członkiem zarządu miejscowego oddziału Związku Strzeleckiego. Należał także do praskiego koła Związku Peowiaków. Organizował zebrania, loterie i zbiórki publiczne na rzecz budowy remizy dla straży pożarnej w Chotomowie. Zarządzeniem Prezydenta RP z 16 marca 1933 r. został odznaczony Medalem Niepodległości⁵¹³. Ponadto posiadał Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy”.

Na początku okupacji hitlerowskiej, w lutym 1940 r. plutonowy rez. S. Nagat wstąpił do wojskowej organizacji konspiracyjnej Związek Powstańców Niepodległościowych (ZPN), którego komenda mieściła się w Warszawie. Przyjął pseudonim „Borowik”. W kwietniu 1940 r. ZPN zmienił nazwę na Kadra Polski Niepodległej (KPN). S. Nagat czynnie rozwijał organizację w Chotomowie i oko-

⁵¹² WBH CAW, APiO, Stefan Nagat, sygn. AP 92 Prac. Cyw., *Wniosek o nadanie posady*, Warszawa 29 XII 1932 r.

⁵¹³ WBH CAW, APiO, Stefan Roch Nagat, sygn. MN 16.3.1933.

BIURO KOMITETU KRZYŻA I MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI
prosi uprzejmie o wypełnienie niniejszego kwestionariusza, dołączenie 2-ch fotografii i niezwłoczne przesłanie pod adresem: Warszawa, Aleje Ujazdowskie Nr. 1.

Leg. № 25202 1577730
Kwestjonariusz

dla otrzymania legitymacji, upoważniającej do zniżki kolejowej.
(wypełnia czytelnie odznaczony).

Nazwisko Nagat (pseud.) „Sójka”
Imię Stefan Roch
O ile zamężna — nazwisko rodowe
Data i miejsce urodzenia: 16 sierpnia 1900 roku
Miasto
Wieś Nieporz
Gmina Nieporz
Powiat Hawszanski
Województwo Hawszanskic
Data wpłacenia kwoty 2 Zł. 15/8 - 3/4

Posiadane polskie odznaczenia: „Kryż Niepodległości”

Legitymacja Nr. 2 zł. wpłacono P. K. O. poz. 540 z dn. 18 X 1937 r. Wysłano dn. 16 LIST. 1937

Jakie otrzymał odznaczenie niepodległościowe:
Krzyż Niepodległości z mieczami *)
Krzyż Niepodległości
Medal Niepodległości

Data zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej umieszczona na dyplomie: 10 marca 1938 r.

Dokładny adres obecny (miasto, ulica, wieś, gmina, powiat, województwo, poczta): Chotomów pod Hawszawa gm. Jabłonna powiat Chotomów

Podpis wypełniającego kwestjonariusz: Stefan Nagat

Chotomów, dnia 10/8 - 1937 r.

*) niepotrzebne skreślić.

Kwestionariusz S. Nagata dla Biura KKiMN, Chotomów, 16 X 1937 r.

licach⁵¹⁴. Zorganizował system konspiracyjnych „piątek”. W jego domu – willi „Szczęśliwa” odbywały się odprawy i zaprzysiężenia nowych członków. Wraz z Andrzejem Sochackim ps. „Sójka” scalił kilka grup konspiracyjnych w jeden oddział wojskowy. Rozkazem z 19 sierpnia 1941 r. został mianowany komendantem Rejonu Jabłonna KPN z siedzibą w Chotomowie⁵¹⁵. Tym samym rozkazem jego zastępcą wyznaczono ppor. rez. Stefana Krasieńskiego ps. „Kacper”, kierownika miejscowej szkoły. S. Nagat był także członkiem oddziałów specjalnych KPN noszących kryptonim „Perkun”. Uczestniczył w akcjach bojowych. Od 1943 r. chotomowska organizacja KPN stopniowo podporządkowała się dowództwu I Rejonu AK w Legionowie. Jej żołnierze będący w wieku poborowym weszli w skład 3. kompanii I batalionu. Natomiast osoby powyżej 35 roku życia włączono do 2. plutonu Wojskowej Służby Ochrony Powstania przy I batalionie. Organizację tego plutonu na terenie Chotomowa powierzono właśnie S. Nagatowi⁵¹⁶. Część członków KPN, przyjmując wojskowe zwierzchnictwo AK, pod względem politycznym nadal znajdowało się w sferze oddziaływania Komendy Naczelnej KPN. Usiłowało utrzymać rodzaj autonomii. Uwidoczniło się to w sprawozdaniu dowództwa I Rejonu AK z 18 lutego 1943 r.:

O ile członkowie P.O.Z., Z.C.Z. i K.O.P. zupełnie lojalnie wykonują wszelkie rozkazy P.Z.P., o tyle niektórzy członkowie K.P.N. pozostają pod wpływami K-dy K.P.N. zaznaczając swój stosunek służbowy względem P.Z.P.⁵¹⁷

Członkiem Komendy Naczelnej KPN był także S. Nagat. 3 maja 1942 r. awansował na stopień starszego sierżanta. Warto

⁵¹⁴ F. Widy-Wirski, op. cit., s. 2.

⁵¹⁵ AAN, ŚZŻAK, zespół 2/2184/616, Archiwum ppłk. E. Dietricha, sygn. 79, Komenda Okręgu KPN Nr I, Rozkaz dzienny, M.p. 19 VIII 1941 r., b.s.

⁵¹⁶ Ibidem, sygn. 74, Relacja ob. Nagata Stefana ps. „Borowik” złożona dnia 10 kwietnia 1962 r., relację spisał E. Dietrich, b.s.

⁵¹⁷ Ibidem, sygn. 91, Sprawozdanie półroczne za czas od 1.5.42 do 1.3.43, Folwark M. Dnia 18 II 1943 r. [mps], b.s. Polski Związek Powstańcy (PZP) to kryptonim Armii Krajowej.

S. Nagat z żoną Genowefą i dziećmi Henryką i Marianem, Chotomów, lata 30. XX w.

wezwany przez komendę KPN do wzięcia udziału w powstaniu w Warszawie, przekazał dowództwo Julianowi Linke⁵¹⁸. W sierpniu 1944 r. połączył się w Śródmieściu z chotomowską grupą żołnierzy KPN-AK. Otrzymała ona przydział do Zgrupowania AK mjr. Włodzimierza Zawadzkiego ps. „Bartkiewicz”. S. Nagat wstąpił do 2. drużyny 3. plutonu „Kutno” w 3. kompanii KPN, którą dowodził por. Józef Celica ps. „Lechicz”⁵¹⁹. Pododdział w pierwszych dniach powstania był jednostką odwodową, którą zakwaterowano przy pl. Dąbrowskiego 2/4 i częściowo w kamienicy przy ul. Świętokrzyskiej. W połowie sierpnia 1944 r. pluton walczył przy ul. Królewskiej, a następnie od 23 sierpnia obsadził wraz z 3. kompanią reductę u zbiegu ulic Kredytowej i Mazowieckiej, tzw. *Arbeitsamt*. Stoczył ciężkie boje w jej obronie⁵²⁰. Bronił pozycji wzdłuż nieparzystej strony ul. Mazowieckiej oraz zwalczał wypadki czołgów hitlerowskich na plac Małachowskiego. 10 września 1944 r. mjr. Włodzimierz Zawadzki ps. „Bartkiewicz” przedstawił S. Nagata do awansu na stopień chorążego⁵²¹.

Po upadku powstania S. Nagat dostał się do niemieckiej niewoli, m.in. do oflagu w Gross-Born II D. Po wyzwoleniu obozu w lutym 1945 r. powrócił do rodzinnego domu i podjął pracę w organizującej się Izbie Skarbowej w Warszawie. W tym okresie działał w Komisji Likwidacyjnej KPN, porządkującej dokumentację i sprawy organizacyjne. Po wojnie został odznaczony Krzyżem Partyzanckim, Medalem za Warszawę 1939–1945 oraz Medalem Zwycięstwa i Wolności 1945. Jako mieszkaniec Chotomowa został wybrany radnym Rady Narodowej Powiatu Warszawskiego. W tym czasie należał do Stronnictwa Pracy, którym kierował

dodać, że także jego dzieci: Henryka Józefa ps. „Lola” (1925–2005) i Marian Zbigniew ps. „Róża” (1923–2001) – aktywnie działały w strukturach chotomowskiej konspiracji. Córka była przyboczną w drużynie „Burza” Szarych Szeregów, a syn dowódcą drugiej drużyny w 708. plutonie 3. kompanii AK. W czasie walk powstańczych został ciężko ranny.

W okresie okupacji S. Nagat utrzymywał się z pracy dorywczej. Od kwietnia 1941 r., tj. od chwili zwolnienia przez Niemców z Izby Skarbowej, pracował w różnych restauracjach i prywatnych przedsiębiorstwach handlowych. Jednocześnie do 25 lipca 1944 r. dowodził plutonem WSOP w Chotomowie. Następnie

⁵¹⁸ Decyzja S. Nagata o przejściu do oddziałów powstańczych w Warszawie była przedmiotem analiz i krytycznych ocen sformułowanych w latach 80. XX w. przez E. Dietricha. Próbę jej uzasadnienia podjęła P. Kowalska w artykule *Dezercja, Przypadek, Wycieczka?*, „Powstaniec Warszawski” 2008, nr 57(2), s. 72–74.

⁵¹⁹ M. Kledzik, *Zgrupowanie AK mjr. Bartkiewicza*, Warszawa 2002, s. 509–510.

⁵²⁰ S.K. Dobrowolski, *Grupa plutonu 708 AK z Chotomowa w powstańczej Warszawie*, „Na Przedpolu Warszawy” 1994, z. 2–3, s. 53.

⁵²¹ M. Kledzik, op. cit., s. 509–510.

Feliks Widy-Wirski, jego dawny dowódca z konspiracyjnej KPN. W drugiej połowie lat 40. S. Nagat pracował na stanowisku podkomisarza skarbowego w I Urzędzie Akcyzowym w Warszawie. W styczniu 1949 r. został przeniesiony do delegatury wojewódzkiej Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Warszawie⁵²². Zajmował stanowisko inspektora w Wydziale Walki z Przestępstwami Masowymi. Prowadził dochodzenia głównie w sprawach o nielegalne gorzelnictwo. We wrześniu 1949 r. został aresztowany i kilka lat przesiedział w stalinowskim więzieniu przy ul. Rakowieckiej⁵²³. W późniejszym okresie udzielał się w życiu społecznym i ruchu kombatanckim. Był prezesem chotomowskiego koła Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD). Aktywnie działał w Komitecie budowy „Pomnika ku czci poległych i pomordowanych przez faszystów niemieckich w latach 1939–1945” (Pomnik Orła Białego), który odsłonięto w 1961 r.⁵²⁴. Zmarł 2 kwietnia 1978 r. w wieku 78 lat. Spoczywa na cmentarzu parafialnym w Chotomowie wraz z żoną Genowefą 1900–1987 (grób 1049, 10/9/6).

STEFAN KAROL NIKSIŃSKI (POW Jabłonna) – urodził się 11/24 lipca 1900 r. we wsi Jabłonna, syn Teodora Niksińskiego kowala z Jabłonna i Joanny z Kaszyńskich. Ukończył miejscową szkołę początkową i 4 klasy szkoły handlowej w Warszawie. Do oddziału POW w Jabłonie wstąpił w marcu 1917 r. Przyjął pseudonim „Kmicic”. Na początku lutego 1918 r. uczestniczył w akcji ukrycia dzwonów kościelnych w Chotomowie, które miały być zarekwirowane przez okupanta⁵²⁵. 11 listopada 1918 r. brał udział w rozbrojeniu Niemców w Jabłonie. Podjął służbę w zan-

darmerii polowej POW obozu w Jabłonie⁵²⁶. Podlegał wówczas komendantowi żandarmerii W. Knopikowi. Później zgłosił się jako ochotnik do 10. Pułku Ułanów Litewskich, w którym służył do 3 czerwca 1922 r. Po odejściu z wojska ukończył kurs nadzorców telegrafów i telefonów przy Zarządzie Technicznym w Łomży. Po uzyskaniu zawodu elektromontera został mianowany przez Dyрекcję Poczty i Telegrafów nadzorcą technicznym w Różanie. W latach 1927–1930 pracował w Krajowym Towarzystwie Elektrotechnicznym we Włocławku. W 1928 r. zawarł związek małżeński. Po upadku przedsiębiorstwa w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego utracił pracę. Powrócił do Jabłonna⁵²⁷. Zamieszkał z żoną i trzema synami w domu swojego ojca przy ówczesnej ul. Modlińskiej 105. Udzielał się społecznie w Kole Praskim Związku Peowiaków. W marcu 1937 r. za działalność na rzecz odbudowy państwa polskiego został odznaczony Medalem Niepodległości.

EUGENIA LONGINA NOWICKA Z WYSZKOWSKICH (POW Jabłonna) – urodziła się 3/15 marca 1899 r. w Chotomowie z ojca Jana Wyszковского, dzierżawcy karczmy w Chotomowie i matki Anny Heleny ze Szlenków. Następnie przeniosła się z rodzicami do Jabłonna. Tu w marcu 1917 r. wstąpiła do POW wraz z młodszym bratem Tadeuszem Wyszковskim (1901–1920). Do listopada 1918 r. uczestniczyła w pracach sekcji żeńskiej. Posługiwała się pseudonimem „Wiesława”⁵²⁸. W 1925 r. wyszła za mąż za kpt. Michała Nowickiego, oficera zawodowego w 2. Brygadzie KOP „Nowogródek”⁵²⁹. 24 lipca 1928 r., trzy lata po ślubie, jej mąż zmarł. Został pochowany na cmentarzu Powązki Wojskowe

⁵²⁶ WBH CAW, sygn. I.124.1.44 Polska Organizacja Wojskowa (Żandarmeria), *Protokół*, 4 XII 1918 r., k. 150.

⁵²⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.866, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stefan Niksiński, *Życiorys*, Jabłonna 19 V 1934 r.

⁵²⁸ WBH CAW, APiO, Eugenia Nowicka, sygn. Odrzucono 25.6.1938.

⁵²⁹ Kpt. Michał Nowicki był zawodowym oficerem KOP. W 1927 r. opublikował artykuł: *Psy meldunkowo-śledcze w służbie K.O.P w jednodniówce „Korpus Ochrony Pogranicza. W trzecią rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej 1926–1927”*, s. 30–31.

⁵²² AAN, Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Warszawie, zespół 2/170. Dokumentacja osobowo-płacowa, Stefan Nagat (1949–1954), sygn. 1142, k. 1–34.

⁵²³ AAN, Sąd Najwyższy w Warszawie zespół 2/932, Akta Izby Karnej w sprawie Stefana Nagata (1950–1951), sygn. 2/12067, k. 1–22.

⁵²⁴ P. Cudna-Kowalska, *Stefan Roch Nagat „Borowik”*, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 202.

⁵²⁵ WBH, APiO, Stefan Niksiński, sygn. MN 16.3.1937.

w Warszawie⁵³⁰. Będąc wdową E. Nowicka powróciła do Jabłonn, gdzie zamieszkała z matką w rodzinnym domu⁵³¹. Zmarła 20 kwietnia 1979 r. w wieku 80 lat. Została pochowana obok męża na Powązkach Wojskowych (kwatery B 20, rząd 7, miejsce 14/15)⁵³².

D. Orłowski, ok. 1920 r.

DYONIZY SATURNIN ORŁOWSKI

(POW Jabłonna) – urodził się 4/16 października 1899 r. w Jabłonie, syn Jana Orłowskiego (zm. 1913 r.) gospodarza z Jabłonn i Franciszki z Kubalskich. Małżeństwo miało także córkę Janinę po mężu Skalską (1896–1954). D. Orłowski ukończył rosyjską szkołę początkową w Jabłonie. W marcu 1917 r. wstąpił do oddziału POW dowodzonego przez Apoloniusza Herbsta. Przyjął pseudonim „Zawisza”⁵³³. W organizacji działał do listopada 1918 r. Zajmował się kolportażem nielegalnych

czasopism i dostarczaniem rozkazów do okolicznych placówek. Urządzał przedstawienia patriotyczne organizowane przez POW w Jabłonie, z których dochód zasiliał kasę Obwodu Praskiego. Uczestniczył w rozbrojeniu Niemców we wsi Jabłonna i w koszarach przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo). Pełniąc służbę wartowniczą 23 listopada 1918 r. silnie przeziębził się. Po podleczeniu działał w Straży Bezpieczeństwa Okręgu Jabłonna.

Do armii został powołany 1 czerwca 1919 r., służył m.in. w Białymstoku. Brał udział w wyprawie kijowskiej. 30 czerwca 1920 r. podczas odwrotu został ranny⁵³⁴. Pełniąc służbę wojskową w 5. Warszawskim Batalionie Etapowym ukończył kursy uzupełniające wykształcenie do czterech klas gimnazjum. Organizowano je na „uniwersytecie” żołnierskim przy 1. Dywizji Jazdy w Łucku. Szeregi wojska opuścił 23 sierpnia 1922 r. po ponad trzech latach służby. W okresie międzywojennym prowadził z żoną Eugenią z domu Gwiazdowską (1901–1983) gospodarstwo rolno-ogrodnicze w Jabłonie. Należał do Związku Peowiaków. Podczas okupacji hitlerowskiej wstąpił do konspiracyjnej organizacji Polska Niepodległa, a następnie do AK. Po II wojnie światowej działał na rzecz odbudowy kościoła w Jabłonie, udzielał się w radzie parafialnej⁵³⁵. Został członkiem rady nadzorczej Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej przy ul. Parkowej 2. Mieszkał w pobliżu zakładu przy ul. Modlińskiej 140. Zajmował się ogrodnictwem i rolnictwem. Zmarł bezdzietnie 25 grudnia 1969 r. w wieku 70 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu w Jabłonie (sektor D3).

S. Pietras, ok. 1919 r.

STEFAN PIETRAS (POW Chotomów)

– urodził się 11/23 sierpnia 1898 r. w Chotomowie, syn gospodarza Jana Pietrasa z Chotomowa i Teresy z Drzazgowskich. Był młodszym bratem peowiaczki Jadwigi Pietras-Król. Należał do chotomowskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Zana. Następnie został członkiem oddziału POW. Blisko współpracował ze Stanisławem Kowalikiem ps. „Stecki” i Kazimierzem Gronkiem ps. „Jaskółka”,

⁵³⁴ WBH, APiO, Dyonizy Orłowski, sygn. Odrzucono 21.6.1938. *Zeznanie dotyczące służby w P.O.W.*

⁵³⁵ Relacja Ireny Skalskiej, żony Konstantego Skalskiego siostrzeńca, Dyonizego Orłowskiego, Legionowo 28 XI 2019 r.

⁵³⁰ *Lista zmarłych w okresie od dnia 1 listopada 1927 r. do dnia 31 października 1928 r.*, „Korpus Ochrony Pogranicza. W czwartą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej 1927–1928”, s. 81.

⁵³¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1002, Komisja Kwalifikacyjna POW – Eugenia Nowicka z Wyszokowskich, *Życiorys*, Jabłonna 25 XI 1936 r.

⁵³² Informacja uzyskana w kancelarii Cmentarza Wojskowego. Na istniejącym grobie nie zachowała się inskrypcja upamiętniająca Eugenię i Michała Nowickich.

⁵³³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.876, Komisja Kwalifikacyjna POW – Dyonizy Orłowski, *Zaświadczenie*, Jabłonna 10 XI 1936 r.

z którym mieszkał po sąsiedzku w Chotomowie. Na początku lutego 1918 r. uczestniczył w akcji ukrycia przed Niemcami dzwonów kościelnych w Chotomowie. 10 listopada 1918 r. brał udział w ataku na „koszarkę” – niemiecki posterunek kolejowy położony pomiędzy Chotomowem a Nowym Dworem. Następnie wraz z oddziałem chotomowskim zajął garnizon niemiecki przy stacji kolejowej Jabłonna. Po odzyskaniu niepodległości odbył służbę wojenną w WP. W latach 20. XX w. wyjechał w podróż do Afryki północnej. Zginął tragicznie w Algierze i tam został pochowany⁵³⁶. 6 listopada 1932 r. w intencji zmarłych peowiaków, w tym Stefana Pietrasa, została odprawiona msza w kościele MB Loretąńskiej na Pradze. Zamówił ją zarząd Koła Praskiego Związku Peowiaków⁵³⁷.

CZESŁAW POPLAWSKI

(POW Jabłonna) – urodził się 8/20 listopada 1909 r. w Jabłonce, syn Piotra Popławskiego gospodarza z Jabłony i Weroniki z Austów. Jego mama była starszą siostrą peowiaka Edwarda Austa. W 1914 r. ukończył miejscową szkołę gminną. Następnie odbył praktykę ślusarską w warsztatach rosyjskiej Eskadry Statków Powietrznych „Ilia Muromiec”, która od grudnia 1914 r. do czerwca 1915 r. stacjonowała na lotnisku polowym w Jabłonce. W latach 1913–1916 należał do drużyny skautów. W marcu 1917 r. wstąpił do oddziału POW w Jabłonce, w którym używał pseudonimu „Szwedowski”⁵³⁸. Był aktywnym członkiem

C. Popławski, lata 30. XX w.

POW do listopada 1918 r. Uczestniczył w rozbrojeniu Niemców, po czym rozpoczął ochotniczą służbę wojskową w 10. Pułku Ułanów. W jego szeregach przebywał do kwietnia 1922 r., a następnie przeszedł do rezerwy. W 1924 r. ukończył kurs szoferski. Zakupił taksówkę, z której utrzymywał się w okresie międzywojennym. Zawarł związek małżeński z Marią z domu Kowalik z Jabłony (1906–1981). Małżeństwo doczekało się dwojga dzieci: Andrzeja (1934–1986) i Zofii po mężu Cichockiej (ur. 1939 r.). W latach 30. XX w. należał do Związku Strzeleckiego oddział w Jabłonce oraz do Koła IV Praskiego Związku Peowiaków. Został odznaczony Krzyżem POW, a w czerwcu 1938 r. otrzymał Medal Niepodległości⁵³⁹. W czasie II wojny światowej należał do Armii Krajowej w Jabłonce. Otrzymał przydział do Wojskowej Służby Ochrony Powstania działającej przy II batalionie I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK. Warto przypomnieć, że jego rodzona siostra – Jadwiga Popławska-Iżycka także współpracowała z AK. Pracowała jako pielęgniarka na oddziale męskim w szpitalu więziennym na Pawiaku⁵⁴⁰. Informowała dowództwo AK o wywożeniu więźniów z Pawiaka na egzekucje mające odbyć się w lasach nadleśnictwa Jabłonna. Po wojnie, w 1945 r. C. Popławski przeniósł się z rodziną do wsi Łostowice koło Gdańska, gdzie uprawiał 5-hektarowe gospodarstwo. Krótko przed śmiercią odkupił od szwagra Edwarda Austa dom na osiedlu Góra Skierdowska koło Jabłony, w którym zamieszkał⁵⁴¹. Zmarł 31 maja 1966 r. w wieku 66 lat. Spoczywa na cmentarzu parafialnym w Jabłonce obok żony Marii (sektor G).

⁵³⁹ WBH CAW, APiO, Czesław Popławski, sygn. MN 27.6.1938.

⁵⁴⁰ Relacja Edmunda Kuklewskiego z 22 V 2019 r.; por. M. Ciesielska, R. Hasselbusch, *Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Warszawa 2015, s. 18; Z. Śliwicki, *Szpital kobiecy i męski Pawiaka*, [w:] *Wspomnienia więźniów Pawiaka*, Warszawa 1962, s. 17.

⁵⁴¹ Relacja Zofii Cichockiej, córki Czesława Popławskiego, Warszawa 22 XI 2019 r.

⁵³⁶ Pietras Stefan, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 105.

⁵³⁷ *Nabożeństwo za zmarłych Peowiaków Okręgu I-A*, „Peowiak” 1932, nr 9(21), s. 20.

⁵³⁸ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.901, Komisja Kwalifikacyjna POW – Czesław Popławski, *Zyciorys*, Jabłonna 1 V 1934 r.

W. Sokółski, lata 30. XX w.

WACŁAW SOKÓLSKI (POW Krubin) – urodził się 9/22 czerwca 1897 r. we wsi Olszewnica Nowa w gminie Góra. Był pierwszym dzieckiem Jana Sokólskiego i Józefy z Chymkowskich. Ukończył siedem klas szkoły powszechnej. W marcu 1917 r. został przyjęty przez P. Wróblewskiego do Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie⁵⁴². Posługiwał się pseudonimem „Orzeł”. Po ukończeniu kursu podoficerskiego, awansował na zastępcę dowódcy plutonu. Pomagał przekraczać Narew legionistom zbiegłym po kryzysie przysięgowym. Zagroda jego ojca, który

był gajowym w okolicznych lasach, stała się dla nich bezpiecznym schronieniem⁵⁴³. W lutym 1918 r. W. Sokółski wziął udział w akcji ukrycia przed Niemcami dzwonów kościelnych w Chotomowie. W tym okresie zorganizował punkt POW w Krubinie. 11 listopada 1918 r. uczestniczył wraz z oddziałem P. Wróblewskiego w oparowaniu niemieckiego garnizonu przy stacji kolejowej Jabłonna. W listopadzie 1918 r. wstąpił jako ochotnik do WP. Otrzymał przydział do tworzącego się w Jabłonie 1. Pułku Piechoty Legionów. Jako sierżant 1. kompanii karabinów maszynowych walczył na froncie bolszewickim. 24 czerwca 1920 r. wyróżnił się w czasie obrony wsi Zaborol koło Równego na Wołyniu. Dowodząc 1. plutonem w czasie nieprzyjacielskiego ataku otrzymał rozkaz zajęcia stanowiska dla karabinów maszynowych, a następnie:

Nie zważając na silny ogień nieprzyjacielski obsadził miejsce przeznaczone i skąd silnym i celnym ogniem K.M. zmusił nieprzyjaciela do opuszczenia stanowisk⁵⁴⁴.

⁵⁴² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.937, Komisja Kwalifikacyjna POW – Wacław Sokółski, *Życiorys*, Warszawa 23 II 1935 r.

⁵⁴³ WBH CAW, APiO, Wacław Sokółski, sygn. MN 16.3.1937.

⁵⁴⁴ WBH CAW, APiO, Wacław Sokółski, sygn. KW 112/S-2379, *Wniosek na odznaczenie Krzyżem Walecznych*, 5 XI 1920 r., k. 2.

W. Sokółski zmusił pododdział Armii Czerwonej do odwrotu. Za odwagę na polu walki został odznaczony 21 marca 1921 r. Krzyżem Walecznych po raz pierwszy. Z odpowiednim wnioskiem wystąpił jego bezpośredni przełożony dowódca 1. kompanii km ppor. August Emil Fieldorf (późniejszy generał „Nil”). 5 listopada 1920 r. wystawił mu opinię: „Odważny, pracowity. Zawsze na stanowisku”⁵⁴⁵. Po zdemobilizowaniu w stopniu sierżanta, W. Sokółski został osadnikiem wojskowym na Kresach. W czerwcu 1922 r. Powiatowy Komitet Nadawczy w Wilejce przydzielił mu 30-hektarową działkę nr 2 w osadzie Tałudź⁵⁴⁶. Wydzielono ją z majątku Aleksandra Lubańskiego. Najbliższymi sąsiadami Sokólskiego byli jego towarzysze broni z 1. Dywizji Piechoty Legionów, m.in. sierż. Józef Kozłowski, kpr. Władysław Karasiński, szer. Antoni Kuś, szer. Jan Nowicki i inni⁵⁴⁷. W tym okresie poślubił Antoninę Kozłowską (1899–1993), siostrę wspomnianego sierż. J. Kozłowskiego. Z tego związku urodzili się syn Eugeniusz (1923–1944) i córka Zuzanna (1925–2001). W 1933 r. W. Sokółski wydzierżawił Tałudź i przeniósł się z rodziną do Warszawy. Podjął pracę w Państwowych Zakładach Lotniczych. Nastąpiło to dzięki poparciu jego byłego dowódcy z POW P. Wróblewskiego, który kierował Wydziałem Gospodarczym w PZL. Sokółscy początkowo zamieszkali przy ul. Puławskiej 2a, a w drugiej połowie lat 30. przenieśli się do nowego bloku na Okęciu-Paluchu (nr 1 m. 29). W tym czasie Wacław awansował na zastępcę komendanta Straży Bezpieczeństwa w PZL, a także był członkiem zarządu zakładowej drużyny strażackiej. Wiosną 1939 r. zatrudnił się w dziale kadr⁵⁴⁸. Za działalność

⁵⁴⁵ Ibidem, k. 3.

⁵⁴⁶ WBH CAW, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, Wydział osad żołnierskich, sygn. I.300.1.694. Listy zatwierdzonych do nadziału ziemi osadników i skierowanych do poszczególnych powiatów. Lit. Ł–Z, 1926–1935, k. 129.

⁵⁴⁷ Ibidem, sygn. I.300.1.715. Ewidencja osadników wojskowych w powiatach N–W, 1924 r., k. 301.

⁵⁴⁸ Z listu Kazimierza Brakonieckiego wnuka Wacława Sokólskiego do autora, Olsztyn 16 XII 2018 r.

niepodległościową został odznaczony Krzyżem POW, a także Medalem Niepodległości, który otrzymał zarządzeniem Prezydenta RP z 16 marca 1937 r. We wrześniu 1939 r., z chwilą wybuchu II wojny, wziął udział w obronie Warszawy⁵⁴⁹. Jego rodzina, spędzająca lato w Tałudzi, znalazła się na obszarze zagarniętym przez ZSRR. W lutym 1940 r. została deportowana przez NKWD na Ural, gdzie przymusowo pracowała m.in. w kopalni rudy. Następnie wywieziono ją do jednego z kołchozów w Kazachstanie. Syn Wacława – st. strzelec Eugeniusz Sokółski, po podpisaniu umowy Sikorski – Majski, wstąpił do armii gen. W. Andersa. Później przedostał się do Szkocji, gdzie został przyjęty do 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej. 8 lipca 1944 r. zginął w nieszczęśliwym wypadku lotniczym w czasie kompanijnych ćwiczeń spadochronowych „Glitto 1”. Podczas okupacji W. Sokółski przebywał w jednym z miasteczek północnego Mazowsza⁵⁵⁰. Nauczył się zawodu szewca, dzięki któremu zarabiał na utrzymanie. Tuż po wojnie, latem 1945 r. zamieszkał w Olsztynie. Otrzymał niewielkie, poniemieckie mieszkanie w domu przy ul. Katowickiej 11 w dzielnicy Zatorze. Tu w lipcu 1946 r. powróciła do niego z ZSRR żona z córką, z którymi nie widział się od 1939 r. W. Sokółski zatrudnił się na PKP. Pracował jako kierownik ambulansu pocztowego, kursującego z Olsztyna do Poznania, Ełku, Białegostoku i Ostrołęki⁵⁵¹. Jednocześnie dorabiał jako szewc. Nie angażował się politycznie. Zmarł 28 sierpnia 1965 r. w szpitalu powiatowym w Szczytnie, trzy lata po przejściu na emeryturę. Został pochowany w Olsztynie na Cmentarzu Komunalnym przy ul. Poprzecznej [grób nr 5/3/6].

J. Trzaskoma, lata 30. XX w.

JAN TRZASKOMA (POW Krubin–Olszewnica Nowa) – urodził się 20 listopada/2 grudnia 1897 r. we wsi Olszewnica Nowa w gminie Góra. Jego ojcem był Franciszek Trzaskoma, gospodarz z Olszewnicy Nowej, matką Katarzyna z Mrozików pochodząca z Krubina. Małżeństwo uprawiało 24-morgowe gospodarstwo w Olszewnicy Nowej, a Jan był ich piątym dzieckiem (po córkach Helenie, Józefie, Małgorzacie i synu Józefie). Mając 6 lat nauczył się czytać. Już jako 7-letnie dziecko angażowano go do przenoszenia nielegalnego pisma „Polak” do Jabłonny, Chotomowa i Olszewnicy⁵⁵². Od 1907 r. prenumerował „Lud Polski”, czasopismo redagowane przez działacza ludowego Aleksandra Zawadzkiego ps. „Ojciec Prokop”. Ukończył rosyjską szkołę początkową w Olszewnicy Starej, w której panował duch polski. W 1913 r. podjął naukę w Seminarium Nauczycielskim w Sienicy. Wówczas po raz pierwszy zetknął się ze zorganizowanym tajnym ruchem niepodległościowym, do którego wprowadził go Franciszek Wielgut⁵⁵³. Był on działaczem Polskich Drużyn Strzeleckich, Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, Narodowego Związku Chłopskiego, a także nauczycielem w Szkole Wzornictwa przy Warszawskim Seminarium Nauczycielskim im. S. Konarskiego. Prowadził werbunek do tajnego ruchu strzeleckiego w prywatnych

⁵⁵² P. Chróściel, *Jan Trzaskoma – kapłan z Olszewnicy*, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków...*, op. cit., s. 204.

⁵⁵³ Podpułkownik Franciszek Wielgut (1888–1972) – działacz niepodległościowy, żołnierz Legionów Polskich, oficer WP. W latach 30. XX w. komendant Korpusu Kadetów Nr 1 we Lwowie. Po II wojnie był pedagogiem i wychowawcą młodzieży w Szkole Podstawowej w Grabówce koło Częstochowy; WBH CAW, APiO, Franciszek Wielgut, sygn. AP 5816; por. S. Błaut, *Franciszek Wielgut – żołnierz, nauczyciel i wychowawca*, „Przegląd Historyczno-Wojkowy” 2005, nr 1(206), s. 204–211.

⁵⁴⁹ I. Görke, *Ukrywany życiorys. Był bohaterem, nie mógł o tym mówić*, [w:] <http://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/7,48726,23950407> [dostęp: 4.12. 2018].

⁵⁵⁰ *Wacław S. (1897–1965)*, [w:] K. Brakoniecki, *Muza domowa*, Olsztyn 2000, s. 27–29. Prawdopodobnie był to Płońsk.

⁵⁵¹ K. Brakoniecki, *Zakład biograficzny Olsztyn*, Olsztyn 2016, s. 115–116.

seminariach nauczycielskich w Warszawie i Ursynowie, a także w rządowych seminariach w Siennicy, Łęczycy i Jędrzejowie. Pod jego wpływem w październiku 1914 r. J. Trzaskoma wstąpił do Polskich Drużyn Strzeleckich. Po ewakuacji seminarium w Siennicy przez Rosjan w sierpniu 1915 r., dokończył naukę na Warszawskich Kursach Pedagogicznych prowadzonych przez Ludwikę Wysłouchową-Zawadzką⁵⁵⁴. 10 października 1915 r. wstąpił do POW, w której przyjął pseudonim konspiracyjny „Kruk”, a później „Malczewski”⁵⁵⁵. Jego instruktorami i przełożonymi byli m.in. Stefan Pomarański ps. „Borowicz” – dowódca warszawskiego okręgu miejskiego POW i komendant Szkoły Podchorążych POW, Karol Lilienfeld ps. „Szczapa”, „Krzewski” – komendant Szkoły Podoficerskiej POW, Zygmunt Pomarański ps. „Brzózka” i inni. Ukończył szkołę żołnierską, a następnie podoficerską POW, po czym szkolił kadry peowiackie w Warszawie, a następnie na terenie Jabłonna, Chotomowa, Góry i Nowego Dworu⁵⁵⁶. Po uwięzieniu J. Piłsudskiego przez Niemców w lipcu 1917 r. został aresztowany i osadzony na dwa tygodnie w Cytadeli Warszawskiej. 11 listopada 1918 r. brał udział wraz z oddziałem P. Wróblewskiego w rozbrojeniu garnizonu niemieckiego przy stacji kolejowej Jabłonna. Pod koniec listopada 1918 r. przeszedł jako ochotnik z POW do Wojska Polskiego. Do kwietnia 1919 r. służył i walczył w szeregach 1. Pułku Piechoty Legionów. Był kontuzjowany pod Wilnem. Po wyjściu ze szpitala kształcił się w Seminarium Duchownym w Warszawie. Na początku lipca 1920 r. wobec ofensywy Armii Czerwonej na Warszawę ponownie zgłosił się do wojska. Współorganizował w koszarach w Legionowie III batalion 201. Ochotniczego Pułku Piechoty. Jak wspominał, spotkał tu dawnych przełożonych z POW i towarzyszy broni, m.in. ppłk. Adama Koca, kpt. Aleksandra Prystora,

kpt. Leona Ulatowskiego, por. Karola Lilienfelda, por. Maksymiliana Lewina i por. Janusza Gaładyka. W początkach sierpnia 1920 r. wyruszył z III batalionem do boju w kierunku Łap. Przeszedł całą kampanię z 201. Pułkiem aż do Wilna i Michnizsek koło Trok. W okolicach Grodna we wsi Kołchowszczyzna został lekko ranny. Po półrocznej służbie w grudniu 1920 r. zwolniono go do rezerwy. Kiedy zakończyły się działania wojenne kształcił się dalej w seminarium, o czym tak wspominał w życiorysie: „Seminarium Duchowne z wielkimi trudnościami ukończyłem w 1924 roku. (Trudności nie naukowe, ale idejowe – różnica poglądów społeczno-politycznych)”⁵⁵⁷. Mszę świętą prymicyjną odprawił 10 lutego 1924 r. w kościele w Chotomowie. Radykalizm społeczny i wrażliwość na krzywdę ludu nie zapowiadały łatwej posługi kapłańskiej. Jako gorący zwolennik J. Piłsudskiego odważnie ścierał się z przełożonymi sympatyzującymi ze Związkiem Ludowo-Narodowym. Ks. J. Trzaskoma tak przedstawiał początki swojego kapłaństwa:

Pierwszy mój wikariat był w Goszczynie w Grójeckiem. Tam uważano mnie za czerwonego księdza i sympatyka Wyzwolenia [PSL „Wyzwolenie” – J.S.]. W 1925 r. w kwietniu przeniesiono mnie za nieprawomyślność polityczną (Ks. Prałat Nowakowski za contrendecką robotę) do Gostynina. Tutaj zetknąłem się z partją pracy i stale z nią współpracowałem. Za udział czynny w maju 1926 r. zwolniono mnie od obowiązków na trzy miesiące, a później przeniesiono do Wyszkowa⁵⁵⁸.

Krótko był wikariuszem w parafii pw. św. Idziego w Wyszkanie, a następnie w 1927 r. został administratorem nowo tworzonej parafii pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Porządziu na północ od Wyszkowa. Z parafią związał się na blisko 10 lat. Wzniósł nową świątynię, a także plebanię i kaplicę. Zorganizował Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży, Bractwo III Zakonu św. Franciszka,

⁵⁵⁴ Po 1918 r. było to Państwowe Męskie Seminarium Nauczycielskie im. Stanisława Konarskiego.

⁵⁵⁵ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.971, Komisja Kwalifikacyjna POW – Jan Trzaskoma, *Karta ewidencyjna POW nr 241*, Warszawa 1915 r.

⁵⁵⁶ WBH CAW, APiO, Jan Trzaskoma, sygn. KN 5.8.1937.

⁵⁵⁷ Ibidem. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, 1936 r.

⁵⁵⁸ Ibidem.

Stowarzyszenie Mężów Katolickich. W latach 1928–1932 był wiceprzewodniczącym Rady Powiatowej BBWR na powiat pułtuski. Po 1930 r. pełnił wiele funkcji społecznych. Został członkiem Wydziału Powiatowego oraz Rady Wojewódzkiej Warszawskiej. Jako przewodniczący powiatowej Rady Szkolnej skutecznie zabiegał o budowę nowych gmachów szkolnych, m.in. w Porządziu. Wykonywał także obowiązki wiceprzewodniczącego Okręgowego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych oraz kapelana Związku Strzeleckiego na powiat pułtuski. Za tę działalność został odznaczony Orderem Odrodzenia Polski V kl. W latach 1936–1939 pełnił posługę kapłańską jako proboszcz w parafii Baranowo w dekanacie przasnyskim. W sierpniu 1937 r. za działalność w POW został odznaczony Krzyżem Niepodległości⁵⁵⁹. W uzasadnieniu wniosku jego dawny dowódca Zygmunt Pomarański ps. „Brzózka” napisał: „Stwierdzam, że ob. Kruk-Malczewski – Trzaskoma Jan, był jednym z pilniejszych peowiaków w szkole żołnierskiej i podoficerskiej POW w Warszawie, gdzie w roku 1916 byłem kilka miesięcy wykładowcą. Zasługuje na odznaczenie Krzyżem Niepodległości”⁵⁶⁰. Natomiast Stefan Pomarański ps. „Borowicz” dodał: „Znany mi jeszcze z przedwojennej pracy w Polskich Drużynach Strzeleckich, bardzo oddany sprawie niepodległości, działacz ludowy i peowiak. Zasługuje na Krzyż Niepodległości”⁵⁶¹.

⁵⁵⁹ Autorzy biogramów ks. J. Trzaskomy podają, że był on odznaczony także Orderem Wojennym Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych. Informacja ta nie znajduje potwierdzenia w źródłach wojskowych. Nazwisko J. Trzaskomy nie występuje w wykazach odznaczonych Virtuti Militari publikowanych w „Dzienniku Personalnym MSWojsk.”. Ponadto w ankiecie osobowej Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości z 1936 r. w rubryce: Posiadane odznaczenia, obowiązkowej do wypełnienia, ksiądz J. Trzaskoma wskazał jedynie Order Polonia Restituta kl. V. Niewątpliwie, gdyby posiadał Virtuti Militari lub Krzyż Walecznych napisałby o nich. Nazwisko duchownego nie występuje także na listach odznaczonych orderem Virtuti Militari, które publikowano w „Monitorze Polskim”.

⁵⁶⁰ WBH CAW, APiO, Jan Trzaskoma, sygn. KN 5.8.1937, *Nazwiska i dokładne adresy świadków, którzy mogą stwierdzić prawdziwość pracy niepodległościowej*.

⁵⁶¹ Ibidem.

Po rozpoczęciu działań wojennych hitlerowcy zatrzymali ks. J. Trzaskomę już 7 września 1939 r. Zwolniony po kilku dniach, został ponownie aresztowany 17 września 1939 r. Początkowo trafił na roboty rolne do Niemiec, a następnie do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. 14 grudnia 1940 r. został przeniesiony do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie otrzymał numer obozowy 22366. W obozie prowadził nielegalną ewidencję zamordowanych księży z diecezji płockiej. Zmarł 20 marca 1943 r. w KL Dachau podczas operacji trepanacji czaszki (oficjalnie: *Sklerose der Kranzgefäße*)⁵⁶². Symboliczna mogiła księdza znajduje się na cmentarzu parafialnym w Chotomowie (grób 825, 8/6/10)⁵⁶³. Po wojnie duchownego upamiętniono w bazylice katedralnej w Płocku na tablicy z nazwiskami kapłanów z diecezji płockiej, którzy zginęli w czasie II wojny światowej. J. Trzaskoma od 2006 r. jest patronem Szkoły Podstawowej w Porządziu koło Wyszkowa oraz ulicy w Baranowie koło Ostrołęki. Jego nazwisko widnieje na pomniku ofiar II wojny światowej ustawionym przy kościele pw. św. Bartłomieja Apostoła w Janówku Pierwszym. Zostało także wyryte na „Pomniku ku czci poległych i pomordowanych przez faszystów niemieckich w latach 1939–1945” (Pomnik Orła Białego) w Chotomowie.

PIOTR TRZASKOMA (POW Jabłonna) – urodził się 17/29 lipca 1897 r. w Jabłonie, syn Józefa Trzaskomy gospodarza z Jabłony i Heleny z Gołuchowskich. Naukę początkową odebrał w rodzinnym domu i w szkole rosyjskiej w Jabłonie. Następnie pomagał rodzicom w gospodarstwie rolnym i terminował u piekarza. W połowie marca 1917 r. wstąpił do oddziału POW A. Herbsta w Jabłonie⁵⁶⁴. W czasie zbiórek i ćwiczeń posługiwał

⁵⁶² *Jan Trzaskoma*, [w:] W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, z. 2, Warszawa 1977, s. 328.

⁵⁶³ Na symbolicznym nagrobku w Chotomowie widnieje błędna data śmierci J. Trzaskomy – 20 marca 1942 r.

⁵⁶⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.971, Komisja Kwalifikacyjna POW – Piotr Trzaskoma, Zaświadczenie A. Herbsta, Warszawa 23 VI 1936 r.

P. Trzaskoma, lata 30. XX w.

się pseudonimem „Gołąb”. Aktywnie uczestniczył w rozbrojeniu Niemców 11 listopada 1918 r. W tym samym miesiącu wstąpił jako ochotnik do WP. Będąc żołnierzem II batalionu 36. Pułku Piechoty walczył na froncie ukraińskim i bolszewickim. 11 listopada 1919 r. pod Połockiem otrzymał ranę postrzałową w lewe przedramię, które zostało potraskane. Z frontu został odtransportowany do szpitala w Rzeszowie, a następnie w grudniu 1919 r. do Szpitala Czerwonego Krzyża przy ul. Smolnej w Warszawie. 18 lipca 1921 r. został zwolniony z wojska jako inwalida wojenny z orzeczeniem 30% utraty zdolności zarobkowej⁵⁶⁵. W 1919 r. zawarł w kościele chotomowskim związek małżeński z Feliksą Trzonkowską. Małżeństwo doczekało się pięciorga dzieci: Tadeusza, Czesława, Henryki (po mężu Nowicka), Eugeniusza i Henryka⁵⁶⁶. W okresie międzywojennym P. Trzaskoma z sukcesami uczestniczył w Marszach Sulejówek–Belweder organizowanych przez Związek Strzelecki. Pod koniec lat 30. XX w. wynajmował z rodziną mieszkanie w kamienicy Edmunda Grünke przy ul. Zegrzyńskiej w Jabłonce. Pracował wówczas w miejscowej piekarni. Wypiekał także bułki, które woził kolejką jabłonowską do Warszawy. Należał do Związku Peowiaków (placówka w Jabłonce Koło Praskie). Za działalność niepodległościową został odznaczony Krzyżem POW, a w czerwcu w 1938 r. Medalem Niepodległości. Podczas II wojny światowej – według przekazów rodzinnych – współpracował z AK. Niósł pomoc prześladowanej ludności żydowskiej z legionowskiego getta. Został wywieziony na roboty do Niemiec, skąd zbiegł. Podczas okupacji stracił syna Tadeusza, który został

zamordowany przez Niemców⁵⁶⁷. Po wojnie mieszkał z rodziną w Jabłonce przy ul. Królewskiej 1. Pracował w straży przemysłowej w zakładach farmaceutycznych Polfa Tarchomin⁵⁶⁸. Zmarł 2 października 1982 r. w wieku 85 lat. Spoczął obok żony Feliksy (1897–1966) na cmentarzu parafialnym w Jabłonce (sektor F). Zgodnie z jego wolą został pochowany z odznaczeniami i wizerunkiem marszałka Józefa Piłsudskiego.

APOLONIA TYSKA Z SZARLIŃSKICH (POW Jabłonna) – urodziła się 14/26 stycznia 1898 r. w Jabłonce. Córka Ludwika Szarlińskiego robotnika z Jabłony i Wiktorii z Wodzyńskich. Udzielała się w sekcji żeńskiej POW w Jabłonce. Nosiła pseudonim „Biedronka”⁵⁶⁹. Do tej samej drużyny należała także jej młodsza siostra Anna Szarlińska ps. „Sławska”. W 1921 r. Apolonia wyszła za mąż za stolarza Stanisława Tyskę.

STANISŁAW WILCZEK (POW Krubin) – mieszkaniec Krubina. W marcu 1918 r. wstąpił do oddziału POW. Po zaprzysiężeniu przeszedł szkolenie wojskowe. Jego przełożonym był P. Wróblewski. W listopadzie 1918 r. uczestniczył w akcji rozbrojenia koszar niemieckich przy stacji Jabłonna (Legionowo). Następnie wstąpił do oddziału straży bezpieczeństwa strzegącej porządku w gminie Góra⁵⁷⁰. Jego dowódcą był wówczas Hipolit Kałęcki. W tym okresie S. Wilczek został zatrudniony w Stoczni Modlin, która pracowała na rzecz armii. Z tego powodu nie został powołany do czynnej służby wojskowej. W latach 1919–1924 należał do Ochotniczej Straży Pożarnej w Krubinie. W połowie lat 20. XX w. był działaczem krubińskiego koła Niezależnej Partii Chłopskiej,

⁵⁶⁷ Relacja Barbary Niemyskiej z Jabłony z 28 III 2019 r.

⁵⁶⁸ Relacja Iwony Reder, wnuczki Piotra Trzaskomy, Legionowo 10 XI 2019 r.

⁵⁶⁹ Kolekcja J. Natorffa, A. Herbst, *Ewidencja członków Oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, lata 30. XX w. [mps].

⁵⁷⁰ AAN, RGO, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO, sygn. 47, *Lista przodowników i milicjantów Straży Obywatelskiej gminy Góra*, 1918 r. S. Wilczek otrzymał legitymację straży nr 1054.

⁵⁶⁵ WBH CAW, APiO, Piotr Trzaskoma, sygn. MN 19.6.1938.

⁵⁶⁶ Na podstawie informacji uzyskanych od Piotra Redera, Legionowo 10 XI 2019 r. P. Reder wielokrotnie słuchał wspomnień P. Trzaskomy.

radykałnej partii ludowej. W styczniu 1939 r. wystąpił do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości z wnioskiem o przyznanie odznaczenia za działalność w POW⁵⁷¹.

H. Wodzyński, lata 30. XX w.

HENRYK WODZYŃSKI (POW Jabłonna) – urodził się 4/17 stycznia 1901 r. w Jabłonie, syn Józefa Wodzyńskiego gospodarza z Jabłony i Apolonii z Grudowskich. Młodszy brat peowiaczki Feliksy Wodzyńskiej-Jakubowskiej. Ukończył rosyjską szkołę początkową w rodzinnej wsi, a następnie pomagał rodzicom w gospodarstwie rolnym. W marcu 1917 r. w wieku 16 lat wstąpił do POW w Jabłonie, przyjął pseudonim „Dąb”⁵⁷². Pełnił służbę kolportera peowiackiej prasy i ulotek. Narazając się na aresztowa-

nie prznosił korespondencję i meldunki z komendy Obwodu Praskiego do placówki w Jabłonie. Uczestniczył w zbiórkach peowiaków organizowanych pod przykrywką Koła Dramatycznego w Jabłonie oraz w szkoleniu wojskowym koło leśniczówki Bagno i przy pałacu hr. Potockiego. W listopadzie 1918 r. brał udział w rozbrojeniu garnizonu niemieckiego w Jabłonie. Nie przerywając służby wstąpił do WP. Walczył w szeregach 36. Pułku Piechoty o Lwów, a następnie w 40. Pułku Piechoty na Kresach Południowo-Wschodnich. W 1920 r., po krótkiej demobilizacji, został ponownie powołany do wojska. Wstąpił do 13. Pułku Piechoty, który skierowano na front bolszewicki. Został dwukrotnie lekko ranny. Po zakończeniu czynnej służby wojskowej powrócił do Jabłony. W 1923 r. ożenił się ze Stefanią Jakubowską (1900–1977).

H. Wodzyński na czele oddziału Ochotniczej Straży Pożarnej z Jabłony, rynek w Legionowie, lata 30. XX w.

Małżeństwo miało dwoje dzieci Euzebiusza (1923–1944) i Jadwigę, po mężu Pieśkiewicz (1924–1966). W 1927 r. H. Wodzyński został wybrany naczelnikiem Ochotniczej Straży Ogniowej w Jabłonie i funkcję tę pełnił przez kilkanaście lat. Po 1928 r. przystąpił do budowy nowej remizy strażackiej wraz ze świetlicą przeznaczoną dla organizacji społecznych. Ukończył kurs strażacki III stopnia oraz w 1936 r. kurs przeciwpożarowy dla szefów straży w Grodzisku Mazowieckim. Mieszkał wówczas w Jabłonie przy ul. Modlińskiej 78 (obecnie 114). Na co dzień prowadził firmę sprzedającą węgiel i drewno opałowe. Należał do Związku Peowiaków. Za działalność niepodległościową i społeczną otrzymał Krzyż POW i Medal 15-lecia Służby w Straży Ochotniczej. Na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP z kwietnia 1938 r. odznaczono go Medalem Niepodległości⁵⁷³. Pod koniec lat 30. XX w.

⁵⁷³ WBH CAW, APiO, Henryk Wodzyński, sygn. MN 22.4.1938.

⁵⁷¹ WBH CAW, APiO, Stanisław Wilczek, sygn. KKIMN 96-28281, *Podanie*, Krubin 10 I 1939 r.

⁵⁷² WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.993, Komisja Kwalifikacyjna POW – Henryk Wodzyński, *Zyciorys*, Jabłonna 11 I 1937 r.

Biuro Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości
Warszawa, Al. Ujazdowskie 1.

KWESTIONARIUSZ
dla otrzymania dyplomu i legitymacji.

Biuro Komitetu wysłało dyplom wraz z odznaczeniem i legitymacją po otrzymaniu od odznaczanego wypełnionego własnoręcznie i czytelnie kwestionariusza.

30281

Leg. Nr ~~niezadany~~ 15728550 Nazwisko *Wodzyński* pseud. *Dąb*

Zarządzenie P. R. z dn. *21/IV* 1938 r.

O ile zamężna – nazwisko rodowe

Imię *Henryk*

Zawód *Handlowiec*

Data urodzenia (dzień, miesiąc, rok) *17/VI 1901 roku*

Imiona rodziców *Józef i Apolonia*

Nazwisko rodowe matki *Gudowski*

Miejsce urodzenia:

Miasto *Jabłonna*

Wies *Jabłonna*

Gmina *Jabłonna*

Powiat *Warszawski*

Województwo *Warszawskie*

Data wpłacenia za odznaczenie zł *8* dnia *6/IV* 1938 r.

za legitymację zł *2* – dnia *6/IV* 1938 r.

Posiadane polskie odznaczenia *P. O. H. i 15-lecie Strączki*

Jakie otrzymał odznaczenie Niepodległościowe:

Krzyż Niepodległości z mieczami *)

Krzyż Niepodległości

Medal Niepodległości

Data Zarządzenia Prezydenta R. P. umieszczona na zaświadomieniu *22/IV 38r.*

Dokładny adres obecny: (miasto, ulica, wieś, gmina, powiat, województwo, poczta)
Jabłonna Modlińska 78 Pow. Warszawski i Województwo

Wypełnić: za odznaczenie wpłacono do Kasy P. K. O. poz. *902* dnia *7 MAJ 1938* 193 r.

Dwa bilety za legitym. wpłacono do Kasy P. K. O. poz. *902* dnia *7 MAJ 1938* 193 r.

Odnaczenie wysłano dn. *5 LIP 1938* 193 r.

Legitymację wysłano dn. *MAJ 1938* 193 r.

Podpis wypełniającego kwestionariusz
Henryk Wodzyński

Jabłonna, dnia *6/IV* 1938 r.

*) Niepotrzebne skreślić.

Kwestionariusz H. Wodzyńskiego dla Biura KKiMN, Jabłonna, 6 V 1938 r.

zamieszkał w nowym domu przy ul. Modlińskiej 7 (obecnie 9). Na początku II wojny światowej założył w Jabłonie konspiracyjną placówkę organizacji Polska Niepodległa (należała do 1. Obwodu „Jabłonna” II Okręgu PN na woj. warszawskie). W grudniu 1939 r. został wybrany jej komendantem. Ponownie przyjął pseudonim „Dąb”. W Jabłonie dysponował pełnym plutonem liniowym oraz plutonem szkieletowym opartym na oddziale straży pożarnej, której był komendantem⁵⁷⁴. Do jego oddziału należeli m.in. Stanisław Felicki ps. „Skiba” oraz Mieczysław Kielbiński ps. „Fidelis”. Został wtajemniczony w akcję ukrycia na terenie Jabłony Komendanta Głównego PN inż. Józefa Sulińskiego ps. „Zawisza”. Po procesie scalenia wojskowych organizacji podziemnych H. Wodzyński wstąpił do AK. Został dowódcą 720. plutonu w 7. kompanii II batalionu działającego na terenie Jabłony. Pododdział należał do I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK. Sierż. H. Wodzyński ukrywał także w swoim gospodarstwie broń dla konspiracyjnych oddziałów. Został aresztowany przez gestapo. Po krótkim uwięzieniu na Pawiaku został zwolniony. W marcu 1944 r. otrzymał przeniesienie do Wojskowej Służby Ochrony Powstania. Po II wojnie prowadził przy Modlińskiej 9 zakład betoniarski produkujący słupy betonowe do ogrodzeń i kręgi do studni. Uchodził za specjalistę w budowaniu śluz i jazów betonowych, m.in. w wale Wisły. Pod koniec życia zajmował się rolnictwem. Zmarł w następstwie nieszczęśliwego wypadku w 1965 r.⁵⁷⁵. Spoczął w grobie rodzinnym na cmentarzu w Jabłonie (sektor C3). Został pochowany m.in. z synem Euzebiuszem, chorążym AK ps. „Ważka”, kawalerem Orderu Virtuti Militari kl. V, który poległ 29 września 1944 r. w bitwie z Niemcami pod Budami Zosinymi. W tym samym grobie spoczęła córka Henryka – Jadwiga Pieśkiewicz (1924–1966), żołnierz AK, ps. „Jaga”.

⁵⁷⁴ AAN, ŚZŻAK, zespół 2/2184/616, Archiwum ppłk. E. Dietricha, sygn. 34, M. Kielbiński, *Relacja dot. działalności Organizacji „Polska Niepodległa” na terenie I Rejonu Obwodu „Obroza” AK*, s. 2.

⁵⁷⁵ Relacja Urszuli Zduńskiej, wnuczki Henryka Wodzyńskiego, Legionowo 6 XI 2019 r.

K. Wodzyński, lata 30. XX w.

KONSTANTY WODZYŃSKI (współpracował z POW Jabłonna) – urodził się w Jabłonie 22 lutego/6 marca 1904 r., syn Stanisława Wodzyńskiego gospodarza z Jabłony i Józefy z Owczarków. Stryjeczny brat peowiaka Henryka Wodzyńskiego. Do 18 roku życia wychowywał się w domu rodzinnym. Idąc w ślady rodziny włączył się w działalność niepodległościową w Jabłonie. Jako małoletni nie został zaprzysiężony w POW, ale pracował na rzecz miejscowego oddziału. Pilnował miejsca zbiórek i ostrzegał peowiaków przed zbliżającymi się patrolami niemieckimi.

Przenosił także ulotki. Uczestniczył wraz z dorosłymi członkami POW w rozbijaniu okupantów w Jabłonie w listopadzie 1918 r. Po odzyskaniu niepodległości wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego. Walczył w obronie Lwowa. Przeszedł szlak bojowy przez: Dobromil, Chyrów, Felsztyn, Sambor, Brzeżany, Denisów i Tarnopol. Podczas odwrotu spod Kozłowa został ranny w prawą rękę. Po wyjściu ze szpitala we Lwowie został przydzielony do kompanii uzdrowieńców 8. Pułku Piechoty Legionów w Lublinie. Po podreperowaniu zdrowia skierowano go na kurs do 1. Zapasowej Autokolumny, która stacjonowała w Warszawie przy ul. Okopowej 14. Następnie już jako szofer kierowca otrzymał przydział do 1. Pułku Czołgów, z którym walczył w bitwach pod Wilnem, Grodnem, a także w obronie Warszawy w 1920 r. i pod Ciechanowem. W czasie wypadku kolejowego pod Konopkami został przygnieciony przez czołg i trafił na leczenie do Szpitala Ujazdowskiego w Warszawie. W 1921 r. zwolniono go z wojska w stopniu kaprała. W okresie międzywojennym K. Wodzyński prowadził własne przedsiębiorstwo handlowe. Mieszkał we wsi Zacisze w gminie Bródno. Został odznaczony Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy”. W czerwcu 1938 r.

otrzymał Medal Niepodległości⁵⁷⁶. Zmarł 29 czerwca 1957 r. w wieku 53 lat. Został pochowany na Cmentarzu Bródnowskim w Warszawie (kwatery 16A, rząd 6, grób 18).

POLIKARP STANISŁAW WRÓBLEWSKI – założyciel i dowódca Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie⁵⁷⁷. Urodził się 14/26 stycznia 1898 r. w Chotomowie. Jego ojcem był Stanisław Wróblewski, urodzony w 1861 r. w Grzybowie, w parafii

P. Wróblewski, 1945 r.

Lekowo koło Ciechanowa. Stanisław po opuszczeniu rodzinnej wsi przeniósł się z rodziną do Warszawy. Na początku lat 90. XIX stulecia mieszkał na Starym Mieście przy ul. Piwnej. Po odbyciu służby w armii carskiej wykonywał zawód szewca. W październiku 1892 r. zawarł związek małżeński z Franciszką Eleonorą Rutkowską (1871–1944), pochodzącą z Warszawy. Ceremonia zaślubin odbyła się w kościele parafialnym pod wezwaniem św. Antoniego przy ul. Senatorskiej. Niedługo po tym małżonkowie przenieśli się do podwarszawskiego Chotomowa, gdzie w 1894 r. przyszła na świat ich córka Zuzanna, a w 1898 r. syn Polikarp. Chłopiec rozpoczął edukację w szkole początkowej w Chotomowie. W 1913 r. ukończył pięć klas Szkoły Realnej im. Witolda Wróblewskiego w Warszawie⁵⁷⁸. Następnie zdał maturę w gimnazjum Mariana

⁵⁷⁶ WBH CAW, APiO, Konstanty Wodzyński, sygn. MN 27.6.1938. *Kwestionariusz dla otrzymania dyplomu i legitymacji*.

⁵⁷⁷ Składam serdeczne podziękowania panu prof. Andrzejowi Janowi Wróblewskiemu – za zweryfikowanie i uzupełnienie życiorysu taty – Polikarpa Wróblewskiego oraz za udostępnienie zdjęć rodzinnych.

⁵⁷⁸ WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. AP 1282, *Wniosek o nadanie Wróblewskiemu Polikarpowi „Krzyża Zasługi”*, Warszawa 13 XII 1928 r., s. 2, por. P. Chróściel, *Na ojczyźnianej drodze...*, op. cit., s. 20; Z. Laszuk, *Polikarp Wróblewski*, „Strażak”, 15–31 VIII 1979, nr 16(540), s. 6. Tradycje

Rychłowski. W latach 1913–1916 odbył 3-letnią praktykę mechaniczną w Firmie „M. Malinowski”, która mieściła się przy ul. Nowy Świat 8. W tym okresie, jak podał we wspomnieniach, rozpoczął naukę w Szkole Techniczno-Mechanicznej Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda przy ul. Mokotowskiej w Warszawie⁵⁷⁹. Jednocześnie latem 1916 r. zorganizował w rodzinnym Chotomowie zastęp harcerski, który podlegał 7. Warszawskiej Drużynie Harcerskiej im. Tomasza Zana.

16 października 1916 r. P. Wróblewski wstąpił do warszawskiej POW⁵⁸⁰. Przyjął pseudonim „Wyrwa”. Po ukończeniu szkoły podoficerskiej został komendantem Punktu Organizacyjnego POW w Chotomowie. W sierpniu 1917 r. stworzył silny oddział POW złożony z miejscowych harcerzy i młodzieży z Chotomowa, Krubina, Olszewnicy, Wieliszewa i osady przy stacji kolejowej Jabłonna (dziś Legionowo)⁵⁸¹. W 1917 r. P. Wróblewski prowadził aktywną antyniemiecką działalność. Wykrażał okupantom żywność zarekwirowaną na wsiach. Mając dobrze zorganizowany wywiad ostrzegał włościan z Chotomowa i okolic o przyjeździe niemieckich oddziałów rekwizycyjnych. Ponadto pomagał dowództwu Obwodu Praskiego POW organizować w lasach chotomowskich kursy instruktorskie, na których prowadzono strzelanie z ostrej amunicji (m.in. w rejonie leśniczówki Bagno). Pełnił także funkcję kuriera. Kilkakrotnie przewoził rozkazy do komendanta ciechanowskiego obwodu POW. Pomagał przekraczać Narew legionistom zbiegłym po kryzysie przysięgowym z 5. Pułku Pie-

choty w Zegrzu. We współpracy z A. Herbstem – komendantem Punktu Organizacyjnego POW w Jabłonie – dostarczał im fałszywe dokumenty, cywilne ubrania i przewoził potajemnie do Warszawy. Na początku lutego 1918 r. kierował z A. Herbstem udaną akcją ukrycia dzwonów kościelnych w Chotomowie, które miały być zarekwirowane i przetopione przez okupanta. Zakopane przez peowiaków na cmentarzu parafialnym przetrwały do czasu odzyskania niepodległości. Wskutek donosu, w marcu 1918 r. P. Wróblewskiego aresztowała niemiecka policja. Zarzucano mu prowadzenie propagandy niepodległościowej w dniu imienin J. Piłsudskiego, który w tym czasie był więziony przez Niemców w Magdeburgu. Po przeprowadzeniu kilku rewizji w domu Wróblewskiego, wobec braku obciążających dowodów wypuszczono go na wolność. Musiał jednak co tydzień meldować się w niemieckiej komendanturze. Pomimo tego w maju 1918 r. udało mu się zorganizować dwa nowe Punkty Organizacyjne POW – w Wieliszewie i Krubinie⁵⁸². Aby zmylić czujność Niemców, działalność tę prowadził pod szyldem Ochotniczej Straży Ogniowej. W tym celu w maju 1918 r. ukończył dwutygodniowy kurs instruktorski zorganizowany przez Związek Floriański w Warszawie. W czerwcu 1918 r. doprowadził do utworzenia w Chotomowie drużyny straży pożarnej, której został komendantem. Wstąpiła do niej większość peowiaków, dzięki czemu mogli oni prowadzić ćwiczenia paramilitarne i tajną działalność niepodległościową. P. Wróblewski dowodził pododdziałem POW, który 10 listopada 1918 r. samorzutnie zaatakował „koszarkę” – niemiecki posterunek kolejowy położony przy torach w kierunku Nowego Dworu. Dzięki temu peowiacy zdobyli kilka karabinów, których użyli przeciwko Niemcom. 11 listopada 1918 r. wzięli udział w rozbrojeniu garnizonu niemieckiego przy stacji kolejowej Jabłonna (Legionowo). Podczas akcji P. Wróblewski dowodził oddziałem chotomowskim POW. Dzień później koszary zostały

historyczne szkół Witolda Wróblewskiego i Mariana Rychłowskiego kontynuują znane warszawskie licea. Do pierwszej nawiązuje XXVII Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Czackiego, do drugiej VI Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Reytana w Warszawie.

⁵⁷⁹ MHwL, Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej, Polikarp Wróblewski, *Wspomnienia z lat 1903–1918*, [kopia rękopisu], k. 5(16).

⁵⁸⁰ WBH CAW, zespół WBH I.341.1.1000, Komisja Kwalifikacyjna POW – Polikarp Wróblewski, Zaświadczenie mjr. dypl. Kazimierza Surdykowskiego, Warszawa 17 VI 1936 r.

⁵⁸¹ Ibidem, Podanie P. Wróblewskiego do Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 6 VIII 1937 r.

⁵⁸² WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej* (kwestionariusz KKIMN z 1933 r.).

opanowane i obie organizacje peowiackie z Jabłonny i Chotomowa scalono w jeden oddział. Na czele garnizonu POW stanął Wacław Knopik ps. „Zbijewski” z Jabłonny. Komendantem stacji i wsi Jabłonna został Jan Zagajewski ps. „Gryf”, który próbował przywrócić porządek. Wspierał go w tym P. Wróblewski, co znalazło odzwierciedlenie w rozkazie z tamtego czasu: „Bardzo wielką pomoc miał od ob. »Wyrwy« kmdta punktu org. z Chotomowa”⁵⁸³.

W listopadzie 1918 r. P. Wróblewski wstąpił jako ochotnik do 3. szwadronu 3. Pułku Ułanów. Pod koniec grudnia 1918 r. wyjechał na front ukraiński pod Lwów. Jego pułk walczył wówczas w składzie 1. Brygady Kawalerii ppłk. Władysława Beliny-Prażmowskiego, m.in. pod Sulimowem, Żółkwią, Uchnowem, Bełzem. P. Wróblewski uczestniczył także w szarży pod Krystynopolem. W kwietniu 1919 r. jego pułk skierowano na Front Litewsko-Białoruski, gdzie przeszedł kampanię od Pińska do Głuska. Równocześnie jako fotograf pułkowy dokumentował dzieje oddziału zarówno podczas działań bojowych, jak i na postoju. 21 lipca 1919 r. w czasie walk pod Małkowiczami koło Łunińca był kontuzjowany w głowę⁵⁸⁴. Za działalność w POW oraz za udział w walkach o granice otrzymał w 1919 r. Krzyż POW, Odznakę Honorową „Orlęta” oraz Odznakę Pamiątkową Dywizji Podlaskiej.

12 lutego 1920 r. odkomenderowano go do 1. Dywizjonu Samochodowego w Warszawie. W jednostce ukończył kurs uprawniający do samodzielnego prowadzenia samochodów osobowych i ciężarowych. Według przekazów rodzinnych walczył z bolszewikami jako kierowca lekkiego samochodu pancernego Ford FT-B, zbudowanego na bazie samochodu osobowego Ford T⁵⁸⁵. We wrześniu 1920 r.

przeszedł do wojsk lotniczych. Rozpoczął służbę w Szkole Obsługi Lotniczej przy 1. Pułku Lotniczym w Warszawie. Po ukończeniu kursu mechaników pozostał w SOL, gdzie pełnił funkcję instruktora naziemnego personelu technicznego. W październiku 1921 r., po odbyciu blisko trzyletniej służby wojskowej, został zdemobilizowany w stopniu kaprała⁵⁸⁶.

W 1923 r. dokończył 3-letnie kursy techniczne w Państwowej Szkole Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie⁵⁸⁷. 4 września 1922 r. został zatrudniony w Centralnych Warsztatach Lotniczych (CWL), gdzie podjął pracę jako technik w biurze kosztorysowym. W 1928 r., z chwilą przekształcenia warsztatów w Państwowe Zakłady Lotnicze (PZL), zatrudniono go na stanowisku intendenta. Był pracownikiem cywilnym, fachowcem z dość wysoką pensją 550 zł miesięcznie. W sierpniu 1929 r. za „zasługi około rozwoju przemysłu wojennego” został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi⁵⁸⁸. Na początku lat 30. XX w. awansował na stanowisko kierownika Działu Gospodarczego PZL i jednocześnie Szefa Bezpieczeństwa zakładów.

W 1927 r. P. Wróblewski otrzymał Krzyż Legionowy, a rok później Srebrny Medal „Za Zasługi dla Pożarnictwa” nadany przez Główny Związek Straży Pożarnych RP. W tym okresie pełnił ważne funkcje we władzach pożarnictwa, m.in. od 1927 r. był wiceprezesem zarządu Głównego Związku Straży Pożarnych na powiat warszawski. Ponadto w 1926 r. zorganizował drużynę OSP w Centralnych Warsztatach Lotniczych i został jej naczelnikiem (później także w PZL). Utworzył pogotowia

⁵⁸⁶ *Senior z PZL-u* – fragment nieopublikowanej książki Pawła Elszteina z 1991 r., k. 36 [mps]. W 1983 r. autor przeprowadził obszerny wywiad z P. Wróblewskim.

⁵⁸⁷ Po ukończeniu wspomnianej szkoły uzyskał dyplom technika mechanika, który w tym czasie odpowiadał świadectwu dojrzałości państwowych szkół ogólnokształcących, por. *Państwowa Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie*, „Przegląd Elektrotechniczny”, 1 I 1926, nr 1, s. 2.

⁵⁸⁸ „Monitor Polski”, 17 VIII 1929, nr 188, poz. 452, s. 1.

⁵⁸³ WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, *Obwód II POW, Meldunek*, Warszawa 15 XI 1918 r., k. 165.

⁵⁸⁴ WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938. *Zeznanie dotyczące służby w P.O.W.*

⁵⁸⁵ P. Chróściel, *Na ojczyźnianej drodze...*, op. cit., s. 56–57. Relacja Bohdana Wróblewskiego, syna Polikarpa Wróblewskiego, Warszawa 26 VI 2013.

Komendant P. Wróblewski (siedzi czwarty od lewej) z oddziałem Ochotniczej Straży Ogniowej, Chotomów, 1922 r.

pożarnicze przy eskadrach lotniczych na Lotnisku Mokotowskim. Jako czynny strażak był dobrze przygotowany fizycznie. W 1927 r. ukończył sześciotygodniowy kurs instruktorów gimnastyki zorganizowany w Ośrodku Wychowania Fizycznego przy Dowództwie Okręgu Korpusu I. 11 maja 1928 r. na czele swojej drużyny ugasił groźny pożar w tapicerni CWL. Przy wykorzystaniu ręcznych gaśnic „Minimax” uratował zagrożone budynki kadłubowni drzewnej i skrzydlarni⁵⁸⁹. Za ten czyn otrzymał pochwałę wiceministra spraw wojskowych. Na terenie powiatu warszawskiego współdziałał przy założeniu 18 nowych placówek strażackich, przeprowadził reorganizację wielu drużyn, w tym chotomowskiej, której podniósł poziom

⁵⁸⁹ *Gaśnice chemiczne*, „Strażak Śląski”, 1 XI 1928, nr 21, s. 202–203.

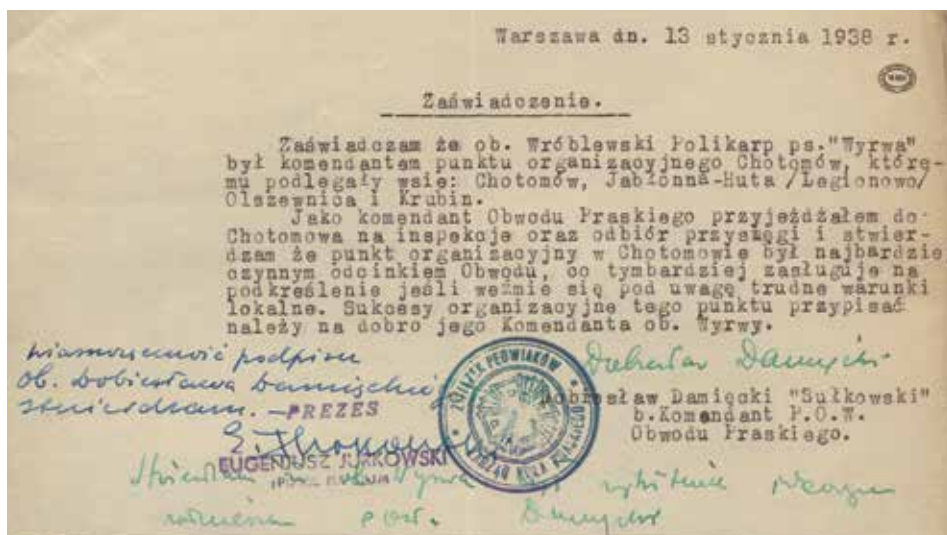
wyszkolenia. Udzielał się też w międzynarodowym ruchu strażackim. 4 lipca 1928 r. otrzymał odznaczenie członka honorowego Związku Straży Pożarnych Republiki Czechosłowackiej. Posiadał również medale członkostwa honorowego Straży Pożarnych Francji i Wielkiego Księstwa Luksemburga. W sierpniu 1932 r. został członkiem Komitetu V Ogólnopolskiego Zjazdu Walnego Delegatów Głównego Związku Straży Pożarnych w Warszawie⁵⁹⁰. Podczas zjazdu wybrano go prezesem zarządu Głównego Związku Straży Pożarnych na powiat warszawski⁵⁹¹.

W sierpniu 1930 r. zawarł związek małżeński z Haliną Anielą z domu Adamczyk. Małżonkowie zamieszkali w mieszkaniu zakładowym PZL przy ul. Puławskiej 2a. P. Wróblewski pracował społecznie także w Związku Rezerwistów RP oraz w Związku Strzeleckim. W 1931 r., na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP został odznaczony Medalem Niepodległości⁵⁹², jednak Komisja Personalno-Odznaczeniowa Związku Peowiaków Okręgu Warszawa-Miasto, podkreślając zasługi P. Wróblewskiego, zwróciła się o nadanie mu odznaczenia wyższej klasy, tj. Krzyża Niepodległości. Przedłużające się procedury spowodowały, że odznaczenie powyższe otrzymał dopiero w czerwcu 1938 r. Jego osiągnięcia w dziele odzyskania niepodległości przypominało wówczas wielu dawnych towarzyszy broni, m.in. Dobiesław Damięcki ps. „Sułkowski”. Także dr med. Aleksander Freyd – były dowódca Komendy Obwodów Podmiejskich – nie miał wątpliwości: „Ob. Wróblewskiego jednego z najbardziej zasłużonych podoficerów Obwodu Praskiego podaję niniejszem do Krzyża Niepodległości”. Natomiast por. Bolesław

⁵⁹⁰ *Przewodnik V. Ogólno-Państwowego Zjazdu Walnego Delegatów Głównego Związku Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932, s. 5.

⁵⁹¹ P. Chróściel, *Polikarp Wróblewski „Wyrwa”*, „Niepodległość i Pamięć” 2002, nr 18, s. 72.

⁵⁹² *VIII Lista Peowiaków odznaczonych Krzyżem lub Medalem Niepodległości*, „Peowiak” 1932, nr 6(18), okładka oraz „Monitor Polski”, 24 XII 1931, nr 296, poz. 391, s. 2.

Zaświadczenie o służbie P. Wróblewskiego w POW wystawione przez Dobiesława Damięckiego, Warszawa, 13 I 1938 r.

Kudelski wydał o P. Wróblewskim następującą opinię: „Jeden z najdzielniejszych żołnierzy POW”⁵⁹³.

W drugiej połowie lat 30. XX w. P. Wróblewski zamieszkał z żoną i dwoma synami Bohdanem i Andrzejem na warszawskim Mokotowie przy ul. Grażyny 1 m. 13. W tym okresie zrezygnował już z pracy w PZL. W 1938 r. założył własną firmę pod nazwą Biuro Techniczno-Handlowe „Pe-Wu” mieszczące się przy ul. Lipowej 7a na Powiślu⁵⁹⁴. Jednocześnie działał jako członek zarządu Związku Ochotniczych Straży Pożarnych powiatu warszawskiego⁵⁹⁵.

Na początku II wojny światowej P. Wróblewski na rozkaz ewakuacji polskiego personelu technicznego związanego z przemysłem lotniczym znalazł się w Rumunii. Został zatrudniony w wydziale mechanicznym zakładów lotniczych IAR w Braszowie. Jako technik warsztatowy uczestniczył w uruchomieniu seryjnej produkcji

rumuńskiego samolotu myśliwskiego IAR-80. Po wymówieniu pracy polskim pracownikom pod naciskiem Niemców, wyjechał wraz z grupą Polaków do Turcji, gdzie znajdował się w latach 1940–1946⁵⁹⁶. Rozpoczął pracę w zakładach Tureckiego Towarzystwa Lotniczego (Türk Hava Kurumu – THK) działających przy lotnisku Etimesgut koło Ankarzy. Jako szef Działu Drzewnego w Wydziale Produkcji brał udział w wykonaniu szybowca transportowego THK-1, samolotu treningowo-akrobacyjnego THK-2 oraz samolotu transportowego i sanitarnego THK-5. W 1945 r. w Ankarze zaprojektował i zgłosił do opatentowania dwa typy zatrzasków do elementów zewnętrznego poszycia w samolotach (luki, włazy itp.)⁵⁹⁷. Na lotnisku zorganizował od podstaw i kierował zakładową drużyną straży pożarnej. W lipcu 1946 r. powrócił do Polski. Podjął pracę w Państwowych Zakładach Samochodowych nr 2 w Warszawie. Jako dyrektor Techniczny PZS doprowadził do produkcji motocykli Sokół 125⁵⁹⁸. Mieszkał wówczas z rodziną w mieszkaniu zakładowym przy ul. Mińskiej 25. W późniejszym okresie P. Wróblewski związał się na wiele lat z Wydziałem Produkcji Centralnego Zarządu Przemysłu Motoryzacyjnego. Wprowadził kilka udoskonaleń technicznych, m.in. w marcu 1962 r. opatentował udoskonalenie klamry w pasach bezpieczeństwa (Klasa 61 – Ratownictwo, Pożarnictwo)⁵⁹⁹. Jako czynny działacz polskiego pożarnictwa wiele uwagi poświęcał OSP w Chotomowie⁶⁰⁰. Udzielał się w niej jako członek zarządu. Należał do głównych inicjatorów dokończenia budowy przedwojennej remizy strażackiej, która w październiku 2013 r., w uznaniu jego zasług otrzymała imię Polikarpa Wróblewskiego.

⁵⁹⁶ Więcej na temat pobytu P. Wróblewskiego w Turcji: P. Chróściel, *Na ojczyźnianej drodze...*, op. cit., s. 87–114, Mehmet Arif Demirer, *Polish aviators in Ankara during WW2*, Ankara 2015, s. 49.

⁵⁹⁷ Dwa rozwiązania zatrzasku (Fastening Device) zostały opatentowane w USA 25 X 1950 r., por. United States Patent Office – nr 2,526,790 oraz nr 2,526,791.

⁵⁹⁸ P. Chróściel, *Na ojczyźnianej drodze...*, op. cit., s. 107.

⁵⁹⁹ „Wiadomości Urzędu Patentowego” 1964, nr 2, s. 81. Patent nr 16038 z 26 III 1962 r.

⁶⁰⁰ A. Lewandowski, *Peowiacy*, „Mazowieckie To i Owo”, 26 II 1998, nr 9(409), s. 13.

⁵⁹³ WBH CAW, APiO, Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938.

⁵⁹⁴ *Spis Abonentów Sieci Telefonicznej M.St. Warszawy P.A.S.T. i Warszawskiej Sieci Okręg. P.P.T.T., Rok 1939/40*, s. 437.

⁵⁹⁵ *Z Oddziału Powiatowego Związku Straży Pożarnych*, „Kurier Warszawski”, 24 I 1938 (wyd. wieczorne), nr 23, s. 6.

P. Wróblewski
z synami Andrzejem
i Bohdanem
(po prawej), 1983 r.,
fot. Paweł Elsstein

Pomimo że mieszkał na stałe w Warszawie (od 1968 r. przy ul. Freta 53⁶⁰¹, a później przy Ciasnej 15), chętnie i często spędzał czas na działce rodziców w rodzinnej wsi. 18 października 1973 r. wybrano go Honorowym Prezesem OSP w Chotomowie⁶⁰². Został także uhonorowany wieloma odznaczeniami strażackimi, m.in. w 1969 r. Złotym Medalem „Za Zasługi dla Pożarnictwa”, nadanym przez Zarząd Główny Związku Ochotniczych Straży Pożarnych. W 1978 r., podczas jubileuszu chotomowskiej straży otrzymał zaszczytną odznakę 60-lecia wysługi w OSP⁶⁰³. W 1979 r. odebrał najwyższe odznaczenie Związku Ochotniczych Straży Pożarnych, tj. Złoty Znak, a także Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Polikarp Wróblewski zmarł 4 czerwca 1983 r. w wieku 85 lat. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Chotomowie (grób 556, 5/1/17). W czerwcu 2017 r. spoczął tu jego syn Bohdan Jerzy Wróblewski, znany artysta grafik, ilustrator, który wraz z P. Cudną-Kowalską upamiętniał etos peowiaków z Chotomowa. W 2008 r. zaprojektował poświęconą im tablicę pamiątkową, która zawisła w chotomowskim kościele.

ANNA WYSOCKA Z SZARLIŃSKICH, I VOTO CACKOWSKA (POW Jabłonna) – urodziła się 1/13 lutego 1900 r. w Jabłonce. Córka Ludwika Szarlińskiego robotnika z Jabłony i Wiktorii z Wodzyńskich. W marcu 1917 r. wstąpiła do sekcji żeńskiej POW w Jabłonce, w której działała do listopada 1918 r. Używała pseudonimu „Sławska”⁶⁰⁴. Do tej samej sekcji należała także jej starsza siostra Apolonia Szarlińska ps. „Biedronka”. 16 listopada 1922 r. Anna zawarła związek małżeński z Bronisławem Cackowskim, stolarzem z Jabłony. W późniejszym okresie owdowiała. W październiku 1959 r. powtórnie wyszła za mąż za Wacława Wysockiego z Jabłony. Zmarła 17 listopada 1990 r. w wieku 90 lat. Została pochowana z rodzicami na cmentarzu parafialnym w Chotomowie (grób 1104, 10/6/22).

T. Wyszowski, 1918 r.

TADEUSZ WYSZKOWSKI (POW Jabłonna) – urodził się 7/20 listopada 1901 r. w Chotomowie, z ojca Jana Wyszowskiego karczmarza z Chotomowa i matki Anny Heleny z domu Szlenk. Jego starszą siostrą była peowiczka Eugenia Nowicka z Wyszowskich. Do dziewiątego roku życia kształcił się w domu, a następnie w 1911 r. podjął naukę w carskim Praskim Gimnazjum Męskim. Po wycofaniu się wojsk rosyjskich z Warszawy i ewakuacji szkoły w sierpniu 1915 r., kontynuował naukę w tym samym miejscu, ale już w nowo powstałym 8-Klasowym Gimnazjum Filologicznym im. Króla Władysława IV. W roku szkolnym 1917/1918 ukończył szóstą klasę gimnazjum i otrzymał promocję do klasy siódmej z warunkiem

⁶⁰¹ *Spis telefonów m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego. Rok 1959/60*, Warszawa 1959, s. 374.

⁶⁰² MHwL, Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej, *Przebieg służby w pożarnictwie P. Wróblewskiego*, Chotomów 23 I 1978 r. [mps].

⁶⁰³ W. Tymrakiewicz, *Wielki dzień OSP w Chotomowie*, „Strażak”, 16 XI 1978, nr 22(522), s. 29.

⁶⁰⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.686, Komisja Kwalifikacyjna POW – Anna Cackowska z Szarlińskich, Zaświadczenie A. Herbsta byłego dowódcy oddziału POW w Jabłonce z 10 III 1936 r.

z języka łacińskiego⁶⁰⁵. Według listy A. Herbsta i oświadczenia siostry Tadeusza – Eugenii Nowickiej, w tym okresie, tj. od marca 1917 r. do listopada 1918 r. działał w POW w Jabłonie. Posługiwał się pseudonimem „Sarbiewski”⁶⁰⁶. W listopadzie 1918 r. uczestniczył w rozbrojeniu garnizonu niemieckiego w Jabłonie, po czym wstąpił do WP. W październiku 1919 r. ukończył 6-miesięczny wojenny kurs w Szkole Podchorążych Piechoty w Warszawie. Zajął 56. lokatę na 123 absolwentów⁶⁰⁷. 1 listopada 1919 r. awansował na stopień podporucznika. Otrzymał przydział służbowy do II batalionu 30. Pułku Strzelców Kaniowskich. Jako dowódca plutonu w 7. kompanii wyruszył na wojnę polsko-rosyjską. Podczas walk nad rzeką Wilejką 13 lipca 1920 r. 19-letni Tadeusz Wyszkowski został ranny i dostał się do niewoli bolszewickiej. Po tym zaginął bez wieści⁶⁰⁸.

JAN STEFAN ZAGAJEWSKI (POW Jabłonna) – urodził się 28 listopada/11 grudnia 1901 r. w Warszawie, syn Józefa Romualda Zagajewskiego (1868–1919) urzędnika z Warszawy i Marii Ignacy z Kozłowskich (1869–1936). Naukę pobierał w rosyjskim II Rządowym Gimnazjum Filologicznym przy ul. Nowolipki 11 w Warszawie. W 1915 r. ukończył szóstą klasę. Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Warszawy w sierpniu 1915 r. zaciągnął się do I Brygady

J.S. Zagajewski,
pocz. lat 50. XX w.

J. Piłsudskiego. Chcąc wstąpić do Legionów Polskich dodał sobie lat, podając datę urodzenia – 1898 r. Wkrótce potem zachorował na tyfus. Po podleczeniu otrzymał przydział do dowództwa II batalionu 5. Pułku Piechoty Legionów w Kowlu. Pogarszający się stan zdrowia spowodował, że w styczniu 1916 r. został zwolniony z Legionów. Po powrocie zamieszkał u rodziny w Jabłonie i uzupełnił wykształcenie gimnazjalne. Wstąpił wówczas do Towarzystwa „Piechur” – organizacji założonej przez POW. W 1916 r. zdał egzamin maturalny w szkole Edwarda Rontalera w Warszawie. Jesienią 1916 r. został członkiem oddziału praskiego POW. Przyjęto go do Szkoły Podchorążych POW⁶⁰⁹. Mieszkając w Jabłonie wstąpił jako sekcyjny do oddziału POW A. Herbsta⁶¹⁰. Posługiwał się pseudonimem „Gryf”. Równolegle utrzymywał kontakty organizacyjne z oddziałem POW na Pradze i z Komendą Obwodów Podmiejskich. Przechowywał broń, kolportował czasopismo POW pt. „Rząd i Wojsko”, które dostarczał do Jabłony. Prowadził rozpoznanie wojsk niemieckich na terenie twierdzy Modlin. 12 sierpnia 1918 r. został aresztowany przez niemiecką policję podczas odprawy komendantów POW w Bursie I Męskiej na Pradze⁶¹¹. Uwięziono go wraz z pozostałymi peowiakami w Cytadeli Warszawskiej. 17 października 1918 r. został uwolniony z rozkazu komisarza von Pokrzywnitzkiego, kierownika urzędu policji polowej w Warszawie. Powrócił do macierzystego oddziału w Jabłonie. 11 listopada 1918 r. uczestniczył w rozbrojeniu garnizonu niemieckiego przy stacji Jabłonna (Legionowo). Od 13 listopada 1918 r. był dowódcą POW we wsi Jabłonna i na stacji kolejowej⁶¹². Następnie zachorował na tyfus i został odwieziony furmanką przez Eugeniusza Rusieckiego do szpitala w Warszawie. Po wyleczeniu wstąpił ochotniczo

⁶⁰⁵ WBH CAW, APiO, Tadeusz Wyszkowski, sygn. AP 10233. *Zaświadczenie dyrektora 8-Klasowego Gimnazjum Filologicznego im. Króla Władysława IV*, Warszawa 13 I 1919 r.

⁶⁰⁶ A. Herbst, *Ewidencja członków Oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, lata 30. XX w. [mps].

⁶⁰⁷ Tadeusz Wyszkowski był absolwentem Klasy „M” Szkoły Podchorążych Piechoty, której kurs trwał od 10 III do 1 X 1919 r., *Szkoła Podchorążych Piechoty. Księga Pamiątkowa...*, op. cit., s. 440.

⁶⁰⁸ WBH CAW, APiO, Tadeusz Wyszkowski, sygn. AP 7613. *Karta ewidencyjna* 21 X 1920 r.

⁶⁰⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.1 POW, Komenda Placu Warszawa POW L. 385, 25 XII 1916 r., k. 88.

⁶¹⁰ WBH CAW, APiO, Jan Gryf-Zagajewski, sygn. Odrzucono 14.12.1936, *Życiorys*, 12 V 1932 r.

⁶¹¹ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1003, Komisja Kwalifikacyjna POW – Jan Stefan Gryf-Zagajewski, *Życiorys*, Warszawa 2 IV 1938 r.

⁶¹² WBH CAW, zespół: WBH, Teka W. Horyda, Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, *Obwód II POW, Meldunek*, Warszawa 15 XI 1918 r., k. 165.

do Wojska Polskiego. Przeszedł szkolenie w Szkole Podoficerskiej w Ostrowi. Odbył kampanię ukraińską z 35. Pułkiem Piechoty. Został ranny pod Brodami. W 1919 r. awansował na podporucznika. W sierpniu 1919 r. wziął udział jako ochotnik w I powstaniu śląskim w batalionie Feliksa Sojki-Oleśnickiego. Został wówczas ciężko ranny. Wyleczony w polowym szpitalu misji francuskiej wrócił do służby wojskowej w 19. Pułku Piechoty. Ukończył kurs karabinów maszynowych w Modlinie. W 1920 r. walczył na froncie wschodnio-galicyjskim, odbył kampanię kijowską. W sierpniu 1920 r. w szeregach 49. Pułku Strzelców Kresowych bronił Warszawy przed najazdem Armii Czerwonej. Po zawarciu rozejmu otrzymał skierowanie do Torunia na kurs artyleryjski dla oficerów piechoty. Po jego ukończeniu został mianowany oficerem broni w 2. Pułku Artylerii Ciężkiej. W grudniu 1920 r. został zwolniony z wojska jako inwalida wojenny w stopniu porucznika. Komisja lekarska orzekła u niego 75% uszczerbek na zdrowiu. W tym okresie uczestniczył jeszcze w plebiscycie na Górnym Śląsku i w III powstaniu śląskim. Służył w Grupie Destrukcyjnej Wawelberga, w pododdziale swojego dawnego towarzysza z POW por. Dobiesława Damięckiego.

W latach 1921–1923 pracował w Sejmiku Powiatowym w Chełmie na stanowisku zastępcy sekretarza sejmiku. Jednocześnie został wybrany przewodniczącym Powiatowego Komitetu PPS w Chełmie. Za działalność w organizacji został zwolniony z pracy przez Aleksandra Dębskiego, przełożonego związanego z Ligą Narodową. Zarzucono mu również prenumerowanie czasopisma „Myśl Wolna”, które było organem Stowarzyszenia Wolnomyślicieli Polских. Po powrocie do Warszawy pracował w Związku Strzeleckim oraz w Zarządzie Głównym Związku Legionistów Polskich, m.in. jako sekretarz Kapituły Krzyża Legionowego. W 1924 r. uczestniczył w ogólnopolskich zawodach Marsz Szlakiem Kadrówki jako dowódca drużyny warszawskiej⁶¹³. W 1925 r. ukończył studia na Wydziale Administracji Państwowej i Komunalnej w Szkole

Nauk Politycznych w Warszawie. W latach 1925–1927 podjął pracę jako urzędnik w 4. Brygadzie KOP w Czortkowie, którą dowodził wówczas płk Włodzimierz Maxymowicz-Raczyński. W 1926 r. ożenił się z Kazimierą Cieślińską, córką byłego komisarza kontroli skarbowej. Ze związku tego urodziła się córka Mirosława. W 1927 r. objął stanowisko sekretarza Sejmiku w Drohiczynie Poleskim i dyrektora miejscowej Powiatowej Kasy Oszczędności. W latach 1928–1931 był zatrudniony jako sekretarz Wydziału Powiatowego Sejmiku Włodawskiego. Do 1930 r. działał w PPS, a następnie przystąpił do BBWR. Od marca 1932 r. do wybuchu II wojny pracował w Wytwórni Amunicji nr 2 w Rembertowie, początkowo w administracji, a następnie jako kierownik magazynu półfabrykatów. W zakładzie mianowano go także zastępcą komendanta Straży Bezpieczeństwa. Ponadto przewodniczył fabrycznemu oddziałowi Związku Strzeleckiego. Do wojny został odznaczony: Krzyżem Walecznych, Krzyżem Wołynia, Śląskim Krzyżem Walecznych, Krzyżem POW, Krzyżem Legionowym, Odznaką Pamiątkową „Orleńską”, Odznaką Pamiątkową Więźniów Ideowych z lat 1914–1921⁶¹⁴. Należał do Związku Inwalidów Wojennych RP. W latach 30. XX w. mieszkał w Warszawie przy ul. Leszno 15 m. 20.

Z chwilą wybuchu II wojny został zmobilizowany jako oficer obrony przeciwlotniczej w macierzystym zakładzie, tj. w Wytwórni Amunicji nr 2 w Rembertowie. Po wkroczeniu wojsk niemieckich nie ujawnił się administracji niemieckiej jako oficer rezerwy WP. Do wybuchu powstania pracował jako buchalter w firmie Bracia Országh w Warszawie. W 1940 r. hitlerowcy zamordowali jego brata Stanisława, prawdopodobnie na Pawiaku. Po utworzeniu dzielnicy żydowskiej w Warszawie musiał opuścić kamienicę przy ul. Leszno 15 i wynajął mieszkanie po stronie „aryjskiej” przy ul. Długiej. Jednocześnie działał w konspiracyjnej lewicowej organizacji zbrojnej Polska Armia Ludowa (PAL). Przyjął pseudonim „Kostek”. W stopniu kapitana został wyzna-

⁶¹³ A. Malicka, *Marsze Szlakiem Kadrówki (1924–1939). Między polityką historyczną a ideą wychowania obywatelskiego*, „Studia Muzealno-Historyczne”, Kielce 2015, t. 7, s. 157; por. *Marsz Szlakiem Kadrówki*, Warszawa 1925, s. 9.

⁶¹⁴ WBH CAW, APiO, Jan Gryf-Zagajewski, sygn. OPWI/3814.

czony szefem sztabu Brygady PAL „Orzeł Biały” na Podlasiu⁶¹⁵, jednakże wybuch powstania warszawskiego uniemożliwił mu wyjazd z miasta. Na rozkaz płk. Juliana Skokowskiego wstąpił do wolskiego oddziału PAL, z którym przez Fort Bema i Cmentarz Powązkowski przedostał się na Stare Miasto. Tu podjął współpracę z Edwardem Lanotą, szefem sztabu dowództwa Armii Ludowej (AL). Z jego rozkazu zorganizował warsztat rusznikarski. Uczestniczył w obronie Starego Miasta. Pracował w wytwórni butelek zapalających przy ul. Pivnej 45. Kontuzjowany, po przysypaniu gruzem, dostał się do niemieckiej niewoli.

Po wojnie zamieszkał z rodziną tymczasowo w Łodzi. Od lipca 1945 r. pracował w Okręgowej Bazie PKS, w której został zatrudniony jako kierownik biura finansowo-rachunkowego. W 1946 r. podjął pracę na stanowisku kierownika administracyjno-handlowego w Tkalni Jedwabniczej nr 14 w Łodzi (dawna firma Schieber i Mandel). Jesienią 1947 r. powrócił już na stałe do Warszawy. Zamieszkał na Grochowie przy ul. Krypskiej 31 m. 5. Wstąpił wówczas do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Pracował w różnych instytucjach i przedsiębiorstwach, m.in. w redakcji Polskiej Agencji Oświatowej jako sekretarz administracyjny. W latach 1948–1951 zatrudnił się w Centrali Handlowej Materiałów Budowlanych, początkowo jako kierownik sekcji zatrudnienia i płac w Dyrekcji Naczelnej, a od 1950 r. jako kierownik administracyjno-gospodarczy w Ekspozyturze Warszawskiej przedsiębiorstwa⁶¹⁶. W 1949 r. władze uznały formalnie jego 90% inwalidztwo. Po wojnie został odznaczony m.in. Krzyżem Partyzanckim, Odznaką Grunwaldzką, Medalem za Warszawę 1939–1945, Medalem Zwycięstwa i Wolności 1945. Jan Stefan Zagajewski zmarł 31 stycznia 1969 r. w wieku 67 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na Starych Powązkach w Warszawie (kwatery 184, rząd 6, miejsce 9).

⁶¹⁵ WBH CAW, Jan Stefan Zagajewski, sygn. TAP 34/54/5219, Zeszyt Ewidencyjny, 3 VII 1951, k. 5.

⁶¹⁶ Ibidem, *Życiorys*, 1951 r., 8v.

STANISŁAW ZATRYBOWSKI (POW Pelcowizna) – urodził się 25 października/6 listopada 1897 r. w Jabłonnie. Był synem Mariana Zatrybowskiego stolarza z Jabłonny i Julii z domu Siemińskiej. Mieszkał na Pelcowiźnie przy ul. Szkolnej 2. Ukończył wydział budowlany w Szkole Przemysłowo-Technicznej J. Dal-Trozzo w Warszawie i został technikiem budowlanym. Przez dwa lata pełnił funkcję zastępowego w 17. Warszawskiej Drużynie Harcerskiej im. gen. Jakuba Jasińskiego. Jednocześnie był członkiem koła Organizacji Młodzieży Niepodległościowej – nielegalnej organizacji na Pelcowiźnie założonej i kierowanej przez Stefana Jabłońskiego. W grudniu 1916 r. wstąpił do Obwodu Praskiego POW⁶¹⁷. Przyjął pseudonim „Starzewski”. 20 lutego 1917 r. ukończył kurs wstępny Szkoły Podoficerskiej POW, a następnie został skierowany do Szkoły Podchorążych. Przeszedł również szkolenie saperskie. Pełnił funkcję komendanta Punktu Organizacyjnego POW na Pelcowiźnie i na Nowym Bródnie. Po rozbrojeniu okupantów niemieckich w listopadzie 1918 r. wstąpił jako ochotnik do WP. Ukończył kurs Szkoły Podchorążych Saperów na Powązkach. Służył w stopniu ppor. w Kompanii Zapasowej Saperów nr 3 Grodno. W 1920 r. poległ na polu chwały pod Grodnem⁶¹⁸. W 1933 r. został odznaczony Krzyżem Niepodległości⁶¹⁹.

⁶¹⁷ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.1006, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Zatrybowski, *Karta Ewidencyjna*.

⁶¹⁸ WBH CAW, APiO, Stanisław Zatrybowski, sygn. AP 5982; sygn. AP 3787.

⁶¹⁹ WBH CAW, APiO, Stanisław Zatrybowski, sygn. KN 29.12.1933.

ZAKOŃCZENIE

Geneza ruchu peowiackiego w widłach Wisły i Narwi sięga marca 1917 r. Pierwsze struktury powstały tu w następstwie decyzji Komendy Naczelnej POW o rozszerzeniu działalności podjętej po ogłoszeniu aktu 5 listopada 1916 r. i zapowiedziach utworzenia armii Królestwa Polskiego. W planach J. Piłsudskiego POW miała wystawić kadrę przyszłej armii. Od stycznia 1917 r., po podporządkowaniu Tymczasowej Radzie Stanu, POW prowadziła jawną działalność. Rozpoczęła masową akcję werbunkową zwłaszcza wśród młodzieży wiejskiej. W marcu 1917 r. osiągnęła stan 10 350 ludzi. Na ten właśnie okres przypada powstanie Punktów Organizacyjnych POW w Jabłonce, Henrykowie, a następnie w Chotomowie. Działały one w ramach nowo utworzonego Obwodu Praskiego A, którym kierował Stefan Marciniak ps. „Bruzda”. Jego prace koordynował Stanisław Dziadka-Tarnowski ps. „Rozłucki” komendant Obwodów Podmiejskich funkcjonujących przy Okręgu IB Warszawa-Miasto.

Organizatorem i komendantem punktu POW w Jabłonce był Apoloniusz Herbst ps. „Zaremba” (1892–1969). Do organizacji należał od marca 1916 r. Na co dzień pracował w Straży Obywatelskiej w Okręgu Jabłonna oraz zajmował stanowisko zastępcy komendanta Ochotniczej Straży Ogniowej w Jabłonce. Natomiast punkt POW w Chotomowie utworzył Polikarp Wróblewski ps. „Wyrwa” (1898–1983). Do POW wstąpił w październiku 1916 r. w Warszawie, gdzie się kształcił. Latem 1917 r. został mianowany komendantem punktu chotomowskiego.

W opracowaniu starłem się wyjaśnić kilka kwestii. Jedną z nich jest sprawa funkcjonowania w Buchniku koło Jabłony rzekomej Szkoły Podchorążych POW przeznaczonej dla peowia-

ków z Jabłony i Chotomowa. Wspominają o niej współcześni autorzy. Wydaje się jednak wątpliwe, aby miejscowi peowiaci kształcili się we wspomnianej szkole, nie mając nawet podstawowego wykształcenia wojskowego. Nie byłoby to zgodne z zasadami obowiązującymi w organizacji. Przed podchorążówką należało bowiem ukończyć szkołę żołnierską i szkołę podoficerską POW. Z odnalezionych źródeł archiwalnych wynika, że w czerwcu 1917 r. Komenda Szkół Podmiejskich przeprowadziła szkolenie w Buchniku, ale był to krótki kurs instruktorski POW, a nie Szkoła Podchorążych. Uczestniczyło w nim 13 ludzi z całego Obwodu Praskiego, a wśród nich Polikarp Wróblewski z Chotomowa. Szkolenie obejmowało elementy programu szkoły żołnierskiej i podoficerskiej POW, a jego absolwenci tworzyli kadrę poszczególnych punktów organizacyjnych, m.in. P. Wróblewski w Chotomowie. Ćwiczenia pozostałych członków POW prowadzono w ramach macierzystych oddziałów.

Latem 1917 r. narastający konflikt pomiędzy Tymczasową Radą Stanu a obozem J. Piłsudskiego spowodował przesilenie polityczne i wojskowe. Jedną z jego przyczyn była nierozstrzygnięta kwestia utworzenia armii polskiej przy rządzie narodowym. Jednocześnie J. Piłsudski, przewidując możliwość zwycięstwa w wojnie państw Ententy, zdecydował się odstąpić od sojuszu z Niemcami i Austro-Węgrami. W rezultacie w lipcu 1917 r. doszło do tzw. „kryzysu przysięgowego” w Legionach Polskich oraz do aresztowania kadry dowódczej POW. Władze niemieckie uwięziły m.in. komendanta Okręgu IB Warszawa-Miasto Stefana Pomarańskiego ps. „Borowicz” oraz komendanta Obwodów Podmiejskich POW Stanisława Dziadka-Tarnowskiego ps. „Rozłucki”. W tej kryzysowej sytuacji w lipcu 1917 r. zastąpił go Aleksander Freyd ps. „Bezmian”, który został nowym komendantem Obwodów Podmiejskich. Aresztowania kadry dowódczej i aktywnych członków doprowadziły do zapaści organizacyjnej. Jesienią 1917 r. zdziatkowana POW rozpoczęła powolną odbudowę swoich struktur w warunkach konspiracyjnych. Sekcje z Jabłony i Chotomowa przeszły do podziemia, prowadząc działalność pod szyldem Ochotniczych Straży Ogniowych. W tym okresie przeprowadziły kilka akcji. Jedną

z najbardziej spektakularnych było uratowanie dzwonów kościelnych w Chotomowie przed rekwizycją Niemców w lutym 1918 r. W toku badań okazało się, że ukrycie trzech dzwonów było wspólnym przedsięwzięciem przeprowadzonym przez dwa pododdziały: A. Herbsta z Jabłonny i P. Wróblewskiego z Chotomowa. Dzięki porównaniu kilku życiorysów można przyjąć, że dzwony zostały zakopane w nowych grobach na chotomowskim cmentarzu. Relacje z okresu międzywojennego znacząco wzbogacają naszą wiedzę. Uświadamiają, że na omawianym terenie ukształtowały się jeszcze dwa Punkty Organizacyjne POW – w Wieliszewie i Krubinie, o których istnieniu nie wiedzieliśmy. Punkty zostały utworzone w maju 1918 r. przez Polikarpa Wróblewskiego i funkcjonowały do odzyskania niepodległości.

W czasie poszukiwań archiwalnych potwierdziłem przynależność do POW 55 peowiaków z Punktów Organizacyjnych w Jabłonie, Chotomowie, Krubinie i Wieliszewie. Powyższa liczba obejmuje przede wszystkim zaprzysiężonych członków i kilku najbliższych współpracowników. Trzydziestu z nich należało do oddziału w Jabłonie, siedemnastu w Chotomowie i Krubinie oraz co najmniej ośmiu do punktu w Wieliszewie. Występują tu nazwiska osób nieznanymi dotąd historykom i regionalistom. Wydaje się, że liczba uczestników ruchu peowiackiego we wspomnianych punktach może wzrosnąć podczas dalszych poszukiwań. Niestety, w dostępnych źródłach archiwalnych nie udało mi się zweryfikować 22 nazwisk wymienianych we *Wspomnieniach* P. Wróblewskiego. Zostali oni wskazani jako członkowie drużyny harcerskiej lub oddziału POW w Chotomowie. Niemożność potwierdzenia w dokumentach nie oznacza jednak, że nie działali oni w POW.

Na podstawie danych biograficznych warto pokusić się o naszkicowanie portretu zbiorowego peowiaków ze wspomnianych punktów. Najliczniejszą grupę stanowiła młodzież urodzona w latach 1897–1901 i wywodząca się ze środowiska wiejskiego. Przeważnie byli to synowie i córki miejscowych gospodarzy. Większość z nich kończyła szkoły początkowe, a następnie pomagała rodzicom na roli. Starsi podejmowali naukę zawodu. Tylko

nieliczni z zamożniejszych rodzin kształcili się w gimnazjach (np. P. Wróblewski, T. Wyszowski, J. Zagajewski). Najwcześniej działalność niepodległościową podjęli dwaj peowiacy urodzeni w 1897 r., tj. Jan Trzaskoma z Olszewnicy Nowej i Aleksander Dłutek z Wieliszewa. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej należeli do konspiracyjnych Polskich Drużyn Strzeleckich w Warszawie. Kilku peowiaków starszych roczników odbyło służbę w armii rosyjskiej. Walczyli na frontach I wojny światowej, np. J. Barszczewski z Chotomowa w obronie twierdzy Osowiec. Inni przeszli z armii rosyjskiej do I Korpusu Polskiego w Rosji dowodzonego przez gen. J. Dowbora-Muśnickiego. Po rozbrojeniu tej formacji przez Niemców w 1918 r. powrócili do rodzinnych wsi. Dowborczycy – Antoni Kwiatkowski z Wieliszewa czy Jan Dubski z Kałuszyna byli doświadczonymi wojskowymi. Po wstąpieniu do POW szkolili peowiacką młodzież i uczestniczyli w akcji oprowadzania koszar w Jabłonie i Zegrzu.

Nieporuszonym dotąd zagadnieniem był konflikt organizacji POW z Chotomowa i Wieliszewa z miejscowymi proboszczami – ks. Stanisławem Walichnowskim i ks. Dionizym Prusińskim. Duchowni, sympatyzując z ruchem narodowym, stali w opozycji do obozu skupionego wokół J. Piłsudskiego. Młodzież peowiacką uważali za zbyt radykalną. Podczas kazań w Wieliszewie ks. D. Prusiński piętnował działalność POW, a także żydowskie pochodzenie instruktora miejscowego oddziału Jakuba Sobelso- na. Wzbudziło to opór peowiaków wobec duchownego. Deklaracja POW, formując zasady walki o niepodległość, nie stawiała ograniczeń wyznaniowych w przyjmowaniu członków. Z analizy ankiet personalnych Komisji Kwalifikacyjnej POW wynika, że do organizacji przystąpiło sporo peowiaków pochodzenia żydowskiego, zwłaszcza w większych miastach.

Do ważnych ustaleń zaliczam kwestię określenia podległości organizacyjnej POW w Jabłonie, Chotomowie, Krubinie i Wieliszewie w okresie poprzedzającym bezpośrednio rozbrojenie okupanta. 31 października 1918 r. nastąpiła reorganizacja okręgów POW. Jednym z jej elementów było wyłączenie Obwodu Modlin z Okręgu Pułtuskiego IIA i przyłączenie go do Okręgu I Warsza-

wa Prowincja Jana Korcozowicza. Jednocześnie granice obwodu modlińskiego zostały powiększone i objęły m.in. Jabłonnę, Chotomów, Krubin, Wieliszew. Dotąd podlegały one komendzie Obwodu I Praskiego (w I Okręgu Warszawa Prowincja). Teraz zwierzchnictwo nad nimi objął dowódca Obwodu II Modlin – sierż. Witold Wilczyński ps. „Braclawski”. Stąd też w niektórych publikacjach pojawia się niejasne określenie tzw. II rejon.

W opracowaniu starałem się ustalić dyslokację i typ niemieckich jednostek w garnizonach Jabłonna i Zegrze. Okazuje się, że w listopadzie 1918 r. stacjonowały w nich pododdziały o niskiej wartości bojowej. Ich żołnierze należeli do kategorii gv. – *garnisonsverwendungsfähig*, co oznaczało, że ze względu na zły stan zdrowia lub wiek nie nadawali się do walk na froncie, a jedynie do służby garnizonowej. Wspomniane pododdziały landszturmu „Burg”, „Schroda”, „Speyer” i załoga obozu kwarantannowego skupiały starszych żołnierzy z głębokiej rezerwy, którym nie towarzyszyła wola walki, tylko chęć szybkiego powrotu do domów, najlepiej z nagromadzonymi dobrami.

W czasie badań okazało się, że akcja rozbiorzenia wojsk niemieckich przez POW była skoordynowana i przeprowadzona w trzech kierunkach. Oddział z Jabłonny w pierwszej kolejności opanował komendanturę miejscową, a następnie z oddziałem chotomowskim P. Wróblewskiego i peowiakami z Henrykowa zajął garnizon w Jabłonnie. Natomiast niewielki oddział wieliszewski A. Dłutka wkroczył do koszar w Zegrzu. Wieczorem jego działania wsparł 3. pluton praski POW. Ustanowienie polskiej władzy w koszarach było procesem niezwykle złożonym i pełnym napięć. Tuż po rozbiorzeniu Niemców część magazynów w Jabłonnie i Zegrzu została rozgrabiona przez głodującą ludność cywilną. Zapanowanie nad nią okazało się trudne, a wartownicy z POW byli ostrzeliwani. Dzięki dokumentom z CAW (Teki W. Horyda) poznajemy okoliczności dotyczące formowania dowództwa POW w Jabłonnie. We wtorek 12 listopada 1918 r. obie organizacje POW z Jabłonny i Chotomowa scalono w jeden oddział. Jego dowódcą i zarazem pierwszym komendantem garnizonu POW w Jabłonnie został Wacław Knopik ps. „Zbijewski” z Jabłonny. Na to stanowisko

powołał go dowódca II Obwodu POW – sierż. W. Wilczyński ps. „Braclawski”. Dzięki źródłom archiwalnym mogłem przybliżyć nieznane dotąd zagadnienie, jakim była rywalizacja i narastający spór pomiędzy POW a Strażą Narodową w garnizonie Jabłonna. O obecności SN w koszarach dotąd nie wiedzieliśmy. Jej kadre wojskową tworzyli dowborczycy – żołnierze i oficerowie byłego I Korpusu Polskiego w Rosji dowodzonego przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Komendant SN w Jabłonnie por. Lewandowski sprawował przez kilka dni władzę, ograniczając wpływy POW, a nawet odmawiając przydziału żywności jej członkom. 16 listopada 1918 r. nastąpił krótki okres dwuwładzy – w koszarach urzędowało dwóch komendantów – SN por. Lewandowski i POW ppor. M. Słobódzki.

Wyniki badań podważają jeden z najważniejszych mitów funkcjonujących w świadomości mieszkańców Legionowa i powiatu legionowskiego. Okazało się, że 11 listopada 1918 r. peowiacy, wbrew legendzie, zajęli koszary bez walki. Rzekome ofiary wymiany ognia z Niemcami – Antoni Gawryszewski i Józef Wójcik – zostały postrzelone dużo później i w innych okolicznościach. Omówiłem je szczegółowo na podstawie źródeł wojskowych z listopada 1918 r., a także odtworzyłem genezę wspomnianej legendy. Reasumując, A. Gawryszewski nie poległ od niemieckiej kuli podczas zdobywania koszar 11 listopada 1918 r. – zmarł dwa i pół tygodnia później – postrzelony 28 listopada przez pospolitych przestępców próbujących okraść magazyny żywnościowe. Jednocześnie przybliżyłem nieco postać tego młodego, zaledwie 17-letniego peowiaka wywodzącego się z oddziału POW Las-Zbytki.

W opracowaniu odtworzyłem przydziały wojskowe peowiaków w latach 1918–1921, tj. w okresie walk o granice m.in. na wschodzie z Ukraińcami i Armią Czerwoną. Zazwyczaj wstępowali oni do wojska od razu z POW w listopadzie 1918 r. Oczywiście nie wszyscy, zdarzały się choroby, problemy osobiste, niektórzy byli jedynymi żywicielami rodzin zwolnionymi ze służby. Przydziały do jednostek wojskowych były zazwyczaj różnorodne, choć w przypadku POW z Jabłonny wydaje się, że najwięcej pe-

owiaków skierowano do 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej i do 10. Pułku Ułanów Litewskich. Ogółem za zasługi wojenne w latach 1919–1921 pięciu peowiakom z Jabłonny i Chotomowa przyznano Krzyże Walecznych.

Analiza materiału źródłowego wykazała, że co najmniej 22 peowiaków z oddziałów POW w Jabłonnie, Chotomowie, Krubinie i Wieliszewie otrzymało w latach 30. XX w. Medal Niepodległości jako formę uhonorowania za działalność w POW. Wydaje się, że to duża liczba, choć wiele wniosków Komitet KiMN odrzucił z powodów dziś niejasnych. Ponadto trzem najbardziej zasłużonym peowiakom na tym terenie Prezydent RP nadał Krzyż Niepodległości. Należeli do nich Apoloniusz Herbst (1933), Jan Trzaskoma (1937) i Polikarp Wróblewski (1938). Wspomniane odznaczenia państwowe oraz działalność Związku Peowiaków podtrzymywały w środowiskach wiejskich tradycje POW. Inspirowały jej byłych członków do aktywności społecznej i podejmowania inicjatyw upamiętniających POW, np. przez nadawanie jej nazwy ulicom i placom, jak miało to miejsce w Chotomowie i Legionowie. W naturalny sposób pamięć o organizacji w latach 30. XX w. kultywowały Ochotnicze Straże Pożarne.

Studując późniejsze losy peowiaków, zauważyłem pewną prawidłowość. Większość ich dzieci wychowywana w duchu patriotycznym podjęła konspiracyjną działalność w czasie II wojny światowej. Wstępowały one najczęściej do Armii Krajowej i Szarych Szeregów. Nierzadko ginęły w walce, jak np. 25-letnia Barbara Mosakowska, córka Edwarda Austa, żołnierz AK, która poległa 15 sierpnia 1944 r. w powstaniu warszawskim. Także chor. AK Euzebiusz Wodzyński ps. „Ważka” – syn Henryka Wodzyńskiego poległ 29 września 1944 r. w bitwie pod Budami Zosinymi. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Virtuti Militari kl. V. To zaszczytne odznaczenie otrzymał także ppor. AK Mieczysław Kielbiński ps. „Fidelis”, syn peowiczki Marii Kielbińskiej-Kossowskiej z Jabłonny. Również dzieci Stefana Nagata – Henryka ps. „Lola” i Marian ps. „Róża” aktywnie działały w strukturach chotomowskiej konspiracji. Córka była przyboczną w drużynie „Burza” Szarych Szeregów, a syn dowódcą drugiej

drużyny w 708. plutonie 3. kompanii AK. W czasie walk powstańczych został ciężko ranny.

Niniejsza publikacja nie wyczerpuje tematu. Wciąż odpowiedzi wymaga pytanie, jaki konkretnie pododdział landszturmu rozbijono w komendanturze miejscowej we wsi Jabłonna 11 listopada 1918 r. Z powodu braku archiwalnych źródeł problem ten w przyszłości może rozwiązać korespondencja żołnierska (*Feldposty*) wysłana z Jabłonny w listopadzie 1918 r. Poszukuję jej od ćwierć wieku, choć na razie bezskutecznie. Drugim ważnym problemem jest określenie szczegółowej daty opuszczenia koszar w Jabłonnie przez pododdziały niemieckie. Akcją tą kierowała Rada Żołnierska w porozumieniu z POW. Dotąd także nie udało się ustalić miejsca pochówku peowiaka Antoniego Gawryszewskiego, który po postrzeleniu zmarł w Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie. Jego nazwisko nie występuje w wykazach zarządów cmentarzy warszawskich, w tym wojskowego na Powązkach, ani też w jego rodzinnej parafii w Zerzeniu. Z powodu braku źródeł trudno odpowiedzieć na pytanie, czy po odzyskaniu niepodległości zniknęły animozje na linii peowiaczy – księża parafialni.

POW na opisywanym terenie działała w szczególnie trudnych warunkach. Wydaje się, że otoczona licznymi garnizonami i posterunkami niemieckimi powinna być sparaliżowana. A tak się nie stało. Peowiaczy przez prawie dwa lata przygotowywali się do najważniejszego zadania – wypędzenia okupanta. Nastąpiło to w listopadzie 1918 r. I pomimo skomplikowanego splotu wydarzeń zadanie to wypełnili właściwie. Nie dopuścili do podpalenia przez Niemców koszar, w których szybko zaczęto tworzyć jednostki WP, tak potrzebne do wywalczenia granic II RP. Narazając życie strzegli magazyny wojskowe i mienie skarbu państwa przed napadami rabunkowymi dokonywanymi przez rodaków.

W niniejszym opracowaniu przybliżyłem rolę peowiaków w procesie odzyskania niepodległości w wymiarze lokalnym. Nie tylko nie brakowało im zapału i poświęcenia dla ojczyzny, ale także wiele energii skierowali później dla rozwoju swoich małych ojczyzn – Jabłonny, Chotomowa, Wieliszewa, Krubina i innych. Działali na tradycyjnej polskiej wsi, byli dziećmi miejscowych go-

spodarzy – często z rodzin zakorzenionych tu od stuleci. Jednak przemiany społeczne, które współcześnie zachodzą spowodowały, że miejscowe tradycje stopniowo zanikają. Tereny te zostały tak silnie zurbanizowane, że niekiedy przypominają warszawskie dzielnice. Wymieniły się pokolenia, a dawna historia skryła się pod warstwami nowego osadnictwa. Kolejni mieszkańcy z nowo zbudowanych osiedli tworzą współczesną historię. Mam jednak nadzieję, że losy peowiaków staną się dla nich inspiracją do działania, a rdzenni mieszkańcy przekażą ich tradycje młodemu pokoleniu. Niech także powyższa książka przyczyni się do ocalenia pamięci o peowiakach sprzed stu lat.

WAŻNIEJSZE SKRÓTY

AAN	– Archiwum Akt Nowych
AGAD	– Archiwum Główne Akt Dawnych
AP	– Akta Personalne
APiO	– Akta Personalne i Odznaczeniowe (CAW)
APW	– Archiwum Państwowe w Warszawie
art.	– artyleria
BBWR	– Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
CWL	– Centralne Warsztaty Lotnicze
DOE	– Dowództwo Okręgu Etapowego
DOGW	– Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawskiego
DOK I	– Dowództwo Okręgu Korpusu nr I
GGW	– Generalne Gubernatorstwo Warszawskie
IPN BU	– Instytut Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania
KG AK	– Komenda Główna Armii Krajowej
KKiMN	– Komitet Krzyża i Medalu Niepodległości
KK POW	– Komisja Kwalifikacyjna Polskiej Organizacji Wojskowej
KL	– <i>Konzentrationslager</i> (Obóz Koncentracyjny)
km	– karabin maszynowy
KN	– Krzyż Niepodległości
KN POW	– Komenda Naczelna Polskiej Organizacji Wojskowej
KOP	– Korpus Ochrony Pogranicza
KPN	– Kadra Polski Niepodległej
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KRnPW	– Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski
KW	– Krzyż Walecznych
LOPP	– Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej
MHwL	– Muzeum Historyczne w Legionowie
MN	– Medal Niepodległości
M.p.	– Miejsce pobytu
mps	– maszynopis
OPWI	– Odznaka Pamiątkowa Więźniów Ideowych z lat 1914–1921
OSP	– Ochotnicza Straż Pożarna

PAL	– Polska Armia Ludowa
PKU	– Powiatowa Komenda Uzupełnień
PN	– Polska Niepodległa
p.o.	– pełniący obowiązki
POW	– Polska Organizacja Wojskowa
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
ps.	– pseudonim
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PZL	– Państwowe Zakłady Lotnicze
PZP	– Polski Związek Powstańczy
RGO	– Rada Główna Opiekuńcza
rks	– rękopis
SDKPiL	– Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
SN	– Straż Narodowa
sygn.	– sygnatura
ŚZZAK	– Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej
TAP	– Teczka Akt Personalnych (CAW)
THK	– Türk Hava Kurumu (Tureckie Towarzystwo Lotnicze)
TRS	– Tymczasowa Rada Stanu Królestwa Polskiego
UB	– Urząd Bezpieczeństwa
USC	– Urząd Stanu Cywilnego
VM kl. V	– Order Wojenny Virtuti Militari V klasy (Krzyż Srebrny)
w. świat.	– wojna światowa
WBH CAW	– Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe
WKS	– Wojskowy Korpus Służby Bezpieczeństwa
WP	– Wojsko Polskie
WRO	– Wojenno-Rewolucyjna Organizacja
WSOP	– Wojskowa Służba Ochrony Powstania
ZOR	– Związek Odbudowy Rzeczypospolitej
ZPN	– Związek Powstańców Niepodległościowych
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZWZ	– Związek Walki Zbrojnej

WYKAZ TABEL

- Tabela 1. Zakwaterowanie żołnierzy niemieckich z komendantury w Jabłonie, 16 I 1918 r.
- Tabela 2. Rozwój liczebny POW w Obwodzie Praga „A”. Wiosna 1917 r.
- Tabela 3. Struktura i liczebność Szkół Podmiejskich POW – Obwód Praga „A”. Stan z 14 V 1917 r.
- Tabela 4. Zaprzysiężeni członkowie i współpracownicy POW w Jabłonie 1917–1918
- Tabela 5. Zaprzysiężeni członkowie POW w Chotomowie i Krubinie 1917–1918
- Tabela 6. Pozostali członkowie POW wymienieni we *Wspomnieniach* P. Wróblewskiego.
- Tabela 7. Członkowie POW w Wieliszewie 1917–1918
- Tabela 8. Stara i nowa numeracja okręgów POW, listopad 1918 r.
- Tabela 9. Komendanci obwodów w Okręgu I Warszawa Prowincja POW, listopad 1918 r.
- Tabela 10. Niemieckie jednostki i instytucje wojskowe w garnizonie Jabłonna (Legionowo). Stan z 10 listopada 1918 r.
- Tabela 11. Niemieckie jednostki i instytucje wojskowe w garnizonie Zegrze. Stan z początku listopada 1918 r.
- Tabela 12. Peowiacz z Jabłony uczestnicy wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921
- Tabela 13. Peowiacz z Chotomowa, Krubina, Wieliszewa i okolic uczestnicy wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921.
- Tabela 14. Struktura organizacyjna straży bezpieczeństwa w V Okręgu Straży Narodowej. Stan z 3 grudnia 1918 r.
- Tabela 15. Stan osobowy Obozu Szkolnego Piechoty w Jabłonie 6–31 grudnia 1918 r.
- Tabela 16. Stan osobowy 1. Batalionu Kolejowego w Jabłonie 5–31 grudnia 1918 r.
- Tabela 17. Radni gminy Góra i ich zastępcy wybrani 31 grudnia 1918 r.
- Tabela 18. Radni gminy Jabłonna i ich zastępcy wybrani 2 stycznia 1919 r.
- Tabela 19. Radni gminy Nieporęt i ich zastępcy wybrani 3 stycznia 1919 r.
- Tabela 20. Radni gminy Zegrze i ich zastępcy wybrani 4 stycznia 1919 r.
- Tabela 21. Peowiacz odznaczeni Krzyżem POW
- Tabela 22. Członkowie POW z Jabłony odznaczeni Medalem Niepodległości
- Tabela 23. Członkowie POW z Chotomowa i Krubina odznaczeni Medalem Niepodległości
- Tabela 24. Członkowie POW z Wieliszewa odznaczeni Medalem Niepodległości
- Tabela 25. Mogiły członków miejscowych oddziałów POW zachowane na cmentarzach w powiecie legionowskim

POCHODZENIE ZDJĘĆ I DOKUMENTÓW

Rozdział I

- Fort XVII w Janówku, 1915 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Pomnik w koszarach przy stacji Jabłonna, kwiecień 1916 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Fragment pomnika, MHwL – dar Zbigniewa Mazurka z 2016 r., fot. Magdalena Wońska.
 Wieś Jabłonna, 4 maja 1916 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Załoga komendatury w Jabłonie z batalionu „Rödelheim” (XVIII,48), zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Żołnierze z batalionu „St. Avold” (XVI,22), 1917 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Polacy z Rejencji Poznańskiej w komendanturze w Jabłonie, zbiory J.E. Szczepańskiego.

Rozdział II

- Stanisław Dziadak-Tarnowski ps. „Rozłucki”, WBH CAW, APiO, sygn. AP 3316.
 Peowiaci z Jabłony, ok. 1917 r., zbiory rodzinne Ireny Skalskiej.
 Chotomowscy harcerze-peowiaci, zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.
 Ćwiczenia chotomowskich peowiaków, zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.
 Stefan Mieszkowski ps. „Madaliński”, WBH CAW, APiO, sygn. AP 5933.
 Uczestnicy kursu POW w Buchniku, 1917 r., WBH CAW, APiO, E. Jurkowski, sygn. AP 1068.
 Peowiak Dyonizy Orłowski ps. „Zawisza” z Jabłony, 1917 r., zbiory rodzinne Ireny Skalskiej.
 Peowiak Tadeusz Wyszowski ps. „Sarbiewski” z Jabłony, 1918 r., WBH CAW, APiO, sygn. AP 10233.
 Peowiak Edward Aust ps. „Godebski”, zbiory rodzinne córki Marii Sikory.
 Korespondencja w języku polskim z Jabłony, zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Dzwonnica w Chotomowie, 1914 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Filia Urzędu Prowiantowego w Zegrzu Południowym, zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Członkowie oddziału POW w Nowym Dworze, 1917 r., WBH CAW, KK POW I. 341.1.853.

Rozdział III

- Koszary przy stacji Jabłonna, 1917 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Podoficerowie Szkolnego Pułku Aspirantów Oficerskich w Jabłonie, zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Peowiaci po zajęciu koszar w Jabłonie, listopad 1918 r., zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.
 Niemiecki wartownik w Zegrzu, 1 października 1918 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Kancelaria 2. kompanii w obozie kwarantannowym w Zegrzu, zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Oficer niemiecki w Zegrzu Południowym, 16 października 1918 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Zdjęcie ppor. Lorenza Knorra i jego przepustka, zbiory J.E. Szczepańskiego.

Rozdział IV

- Peowiaci z Chotomowa w WP, ok. 1919 r., zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.
 Dyonizy Orłowski ps. „Zawisza”, zbiory rodzinne Ireny Skalskiej.
 Czesław Popławski ps. „Szwedowski” z Jabłony, zbiory rodzinne córki Zofii Cichockiej.
 Józef Jasiński ps. „Królikowski” z Jabłony, zbiory rodzinne wnuka Wojciecha Jasińskiego.
 Peowiaci w Obozie Szkolnym WP, WBH CAW, KK POW, W. Stasiak, sygn. I.341.1.943.
 Mjr Czesław Szyndler w Jabłonie, zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Stempel Dowództwa Grupy Jabłonna, zbiory J.E. Szczepańskiego.
 Gen. bryg. Bolesław Roja w garnizonie Jabłonna, marzec 1919 r., zbiory J.E. Szczepańskiego.

Rozdział V

- Legitymacja Krzyża POW Stefana Nagata, MHwL – Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej.
 Legitymacja Związku Peowiaków Apoloniusza Herbsta, kolekcja Jacka Natorffa.
 Aleksander Freyd ps. „Bezmian”, WBH CAW, APiO, sygn. KN 15.4.1932.
 Legitymacja Związku Peowiaków Piotra Trzaskomy, MHwL – dar wnuczek Iwony Reder i Jolanty Wasilewskiej.
 Medal Niepodległości Jadwigi Król z Chotomowa, zbiory rodzinne wnuka Mariana Nowaka.
 Legitymacja Medalu Niepodległości Stefana Nagata (kopia) MHwL – Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej.
 Projekt-cegiełka pomnika Czynu POW w Jabłonie Legjonowie, zbiory J.E. Szczepańskiego.

Peowiackie biografie

Edward Aust, zbiory rodzinne córki Marii Sikory.

Józef Barszczewski, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 20.7.1932.

Stanisław Cudny, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 2.5.1933.

Zuzanna Dąbrowska z Wróblewskich, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 23.12.1933.

Zuzanna Wróblewska z młodszym bratem Polikarpem, ok. 1903 r., zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.

Aleksander Dłutek, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 16.3.1937.

A. Dłutek w Wieliszewie, lata 70. XX w., zbiory rodzinne Witolda Tomasza Doroszkiewicza.

Zaświadczenie dla Leonarda Falińskiego ps. „Sęp” o służbie w POW, Warszawa 16 IX 1936 r., WBH CAW, KK POW, sygn. I.341.1.714.

Jan Gruczek, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 21.4.1937.

Zaświadczenie o służbie J. Gruczka w wieliszewskiej POW, Warszawa 5 IX 1933 r., WBH CAW, APiO, sygn. MN 21.4.1937.

Apoloniusz Herbst, 1934 r., WBH CAW, APiO, sygn. KN 28.12.1933.

Kwestionariusz A. Herbsta dla Biura KKiMN, Warszawa 9 maja 1934 r., WBH CAW, APiO, sygn. KN 28.12.1933.

Feliksa Jakubowska, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 19.6.1938.

Józef Jasiński, wrzesień 1943 r., zbiory rodzinne wnuka Wojciecha Jasińskiego.

Maria Kossowska z Bartusiów, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 19.12.1933.

Kwestionariusz Marii Kossowskiej dla Biura KKiMN, Jabłonna 18 III 1933 r. WBH CAW, APiO, sygn. MN 19.12.1933.

Stanisław Kowalik, lata 50. XX w., WBH CAW, TAP 718/61/187.

Jadwiga Król z Pietrasów, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 16.3.1937.

Stefan Kuczyński, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 21.4.1937.

Franciszek Liwski, lata 50. XX w., ze zbiorów Kamila Stachnika prawnuka Franciszka Liwskiego

Stefan Roch Nagat, lata 60. XX w., MHwL – dar Poli Cudnej-Kowalskiej.

S. Nagat z żoną Genowefą i dziećmi Henryką i Marianem, Chotomów, lata 30. XX w., MHwL – dar Poli Cudnej-Kowalskiej.

Kwestionariusz Stefana Nagata dla Biura KKiMN, Chotomów 16 X 1937 r. WBH CAW, APiO, sygn. MN 16.3.1933.

Dyonizy Orłowski, około 1920 r., zdjęcie ze zbiorów rodzinnych Ireny Skalskiej.

Stefan Pietras, około 1919 r., zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.

Czesław Popławski, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 27.6.1938.

Wacław Sokólski, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 16.3.1937.

Jan Trzaskoma, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. KN 5.8.1937.

Piotr Trzaskoma, lata 30. XX w., zbiory rodzinne wnuczek Iwony Reder i Jolanty Wasilewskiej.

Henryk Wodzyński, lata 30. XX w., zbiory rodzinne wnuczki Urszuli Zduńskiej.

Henryk Wodzyński na czele oddziału Ochotniczej Straży Pożarnej z Jabłonna, rynek w Legionowie, lata 30. XX w., zbiory rodzinne wnuczki Urszuli Zduńskiej.

Kwestionariusz Henryka Wodzyńskiego dla Biura KKiMN, Jabłonna 6 V 1938 r., WBH CAW, APiO, sygn. MN 22.4.1938.

Konstanty Wodzyński, lata 30. XX w., WBH CAW, APiO, sygn. MN 27.6.1938.

Polikarp Wróblewski, 1945 r., zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.

Zaświadczenie o służbie P. Wróblewskiego w POW wystawione przez Dobiesława Damięckiego, Warszawa 13 stycznia 1938 r., WBH CAW, APiO, sygn. KN 27.6.1938.

Komendant Polikarp Wróblewski (siedzi czwarty od lewej) z oddziałem Ochotniczej Straży Ogniowej, Chotomów 1922 r., zbiory rodzinne Andrzeja Jana Wróblewskiego.

Polikarp Wróblewski z synami Andrzejem i Bohdanem (po prawej), 1983 r., fot. Paweł Elsztein, ze zbiorów P. Elszteina.

Tadeusz Wyszowski, 1918 r., WBH CAW, APiO, sygn. AP 10233.

Jan Stefan Zagajewski, pocz. lat 50. XX w., WBH CAW, sygn. TAP 34/54/5219.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Akt Nowych

Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Warszawie, zespół 2/170, sygn. 1142, Dokumentacja osobowo-płacowa Stefana Nagata (1949–1954).

Rada Główna Opiekuńcza w Warszawie, zespół 52, sygn. 47, Materiały do działalności urzędów i instytucji niezwiązanych z RGO 1918–1920, sygn. 107–109, Sprawozdania i protokoły Rady Opiekuńczej powiatu warszawskiego 1916–1919, sygn. 476–477, Korespondencja sekcji budżetowej, opieki nad dziećmi i młodzieżą, zapomogowej, Powiat warszawski (1916–1920), sygn. 694, Sekcja sprawozdań rocznych, Sprawozdania z działalności Rady Opiekuńczej w gminach: Jabłonna, Góra, Nieporęt, Zegrze i mieście Serock, 1918 r.

Sąd Najwyższy w Warszawie, zespół 2/932, sygn. 2/12067, Akta Izby Karnej w sprawie Stefana Nagata (1950–1951).

Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, zespół 2/2184/616, Archiwum ppłk. Edwarda Dietricha, sygn. 34, M. Kiełbiński, *Relacja dot. działalności Organizacji „Polska Niepodległa” na terenie I Rejonu Obwodu „Obroża” AK*, sygn. 74, *Relacja ob. Nagata Stefana ps. „Borowik” złożona dnia 10 kwietnia 1962 r.*, sygn. 79, *Komenda Okręgu KPN Nr I, Rozkaz dzienny*, M.p. 19 VIII 1941 r., sygn. 91, *Sprawozdanie półroczne za czas od 1.5.42 do 1.3.43, Folwark M. Dnia 18 II 1943 r.* [mps].

Związek Peowiaków, zespół 2191, sygn. 1, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Związku Peowiaków za czas od 9 III 1936 r. do 26 VI 1938 r.*, Warszawa 1938; *Statut Związku Peowiaków*, Warszawa 1936, sygn. 2, *Sprawozdanie Zarządu Okręgu Stołecznego Związku Peowiaków z działalności od dnia 19 VI 1936 r. do dnia 31 III 1937 r.*, Warszawa, kwiecień 1937, sygn. 3, „Komunikat Organizacyjny Zarządu Okręgu Warszawskiego Związku Peowiaków”, 15 IV 1938, nr 36/2, sygn. 5, Związek Peowiaków Okręg Stołeczny, *Instrukcja dla komendantów placówek*, Warszawa 1 VIII 1934.

Archiwum Główne Akt Dawnych

Kaiserliches Deutsches Generalgouvernement Warschau 1915–1918 [Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo Warszawskie] sygn. 10, *Übersicht der im Gebiet des Generalgouvernements Warschau befindlichen militärischen Behörden und Truppen nach den Stande vom 8. Oktober 1918*, Warschau 8 X 1918, sygn. 70, *Gouvernements Befehle* [Rozkazy Gubernatorstwa], 1915–1916, sygn. 71, *Gouvernementsbefehle* [Kopie rozkazów Gubernatorstwa], 1916 r.

Archiwum Państwowe w Warszawie

Komisarz Rządowy na Powiat Warszawski 1918–1919, sygn. 1–3, Organizacja gmin, sygn. 4, Sprawy wójtów.

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim

Akta Gminy Jabłonna 1915–1918, sygn. 790, Akta o zaraźliwych chorobach i szczepieniu ospy 1916 r., sygn. 797, Prośby mieszkańców gminy skierowane do Rady Gminy Jabłonna 1917–1918, sygn. 799, Budżet gminy Jabłonna na rok rachunkowy 1917, sygn. 801, Plakaty – obwieszczenia i rozporządzenia 1915–1916, sygn. 807, Rozporządzenia policyjne i wojskowe 1915–1916, sygn. 895, Wykaz poborów pracowników gminy i sołtysów 1917–1918, sygn. 962, Akta w sprawach szkolnych, 1917 r., sygn. 987, Rozporządzenie cesarsko-niemieckiego naczelnika w sprawie nałożenia na gminę grzywny 1918 r., sygn. 1086, Akta w sprawach wojskowych (żandarmeria, wojsko, komendantura) 1918 r.

Zespół Pełnomocnika Gubernatora Warszawskiego na Rejon Umocniony Twierdzy Modlin 1914–1915 (Upolnomočennyj Komissar Varšavskago Gubernatora po Krěpostnomu Raionu Krěposti Novogeorgievsk”), sygn. 73/695/1-2, *Opověšení žitelám” krěpostnogo raiona Novogeorgievskoj Krěposti*.

Archiwum Państwowe w Warszawie Wieloosobowe Stanowisko ds. Działalności Archiwalnej w Milanówku

Sąd Specjalny w Warszawie (*Das Sondergericht Warschau*) Akta karne: Aleksander Dłutek, Henryk Dębkowski, sygn. 72/643/1696.

Instytut Pamięci Narodowej Oddziałowe Archiwum w Warszawie

Apoloniusz Herbst, Zofia Natorff-Herbst, sygn. IPN BU 0330/123.
 Apoloniusz Herbst, sygn. IPN BU 00231/218/6, *Kontrolne rozpracowanie obiektowe „Bosz” U.B.P. na m.st. Warszawa.*

Kolekcja pamiątek rodzinnych prof. Andrzeja Jana Wróblewskiego
– syna Polikarpa Wróblewskiego.**Kolekcja pamiątek rodzinnych Jacka Natorffa** – zbiór zdjęć, dokumentów osobistych i relacji Apoloniusza Herbsty:

Legitymacja nr 16241 Związku Legionistów Polskich, Warszawa 22 IV 1931 r.
 Akt nadania Krzyża Niepodległości z 28 XII 1933 r.
 A. Herbst, *Ewidencja członków Oddziału „Jabłonna” P.O.W.*, lata 30. XX w. [mps]
 A. Herbst, *Relacja*, pocz. lat 30. XX w. [mps]
 A. Herbst, *Relacja*, Warszawa 30 IX 1931 r. [rps]
Pierwszy wypis z akt notarialnych Kazimierza Kosińskiego Notariusza w Warszawie za 1922 r., Rejestr nr 1797, Warszawa 14 X 1922 r.
 Wyciąg aktu urodzenia A. Herbsty, USC w Nowym Dworze Mazowieckim, 12 XI 1952 r.
 Wyciąg z ksiąg niestałej ludności domu nr 36/3112 Wolska, Warszawa 16 VIII 1929 r.
Zaświadczenie, Dowództwo 3. Dywizji WKSB, M.p. 7 V 1944 r.
 Związek Peowiaków, Legitymacja członkowska nr 1989, Warszawa 17 IX 1930 r.

Muzeum Historyczne w Legionowie

Monografia Miasta Legionowa, red. S. Ciepłiński, P. Chruściel, Legionowo 1983 r. [mps].
Plan Gminy Legjonowo oraz jej granice, 1:6000, 20 XII 1930 r., sygn. Zd/1088.
 Archiwum Poli Cudnej-Kowalskiej:
 Kolekcja pamiątek po Stefanie Rochu Nagacie.
 Polikarp Wróblewski, *Wspomnienia z lat 1903–1918*, [kopia rękopisu].
Przebieg służby w pożarnictwie P. Wróblewskiego, Chotomów 23 I 1978 r. [mps].
 Wykaz osób proponowanych do odznaczenia „Odznaką Grunwaldu”, Chotomów ok. 1962 r.

Muzeum Więzienia Pawiak Oddział Muzeum Niepodległości

List A. Dłutka, Wieliszew 14 X 1976 r.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe

Akta Personalne i Odznaczeniowe oraz Kolekcja Akt Personalnych (do 1939 r.)

Józef Kazimierz Bieńkowski, sygn. I.481.B.6875.
 Józef Barszczewski, sygn. MN 20.7.1932; sygn. I.481.B.2568.
 Romuald Bartoszewicz, sygn. Odrzucono 7.10.1935.
 Józef Bienias, sygn. Odrzucono 21.6.1938.
 Jan Błaszczak, sygn. MN 20.12.1932.
 Karol Borucki, sygn. MN 27.6.1938.
 Mikołaj Bożym, sygn. OPWI/321; sygn. Odrzucono 25.10.1937.
 Stanisław Cudny, sygn. MN 2.5.1933, sygn. I.481.C.4765.
 Edwin Chrzancki, sygn. I.481.C.2674.
 Dobiesław Damięcki, sygn. I.481.D.203.
 Zuzanna Dąbrowska z Wróblewskich, sygn. MN 23.12.1933.
 Aleksander Dłutek, sygn. MN 16.3.1937.
 Stanisław Dobrski, sygn. MN 9.11.1932; sygn. I.481.D.3234.
 Jan Dubski, sygn. Odrzucono 20.9.1937.
 Leonard Faliński, sygn. Odrzucono 25.10.1937.
 Antoni Fijałkowski, sygn. KN 28.12.1933.
 Aleksander Freyd, sygn. AP 1901; sygn. AP 93; sygn. KN 15.4.1932.
 Jan Gruczek, sygn. KN 8.11.1930 (powstaniec styczniowy).
 Jan Gruczek, sygn. MN 21.4.1937.
 Kazimierz Gruszczyński, sygn. MN 17.9.1932.
 Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933.
 Tadeusz Jabłoński, sygn. MN 27.6.1938.
 Felicja (wł. Feliksa) Jakubowska, sygn. MN 19.6.1938.
 Józef Jasiński, sygn. Odrzucono 21.6.1938.
 Stefan Jasiński, sygn. Odrzucono 14.9.1936.
 Eugeniusz Jurkowski, sygn. AP 1068.
 Hipolit Kałęcki, sygn. MN 16.3.1937.
 Stefan Kałęcki, sygn. KN 9.10.1933, AP 7843; KW 47/K-395.
 Stefan Kapuściński, sygn. KN 13.4.1931.

- Jerzy Konarski, sygn. Odrzucono 16.11.1936.
- Jan Korzeniowski, sygn. Odrzucono 21.6.1938.
- Maria Kossowska z Bartusiów, sygn. MN 19.12.1933.
- Stanisław Kowalik, sygn. MN 24.5.1932; sygn. KW 56/K-3463.
- Jadwiga Król z Pietrasów, sygn. MN 16.3.1937.
- Stefan Kuczyński, sygn. MN 21.4.1937.
- Antoni Kwiatkowski, sygn. MN 22.4.1938.
- Ignacy Kwiatkowski, sygn. Odrzucono 25.6.1938.
- Franciszek Liwski, sygn. KKiMN 96-28528, 1939 r.
- Julian Liwski, sygn. MN 2.5.1933.
- Michał Liwski, sygn. KKiMN 96-28528, 1939 r.
- Stefan Marciniak, sygn. AP 1769/89-3288.
- Cyryl Metody Marszałek, sygn. Odrzucono 28.2.1938.
- Stefan Józef Mieszkowski, sygn. KN 10.12.1931; sygn. AP 5933.
- Teodozja Mróz, sygn. KKiMN 169-50490, 1938 r.
- Stefan Roch Nagat, sygn. VM I.482.100-10047; sygn. MN 16.3.1933; sygn. KW 83/N-33, sygn. AP 92 Prac. Cyw.
- Stefan Niksiński, sygn. MN 16.3.1937.
- Eugenia Nowicka z Wyszokowskich, sygn. Odrzucono 25.6.1938.
- Henryk Ogórkiewicz, sygn. KN 15.4.1932; sygn. AP 112.
- Dyonizy Orłowski, sygn. Odrzucono 21.6.1938.
- Czesław Popławski, sygn. MN 27.6.1938.
- Franciszek Rezler, sygn. KN 27.6.1938.
- Włodzimierz Rogowski, sygn. AP 529; sygn. MN 21.4.1937.
- Stanisław Rudnicki, sygn. MN 15.6.1932.
- Eugeniusz Rusiecki, sygn. VM I.482.42-3261; KN 9.11.1932.
- Roman Rusiecki, sygn. AP 813.
- Wacław Sokółski, sygn. MN 16.3.1937; sygn. KW 112/S-2379.
- Władysław Sosiński, sygn. Odrzucono 25.6.1938.
- Ignacy Stasiak, sygn. Odrzucono 28.12.1933.
- Kazimierz Surdykowski, sygn. KN 12.3.1931.
- Stanisław Szafranski, sygn. MN 19.6.1938.
- Czesław Szczeciński, sygn. MN 16.3.1937.
- Bolesław Szczepański, sygn. MN 17.3.1938.
- Stanisław Tarnowski-Dziadak, sygn. KN 20.7.1932; sygn. KW 124/T-169; sygn. AP 3316.
- Jan Trefler, sygn. KN 16.3.1937; sygn. AP 196.
- Leon Trzaska, sygn. Odrzucono 2.4.1936.
- Jan Trzaskoma, sygn. KN 5.8.1937.
- Piotr Trzaskoma, sygn. MN 19.6.1938.
- Wacław Turski, sygn. MN 27.6.1938; sygn. AP 101.
- Felicjan Ufnarski, sygn. Odrzucono 16.5.1933.
- Władysław Waszkiewicz, sygn. AP 356; sygn. MN 27.6.1938.
- Roman Wawrzyniak, sygn. MN 25.2.1932; sygn. AP 5105.
- Zdzisław Zygmunt Wenda, sygn. AP 5511; sygn. KZ 29-70.
- Franciszek Wielgut, sygn. AP 5816, KW 132/W-1197.
- Stanisław Wilczek, sygn. KKiMN 96-28281, 1939 r.
- Henryk Wodzyński, sygn. MN 22.4.1938.
- Konstanty Wodzyński, sygn. MN 27.6.1938.
- Marianna Wodzyńska, sygn. MN 17.3.1938.
- Teofil Wodzyński, sygn. MN 22.4.1938.
- Polikarp Wróblewski, sygn. KN 27.6.1938; sygn. AP 1282.
- Eugenia Wyszokowska-Nowicka, sygn. Odrzucono 25.6.1938.
- Tadeusz Wyszokowski, sygn. AP 7613; sygn. AP 966; sygn. AP 10233.
- Jan Zagajewski-Gryf, sygn. OPWI/3814; sygn. Odrzucono 14.12.1936.
- Stanisław Zatrybowski, sygn. KN 29.12.1933; sygn. AP 5982; sygn. AP 3787.
- Władysław Żmudczyński, sygn. KN 24.10.1931.
- Gabinet Ministra Spraw Wojskowych
- VIII. Wydział osad żołnierskich
- I.300.1.694 – Listy zatwierdzonych do nadziału ziemi osadników i skierowanych do poszczególnych powiatów. Lit. Ł–Z.
- I.300.1.715 – Ewidencja osadników wojskowych w powiatach N–W.

Polska Organizacja Wojskowa,

- sygn. I.124.1.1, Żandarmeria Okręgu IB POW. Rozkazy Komendy Okręgu IB POW 1916–1917,
- sygn. I.124.1.2, Komenda Okręgu IB POW. Rozkazy tygodniowe. Archiwum Komendy Obwodów Podmiejskich (Okręg IC). Raporty z obwodu Praga i Komendy Szkół Podmiejskich, 1917 r.,
- sygn. I.124.1.13, Okręgi I, V, VI, VII, VIIIA i VIII POW,
- sygn. I.124.1.17, Rozkazy 5. Pułku Piechoty Legionów. Kryzys przysięgowy w Zegrzu, lipiec 1917 r.,
- sygn. I.124.1.37, Okręgi I, III, IV, IX POW,
- sygn. I.124.1.43, Żandarmeria POW, podania, karty ewidencyjne żandarmów,
- sygn. I.124.1.44, Żandarmeria POW, rozkazy dzienne i raporty, meldunki, 1918 r.,
- sygn. I.124.1.45, Żandarmeria POW, konwoje, zaświadczenia, Regulamin Krzyża POW 1918 r.,
- sygn. I.124.1.46, Żandarmeria POW, sprawy zatrzymanych urzędników Polizeistelle Warschau,
- sygn. I.124.1.47, Żandarmeria POW, akta dochodzeniowe, sprawa H. Anderszewskiego z Jabłonny,
- sygn. I.124.1.63, Różne okręgi. Rozkazy Komendy Naczelnej POW. Obwieszczenia, 1918 r.,
- sygn. I.124.1.65, Pisma KN POW do Tymczasowej Rady Stanu, 1917 r.,
- sygn. I.124.1.66, Rozkazy, meldunki sytuacyjne. Przydziały peowiaków do Jabłonny 1918–1919,
- sygn. I.124.1.69, Rozkazy Komendy Naczelnej POW 1918 r., Instrukcje,
- sygn. I.124.1.70, Wykazy i listy ewidencyjne podoficerów proponowanych do awansu z okręgów I–IX POW. Spis komendantów obwodów w Okręgu I Warszawa Prowincja, listopad 1918 r.,
- sygn. I.124.1.73, Wykazy obwodów w okręgach POW wraz z obsadą personalną. Stany liczebne obwodów w Okręgu I Warszawa Prowincja. Raporty wydatków, 1918 r.,
- sygn. I.124.1.81, Organizacja poczty POW, regulaminy. Rozkazy okólne okręgu I, II, VB,
- sygn. I.124.1.94, Akta personalne i organizacyjne struktur terenowych Związku Peowiaków, m.in. Radzymin, Tłuszcz, Wołomin (1916–1939),
- sygn. I.124.1.95, Instrukcje i okólniki. Odpowiedź gen. H. Beselera oficerom legionowym internowanym w Beniaminowie 16 VIII 1917 r.,
- sygn. I.124.1.100, Dzienniki podawcze, wykaz okręgów POW z podziałem na powiaty, 1917–1918.

Relacje CAW

- sygn. I. 400.2021/48, Stefan Marciniak, Warszawa 13 VIII 1931 r.,
- sygn. I. 400.2024/18, Mieczysław Kaczkowski, Borek 16 XI 1932 r.,
- sygn. I.400.2365, Władysław Horyd, *Komendant Główny Józef Piłsudski na ćwiczeniach Polskiej Organizacji Wojskowej pod Wawrem – 29 kwietnia 1917 r.*, Warszawa 25 VI 1936 r.,
- sygn. I. 400.3196/93, F. Niewiadomski, *Relacja o braniu udziału w wojnie 1918–1920* [Batalion Wyszkozenia Wojsk Kolejowych z Jabłonny], 6 VIII 1930 r.,
- sygn. I. 400.3216, *Historia Parku Wojsk Kolejowych nr 2 w Jabłonnie*, Jabłonna–Legionowo 12 maja 1920 r.

Teczki Akt Personalnych (po 1945 r.)

- ppor. rez. Apoloniusz Herbst, sygn. TAP 1047/64/46
- ppor. rez. Stanisław Kowalik, sygn. TAP 718/61/187
- Jan Stefan Zagajewski, sygn. TAP 34/54/5219.

Zespół: Wojskowe Biuro Historyczne – Komisja Kwalifikacyjna POW

- Edward Aust, sygn. I.341.1.659.
- Józef Barszczewski, sygn. I.341.1.664.
- Klemens Bieliński, sygn. I.341.1.670.
- Anna Cackowska z Szarlińskich, sygn. I.341.1.686.
- Stanisław Cudny, sygn. WBH I.341.1.694.
- Dobiesław Damięcki, sygn. I.341.1.700.
- Zuzanna Dąbrowska z Wróblewskich, sygn. I.341.1.701.
- Józef Michał Dębski, sygn. I.341.1.703.
- Aleksander Dłutek, sygn. I.341.1.704.
- Ignacy Drózdź, sygn. I.341.1.707.
- Leonard Faliński, sygn. I.341.1.714.
- Aleksander Freyd, sygn. I.341.1.718.
- Wawrzyniec Gawryszewski, sygn. I.341.1.724.
- Kazimierz Gronek, sygn. I.341.1.739.
- Jan Gruczek, sygn. I.341.1.740.
- Apoloniusz Herbst, sygn. I.341.1.747.
- Henryk Iżyłowski, sygn. I.341.1.751.

- Tadeusz Jabłoński, sygn. I.341.1.752.
 Felicja (wł. Feliksa) Jakubowska, sygn. I.341.1.754.
 Romuald Kabulski, sygn. I.341.1.767.
 Hipolit Kałęcki, sygn. I.341.1.769.
 Bolesław Kapitaniak, sygn. I.341.1.771.
 Stefan Kapuściński, sygn. I.341.1.772.
 Aleksander Kielczewski, sygn. I.341.1.777.
 Stanisław Kietliński, sygn. I.341.1.777
 Adam Knobelsdorf, sygn. I.341.1.783.
 Wacław Knopik, sygn. I.341.1.783.
 Maria Kossowska z Bartusiów, sygn. I.341.1.793.
 Stanisław Kowalik, sygn. I.341.1.796.
 Jadwiga Król z Pietrasów, sygn. I.341.1.804.
 Jan Krzyżkiewicz, sygn. I.341.1.808.
 Stefan Kuczyński, sygn. I.341.1.811.
 Czesław Kurpiewski, sygn. I.341.1.815.
 Julian Liwski, sygn. I.341.1.825.
 Cyryl Metody Marszałek, sygn. I.341.1.842.
 Stefan Roch Nagat, sygn. I.341.1.863.
 Stefan Niksiński, sygn. I.341.1.866.
 Dyonizy Orłowski, sygn. I.341.1.876.
 Stefan Pomarański, sygn. I.341.1.900.
 Władysław Pomaski, sygn. I.341.1.900.
 Czesław Popławski, sygn. I.341.1.901.
 Stanisław Puchnowski, sygn. I.341.1.907.
 Stanisław Rudnicki, sygn. I.341.1.916.
 Eugeniusz Rusiecki, sygn. I.341.1.917.
 Roman Rusiecki, sygn. I.341.1.917.
 Anatol Sałaga, sygn. I.341.1.922.
 Franciszek Sawicki, sygn. I.341.1.923.
 Wacław Sokólski, sygn. I.341.1.937.
 Józef Sommer, sygn. I.341.1.938.
 Władysław Sosiński, sygn. I.341.1.938.
 Julian Spuś, sygn. I.341.1.940.
 Władysław Stasiak, sygn. I.341.1.943.
 Kazimierz Surdykowski, sygn. I.341.1.949.
 Tadeusz Szymankiewicz, sygn. I.341.1.959.
 Juliusz Szyperski, sygn. I.341.1.961.
 Felicjan Ufnarski, sygn. I.341.1.974.
 Leon Trzaska, sygn. I.341.1.971.
 Jan Trzaskoma, sygn. I.341.1.971.
 Piotr Trzaskoma, sygn. I.341.1.971.
 Leokadia Turska-Kulesza, sygn. I.341.1.972.
 Henryk Wodzyński, sygn. I.341.1.993.
 Józef Wójcik, sygn. I.341.1.998.
 Polikarp Wróblewski, sygn. I.341.1.1000.
 Roch Wrzosek, sygn. I.341.1.1000.
 Eugenia Wyszowska-Nowicka, sygn. I.341.1.1002.
 Jan Stefan Zagajewski-Gryf; sygn. I.341.1.1003.
 Stanisław Zatorybowski, sygn. WBH I.341.1.1006.
 Czesław Zieliński, sygn. I.341.1.1009.
 Ignacy Zieliński, sygn. I.341.1.1009.
 Kazimierz Żórawski, sygn. I.341.1.1015.
 Stanisław Żytnowski, sygn. I.341.1.1016.
 Zespół: Wojskowe Biuro Historyczne – Materiały do historii Wojska Polskiego sygn. WBH I.341.1.233, Materiały do historii i organizacji Wojska Polskiego w 1918 r., sygn. WBH I.341.1.234, Materiały do historii i organizacji Wojska Polskiego 1918–1920, sygn. WBH I.341.1.237, Materiały do historii organizacji piechoty 1918–1921, sygn. WBH I.341.1.239, Materiały do organizacji i historii wojsk technicznych, lotniczych, łączności, kolejowych, samochodowych i służby zdrowia 1918–1921.

Zespół: Wojskowe Biuro Historyczne – Teki Władysława Horyda

sygn. I.341.1.420, Odpisy akt POW 1915–1918,
 sygn. I.341.1.421, Odpisy akt POW 1915–1919,
 sygn. I.341.1.422, Odpisy akt POW 1916–1918,
 sygn. I.341.1.423, Odpisy akt POW 1916–1919,
 sygn. I.341.1.424, Odpisy akt POW 1917–1918,
 sygn. I.341.1.425, Odpisy akt POW 1918–1919.

Źródła drukowane

Amtliches Fernsprechbuch für den Distrikt Warschau. Herausgegeben von der Deutschen Post Osten, Ausgabe 1942, Stand 1. August 1942. Urzędowa Książka Telefoniczna dla Dystryktu Warschau wydana przez Niemiecką Poczta Wschodu w 1942 r., według stanu z dnia 1. sierpnia 1942 r., Warszawa 1942.
 „Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1920–1924.
 „Dziennik Rozkazów Wojskowych Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1918–1919, 1934.
 „Dziennik Praw” 1918–1919.
 „Gazeta Powiatowa dla Powiatu Warszawskiego” [„Kreisblatt für den Kreis Warschau-Land”], nr 1, 1 IV 1916.
Księga Adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu, Rzemiosł i Rolnictwa, Warszawa 1926/27.
Księga Adresowa Polski (wraz z W.M. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu Rzemiosł i Rolnictwa, Warszawa 1930.
Księga Adresowa Przemysłu Fabrycznego w Królestwie Polskim na Rok 1906.
 Laskowski J., *Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów Rad Opiekuńczych w Warszawie w siedzibie Rady Głównej Opiekuńczej w Warszawie w dniach 1, 2 i 3-cim lipca 1916 roku*, Warszawa 1916.
 „Militär-Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau” 1915–1918.
 „Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej” 1918–1939.
Przemysł Fabryczny w Królestwie Polskim 1911 r., Warszawa 1912.
Przewodnik V. Ogólno-Państwowego Zjazdu Walnego Delegatów Głównego Związku Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa dnia 14 i 15 sierpnia 1932 r.
 „Rocznik Oficerski” 1923, 1924, 1928, 1932.
Rozkazy Oficerskie Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego, Warszawa 1919.
Rozkazy Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego, Warszawa 1918–1919.
Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r.

Spis Abonentów Sieci Telefonicznej M.St. Warszawy P.A.S.T. i Warszawskiej Sieci Okręg. P.P.T.T., Rok 1939/40.
Spis oficerów służących czynnie w dniu 1.6.21 r., Warszawa 24 IX 1921.
Spis telefonów m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego. Rok 1959/60, Warszawa 1959.
Spis telefonów warszawskiego okręgu poczty i telekomunikacji na rok 1950, Warszawa 1950.
Spisok "generalam" po staršinstvu, S-Peterburg 1907.
Sprawozdanie Komitetu Obywatelskiego Guberni Warszawskiej, cz.1, zebrał i opracował dr Wacław Radecki, Warszawa 1916.
Sprawozdanie z Pierwszego Ogólnopolskiego Zjazdu Peowiaków w Wilnie, Warszawa 1937.
Wykaz osób odznaczonych Krzyżem za udział w Wojnie 1918–1921, wyd. Biuro Kadr i Odznaczeń Kancelarii Prezydenta RP, Departament Wojskowy Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, Warszawa 1996.

Relacje zebrane przez autora

List Kazimierza Brakonieckiego, wnuka Wacława Sokólskiego, Olsztyn 16 XII 2018 r.
 Relacja Poli Cudnej-Kowalskiej, córki Stanisława Cudnego, Warszawa 26 VI 2013 r.
 Relacja Zofii Cichockiej, córki Czesława Popławskiego, Warszawa 22 XI 2019 r.
 Relacja Witolda Tomasza Doroszkiewicza, wnuka Stefanii Dłutek siostry Aleksandra Dłutka, Legionowo 3 XII 2019 r.
 Relacja Wiesława Duchewicza, wnuka Maksymiliana Herbsta, brata Apoloniusza Herbsta, Warszawa 30 X 2018 r.
 Relacja Elżbiety Frydrychowicz z domu Dąbrowskiej z Chotomowa, Legionowo 5 II 2020 r.
 Relacja Zbigniewa Gerwatowskiego, Legionowo 10 XI 2019 r.
 Relacja Edwarda Hadrysia, Jabłonna 9 I 2019 r.
 Relacja Wojciecha Jasińskiego, wnuka Józefa Jasińskiego, Legionowo 12 XII 2019 r.
 Relacja Sławomiry Kędrackiej, wnuczki Czesława Popławskiego, Warszawa 22 XI 2019 r.
 Relacja Edmunda Kuklewskiego, Legionowo 22 V 2019 r.
 Relacja Jacka Natorffa, wnuka Apoloniusza Herbsta, Warszawa 21 XI 2018 r.
 Relacja Barbary Niemyskiej z Jabłonną z 28 III 2019 r.
 Relacja Mariana Nowaka, wnuka Jadwigi Król, Chotomów 4 XI 2019 r.

- Relacja Iwony Reder, wnuczki Piotra Trzaskomy, Legionowo 10 XI 2019 r.
- Relacja Piotra Redera, Legionowo 10 XI 2019 r.
- Relacja Zofii Sajkowskiej, córki Zofii Kielbińskiej, wnuczki Marii Kielbińskiej-Kossowskiej z Bartusiów, Legionowo 14 XI 2019 r.
- Relacja Marii Sikory, córki Edwarda Austa, osiedle Góra Skierdowska (Warszawa Białołęka) 5 XI 2019 r.
- Relacja Janiny Sikory, wnuczki Edwarda Austa, osiedle Góra Skierdowska (Warszawa Białołęka) 5 XI 2019 r.
- Relacja Ireny Skalskiej, żony Konstantego Skalskiego – siostrzeńca Dyonizego Orłowskiego, Legionowo 28 XI 2019 r.
- Relacja Kamila Stachnika z Krubina, prawnuka Franciszka Liwskiego, Legionowo 23 I 2020 r.
- Relacja Zbigniewa Szprota, wnuka Stefana Kuczyńskiego, Warszawa 13 XI 2019 r.
- Relacja Włodzimierza Ślaskiego, wnuka Leonarda Falińskiego, Warszawa 21 V 2020 r.
- Relacja Agnieszki Wasilewskiej, prawnuczki Piotra Trzaskomy, Legionowo 10 XI 2019 r.
- Informacje Andrzeja Jana Wróblewskiego, syna Polikarpa Wróblewskiego, Warszawa 7 I 2020 r.
- Relacja Bohdana Wróblewskiego, syna Polikarpa Wróblewskiego, Warszawa 26 VI 2013 r.
- Relacja Eli Yagody z Izraela, mieszkanki Jabłonna do 1939 r., Jabłonna 11 VI 2008 r.
- Relacja Urszuli Zduńskiej, wnuczki Henryka Wodzyńskiego, Legionowo 6 XI 2019 r.

Literatura

- Ast [Adam Staszczuk], *Dziesiąty Pawilon. Obraz dramatyczny w jednym akcie*, Kraków 1897.
- Bettag F., *Die Eroberung von Nowo Georgiewsk*, wyd. 1, Oldenburg–Berlin 1921.
- Bielski R., *Zarys historii wojennej 2-go Pułku Saperów Kaniowskich*, Warszawa 1931.
- „Bogu na chwałę. Ludziom na pożytek”. *100-lecie Ochotniczej Straży Pożarnej w Jabłonie 1912–2012*, red. A. Ostaszewska-Tańska, K. Gośliński, Jabłonna 2012.
- Brakoniec K., *Muza domowa. Wiersze z lat 80. i 90.*, Olsztyn 2000.
- Brakoniec K., *Zakład biograficzny Olsztyn*, Olsztyn 2016.
- Busche H., *Formationsgeschichte der deutschen Infanterie im Ersten Weltkrieg 1914–1918*, Reinbek 1999.
- Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, t. 1, red. Pola Cudna-Kowalska, Chotomów–Jabłonna 1998.
- Chotomów, Jabłonna w konspiracji i walce*, t. 2, red. Pola Cudna-Kowalska, Chotomów–Jabłonna 2004.
- Chajrulin M., *Vozdušnye korabli tipa Il'â Muromiec*, Moskwa 1998.
- Chróściel P., *Na ojczyźnianej drodze. Opowieść o Polikarpie Wróblewskim*, Warszawa 2012.
- Ciesielska M., Hasselbusch R., *Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Warszawa 2015.
- Cieślak S., *POW i rozbrojenie okupantów na Ziemi Łowickiej*, Łowicz 2018.
- Cisek J., Kozłowska E., Wieczorek Ł., *Słownik Legionistów Polskich*, t. 1, Kraków–Warszawa–Zalesie Górne 2019.
- Cudna-Kowalska P., *Saga rodzinna*, 2014, b.m.
- Cygan W.K., *Żołnierze Niepodległości 1863–1938. Słownik biograficzny*, t. 2, Warszawa–Mińsk Mazowiecki–Kraków 2011.
- Demirer M.A., *Polish aviators in Ankara during WW2*, Ankara 2015.
- Derlacz C., Kostecki R., Michałowski T., *Dąbrowa Chotomowska z pamięci*, Dąbrowa Chotomowska 2017.
- Dobroński A.C., *Społeczeństwo i gospodarka Mazowska w okresie powojeniowym 1865–1915*, [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1795–1918*, t. 3, red. J. Szczepański, Pułtusk 2012.
- Elsztein P., *Moja Praga... Moja Warszawa... z archiwum wspomnień*, Warszawa 2014.
- Elsztein P., *Senior z PZL-u* [mps], Warszawa 1991, s. 34–40.
- Gmina Nieporęt w latach 1918–2018. Setna rocznica odzyskania niepodległości*, red. W. Orliński, K. Szostek, Nieporęt 2018.
- Ivickij A., *K' Istorii 4-go Żeleznodorożnago Bataliona (1896–1912)*, Kostroma 1913.

- Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, z. 2, Warszawa 1977.
- Jakubczak S., *Serock i jego mieszkańcy w starej fotografii*, Serock 2007.
- Jan Kruszewski, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, red. O. Laskowski, Warszawa 1934, t. 4, s. 622–623.
- Kledzik M., *Zgrupowanie AK mjr. Bartkiewicza*, Warszawa 2002.
- Klimaszewski K., Pakuła M., *Bitwa Warszawska 1920 r. Jabłonna, Legionowo, Nieporęt, Serock, Wieliszew*, Legionowo 2016.
- Klimaszewski K., *Kościół w Wieliszewie. Historia parafii*, Wieliszew 2012.
- Klimaszewski K., *Ocalić od zapomnienia. Historia zatrzymana w kadrze i na dokumencie*, Wieliszew 2019.
- Kołodziejczyk A., *Odzyskanie niepodległości w 1918 roku – przebieg wydarzeń na Mazowszu*, [w:] *Warszawa i Mazowsze w walkach o niepodległość kraju w latach 1795–1918*, red. A. Koseski, A. Stawarz, Warszawa 2001.
- Kotarba A., *Pamiętnik żołnierski sierżanta I-szej Brygady Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1938.
- Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *Kapitan Zbigniew Burzyński (1902–1971)*, Pruszków 2019.
- Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *Major Władysław Pomaski (1895–1981)*, Pruszków 2009.
- Kretschmann W., *Die Wiederherstellung der Eisenbahnen auf dem östlichen Kriegsschauplatz*, Berlin 1925.
- Kuligowska K., *Jabłonna Augusta*, Jabłonna 2018.
- Łossowski P., *Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 roku*, Warszawa 1986.
- Łossowski P., Stawecki P., *Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa 1988.
- Meyer G., *Der Durchbruch am Narew (Juli–August 1915)*, Oldenburg 1919.
- Nałęcz T., *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- Oleńczak P., *Twierdza Modlin. Przewodnik historyczny z mapą*, Warszawa 2012.
- Polska Organizacja Wojskowa*, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, red. O. Laskowski, Warszawa 1937, t. 6, s. 644–650.
- Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia*, red. J. Stachiewicz, W. Lipiński, Warszawa 1930.
- Orman E., Stawecki P., *Mieczysław Słobódzki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa–Kraków 1998, t. 38/4, z. 159, s. 635–637.
- Pomarański S., *Zarys historii wojennej 1-go Pułku Piechoty Legionów*, Warszawa 1931.
- Rak E., *Ludzkie losy. Nowy Dwór k. Modlina i okolice 1939–1945*, Nowy Dwór Mazowiecki 2012.
- Die Rückführung des Ostheeres*, t. 1, Berlin 1936.
- Rybka R., Stepan K., *Rocznik Oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939 r.*, Kraków 2006.
- Sikora K., Wesołowski A., *U źródeł Sztabu Generalnego Wojska Polskiego 1918–1921*, Warszawa 2008.
- Stawarz A., *Zarys dziejów Legionowa*, t. 1 (do 1939 r.), Legionowo 1994.
- Suleja W., *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.
- Szkoła Podchorążych Piechoty. Księga Pamiątkowa 1830–29.XI–1930. Szkice z dziejów szkół piechoty polskiej*, Ostrów–Komorowo 1930.
- Szczepański J.E., *Jabłonna – Ty morderco mojej młodości! Korespondencja żołnierzy niemieckich z garnizonu Jabłonna 1915–1918*, Legionowo 2015.
- Szczepański J.E., *Landszturm w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim 1915–1918. Formacja głębokich rezerw*, Warszawa 2012.
- Szczepański J.E., *Obóz Hurki. Dzieje garnizonu w Legionowie do 1918 r.*, Legionowo 1997.
- Szczepański J.E., *Zegrzyńskie Feldposty Niemieckiej Piechoty Zapasowej 1916–1918*, Legionowo 2013.
- Szczepański J., *Życie polityczne Mazowsza w okresie powstaniowym 1865–1915*, [w:] *Dzieje Mazowsza lata 1795–1918*, t. 3, red. J. Szczepański, Pułtusk 2012.
- Der Weltkrieg 1914–1918, Die Operationen des Jahres 1915*, t. 8, Berlin 1932.
- Widy-Wirski F., *Szlakiem wyzwolenia. Z historii wojskowej organizacji konspiracyjnej KPN (Kadra Polski Niepodległej) 1940–1942*, Warszawa 1974.
- Wierzchowski H., *Zerzeń i jego historia*, Warszawa 1999.
- Wojciechowski F., *Polska Niepodległa. Konspiracyjna Organizacja Wojskowa*, Warszawa 1996.
- Wspomnienia więźniów Pawiaka*, red. S. Płoski, Warszawa 1962.
- Załączny J., *Powiat warszawski w latach II Rzeczypospolitej. Życie społeczno-gospodarcze, polityczne i kulturalne*, Warszawa 2015.
- Zarys historii wojennej 76-go Lidzkiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1930.
- Zarzycki P., *2. Batalion Mostów Kolejowych*, Pruszków 1994.

Artykuły

- 90 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Chotomowie (1919–2008), „Wieści z Naszej Gminy”. Informator Gminy Jabłonna, maj 2008, nr 3, s. 9–12.
- 100-lecie Ochotniczej Straży Pożarnej w Jabłonie 1912–2012, „Wieści z Naszej Gminy”. Informator Gminy Jabłonna, marzec 2012, nr 2(23), s. 9–12.
- Aus Kämpfen um Warschau und Nowo Georgiewsk*, „Illustrierte Zeitung”, 26 VIII 1915, nr 56(3765), s. 272–273.
- Baranów*, „Gazeta Grudziądzka”, 8 VI 1907, nr 69, s. 3.

- Błaut S., *Franciszek Wielgut – żołnierz, nauczyciel i wychowawca*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 1(206), s. 204–211.
- Brzozowski W., *Początki P.O.W. (1.VIII–22.X.1914 r.)*, „Niepodległość” 1937, t. 16, z. 1(42), s. 473–490.
- Brzozowski W., *Oddział Lotny Wojsk Polskich (1914–1915)*, „Niepodległość” 1939, t. 19, z. 3(53), s. 325–348.
- Brzustowski T., *Niejasna gra z UB – dwuznaczne kontakty z organami bezpieczeństwa państwa na podstawie przypadku Tomasza Lipoka*, „Echa Przeszłości” 2016, t. 17, s. 229–244.
- Chróściel P., *Polikarp Wróblewski „Wyrwa”*, „Niepodległość i Pamięć” 2002, nr 18, s. 67–76.
- Dobroński A.C., *Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1976, t. 20, s. 241–284.
- Dobrowolski S.K., *Grupa plutonu 708 AK z Chotomowa w powstańczej Warszawie*, „Na Przedpolu Warszawy” 1994, z. 2–3, s. 53.
- Domański E., *Mjr piechoty Stanisław „Młot” Parczyński – legionista, peowiak, pionier odrodzenia Wojska Polskiego w Legionowie (1888–1920)*, „Rocznik Legionowski” 2015, t. 5, s. 124–127.
- Gaśnice chemiczne, „Strażak Śląski”, 1 XI 1928, nr 21, s. 202–203.
- Grabowski W., *Armia Krajowa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 8–9(129–130), s. 114–124.
- Jak 1 baon 6 P.P. Legionów stworzył sobie baterię miotaczy min, „Wiarus”, 12 I 1920, z. 2, s. 26–28.
- Jakubczak S., *Powstanie styczniowe na ziemiach powiatu legionowskiego*, „Rocznik Legionowski” 2014, t. 7, s. 22–29.
- Jakubczak S., *Tomasz Chmieliński z Serocka – nieznany bohater Powstania Styczniowego*, „Rocznik Legionowski” 2008, t. 3, s. 421–430.
- Jędrzejewicz W., *P.O.W. i Batalion Warszawski. Moja Służba 1914–1915*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3/4, s. 118–144.
- Jędrzejewicz W., *P.O.W. w latach 1914–15. Szkoła Wojskowa w Wiśniewie*, „Peowiak” 1930, nr 1, s. 10–12.
- Kaplica i kościół w Jabłonie, „Kurier Warszawski”, 15 VII 1925, nr 196, s. 4.
- Kiwilso J., *Historia praskich rodów. Rodzina Natorffów*, „Nowa Gazeta Praska”, 25 I 2012, nr 2(471), s. 6–7.
- Klimaszewski K., *Wieliszew i okolice w powstaniu styczniowym*, „Rocznik Legionowski” 2013, t. 6, s. 16–41.
- Koss [Piotr Nowotny], *Tablica pamięci Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Mazowieckie To i Owo”, 20 XI 2008, nr 47(969), s. 6.
- Kowalska P., *Dezercja, Przypadek, Wycieczka?*, „Powstaniec Warszawski” 2008, nr 57(2), s. 72–74.
- Laszuk Z., *Polikarp Wróblewski*, „Strażak”, 15–31 VIII 1979, nr 16(540), s. 6–7.
- Lewandowski A., *Peowiaci*, „Mazowieckie To i Owo”, 26 II 1998, nr 9(409), s. 13.
- Łukasik J., *Samoobrona ludności wiejskiej podczas okupacji niemieckiej w latach 1916–1918 i udział wsi w rozbrajaniu Niemców*, „Niepodległość” 1937, t. 15, s. 227–232.
- Malicka A., *Marsze Szlakiem Kadrowki (1924–1939). Między polityką historyczną a ideą wychowania obywatelskiego*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. 7, s. 153–168.
- Malinowski, *Początki polskiego wojskowego kolejnictwa*, „Żołnierz Polski”, 27 VIII 1919, nr 44, s. 3–4.
- Mazurek J., *Wspomnienia chłopca-peowiaka*, „Niepodległość” 1930, t. 2, z. 2(4), s. 285–299.
- Mikołajewski S., *W Okręgu Warszawa-Miasto*, „Peowiak” 1930, nr 1, s. 32–33.
- Nabożeństwo za zmarłych Peowiaków Okręgu I-A*, „Peowiak” 1932, nr 9(21), s. 20.
- Napad na magazyn broni*, „Kurier Warszawski”, 16 XI 1918, nr 317, s. 4.
- Napad na plebanię i zabójstwo policjanta*, „Kurier Warszawski”, 12 XI 1928, nr 314, s. 4.
- Nareszcie Niepodległa!*, „Nasze Legionowo” 1988, nr 6(9), s. 3.
- Odwiedziny postów ludowych w obozie Legionistów*, „Świat”, 15 III 1919, nr 11, s. 10.
- O nadużycia z rentą inwalidzką. (Wyrok)*, „Kurier Warszawski”, 27 III 1935, nr 85, s. 7.
- Ordza T., *4. p.p. Leg. Pol. w drodze do obozu I. dywizji W.P. w Jabłonie*, „Placówka”, 25 V 1919, nr 17, s. 10–15.
- Ordza-Hałaciński T., *3-ci Maja w obozie Legionów w Jabłonie*, „Żołnierz Polski”, 14 V 1919, nr 14, s. 6–7.
- Pakuła M., *Pobyt Legionów Polskich w Zegrzu 1917 r.*, „Rocznik Legionowski” 2008, t. 3, s. 39–56.
- Państwowa Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie*, „Przegląd Elektrotechniczny” 1926, nr 1, s. 1–7.
- Poświęcenie sztandaru*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 1–2, s. 151.
- Relidzyński J., *W siedzibie Xsięcia Józefa*, „Wiarus”, 12 IV 1919, z. 15, s. 57–59.
- Rudnicki A., *Akcja oswobodzenia więźniów Benjaminowa*, „Peowiak” 1931, nr 2(5), s. 7–9.
- Schmidt W., *Rozbrojenie Niemców w Polsce 1918 r. w oświeceniu nacjonalistów niemieckich*, „Droga” 1924, nr 4, s. 26–38.
- Sierawski A., *Skrawki historii*, „Gazeta Wieliszewska”, 22 VIII 2013, nr 7/8(70/71), s. 4.

- Snopko J., *Legiony Polskie i Polska Organizacja Wojskowa na Mazowszu*, „Studia Mazowieckie” 2018, nr 2, s. 101–119.
- Sybirak [Walerian Śliwiński], *Słów parę o roku 1918*, „Peowiak” 1932, nr 9(21), s. 13–14.
- Szczepański J.E., *Apoloniusz Aleksander Herbst (1892–1969). Bohater dwóch wojen*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2(66), s. 163–182.
- Szczepański J.E., *Geneza nazwy Legionowo*, „Rocznik Legionowski” 2004, t. 1, s. 21–34.
- Szczepański J.E., *Niemieckie wojska okupacyjne na Mazowszu 1915–1918*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 3, s. 81–106.
- Szczepański J.E., *Odbudowa mostów kolejowych między Wołominem i Tłuszczem, wrzesień 1915 r.*, „Rocznik Wołomiński” 2016, t. 12, s. 145–150.
- Szczęśniak-Wesołowska J., *Wspomnienia o rodzinie Grajnertów oraz o Marii i Piotrze Parolach*, „Rocznik Legionowski” 2008, t. 3, s. 385–410.
- Ś.p. Ignacy Stasiak, „Kurier Warszawski”, 29 VI 1930, nr 175, s. 13.
- Tuliński A., *Listopad 1918 r. na terenie okupacji niemieckiej w wybranych dokumentach Polskiej Organizacji Wojskowej z zasobów Wojskowego Biura Historycznego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, nr 1–2(263–264), s. 245–390.
- Tymrakiewicz W., *Wielki dzień OSP w Chotomowie*, „Strażak”, 16 XI 1978, nr 22(522), s. 28–29.
- Z *Jabłonny*, „Kurier Warszawski”, 29 I 1907, nr 29, s. 4.
- Z *Jabłonny*, „Strażak” 1913, nr 8, s. 6–7.
- Z *Oddziału Powiatowego Związku Straży Pożarnych*, „Kurier Warszawski”, 24 I 1938, nr 23, s. 6.

Publikacje internetowe

- I. Görke, *Ukrywany życiorys. Był bohaterem, nie mógł o tym mówić*, [w] <http://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/7,48726,23950407> [dostęp: 4.12.2018].
- Muzeum Powstania Warszawskiego, Archiwum Historii Mówionej – Marian Jasiński „Gracz” (ur. 1922 r.), www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/marian-jasinski,623.html [dostęp: 21.10.2018].

INDEKS MIEJSCOWOŚCI

- A**leksandrów 161
 Angerburg (obecnie Węgorzewo) 189
 Ankara 283
 Auschwitz (KL) (Oświęcim) 201
- B**agno (leśniczówka) 63, 70, 229, 270, 276
 Baniocha 39, 197
 Baranowicze 152
 Baranowo 266, 267
 Baranów 68, 244
 Bełz 278
 Beniaminów, patrz Białobrzegi
 Berlin 125, 188
 Białobrzegi 58, 65, 77, 160
 Białystok 201, 257, 262
 Bobrujsk 237
 Bochnia 179
 Borków (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 14, 66, 105, 115, 204
 Braszów 282
 Brody 134, 288
 Bródno (obecnie w dzielnicy Warszawa Targówek) 18, 36, 207, 242, 274, 291
 Brześć (nad Bugiem) 119, 236
 Brześć Kujawski 57
 Brzeziny (obecnie w dzielnicy Warszawa Białoleka) 179
 Brzeżany 274
 Buchenwald (KL) 201
 Buchnik (obecnie w dzielnicy Warszawa Białoleka) 50, 55, 56, 57, 86, 180, 209, 224, 229, 292, 293
 Budapeszt 76
 Budy Pobyłkowskie 162
- Budy Zosine 273, 298
 Bukowiec (obecnie część Legionowa) 36, 178
 Bydgoszcz 25
- C**egielnia (historyczna część Legionowa) 187
 Chełm 288
 Choszczówka (obecnie w dzielnicy Warszawa Białoleka) 21, 67, 158, 203, 209
 Chotomów 9, 11, 12, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 47, 48, 50, 55, 56, 58, 60, 69–77, 78, 79, 81, 84, 91, 95, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 136, 137, 138, 157, 164, 165, 170, 171–174, 182, 183, 185, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 205, 209, 217, 218, 227, 228, 229, 232, 233, 241, 242, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 158, 260, 263, 264, 265, 267, 275, 276, 277, 278, 284, 285, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299
- Chrcynno 37
 Chyrów 274
 Ciechanów 20, 44, 178, 189, 192, 274, 275
 Czerwony Dwór (Pustelnik, obecnie część Marek) 127
 Częstochowa 91, 263
 Czortków 289
 Czyste (obecnie w dzielnicy Warszawa Wola) 59
- D**achau (KL) 267
 Dąbrowa Chotomowska 76, 158
 Dąbrówka Grzybowska (obecnie w dzielnicy Warszawa Białoleka) 85

- Dąbrówka Szlachecka (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 86
 Denisów 274
 Dębe 25, 29, 162, 190
 Dęblin 107
 Dobre 18
 Dobromil 274
 Drohiczyn Poleski 289
 Dubno 235
 Dzierzkowice 179
 Dźwińsk 148
- E**lbląg 127
 Elslaake 188
 Elk 262
- F**elsztyn 274
- G**arwolin 44
 Gdańsk 259
 Gdynia 76
 Głowaczyzna 66
 Głusk 278
 Gołędzinów (obecnie w dzielnicy Warszawa Praga-Północ) 60
 Gostynin 265
 Goszczyn 265
 Góra 20, 22, 23, 27, 46, 77, 92, 131, 139, 140, 141, 142, 155, 156, 157, 188, 201, 220, 221, 238, 239, 259, 260, 263, 264, 269
 Góra Skierdowska (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 187, 188, 259
 Grabówka 263
 Grochów (obecnie w dzielnicy Warszawa Praga-Południe) 48, 50, 59, 65, 290
 Grodno 136, 189, 265, 274, 291
 Grodzisk Mazowiecki 44, 200, 271
- Gross-Born (obecnie Borne Sulinowo) 253
 Grójec 44, 219
 Grudziądz 230
 Grzybowo 275
 Gucin (historyczna część Legionowa) 29, 176
- H**elenów 39, 197
 Henryków (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 14, 42, 48, 50, 53, 54, 66, 84, 85, 102, 104, 118, 158, 222, 229, 296
 Homel 237
- I**zabelin 160
- J**abłonka 44
 Jabłonna 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29–37, 40, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 54, 59–65, 66, 67, 68, 69, 76, 83, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 100–118, 121, 131, 136, 139, 140, 141, 142, 143–151, 152, 155, 157–160, 166–171, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 196, 202, 204, 208, 209, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 251, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 264, 267, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 285, 286, 287, 292, 296, 297, 298, 299, 319, 320
 Jabłonna Legionowo, patrz Legionowo
 Jabłonna Legionowa, patrz Legionowo
 Jabłonna Nowa, patrz Legionowo
 Jabłonna Stara, patrz Jabłonna
 Jadwisin 140, 162
 Janówek 22, 23, 26, 78, 155, 156, 220, 221, 243
- Janówek Drugi 156
 Janówek Pierwszy 22, 156, 157, 267
 Jarosław nad Wołgą 201
 Jędrzejów 264
 Józefów 19, 142, 158
- K**aisersteinbruch 191
 Kalisz 58, 91, 143, 179
 Kałuszyn 25, 79, 156, 185, 201, 202, 295
 Kamieniucha 45
 Karczew 11, 166
 Karniewek 53
 Karolino 162, 235
 Katyń 58
 Kąty Węgierskie 140, 161
 Kępa Kikolska 26
 Kępa Tarchomińska (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 219
 Kępno 244
 Kijów 107, 132, 180
 Kłóbka 88
 Kobiałka (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 140, 160
 Kolonia Choszczówka (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 24, 158, 159, 209
 Kołchowszczyzna 136, 265
 Koło 144, 220
 Komorów 39, 197
 Konary 76
 Konik 68, 225
 Konopki 274
 Konstantinów (obecnie Boża Wola) 156
 Korosteń 230
 Kosewko 88
 Kosewo (fort II) 89
 Kostiuchnowka 38, 88
 Kowel 287
 Kozłów 274
- Kraków 22, 76, 179, 225
 Krasnystaw 201
 Kraśnik 201
 Kroczewo 66, 88
 Krubin 10, 11, 13, 14, 22, 25, 26, 46, 50, 77–80, 87, 91, 136, 137, 142, 156, 157, 173, 174, 185, 201, 220, 241, 242, 243, 244, 260, 263, 269, 276, 277, 295, 296, 298, 299, 299
 Krynica 179
 Krystynopol 278
 Krzemieniec 199
 Kukle 45
 Kutno 57, 180
- L**as (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 14, 66, 105, 115, 116, 166, 203, 204, 297
 Legionowo 9, 11, 12, 20, 28, 80, 95, 102–118, 148, 150, 151, 152, 154, 175–185, 190, 192, 199, 202, 213, 219, 222, 227, 228, 240, 241, 242, 244, 256, 257, 268, 269, 273, 276, 277, 287, 297, 319, 320
 Legionowo (Polesie Wołyńskie) 150
 Lublin 68
 Ludwinowo Zegrzyńskie 162
 Lwów 21, 45, 132, 263, 274, 278
- Ł**ajski 17, 18, 142, 157, 158, 159, 160, 188, 225, 240
 Łapy 136, 265
 Łączna (dzielnica Nowego Dworu Mazowieckiego) 86, 156
 Łęczycza 264
 Łomża 91
 Łostowice (obecnie część Gdańska) 259
 Łowicz 44, 196, 207
 Łódź 86, 91, 179
 Łuck 257
 Łuczaj 198, 199

- M**agdeburg 74, 277
 Maków 44
 Małkowicze 278
 Marcelin (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 158
 Marki 21, 32, 126, 127
 Meiningen 128
 Merzig 32
 Michniszki 136, 265
 Mińsk Mazowiecki 44, 176, 199
 Miropol 187
 Mława 20, 27, 178
 Modlin 11, 23, 24, 25, 26, 71, 77, 78, 88, 91, 92, 93, 102, 113, 139, 140, 142, 220, 221, 222, 229, 269, 287, 288, 295, 296
 Moskwa 236, 237
- N**agoszewo 18
 Nasielsk 20, 37, 175, 192, 207
 Nieporęt 18, 20, 23, 27, 30, 36, 37, 46, 79, 105, 131, 139, 140, 155, 160, 175, 196, 199, 200, 205, 227, 234, 238, 246
 Nieszawa 127
 Notre Dame de Lorette 63, 244
 Nowe Bródno (obecnie w dzielnicy Warszawa Targówek) 18, 291
 Nowodwory (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 187, 192
 Nowogiejorgijewsk, patrz Modlin
 Nowogródek 230
 Nowy Dwór Mazowiecki 14, 46, 49, 50, 53, 84, 86, 88, 89, 96, 113, 140, 157, 190, 208, 222, 227, 229, 242, 264
 Nuna 162
- O**kęcie (obecnie w dzielnicy Warszawa Włochy) 139, 261
 Okuniew 187
 Okunin (obecnie część Nowego Dworu Mazowieckiego) 22, 156, 221
 Olszewnica 25, 80, 164, 238, 243, 276
 Olszewnica Nowa 46, 50, 73, 77, 78, 79, 185, 260, 263, 295
 Olszewnica Stara 46, 50, 68, 156, 157, 238, 263
 Olsztyn 262
 Osiek Wielki 144
 Osowiec 74, 189, 295
 Ossów 187
 Ostaszów 153
 Ostrołęka 262, 267
 Ostrów Mazowiecka 18, 220, 288
 Oświęcim 231
 Ożarów 39, 197
- P**abianice 179
 Palmiry 20, 241
 Pelcowizna (obecnie w dzielnicy Warszawa Praga-Północ) 14, 22, 47, 60, 66, 79, 222, 242, 243, 291
 Pęcice 66, 139, 222
 Piaseczno 39, 197
 Piekielko (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 85, 241
 Pińsk 278
 Piotrogród (Petersburg) 236
 Płock 91, 127, 129, 207
 Płońsk 192, 221, 235, 262
 Płudy (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 22, 85, 213
 Poddębnie 160
 Połock 131, 268
 Popowo Borowe 162
 Porządzie 265, 266, 267
 Postawy 67, 198
 Poznań 86, 262
 Praga (Warszawa) 11, 19, 20, 36, 44, 40, 46, 47, 48, 50, 53, 54, 55, 57, 60, 65, 71, 77, 86, 99, 106, 125, 166, 176, 203, 207, 211, 213, 215, 222, 233, 258, 287
- Pruszków 32, 139, 228, 231
 Przeszkoda 230
 Psków 107
 Pułtusk 44, 52, 91, 141, 178, 192, 207, 229
- R**adom 208, 221
 Radoszkowice 130
 Radzikowo 235
 Radzymin 44, 46, 314
 Rajszew 224, 240
 Raków 230
 Rathenow 188
 Rawa 44
 Rembelszczyzna 161
 Rembertów (obecnie w dzielnicy Warszawa Rembertów) 10, 93, 289
 Rianzań 223
 Różan 179, 247, 255
 Rzeszów 76, 268
- S**achsenhausen (KL) 267
 Sambor 274
 Sandomierz 127
 Schildberg (obecnie Ostrzeszów) 191
 Serock 18, 23, 27, 36, 37, 140, 141, 142, 161, 162
 Siedlce 91, 199
 Siennica 263, 264
 Skierdy 26
 Skierniewice 44
 Skrzyszew 19, 20, 22, 73, 74, 79, 80, 155, 156, 157, 185, 188, 189, 190, 201, 202, 220
 Sobolew 220
 Sochaczew 207
 Sokolniki 45
 Sonnefeld 128
- Sopot 231
 Stanisławowo (gmina Serock) 162
 Stanisławów (gmina Nieporęt) 140, 161, 199
 Stanisławów (Kresy Wschodnie) 235
 Stanisławów (powiat Mińsk Mazowiecki) 176
 Sulejówek 268
 Sulimowo 278
 Suszki-Bielka 230
 Syzrań 107
 Szczuczyn 230
 Szczypiorno 45, 58
 Szczytno 262
 Szydłowiec 179
- Ś**migiel 33
 Świdry Stare (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 158
- T**ałudź 136, 261, 262
 Tarchomin (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 140, 142, 158, 202, 203, 269
 Targówek (obecnie w dzielnicy Warszawa Targówek) 18
 Tarnopol 274
 Tłuszcz 39, 175, 199, 245, 246, 314
 Tomaszów 222
 Topolina 156
 Toruń 288
- U**chnów 278
 Ursynów (obecnie w dzielnicy Warszawa Ursynów) 22, 157, 264
 Urzędów 179
- W**arszawa 11, 13, 15, 18, 19, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 38, 39, 40, 43, 44,

45, 46, 50, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 82, 85, 86, 91, 92, 93, 94, 98, 99, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 121, 125, 126, 128, 129, 133, 134, 135, 138, 141, 142, 146, 147, 152, 157, 166, 167, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 197, 198, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 12, 215, 216, 217, 219, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 242, 243, 245, 246, 249, 253, 254, 256, 261, 262, 264, 266, 268, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 299

Wawer (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 11, 46, 48, 105, 111, 170, 204, 229

Wiązowna 225

Wieliszew 10, 11, 13, 14, 23, 25, 39, 46, 50, 58, 81–84, 91, 92, 113, 121, 123, 136, 137, 140, 160, 161, 164, 174–175, 180, 183, 185, 191, 194, 196, 198, 199, 200, 201, 205, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 276, 277, 294, 295, 298, 299

Wielki Miedwież 40

Wilno 66, 85, 136, 148, 264, 265, 274

Winnica (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 35, 232

Wiśniewo (obecnie w dzielnicy Warszawa Białołęka) 40

Włocławek 91, 255

Wola (Warszawa Wola) 44, 55, 59, 211

Wola Aleksandra 160

Wołomin 32, 39, 314

Wymysły 66, 88

Wyszków 265, 266

Wyszogród 207

Zaborol 260

Zacisze (obecnie w dzielnicy Warszawa Targówek) 274

Zagórz (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 66, 115, 204

Zagroby, patrz Zegrze Południowe

Zakroczym 66, 84, 88, 89

Zalesie Borowe 162

Zambrów 18, 148, 188

Zamość 199, 201, 227

Zastów (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 105, 204

Ząbki 50

Zbytki (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 14, 66, 105, 114, 115, 116, 203, 204, 297

Zegrze 11, 12, 23, 27, 35, 82, 90, 91, 92, 95, 113, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 139, 140, 141, 142, 155, 161, 162, 198, 237, 296

Zegrze Południowe 26, 58, 83, 123, 124, 125, 140

Zegrze Północne, patrz Zegrze

Zegrzynek 162

Zerzeń (obecnie w dzielnicy Warszawa Wawer) 157, 203, 204, 299

Zielona (obecnie w dzielnicy Warszawa Wesoła) 169, 170, 229

Zwiahel 153

Żółkiew 278

Żurominek 132, 220

INDEKS OSOBOWY

Affek 80

Affek Jan 155

Albrecht Karol, ps. „Karabin” 87

„Aldona”, patrz Jakubowska z domu Wodzyńska Feliksa

Alwinger Antoni 86

„Amazonka”, patrz Kaczorowski Roman

Ambroziak Adam, ps. „Brudnicz” 92

Anderszewski Henryk 113

„Anielka”, patrz Cudna-Kowalska Pola

„As”, patrz Lasoń Józef

Aust Anna z domu Borkowska 187

Aust Edward, ps. „Godebski” 62, 63, 68, 73, 135, 141, 169, 184, 186–188, 218, 236, 245, 258, 259, 298, 320

Aust Józef 186

Aust Ludwik 187

Aust Maciej 187

Aust Sylwester 187

Aust z domu Marchlewska Marianna 186, 187

Aust Zofia 187

Baerenfels-Warnow Konrad 25

Bagiński Walery 198

Bagniewski Piotr 139

Bandurski Waclaw 153

Bansleben z domu Kiełbińska Maria 227

Barszczewska z domu Chodubska Józefa 190

Barszczewska z domu Szewczyk Marianna 188

Barszczewski Jan 80, 156, 157, 188

Barszczewski Józef, ps. „Drzazga” 69, 70, 72, 73, 74, 79, 96, 97, 98, 137, 173, 188–191, 202, 295

Barszczewski Waclaw 191

„Bartkiewicz”, patrz Zawadzki Włodzimierz

Bartosiewicz-Winiarski, dowódca plutonu POW w Warszawie 197

Bartoszewicz Romuald 176

Bartuś Marcin 225

Bartuś z domu Gołuchowska Franciszka 225

Bąkowski Jerzy 40

Belina-Prażmowski Władysław 278

Beseler Hans von 25, 27, 71, 220

„Bezmian”, patrz Freyd Aleksander

„Biedronka”, patrz Tyska z domu Szarlińska Apolonia

Bielecki, ps. „Rawicz” 198

Bieliński Klemens, ps. „Scyzoryk” 88

Bienias Adam 24, 158, 159

Bienias Józef 19

Bienias Michał 34

Bienias Piotr 24

Bieniecki Aleksander 148

Bieńkowski Ignacy 156

Bieńkowski Jan 80

Bieńkowski Józef Kazimierz 107, 109, 111, 139

Bieńkowski Mieczysław 80

Binder Feliks 140

„Biruta”, patrz Kossowska z domu Bartuś, I voto Kiełbińska Maria

„Blondyn”, patrz Rezler Franciszek

Błaszczak Jan 178

Bobyry Mikołaj 23

Bojko Jakub 149

- „Bojomir”, patrz Wierzbowski Tomasz
 „Boleszczyc”, patrz Paprocki Stanisław
 Bombas Ludwik 151
 Borkowski Ignacy 35, 159
 Borodnicz, porucznik 240
 „Borowicz”, patrz Pomarański Stefan
 „Borowik”, patrz Nagat Stefan Roch
 Borucki Karol, ps. „Karbon”
 (ps. II w. świat.) 176, 177
 „Boruta”, patrz Dąbrowski Henryk
 Bożym Józef 20
 Bożym Mikołaj 19, 20
 Brakoniec Kazimierz 261
 „Braclawski”, patrz Wilczyński Witold
 Bral Antoni 156
 Braun Szymon, ps. „Wirtelewicz” 89
 Brewczyński Józef 80
 „Brodzki”, patrz Surdykowski Kazimierz
 „Brózda”, patrz Cudny Stanisław
 „Brudnicz”, patrz Ambroziak Adam
 „Bruzda”, patrz Marciniak Stefan
 „Brzeziński”, patrz Łabęda Zygmunt
 „Brzózka”, patrz Pomarański Zygmunt
 Brzustowski Tomasz 216
 Buczny Franciszek 157, 158, 159, 240
 Bułka Franciszek 158
 Burzyński Zbigniew 179
 „Buyno”, patrz Libicki Konrad
 Bziuk Józef 80
 Bzura (Bzurowa) Bronisława 34, 35, 158
 Bzura Stanisław 34, 35, 100, 209
- C**ackowski Bronisław 285
 Cackowski Wojciech 34
 Celica Józef, ps. „Lechicz”
 (ps. II w. świat.) 253
 Chabowski Anastazy 160
- Chamiec Antoni, ps. „Mirski” 44
 Chmieliński Tomasz 18
 Chodorski Jarosław 13, 16
 Choiński, inżynier 237
 Chrzanecki Edwin, ps. „Czarnecki”
 85, 86
 „Chwastowski”, patrz Sałaga Anatol
 Cichocka z domu Popławska Zofia
 259, 305, 319
 Cieślak Stefan 92
 Cieśliński Feliks 179
 Cieśliński Stefan 80
 Cudna z domu Kowalewska Aleksandra 192
 Cudna z domu Lemańska Marianna 191
 Cudna-Kowalska Pola, ps. „Anielka”
 (ps. II w. świat.) 9, 183, 193, 233, 284, 319
 Cudny Piotr 191, 192, 194
 Cudny Stanisław, ps. „Brózda”
 „Skiba” (ps. II w. świat.) 9, 56, 69, 70, 72, 73, 75, 79, 98, 137, 165, 172, 173, 182, 184, 191–193, 319
 Cybulski Wacław 190
 „Cyganka”, patrz Wodzyńska Marianna
 Cymer Helena 225
 Czaplarski Jan 210
 „Czarnecki”, patrz Chrzanecki Edwin
 „Czarnecki”, patrz Dłutek Władysław
 „Czarnota”, patrz Szymankiewicz Tadeusz
 „Czarny”, patrz Rusiecki Eugeniusz
 „Czarny”, patrz Spuś Julian
 „Czubaj”, patrz Fijałkowski Antoni
- D**amięcki Dobiesław, ps. „Sułkowski”, „Żwirski” 53, 65, 67, 81, 93, 217, 223, 234, 281, 282, 288
 Dańko Jerzy 148
- „Dąb”, patrz Wodzyński Henryk
 Dąbrowska Barbara 195
 Dąbrowska Maria Teresa 195
 Dąbrowska Natalia 196
 Dąbrowska z Wróblewskich Zuzanna, ps. „Hanka” 79, 98, 173, 194–196, 275
 Dąbrowski Andrzej 195
 Dąbrowski Henryk, ps. „Boruta” 49, 68
 Dąbrowski Józef 195
 Dąbrowski Marian 195
 Dąbrowski Sylwester, ps. „Mond” 87
 Degiel Rafał 16
 Deleciński Antoni 158
 Denhoff-Czarnecki Wacław 143, 148
 Deptuła Zygmunt 162
 Derlach Bolesław 156
 Derlach Józef 158, 159, 160
 Dębowski Henryk 199, 200
 Dębski Aleksander 288
 Dębski Józef, ps. „Jankowski” 37
 Dłutek Aleksander, ps. „Wieliszewski” 39, 81, 84, 121, 123, 137, 175, 180, 184, 196–201, 207, 235, 237, 295, 296, 319
 Dłutek Helena 201
 Dłutek Jacenty 196
 Dłutek Stefan 201
 Dłutek Wanda 198, 201
 Dłutek Władysław, ps. „Czarnecki” 87
 Dłutek z domu Oktaba Marianna 196
 Dobroński Adam Czesław 16
 Dobrski Stanisław, ps. „Jastrzębiec” 84, 86
 Domke Martin 125, 126
 Doroszkiewicz Witold Tomasz 201, 319
 Dowbor-Muśnicki Józef 106, 139, 201, 202, 237, 297, 319
 Drabik Wacław 85
- Drewnik Franciszek 19
 Drózdź Ignacy 105, 116
 Drózdź Jan 105
 Dubska z domu Korzeń Marianna 201
 Dubski Jan 79, 137, 201–202, 295
 Dubski Marceli 84, 123
 Dubski Mikołaj 201
 Duchewicz Wiesław 208, 216, 319
 Duliński Jan 20
 Duliński Władysław 161
 „Dunin”, patrz Krzyżkiewicz Jan
 Duriasz Szymon 162
 Dziadak-Tarnowski Stanisław, ps. „Rozłucki” 45, 46, 58, 292, 293
 „Dziadek II”, patrz Lasoń Józef
- F**ala”, patrz Kałęcki Hipolit
 Falińska z domu Kosma Stanisława 202
 Falińska z domu Wodzyńska Marianna 202
 Faliński Józef 202
 Faliński Leonard, ps. „Sęp” 68, 141, 202–203, 320
 Felc Atanazy 177
 Feldtkeller, pułkownik 26
 Felicki Stanisław, ps. „Skiba”
 (ps. II w. świat.) 273
 „Fidelis”, patrz Kiełbiński Mieczysław
 Fieldorf August Emil 261
 Figura Walenty 105
 Fijałkowski Antoni, ps. „Czubaj”, „Sław” 66, 67, 84, 85
 Filipkowski Władysław 119
 Filipowicz Leon, ps. „Zygmunt” 40
 „Florjan”, patrz Kubikowski Czesław
 Freyd Aleksander, ps. „Bezmian” 50, 58, 169, 170, 195, 196, 218, 227, 245, 281, 293

- Frydrychowicz Elżbieta z domu Dąbrowska 196, 319
 Frysberg Adam 36
 Furgalski Tadeusz, ps. „Wyrwa” 83
- G**aładyk Janusz 265
 Gawryszewska z domu Witak Rozalia 203
 Gawryszewski Antoni 10, 105, 113, 114, 115, 116, 117, 180, 203–204, 297, 299
 Gawryszewski Ignacy 105
 Gawryszewski Paweł 203
 Gawryszewski Stanisław 105
 Gawryszewski Wawrzyniec 105, 204
 Gąsiorowski Jan 105
 Gąsiorowski Stanisław 105
 Gerwatowski Zbigniew 177, 319
 Gierczyński Stanisław 158
 Gierwatowski Władysław 80
 Głowacki Stanisław 162
 Gniewecki Antoni, ps. „Wyrwicz” 92
 „Godebski”, patrz Aust Edward
 Godlewski Stefan 22
 Goliński Jan 119
 „Gołąb”, patrz Trzaskoma Piotr
 Gołębiowski Józef 105
 Gołębiowski Witold, ps. „Ildefons” 44
 Gostkiewicz Kazimierz, ps. „Kmicic” 89
 Górny Bronisław 210
 Górską z domu Jakubowska Maria 217
 „Grabiński”, patrz Jurkowski Eugeniusz
 Grabowski Antoni 156
 Grabowski Stefan 80
 Grajnert Maria 22
 Grajnert Stanisław 80
 Graniewicz Moszek 162
 Grodek, członek POW w Wieliszewie 84
- Groniek Kazimierz, ps. „Jaskółka” 79, 98, 205, 257
 Groniek Wincenty 156
 Grotowicz Leopold 158
 Gruczek Franciszek 205
 Gruczek Jan, powstaniec styczniowy 17, 18
 Gruczek Jan, ps. „Słowik” 81, 83, 84, 123, 137, 165, 174, 175, 205–207
 Gruczek Piotr 18
 Gruczek z domu Kalinowska Bronisława 207
 Gruczek z domu Oktaba Eleonora 205
 Gruczek z domu Słaby Brygida 18
 Grünke Edmund 268
 Grunwald Tadeusz, ps. „Mochnacki” 198
 Gruszczyński Kazimierz, ps. „Poraj” 85, 102, 118
 Gruzewski Henryk, ps. „Socha” 44
 „Gryf”, patrz Zagajewski Jan Stefan
 Guzowska Natalia 22
- H**adryś Edward 188, 319
 Haluch-Brzozowski Jan 151
 „Hanka”, patrz Dąbrowska z Wróblewskich Zuzanna
 „Hanka”, patrz Rusiecka Zofia
 „Herbiec”, członek POW
 Herbst Apoloniusz, ps. „Zaremba”, „Jasiński” (ps. II w. świat.) 13, 14, 48, 60, 61, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 86, 100, 101, 135, 159, 165, 166, 167, 169, 170, 186, 192, 208–217, 230, 245, 256, 267, 277, 286, 287, 292, 294, 298, 319
 Herbst Jadwiga Anna z Mierzejewskich 67, 159, 209, 210
 Herbst Jadwiga Halina 210, 217
- Herbst Juliusz 200, 217
 Herbst Maksymilian 216
 Herbst Stefania 216
 Herbst z domu Neupert Anastazja 200, 217
 Herbst, I voto Natorff z domu Sołtysińska Zofia, ps. „Jedynaczka” (ps. II w. świat.) 211, 213, 214
 Herbstowie, rodzina 208, 213, 214
 Hernowski Bolesław, patrz Zajączkowski Janusz
 Hoffmann Julia 30
 Hołowacz Feliks 174
- „**I**ldefons”, patrz Gołębiowski Witold
 Iżyłowski Henryk 179
- J**abłoński Jerzy 92
 Jabłoński, naczelnik straży bezpieczeństwa w Okręgu Tarchomin 140
 Jabłoński Stefan 291
 Jabłoński Tadeusz, ps. „Szczerbiec” 56, 57
 Jabłoński, sekretarz sądu 19, 238
 „Jaga”, patrz Pieśkiewicz z domu Wodzyńska Jadwiga
 Jagnieżówna Bronisława 80
 Jakubowska z domu Wodzyńska Feliksa, ps. „Aldona” 69, 168, 169, 184, 217–218, 236, 270
 Jakubowski Antoni 217
 Jakubowski Jan 161, 163
 Jakubowski Zdzisław 217
 Janicki Franciszek 162, 163
 Jankiewicz Leon Wiesław 114
 Jankowski Józef, dowódca partii w powstaniu styczniowym 18
 „Jankowski”, patrz Dębski Józef
 Januszajtis Marian 147
 Jasińska Władysława 219
- Jasińska z domu Gawrońska Antonina 218
 Jasińska z domu Strasz Marianna 221
 Jasiński Edward 220
 Jasiński Józef, ojciec Stefana 219
 Jasiński Józef, ps. „Królikowski”, „Ryba” (ps. II w. świat.) 68, 134, 135, 141, 159, 182, 184, 218–219, 319
 Jasiński Kazimierz 218
 Jasiński Ludwik 34, 158, 159, 218, 240
 Jasiński Marian 218, 219
 Jasiński Stefan, ps. „Jastrzębiec” 68, 132, 135, 219–220
 Jasiński Tadeusz 218
 Jasiński Wojciech 219, 319
 „Jasiński”, patrz Herbst Apoloniusz
 Jasiobędzki Józef 161
 „Jaskółka”, patrz Groniek Kazimierz
 „Jastrzębiec”, patrz Dobrski Stanisław
 „Jastrzębiec”, patrz Jasiński Stefan
 Jastrzębowski Wojciech 164
 Jaworski Walerian 148
 „Jaworski”, patrz Szafranski Stanisław
 Jaźwiński Bolesław 109, 110, 112, 139
 „Jedynaczka”, patrz Herbst, I voto Natorff z domu Sołtysińska Zofia
 „Jemiola”, patrz Rudnicki Stanisław
 Jędrzejewicz Waclaw, ps. „Ordon” 40, 169
 Jołka-Leśniewski Stanisław 144
 Jopkowicz, syn nauczyciela z Olszewnicy Starej 238
 Jorkan (Jorkun) Adam 162
 „Jowisz”, patrz Wawrzyniak Roman
 Jurkowski Eugeniusz, ps. „Grabiński” 57, 125, 130, 211, 213

- „Kacper”, patrz Krasiński Stefan
 Kaczorowski Roman, ps. „Amazonka” 87
 Kado Jan 160
 Kalinowski, podporucznik 127
 Kałęcka Waleria 107
 Kałęcka z domu Drzazgowska Balbina 220
 Kałęcka z domu Turczyńska Helena 221
 Kałęcki Antoni 220
 Kałęcki Czesław 80
 Kałęcki Hipolit, ps. „Fala” 77, 79, 137, 140, 141, 173, 220–222, 269
 Kałęcki Konstanty 107
 Kałęcki Leonard Ignacy 22, 80, 155, 157, 220, 241
 Kałęcki Stefan 107, 139
 Kamieński Przemysław 142
 Kamiński Stanisław 80
 „Kamiński”, patrz Tarwacki Czesław
 Kapitaniak Bolesław 179
 Kapuściński Stefan, ps. „Kruk” 55, 57
 „Karabin”, patrz Albrecht Karol
 Karasiński Władysław 261
 „Karból”, patrz Borucki Karol
 Karcz Paweł 105
 Karczewski, działacz WRO 21
 Kardasiński Leopold 236
 „Karny”, patrz Rokicki Józef
 Kasprzycki Tadeusz 41, 43, 59
 Kawałowski Jan 162
 Kawka Szymon 160
 Kędracka Sławomira 319
 Kędzierski Antoni 36
 Kiberlajn Jankiel, ps. „Wojtek” 85
 Kielbińska-Kossowska Maria, patrz Kossowska z domu Bartuś I voto
 Kielbińska Maria
 Kielbińska z domu Jasińska Zofia 219
 Kielbiński Antoni 227
 Kielbiński Jerzy 227
 Kielbiński Mieczysław, ps. „Fidelis” (ps. II w. świat.), „Socha” (ps. II w. świat.) 227, 228, 273, 298
 Kielczewski Aleksander, ps. „Szary” 66
 Kietliński Stanisław 21
 Kinzelbach, generał major 85
 Klimczak Grzegorz 34
 Klimek Jadwiga 246
 Klimek Karol 22
 Klimek Mikołaj 246
 Kluźniak Ludwik 24
 Kłosiński Bolesław 179
 „Kmicic”, patrz Gostkiewicz Kazimierz
 „Kmicic”, patrz Niksiński Stefan
 Knaflewscy, rodzina ze Śmigła 33
 Knobelsdorf Adam, ps. „Radwan” 177, 178
 Knopik Franciszek 222
 Knopik Waclaw, ps. „Zbijewski” 61, 65, 66, 68, 73, 104, 105, 106, 112, 113, 222–223, 240, 255, 278, 296
 Knopik z domu Dąbkowska Julia 222
 Knorr Lorenz 128, 129
 Koc Adam, ps. „Witold” 38, 164, 264
 Koc Leon Waclaw 119, 143, 207
 Kocięcki Czesław 162
 Koeppel, major 170
 Kolankowski Mikołaj 152
 Kolanowski Jan, ps. „Orski” 92
 Kołacz Teofil 156
 Konarski Jerzy, ps. „Polak” 87, 89
 Kończycki Dominik 153
 „Korab”, pułkownik 214
 Korkozowicz Jan 92, 108, 126, 296
 Korzeń (Korzeniowski) Jan, ps. „Zabielski” (ps. II w. świat.) 68, 135, 182, 184, 223–224
 Korzeń Stanisław 223
 Korzeń z domu Dąbrowska Stanisława Natalia 223, 224
 Korzeń z domu Michalska Marianna 223
 Kosmowska Irena 178
 Kossowska z domu Bartuś, I voto Kielbińska Maria, ps. „Biruta”, „Pantera” (ps. II w. świat.) 61, 62, 68, 168, 169, 182, 183, 184, 218, 225–228, 298, 320
 Kossowski Jan, mąż Marii 227
 Kossowski Jan, podporucznik 229
 „Kostek”, patrz Zagajewski Jan Stefan
 Kostro Jan 160
 Kościalkowski (Czerski), patrz Zyndram-Kościalkowski Marian
 Kościeszka-Ląbecki Marian 112
 Kotarba Adolf 82
 Kowalewski Teofil 178
 Kowalik Antoni 156
 Kowalik Halina 230
 Kowalik Jerzy 230
 Kowalik Mieczysław 230
 Kowalik Piotr 228
 Kowalik Stanisław, ps. „Stecki” 51, 56, 73, 75, 79, 96, 97, 98, 104, 136, 137, 138, 170, 171, 173, 205, 228–231, 257
 Kowalik Teresa 228
 Kowalik z domu Liwska Agnieszka 230, 231
 Kowalik z domu Szymanowska Aleksandra
 Kowalik Zdzisław 230
 Kownacki Paweł 16
 „Kozar”, patrz Słobódzki Mieczysław
 Kozarzowski Feliks 162
 Kozłowski Józef 261
 Kozłowski Stanisław 81, 84, 123, 237
 Kozłowski Sylwester 35
 Kozłowski Władysław 22
 Krasicki Fryderyk 199
 Krasicki Jan (Janek) 199
 Krasiński Stefan, ps. „Kacper” (ps. II w. świat.) 192, 251
 Krauss z domu Liwska Halina 242
 Krawczyk Stanisław 178
 Krok-Paszkowski Henryk 178
 Król Franciszek 232, 233
 Król z domu Pietras Jadwiga, ps. „Sowa” 74, 79, 172, 173, 184, 232–234, 257, 319
 „Królikowski”, patrz Jasiński Józef
 „Kruk”, patrz Kapuściński Stefan
 „Kruk”, patrz Ostrowski Józef
 „Kruk”, patrz Rogowski Włodzimierz
 Kruszewski Jan 143, 147, 148
 Krysztofowicz z domu Dłutek Stefania 196
 Krzemiński, nauczyciel 19, 238
 „Krzewski”, patrz Lilienfeld Karol
 „Krzywonos”, patrz Szadkowski Piotr
 Krzyżkiewicz Jan, ps. „Dunin” 52, 54, 57, 86, 119
 Kubalski Jan 24
 Kubikowski Czesław, ps. „Florian” (ps. II w. świat.) 214, 215
 „Kubuś”, patrz Sobelson Jakub
 Kuczyńscy, rodzina z Wieliszewa 235
 Kuczyńska z domu Jędraszko Eleonora 234
 Kuczyńska z domu Kuczyńska Władysława 235
 Kuczyński Paweł 234
 Kuczyński Stefan, ps. „Rozmysław” 81, 84, 123, 137, 174, 175, 184, 201, 234–235, 320
 Kuczyński Zbigniew 235

- Kudelski Bolesław, ps. „Rak” 115, 282
 Kuklewski Edmund 208, 259, 319
 Kulesza z domu Turska Leokadia 61, 69, 236
 König, podporucznik rezerwy 35
 Kuranowski Franciszek, syn Antoniego 105
 Kuranowski Franciszek, syn Łukasza 105
 Kurpiewski Czesław, ps. „Rozwali-górski” 88
 Kuskowski Kazimierz 85
 Kuś Antoni 261
 Kwiatkowska z domu Bienias Marianna 238
 Kwiatkowska z domu Twardo Ewa 236
 Kwiatkowski Antoni 81, 84, 123, 137, 175, 236–238, 295
 Kwiatkowski Ignacy 19, 61, 68, 135, 166, 238–241
 Kwiatkowski Józef 69
 Kwiatkowski Piotr 236
 Kwiatkowski Władysław 156, 157
 Kwiecińscy, rodzina z Dąbrowy Chotomowskiej 76
 Kwiecińska z domu Wenda Jadwiga Justyna 76
 Kwieciński Władysław 76, 77
- L**angner Aleksander 244
 Lankiewicz Henryk 178
 Lanota Edward 290
 Lasoń Józef, ps. „Dziadek II”, „As” (ps. II w. świat) 215
 Latos Jakub 105
 „Lechicz”, patrz Celica Józef
 Lenartus-Paprocki Wiktor 143
 Leszak Stanisław, ps. „Leszczyc” 83
 „Leszczyc”, patrz Leszak Stanisław
 Lewandowski Teofil 156
 Lewandowski, porucznik 109, 110, 111, 112, 297
 Lewin Maksymilian 265
 Libicki Konrad, ps. „Buyno” 40
 Lilienfeld Karol, ps. „Szczapa”, „Krzewski” 264, 265
 Linke Julian 253
 „Lipa”, patrz Liwski Julian
 Lipok Mieczysław, ps. „Mietek”, (ps. II w. świat.) 215, 216
 Lipszyc Lejba 29, 36, 178
 Lis-Kula Leopold 180
 Litwinowicz Lejzor 29
 Liwska Helena 241
 Liwska z domu Kowalczyk Apolonia 244
 Liwska z domu Liwska Zofia 242
 Liwska z domu Sierawska Anna 241
 Liwska z domu Słupek Marianna 243
 Liwski Franciszek 78, 79, 173, 241–242, 244, 320
 Liwski Jacenty 242
 Liwski Jan 243
 Liwski Julian, ps. „Lipa” 77, 79, 137, 173, 242–243
 Liwski Michał 78, 79, 242, 243–244
 Liwski Ryszard 241
 Liwski Tomasz 241
 „Lola”, patrz Nagat Henryka Józefa
 „Lolek”, patrz Pawełek Alojzy
 „Longin”, patrz Zieliński Czesław
 Lubański Aleksander 261
 Lubowiecki Antoni 229
 Ludwiniak, działacz WRO 21
- Ł**abęda Zygmunt, ps. „Brzeziński” 89
 Ładziński Michał, ps. „Piętaszek” 89
 Ładziński Piotr, ps. „Podbipięta” 89
 Łaskiewicz Józef 246
 „Łęcznowiejski”, patrz Zieliński Ignacy
 „Łokieć”, patrz Olikowski Lucjan
 Łuczak Aleksander 16
 Łukawski, podoficer 140
- M**aciejko Antoni, ps. „Zawisza” 89
 „Madaliński”, patrz Mieszkowski Stefan
 Magid Abram 36
 Majewski Stanisław 139
 Majlert Witold 158
 „Malczewski”, patrz Trzaskoma Jan
 Malewicz Edward 139
 „Mały”, patrz Wodzyński Teofil
 Mańk Piotr 160
 Marchlewski Ignacy 158
 Marciniak Stefan, ps. „Bruzda” 44, 46, 47, 48, 49, 59, 141, 166, 208, 292
 Marczewski Wiktor, ps. „Witkowski” 39, 148, 197
 Marielke Reinhold 240
 Markiewicz Witold 155
 Marszałek Bogdan 245
 Marszałek Cyryl Metody 63, 64, 68, 101, 244–246
 Marszałek Halina Jadwiga 245
 Marszałek Pelagia 244
 Marszałek Piotr 244
 Marszałek z domu Łaska Janina 245
 Marylski Antoni 139
 Maxymowicz-Raczyński Włodzimierz 289
 Mayzel Jan, ps. „Szczęsny” 113
 Mazurek Jan 178
 Miatkowski Józef 158, 159
 Mielczarski Adam 158
 Mierzejewska z domu Scholz Stefania 209
 Mierzejewski Dyonizy 24
 Mierzejewski Jan 24, 158, 159, 209
- Mieszkowski Stefan, ps. „Madaliński” 54, 55, 56, 57
 „Mietek”, patrz Lipok Mieczysław
 „Minister”, patrz Rusiecki Roman
 Mirecki Jan
 „Mirski”, patrz Chamiec Antoni
 „Młot”, patrz Parczyński Stanisław
 „Młot”, patrz Przepałkowski Zygmunt
 „Mochnacki”, patrz Grunwald Tadeusz
 Mokos Konstanty 162
 Momentowicz Waclaw 188
 „Mond”, patrz Dąbrowski Sylwester
 Moraczewski Jędrzej 147
 Morawski Ignacy 144
 Mosakowska z domu Aust Barbara 187, 298
 Mościcki Ignacy 154
 Mościcki Piotr 80
 Mróz Teodozja 22, 23
 Musik, leśniczy Bukowca 36
- N**agat Henryka Józefa, ps. „Lola” (ps. II w. świat.) 252, 298
 Nagat Ignacy 246
 Nagat Marian Zbigniew, ps. „Róża” (ps. II w. świat.) 252, 298–299
 Nagat Stefan Roch, ps. „Skiba”, „Borowik” (ps. II w. świat.) 73, 79, 136, 137, 165, 171, 172, 173, 174, 182, 184, 205, 246–254, 298
 Nagat z domu Kostro Anna 246
 Nagat z domu Oleksiak Genowefa 249, 252, 254
 Natorff Jacek 101, 208, 211, 319
 Natorff Janusz 211, 213
 Niegolewski Andrzej 47
 Niemierski Jan 148
 Niemojewski Waclaw 43
 Niemyska Barbara 269, 319

- Niksińska z domu Kaszyńska Joanna 254
- Niksiński Stefan, ps. „Kmicic” 68, 73, 135, 169, 182, 236, 245, 254–255
- Niksiński Teodor 254
- „Nitecki”, patrz Studziński Bolesław
- Nobel, komendant rezerwy wioślarczy 111
- Nowak Marian 172, 233, 319
- Nowak z domu Król Wanda 232
- Nowakowski Marceli 265
- Nowicka z domu Trzaskoma Henryka 268
- Nowicka z domu Wyszowska Eugenia Longina, ps. „Wiesława” 61, 69, 255–265, 285, 286
- Nowicki Jan 261
- Nowicki Michał 255, 256
- Nowiński Franciszek 20
- O**barski Franciszek 162
- Ogórkiewicz Henryk, ps. „Zbych” 53, 59, 219
- „Ojciec Prokop”, patrz Zawadzki Aleksander
- Okulicz Stanisław 157
- „Oldwid”, patrz Pusłowski Witold
- Olikowski Lucjan, ps. „Łokieć” 89
- Opieliński Jan, ps. „Wojsznar”, „Zdanowicz” 43, 46, 198
- „Ordon”, patrz Jędrzejewicz Wacław
- Oraczewski, pułkownik 237
- Ordża-Hałaciński Tadeusz 150
- Orłowska z domu Gwiazdowska Eugenia 257
- Orłowska z domu Kubalska Franciszka 256
- Orłowski Dyonizy, ps. „Zawisza” 49, 68, 70, 73, 132, 135, 182, 184, 236, 256–257
- Orłowski Jan 256
- „Orski”, patrz Kolanowski Jan
- „Orzeł”, patrz Sokólski Wacław
- Osiecki Aleksander 80
- „Ostroga”, patrz Sobelman Jakub
- Ostrowski Adolf 68
- Ostrowski Józef, ps. „Kruk” 68
- „Pantera”, patrz Kossowska z domu Bartuś, I voto Kielbińska Maria
- Paprocki Stanisław, ps. „Boleszczyc” 44
- Parafiański Tadeusz 168
- Parczyński Stanisław, ps. „Młot” 119, 143, 148
- Pawełek Alojzy, ps. „Lolek” 197
- Pecyński Franciszek, ps. „Polan” 197
- Pełczyński Tadeusz 148
- Piasecki, członek POW w Nowym Dworze 89
- Piątkowski Wojciech 16
- Piekarski Zygmunt 145
- Pielak Piotr 160
- Pieracki Bronisław 150
- Pieškiewicz z domu Wodzyńska Jadwiga, ps. „Jaga” (ps. II w. świat.) 271, 273
- Pietras Jan 232, 257
- Pietras Stefan 73, 79, 98, 104, 138, 205, 230, 232, 257–258
- Pietras z domu Drzazgowska Teresa 232, 257
- Pietrucha Jan 161
- Pietrucha Piotr 160
- Pietrzak Leon, ps. „Walczak” 88
- Pietrzak-Szpigieli z domu Król Irmina 232
- „Piętaszek”, patrz Ładziński Michał
- Piłsudski Józef 12, 38, 41, 42, 43, 48, 58, 59, 73, 74, 76, 83, 98, 99, 125, 147, 170, 192, 193, 198, 210, 211, 229, 264, 265, 269, 272, 287, 292, 293, 295
- Pinkus Stanisław 34
- „Piołun”, patrz Sałaga Anatol
- Pisarek Władysław 156
- Plewka Stanisław 105
- Plewniak Wojciech 61
- „Podbipięta”, patrz Ładziński Piotr
- „Podkowa”, patrz Pomaski Władysław
- Pokrzywnitzki Ernst von 67, 287
- „Polak”, patrz Konarski Jerzy
- „Polan”, patrz Pecyński Franciszek
- Policzkiewicz Wacław 119
- Pomarański Stefan, ps. „Borowicz” 44, 45, 58, 264, 266, 293
- Pomarański Zygmunt, ps. „Brzózka” 264, 266
- Pomaski Władysław, ps. „Podkowa” 179
- „Poniatowski”, patrz Józef Stempniewski
- Poniatowski Józef 17
- Pontek Stanisław 105
- Ponto Stanisław 80
- Ponto Władysław 157, 158, 159, 160
- Popławska z domu Aust Weronika 259
- Popławska z domu Kowalik Maria 258, 259
- Popławska-Iżycka Jadwiga 259
- Popławski Andrzej 259
- Popławski Czesław, ps. „Szwedowski” 49, 68, 133, 135, 165, 169, 182, 184, 245, 258–259, 319
- Popławski Piotr 258
- „Poraj”, patrz Gruszczyński Kazimierz
- Potoccy, rodzina 24, 142, 225
- Potocka Eugenia 239
- Potocki August 20
- Potocki Maurycy 63, 105, 107, 110, 138, 176, 270
- Powała Antoni 160
- Požerski Olgierd 130, 139
- Profic Stanisław 143, 148
- Prokopowicz Henryk 85
- Prokopowicz Stanisław 30
- Prusiński Dionizy 83, 161, 295
- Prystor Aleksander 264
- „Przedpełski”, patrz Wolski Stefan
- Przedpełski Leon 130
- Przepałkowski Zygmunt, ps. „Młot” 92
- Przybyłowicz Henryk 160
- Przybysz Jan 162
- Przybysz Stanisław 178
- Puchnowski Stanisław 177
- Pusłowski Witold, ps. „Oldwid” 92
- „Radwan”, patrz Knobelsdorf Adam
- Radziwiłł Maciej Mikołaj 140
- „Rak”, patrz Kudelski Bolesław
- Rakowicz-Raczyński Zygmunt 144
- Rapczyński Wincenty 18
- Raszka Jan 143
- „Rawicz”, patrz Bielecki
- Reder Iwona 269, 320
- Reder Piotr 268, 320
- Relidziński Józef 150
- Rembelski Feliks 161
- „Reytan”, patrz Wenda Zdzisław Zygmunt
- Rezler Franciszek, ps. „Blondyn” 18
- Rezler Wacław 76, 80, 93
- Rogowski Włodzimierz, ps. „Kruk” (ps. II w. świat.) 180, 181
- Roja Bolesław 148, 149, 150, 151
- Rokicki Józef, ps. „Karny” 92

- Roliński Władysław 144
 Rowecki Stefan 214
 „Rozłucki”, patrz Dziadak-Tarnowski Stanisław
 „Rozmysław”, patrz Kuczyński Stefan
 „Rozwaligórski”, patrz Kurpiewski Czesław
 „Róża”, patrz Nagat Marian Zbigniew
 „Różyc”, dowódca plutonu w Okręgu IB
 Rudnicki Adam 65
 Rudnicki Stanisław, ps. „Jemiola” 85, 86, 102, 213, 214
 Rusiecka Zofia, ps. „Hanka” 47
 Rusiecki Eugeniusz, ps. „Czarny” 105, 116, 230, 287
 Rusiecki Roman, ps. „Wierzba”, „Minister” 66, 105, 111, 112, 117
 „Ruszczyc”, patrz Waszkiewicz Władysław
 „Ryba”, patrz Jasiński Józef
 Rybasiewicz Karol, ps. „Wilczyński” 38
 „Rzewuski”, patrz Sokołowski Kazimierz
- S**abciułko, rewirowy 19
 Sadowiński Artur Filip 221
 Sadowska Wiktoria 244
 Sajkowska Zofia 219, 228, 320
 „Salamandra”, patrz Żórawski Kazimierz
 Sałaga Anatol, ps. „Piołun”, „Chwastowski” 177
 Sapieha Eustachy 147
 Sapiejewski Antoni 158
 „Sarbiewski”, patrz Wyszkowski Tadeusz
 Schräder, podporucznik rezerwy 102
 Schriever, gefrajter 35
- Schultze Erich 67
 „Scyzoryk”, patrz Bieliński Klemens
 „Sęp”, patrz Faliński Leonard
 „Sieniawski”, podoficer
 Sikora Janina 320
 Sikora z domu Aust Maria 187, 320
 Sikorski Igor 25
 „Silwia”, patrz Wróblewski Stanisław
 Skalska Irena 257, 320
 Skalska z domu Orłowska Janina 256
 „Skiba”, patrz Cudny Stanisław
 „Skiba”, patrz Felicki Stanisław
 „Skiba”, patrz Nagat Stefan Roch
 Składanek Antoni 162
 Składanek Filip 156
 Składkowski Sławoj Felicjan 149
 Skokowski Julian 290
 Skorupka Ignacy 187
 Skrzypkowski Józef 158
 „Sław”, patrz Fijałkowski Antoni
 „Sław”, patrz Zwierzyński Stanisław
 Sławek Walery 150
 „Sławska”, patrz Wysocka z domu Szarlińska, I voto Cackowska Anna
 Słobódzki Mieczysław, ps. „Kozar” 66, 102, 110, 111, 112, 113, 119, 145, 222, 297
 „Słowik”, patrz Gruczek Jan
 Smoczyński Franciszek 160
 Smogorzewski Roman 16
 Sobelman Jakub, ps. „Ostroga” 85
 Sobelson Jakub, ps. „Kubuś” 81, 83, 84, 206, 295
 Sobota Wojciech 105
 „Socha”, patrz Gruzewski Henryk
 „Socha”, patrz Kielbiński Mieczysław
 Sochacki Andrzej, ps. „Sójka” 251
 Sojka-Oleśnicki Feliks 134, 288
 Sokołowski Kazimierz, ps. „Rzewuski” 126, 127
- Sokółscy, rodzina 261
 Sokółska z domu Chymkowska Józefa 260
 Sokółska z domu Kozłowska Antonina 261
 Sokółska Zuzanna 261
 Sokółski Eugeniusz 261
 Sokółski Jan 78, 260
 Sokółski Wacław, ps. „Orzeł” 56, 73, 77, 78, 79, 136, 137, 165, 171, 173, 260–262, 319
 Sommer Józef, ps. „Zagon” 61
 Sosiński Piotr 23
 Sosiński Wacław, ps. „Waligóra” 87
 Sosnkowski Kazimierz 118
 Sosnowski Hipolit 20
 „Sowa”, patrz Król z domu Pietras Jadwiga
 „Sójka”, patrz Sochacki Andrzej
 Spuś Julian, ps. „Czarny” 85, 102
 Spychalski Marian 215
 Stachiewicz Wacław, ps. „Styk” 99
 Stachnik Kamil 242, 320
 Stachnik z domu Liwska Kazimiera Janina 242
 Staich Antoni 143
 „Starzewski”, patrz Zatorybowski Stanisław
 Stasiak Ignacy 106, 107, 108, 110, 111, 141
 Stasiak Władysław 144
 Staszczuk Adam 75
 Stawarz Andrzej 9
 „Stecki”, patrz Kowalik Stanisław
 Stempniewski Józef, ps. „Poniatowski” 87
 Stokłosa, zastępca komendanta we wsi Jabłonna 35
 Straczyński Jan 145
 Strybel Tadeusz 125, 128
 Stryjek Jarosław 16
- Studziński Bolesław, ps. „Nitecki” 92
 „Styk”, patrz Stachiewicz Wacław
 Sujkowski Marian 162
 Suliński Józef, ps. „Zawisza” (ps. II w. świat.) 181, 273
 „Sułkowski”, patrz Damięcki Dobiesław
 Surdykowski Kazimierz, ps. „Brodzki” 53, 65, 66, 67, 92
 Suska Jan 162
 „Sybirak”, patrz Śliwiński Walerian
 Szabuniewicz Bożydar 113
 Szadkowski Piotr, ps. „Krzywonos” 87
 Szafranski Aleksander 23
 Szafranski Jan 80
 Szafranski Stanisław, ps. „Jaworski” 88
 Szafranski Wojciech 156
 Szaniawski Zygmunt Adam 141, 162
 Szarlińska z domu Wodzyńska Wiktoria 269, 285
 Szarliński Ludwik 269, 285
 Szarliński Michał 240
 „Szary”, patrz Kielczewski Aleksander
 „Szczapa”, patrz Lilienfeld Karol
 Szczepański Bolesław 178
 Szczepański Janusz 16
 „Szczerbiec”, patrz Jabłoński Tadeusz
 „Szczęsny”, patrz Mayzel Jan
 Szeptycki Stanisław 151
 Szprot Tadeusz 235
 Szprot z domu Kuczyńska Daniela 235
 Szprot Zbigniew 235, 320
 „Szwedowski”, patrz Popławski Czesław
 Szymankiewicz Tadeusz, ps. „Czarnota” 66, 67, 88

- Szyndler Czesław 139, 143, 145,
 Szyperski Juliusz Leon, ps. „Wi-
 śniewski” 88
 Szyperski Stanisław, ps. „Wilk” 88
- Ś**laski Włodzimierz 203
 Śledź Jan 68, 169
 Śliwiński Walerian, ps. „Sybirak”
 125, 126
 Śmiałkowski Adam 179
 Śmieciuszewska-Miatkowska Joanna
 68
 Śmigły-Rydz Edward 76
- T**arnowski Adam 92
 Tarnowski Stanisław 162
 Tarwacki Aleksander, ps. „Zawadzki”
 88
 Tarwacki Czesław, ps. „Kamiński” 88
 Tokaj Bronisław 199
 Tokarczyk Henryk 215
 Traczyk Walenty 157
 Trefler Jan 85
 Troetzer Józef 106, 139, 141, 142
 Trojanowski Wacław 208
 Trybulski J. 80
 Trzaska Antoni 156
 Trzaskoma Aleksander 156
 Trzaskoma Czesław 268
 Trzaskoma Eugeniusz 268
 Trzaskoma Franciszek 263
 Trzaskoma Helena 263
 Trzaskoma Henryk 268
 Trzaskoma Jan, ps. „Malczew-
 ski” 78, 79, 136, 137, 173, 184,
 263–267, 295, 298
 Trzaskoma Józef 263
 Trzaskoma Józef, ojciec Piotra 267
 Trzaskoma Józefa 263
 Trzaskoma Małgorzata 263
- Trzaskoma Piotr, ps. „Gołąb” 69,
 131, 135, 165, 168, 169, 171, 182,
 184, 236, 267–269, 320
 Trzaskoma Tadeusz 268
 Trzaskoma Władysław 160
 Trzaskoma z domu Gołuchowska
 Helena 267
 Trzaskoma z domu Mrozik Kata-
 rzyna 263
 Trzaskoma z domu Trzonkowska
 Feliksa 268, 269
 Turska z domu Rutkowska Emilia
 263
 Turski Jakub 36, 236
 Turski Wacław 236
 Tuszyński Karol 139
 Tyk Chaim 36
 Tyska Stanisław 269
 Tyska z domu Szarlińska Apolonia,
 ps. „Biedronka” 68, 269, 285
 Tyszczyński Kazimierz 89
 Tyszkiewicz, hrabia 239
- U**fnarski Felicjan 85, 102
 Ulatowski Leon 265
- „**W**alczak”, patrz Pietrzak Leon
 Walewski Wacław Michał 140, 142
 Walichnowski Stanisław 24, 73, 74,
 158, 196, 295
 „Waligóra”, patrz Sosiński Wacław
 Wasilewska Agnieszka 320
 Wasilewski Leon 178
 Wasilewski Wincenty 34
 Wasilewski Wojciech 34
 Waszkiewicz Władysław, ps. „Ruszczyc”
 180, 181
 Waś Franciszek 161
 Waś Mateusz 160
 Wawrzyniak Roman, ps. „Jowisz”
 85, 102
- Waydel Emil 139
 „Ważka”, patrz Wodzyński Euzebiusz
 Wądołkowski Karol 119
 Wenda Tadeusz 76
 Wenda Zdzisław Zygmunt, ps. „Reytan”
 75, 76, 77
 Widy-Wirski Feliks 254
 Wielgut Franciszek 263
 „Wieliszewski”, patrz Dłutek Alek-
 sander
 „Wierzba”, patrz Rusiecki Roman
 Wierzbowski Tomasz, ps. „Bojomir” 40
 „Wiesława”, patrz Nowicka z domu
 Wyszowska Eugenia Longina
 Wilczek Stanisław 78, 79, 141, 173,
 269–270
 Wilczyński Jacenty 201
 Wilczyński Jan 156
 Wilczyński Witold, ps. „Braclawski”
 92, 99, 100, 101, 102, 104, 105,
 106, 107, 222, 296, 297
 „Wilczyński”, patrz Rybasiewicz
 Karol
 Wilhelm II, cesarz 26, 94
 „Wilk”, patrz Szyperski Stanisław
 „Wirtelewicz”, patrz Braun Szymon
 Wiśniewska Zofia Helena 88
 Wiśniewski Antoni 178
 „Wiśniewski”, patrz Szyperski Ju-
 liusz Leon
 Witajewski, członek ZOR 215
 Witeska Piotr 34
 „Witkowski”, patrz Marczewski Wiktor
 „Witold”, patrz Koc Adam
 Witos Wincenty 149
 Wodzyńska Marianna, ps. „Cy-
 ganka” 19
 Wodzyńska z domu Grudowska
 Apolonia 217, 270
 Wodzyńska z domu Jakubowska
 Stefania 270
- Wodzyńska z domu Owczarek Jó-
 zefa 274
 Wodzyński Euzebiusz, ps. „Ważka”
 273, 298
 Wodzyński Henryk, ps. „Dąb” 49,
 62, 69, 132, 135, 159, 165, 166,
 168, 169, 181, 182, 184, 217, 236,
 270–274, 298, 320
 Wodzyński Józef 24, 158, 159, 217, 270
 Wodzyński Konstanty 69, 169, 274–275
 Wodzyński Stanisław 274
 Wodzyński Teofil, ps. „Żydek”,
 „Mały” 18
 „Wojsznar”, patrz Opieliński Jan
 „Wojtek”, patrz Kiberlajn Jankiel
 Wolski Stefan, ps. „Przedpełski” 92
 Wołosiuk Ewelina 16
 Woźniak Antoni 178
 Woźniak Marian 61
 Wójcik Jan 160
 Wójcik Józef 105, 114, 115, 116, 117,
 204, 297
 Wójcik Łukasz 115
 Wójcik z domu Gajewska Stefania 115
 Wróbel Jan 160
 Wróblewska z domu Adameczyk Ha-
 lina Aniela 281
 Wróblewska z domu Rutkowska
 Franciszka Eleonora 194, 275
 Wróblewski Andrzej Jan 282, 284, 320
 Wróblewski Bohdan 183, 282, 284
 Wróblewski Polikarp, ps. „Wyrwa”
 9, 13, 14, 50, 51, 60, 70, 71, 72,
 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 93,
 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105,
 115, 136, 137, 138, 165, 170, 171,
 173, 183, 184, 189, 191, 194, 202,
 209, 221, 228, 230, 234, 241, 242,
 243, 247, 260, 261, 264, 269,
 275–284, 294, 295, 296, 298, 320
 Wróblewski Stanisław, ojciec Poli-
 karpa i Zuzanny 194, 275

- Wróblewski Stanisław, ps. „Silwia” 88
 Wrzosek Michał 105
 Wrzosek Roch 105, 116, 117
 „Wyrwa”, patrz Furgalski Tadeusz
 „Wyrwa”, patrz Wróblewski Polikarp
 „Wyrwicz”, patrz Gniewecki Antoni
 Wysłouchowa-Zawadzka Ludwika 264
 Wysocka z domu Szarlińska, I voto
 Cackowska Anna, ps. „Sławska”
 61, 68, 184, 269, 285
 Wysocki Kazimierz 80
 Wysocki Stanisław 80
 Wysocki Waclaw 285
 Wyszowska z domu Szlenk Anna
 Helena 255, 285
 Wyszowska-Nowicka Eugenia,
 ps. „Wiesława”, patrz Nowicka
 z domu Wyszowska Eugenia
 Longina ps. „Wiesława”
 Wyszowski Jan 255, 285
 Wyszowski Tadeusz, ps. „Sarbiew-
 ski” 49, 69, 70, 132, 133, 135, 255,
 285–286, 295
 Wszyński Kazimierz 65
- Y**agoda Ela 320
- „Zabielski”, patrz Korzeń (Korze-
 niowski) Jan
 Zadrożny Jan 105
 Zagajewska Mirosława 289
 Zagajewska z domu Cieślińska Ka-
 zimiera 289
 Zagajewska z domu Kozłowska
 Maria Ignaca 286
 Zagajewski Jan Stefan, ps. „Gryf”,
 „Kostek” (ps. II w. świat.) 65, 67,
 69, 101, 104, 105, 132, 134, 135,
 165, 278, 286–290, 295
 Zagajewski Józef Romuald 286
 Zagajewski Stanisław 289
 „Zagon”, patrz Sommer Józef
- Zagórski, nauczyciel 19, 238
 Zagórski Wilhelm 248
 Zajączkowski Bolesław 69
 Zajączkowski Janusz 61
 „Zaremba”, patrz Herbst Apoloniusz
 Zarębski Aleksy 215
 Zarzycki Marian 153
 Zatrybowska z domu Siemińska
 Julia 291
 Zatrybowski Józef 158
 Zatrybowski Marian 291
 Zatrybowski Stanisław, ps. „Sta-
 rzewski” 60, 291
 Zawadzki Aleksander, ps. „Ojciec
 Prokop” 263
 Zawadzki Włodzimierz, ps. „Bart-
 kiewicz” (ps. II w. świat.) 253
 „Zawadzki”, patrz Tarwacki Alek-
 sander
 „Zawisza”, patrz Maciejko Antoni
 „Zawisza”, patrz Orłowski Dyonizy
 „Zawisza”, patrz Suliński Józef
 „Zbijewski”, patrz Knopik Waclaw
 „Zbych”, patrz Ogórkiewicz Henryk
 „Zdanowicz”, patrz Opiełński Jan
 Zduńska Urszula 273, 320
 Zembrzuski, patrz Wenda Zdzisław
 Zygmunt
 Zeńczak Kazimierz 153
 Zieliński Czesław, ps. „Longin” 87,
 89, 157
 Zieliński Feliks 156, 157
 Zieliński Franciszek 156
 Zieliński Ignacy, ps. „Łęcznowiejski”
 86, 87, 157
 Ziołowski Roman 84
 Ziółkowski Jan 160
 Zwierzyński Stanisław, ps. „Sław” 83
 „Zygmunt”, patrz Filipowicz Leon
 Zyndram-Kościałkowski Marian 59,
 168
- Żebrowski Marcei 61
 Żelazowski Brunon 162
 Żenczykowski Tadeusz 213
 Żórawski Kazimierz, ps. „Salaman-
 dra” 87, 89
- Żuliński Tadeusz 38, 39
 „Żwirski”, patrz Damięcki Dobiesław
 „Żydek”, patrz Wodzyński Teofil
 Żymierski Michał 41
 Żytnowski Stanisław 179

Partner wydawnictwa
Muzeum Historyczne w Legionowie

Druk książki dofinansowali:

Gmina
Jabłonna

Miasto
Legionowo

Gmina
Wieliszew

Towarzystwo
Budownictwa
Społecznego
„Wieliszew”

Towarzystwo
Przyjaciół
Legionowa

Redakcja językowa, korekta, indeksy
Małgorzata Izdebska-Młot

Projekt okładki, skład, łamanie
Katarzyna Płońska

Redakcja techniczna
Ewelina Pilawa-Soroka

Promocja
Magdalena Kukawska

Druk

Druk i oprawa: Argraf sp. z o.o.
03-301 Warszawa, ul. Jagiellońska 80, tel. 0 22 811 51 11
www.argraf.pl

Ewidentnym sukcesem Autora było wypełnienie luk w strukturach POW, zweryfikowanie ewidentnych pomyłek i zakwestionowanie powtarzanych, bajecznych opowieści. To jest jeszcze jeden dowód, jak bardzo potrzebna nam takich kwerend źródłowych, połączonych z dobrą znajomością realiów miejscowych i jak wiele może jeszcze ustalić faktów historyk o solidnym warsztacie badawczym. Najbardziej spektakularnym osiągnięciem jest wyjaśnianie okoliczności śmierci peowiaka Antoniego Gawryszewskiego.

prof. senior dr hab. Adam Czesław Dobroński

Godna podkreślenia jest, znana również z innych opracowań, rzetelność i dociekliwość Jacka Emila Szczepańskiego. Zostały wykorzystane wszelkiego rodzaju źródła publikowane i materiały archiwalne, rozproszone w różnych archiwach. Autor do dokumentacji biograficznej wykorzystał możliwe do uzyskania relacje żyjących członków rodzin. Na tej podstawie została opracowana obszerna i wiarygodna lista działaczy POW na wymienionym wyżej terenie powiatu legionowskiego.

prof. dr hab. Aleksander Łuczak

Najnowsza książka dr. hab. Jacka Emila Szczepańskiego jest bogatym kompendium informacji na temat działalności POW na terenie obecnego powiatu legionowskiego. Jestem przekonany, iż z jego ustaleń będą korzystać nie tylko historycy, specjalizujący się w dziejach Mazowsza, ale także w dziejach politycznych i historii wojskowości ziem polskich XX w., a zwłaszcza lat Wielkiej Wojny. Monografia znakomicie wpisuje się również w nurt badań poświęconych niepodległościowym tradycjom Mazowsza Północnego i ziem obecnego powiatu legionowskiego.

prof. zw. dr hab. Janusz Szczepański